

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ

Διπλωματική εργασία με θέμα:

Αλεξάκη Ελένη – Μαρία, Α.Μ.: 20002
Πολυχρόνη Μαρία, Α.Μ.: 20047

Επιβλέπουσα: Ρόϊδω Μητούλα

Μέλη: Βαμβακάρη Μαλβίνα

Μαριδάκη – Κασσωτάκη Αικατερίνη

Αθήνα 2004

“...Κάπου υπάρχει η Κρήτη, νησί στη μέση ενός πελάγου βαμμένου στο μαβί,
πλούσιο κι εύφορο, θαλασσοφίλητο το κατοικούν πολλοί, άνθρωποι
αναρίθμητοι, σε πόλεις ενενήντα...”

“Ομήρου Οδύσσεια”, ραψ. τ´ στιχ. 183 – 185 (μετάφρ. Δ. Ν. Μαρωνίτης)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. Πρόλογος	σελ. 4
II. Εισαγωγή	σελ. 5
III. Διευκρίνιση του όρου φυσιογνωμία μιας πόλης	σελ. 8
1. Γεωφυσικός προσδιορισμός	σελ. 12
2. Γεωφυσικά στοιχεία	σελ. 14
2.1. Τοπογραφία – Φυσικό ανάγλυφο	σελ. 14
2.2. Γεωλογία	σελ. 14
2.3. Κλίμα	σελ. 19
2.4. Χλωρίδα	σελ. 20
2.5. Πανίδα	σελ. 21
2.6. Οικόποποι	σελ. 24
3. Οικονομία ευρύτερης περιοχής	σελ. 26
4. Αναπτυξιακά στοιχεία της πόλης	σελ. 27
5. Οικονομικά στοιχεία (Α', Β', Γ' τομέα παραγωγής)	σελ. 29
6. Δίκτυα υποδομών	σελ. 34
7. Κοινωνικός εξοπλισμός	σελ. 37
7.1. Κτίρια διοίκησης	σελ. 37
7.2. Κτίρια υγείας και πρόνοιας	σελ. 38
7.3. Υποδομές πολιτισμού	σελ. 39
7.4. Υποδομές εκπαίδευσης – άθλησης	σελ. 42
7.5. Σημαντικότερες υπηρεσίες, οργανισμοί και σύλλογοι του Ηρακλείου	σελ. 44
8. Ανθρωποποίητα στοιχεία	σελ. 46
8.1. Η μορφή της πόλης (πολεοδομικός ιστός – αρχιτεκτονική φυσιογνωμία)	σελ. 46
8.2. Η εξέλιξη του ονόματος της πόλης του Ηρακλείου μέσα στους αιώνες	σελ. 63
8.3. Σημεία ιδιαίτερου ενδιαφέροντος	σελ. 63
8.3.1. Ιστορικά μνημεία	σελ. 64
8.3.2. Εκκλησίες	σελ. 70
8.3.3. Διατηρητέα Κτίρια	σελ. 72
8.3.4. Οδοί	σελ. 75

8.4. Ιστορία – Μυθολογία	σελ. 77
8.5. Στοιχεία λαογραφίας	σελ. 87
8.5.1. Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική	σελ. 87
8.5.2. Λαϊκή τέχνη	σελ. 89
8.5.3. Τοπικές ενδυμασίες	σελ. 91
8.6. Καλλιτεχνική έκφραση	σελ. 93
8.6.1. Μουσική – Τραγούδια	σελ. 93
8.6.2. Χορός	σελ. 97
8.6.3. Ζωγραφική	σελ. 99
8.6.4. Λογοτεχνία – Ποίηση – Θέατρο	σελ. 102
8.7. Ήθη, έθιμα και πολιτιστικές εκδηλώσεις	σελ. 106
8.7.1. Στον κύκλο ζωής του ανθρώπου	σελ. 107
8.7.2. Στη διάρκεια του έτους	σελ. 112
8.8. Διατροφή	σελ. 122
8.9. Ψυχαγωγία	σελ. 127
9. Καταγραφή αισθητικών ποιοτήτων	σελ. 130
9.1. Οπτικό τοπίο	σελ. 130
9.2. Ακουστικό τοπίο	σελ. 130
9.3. Οσφρητικό τοπίο	σελ. 131
9.4. Γευστικό τοπίο	σελ. 131
10. Πυκνωτές φυσιογνωμίας	σελ. 132
11. Περιβάλλοντας φυσιογνωμικός χώρος	σελ. 140
12. Η συμβολή της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη φυσιογνωμία του Ηρακλείου	σελ. 149
13. Η ολυμπιακή προετοιμασία της πόλης του Ηρακλείου	σελ. 154
14. Έρευνα περί της φυσιογνωμίας της πόλης του Ηράκλειου	σελ. 157
14.1. Εισαγωγή έρευνας	σελ. 157
14.2. Έρευνα - μελέτη πρώτη	σελ. 158
14.3. Έρευνα - μελέτη δεύτερη	σελ. 170
IV. Συμπεράσματα	σελ. 194
V. Βιβλιογραφία	σελ. 204
VI. Παράρτημα	σελ. 209

I. ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το παρόν πόνημα αποτελεί πτυχιακή εργασία με τίτλο ‘‘Η φυσιογνωμία της πόλης του Ηρακλείου’’, στα πλαίσια του προπτυχιακού προγράμματος του Τμήματος Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας του Χαροκοπείου Πανεπιστημίου. Η επιλογή της πόλης του Ηρακλείου έγινε λόγω της καταγωγής μας. Μένοντας και οι δύο στο Ηράκλειο ενδιαφερόμασταν να μελετήσουμε και να μάθουμε περισσότερα για τον τόπο μας, καθώς πολλοί απ’ τους κατοίκους του, γνωρίζουν ελάχιστα πράγματα για την πόλη που τους φιλοξενεί. Έτσι θέλαμε, μελετώντας και ανακαλύπτοντας στοιχεία σχετικά με την ιστορία, τον πολιτισμό και την κουλτούρα της πόλης, αλλά και του νομού να μυηθούμε στον δυναμισμό του αμίμητου κρητικού (μινωικού) πολιτισμού αφ’ ενός και στο καθαυτό ενδιαφέρον της σύγχρονης πόλης αφ’ ετέρου.

Σκοπός της εργασίας είναι να αναδείξει τη φυσιογνωμία της πόλης του Ηρακλείου μέσα από την προσαρμοστικότητα που παρουσιάζει η πόλη στις απαιτήσεις των καιρών για ραγδαίες αναπτυξιακές εξελίξεις, διατηρώντας, ωστόσο, την εναρμόνισή της με το περιβάλλον και τους άρρηκτους δεσμούς, ιστορικούς και παραδοσιακούς. Το Ηράκλειο έχει προσελκύσει πολλές φορές το ενδιαφέρον και την προσοχή, τόσο για τα πολιτιστικά του δρώμενα, όσο και για την ιδιαιτερότητα, τον πλούτο, την ποικιλία και την ομορφιά των φυσικών θέλγητρων που διαθέτει. Για το λόγο αυτό, μέσα από την πληρότητα αυτής της εργασίας, δίνεται η δυνατότητα σε όσους ενδιαφέρονται να προσεγγίσουν πτυχές που οδηγούν στη γνώση των πολιτιστικών και πολιτισμικών στοιχείων της πόλης.

Επειδή η πόλη του Ηρακλείου είναι η μεγαλύτερη σε πληθυσμό πόλη της Κρήτης, κρίθηκε ότι αντιπροσωπεύει σε μεγάλο βαθμό τη φυσιογνωμία ολόκληρης της περιφέρειας της Κρήτης. Αυτός είναι και ο λόγος που σε πολλά σημεία της παρούσας εργασίας γίνεται τόσο εκτενής αναφορά σε δεδομένα και στοιχεία ολόκληρου του νησιού.

Η εργασία, δε θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς τη βοήθεια της τριμελούς επιτροπής καθηγητριών και των υπαλλήλων της νομαρχιακής αυτοδιοίκησης Ηρακλείου και την άριστη συνεργασία της μαθητικής κοινότητας, πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, επιλεγμένων σχολείων της πόλης.

II. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι πόλεις της Ελλάδας, διάσπαρτες σε όλες τις γωνιές της χώρας, έχουν η καθεμία τη δική της φυσιογνωμία αντανακλώντας με ιδιαίτερο τρόπο την μακραίωνη ελληνική ιστορία. Τα αστικά κέντρα της χώρας είναι δυναμικοί τόποι πολιτισμού, συνδυάζοντας την πλούσια παράδοση με τον σύγχρονο τρόπο ζωής. Το Ηράκλειο, όπως και όλες οι ελληνικές πόλεις, αποτελεί ζωντανό κύτταρο της ελληνικής κοινωνίας, με ιδιαίτερο τοπικό χρώμα αποτέλεσμα τόσο της γεωγραφικής του θέσης, όσο και της ξεχωριστής του ιστορίας.

Η γεωγραφική του θέση, οι κλιματολογικές συνθήκες, η πολιτιστική του κληρονομιά, σε συνδυασμό με την δημιουργικότητα των κατοίκων του, έχουν επηρεάσει και συμβάλλει στην διαμόρφωση της φυσιογνωμίας της πόλης.

Ο εντοπισμός της φυσιογνωμίας της πόλης του Ηρακλείου θα πραγματοποιηθεί μέσα από μελέτη βιβλιογραφικών πηγών και προσωπική επιστημονική έρευνα. Η εργασία αποτελείται από 14 κεφάλαια, τα οποία αναλύονται με βάση τα στοιχεία της φυσιογνωμίας, όπως αυτά έχουν καταγραφεί από διεθνείς και εγχώριους ερευνητές. Τα κεφάλαια αυτά περιλαμβάνουν το γεωφυσικό προσδιορισμό, τα γεωφυσικά στοιχεία, την οικονομία της ευρύτερης περιοχής, την αναπτυξιακή διαδικασία, τα οικονομικά δεδομένα (Α', Β', Γ' τομέας παραγωγής), τα δίκτυα υποδομών, τον κοινωνικό εξοπλισμό, τα ανθρωποποίητα στοιχεία, την καταγραφή αισθητικών ποιοτήτων, τους πυκνωτές φυσιογνωμίας, τον περιβάλλοντα φυσιογνωμικό χώρο, τη συμβολή της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη φυσιογνωμία του Ηρακλείου, την ολυμπιακή προετοιμασία της πόλης του Ηρακλείου και τον εντοπισμό της φυσιογνωμίας της πόλης του Ηρακλείου μέσω προσωπικής έρευνας.

Στο πρώτο κεφάλαιο περιγράφονται τα γεωφυσικά χαρακτηριστικά του Ηρακλείου, δηλαδή τα όρη, οι πεδιάδες, τα ποτάμια, τα σπήλαια, οι ακτές, οι όρμοι, οι κόλποι και τα ακρωτήρια που εμφανίζονται σε αυτό.

Βασικά στοιχεία της φυσιογνωμίας μιας πόλης αποτελούν τα φυσικά στοιχεία που διακρίνονται στην τοπογραφία, τη γεωλογία, το κλίμα, τη χλωρίδα, τη πανίδα και τους οικότοπους μιας περιοχής.

Η τοπογραφία περιλαμβάνει το φυσικό ανάγλυφο της πόλης και η γεωλογία τη σύνθεση των εδαφών και πετρωμάτων που υπάρχουν στη διάρκεια των αιώνων στην πόλη του Ηρακλείου και γύρω από αυτήν, το μεταλλευτικό πλούτο του νομού καθώς και τις εστίες σεισμών. Η ύπαρξη ήπιου κλίματος στο νησί βοηθάει στην ανάπτυξη πολλών και σπάνιων ειδών χλωρίδας και πανίδας που υποστηρίζονται από πλούσιους οικότοπους ικανούς να διατηρήσουν τα είδη του φυτικού και ζωικού βασιλείου.

Το τρίτο κεφάλαιο αναφέρεται συνοπτικά στον πρωτογενή, δευτερογενή και τριτογενή τομέα παραγωγής του νομού Ηρακλείου, ενώ το πέμπτο εκτενώς στους τομείς αυτούς για την πόλη του Ηρακλείου. Αυτό γίνεται διότι η αναφορά της οικονομίας της πόλης του Ηρακλείου πρέπει να γίνει αφού πρώτα κατανοηθεί η οικονομία της ευρύτερης περιοχής.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παραθέτονται τα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά της πόλης, δηλαδή τα πληθυσμιακά και δημογραφικά στοιχεία της, το ενεργό δυναμικό και η ανεργία.

Τα δύο επόμενα κεφάλαια (6^ο και 7^ο) αναφέρονται στα μέσα μαζικής μεταφοράς (αεροπλάνο, καράβι, αστικές και υπεραστικές συγκοινωνίες) και τα δίκτυα ύδρευσης, αποχέτευσης και ηλεκτρισμού, που περιλαμβάνουν τα δίκτυα υποδομών του Ηρακλείου και τα διοικητικά κτίρια, τα κτίρια υγείας και πρόνοιας, τα κτίρια πολιτισμού και τα κτίρια εκπαίδευσης και άθλησης που περιλαμβάνουν τον κοινωνικό εξοπλισμό της πόλης.

Στο όγδοο κεφάλαιο αναλύονται τα ανθρωποποίητα στοιχεία που μαζί με τα φυσικά, συνθέτουν τα βασικά στοιχεία της φυσιογνωμίας μιας πόλης. Αρχικά, γίνεται παρουσίαση της μορφής της πόλης. Στη συνέχεια, περιγράφεται η εξέλιξη του ονόματός της μέσα στους αιώνες, τα σημεία ιδιαίτερου ενδιαφέροντός της, η ιστορία - μυθολογία της, η λαογραφία και η καλλιτεχνική της έκφραση, τα ήθη και τα έθιμά της, η ψυχαγωγία και η διατροφή της.

Στην ενότητα της μορφής της πόλης εντοπίζονται και αναλύονται ο πολεοδομικός ιστός και τα αρχιτεκτονικά στοιχεία του Ηρακλείου από το 1800 μέχρι σήμερα. Στη συνέχεια παραθέτονται τα ονόματα που έφερε η πόλη στο πέρασμα των αιώνων, τα οποία καθρεπτίζουν και την ιστορία της.

Στα “σημεία ιδιαίτερου ενδιαφέροντος” γίνεται παρουσίαση σημαντικών ιστορικών μνημείων (ενετικά νεώρια, τείχη, τάφος Καζαντζάκη, κρήνη Μπέμπο, τούρκικες κρήνες και Πανάνειο νοσοκομείο), εκκλησιών (Αγία Αικατερίνη και Κοιμητήριο Αγίου Κωνσταντίνου), διατηρητέων κτιρίων (μέγαρο Φυτάκη, κτίριο Μινωικών και οικία Χρονάκη) και οδών (1866, 1821, Έβανς και Λεωφόρος Ανδρέα και Μαρίας Καλοκαιρινού) που υπάρχουν στη πόλη του Ηρακλείου.

Η επόμενη ενότητα “ιστορία – μυθολογία” αναφέρεται στα ιστορικά στοιχεία της πόλης του Ηρακλείου αναλύοντάς τα από την εποχή μύθου μέχρι τα νεότερα χρόνια. Έπειτα, παρουσιάζονται τα στοιχεία που προσδιορίζουν τη λαογραφία της πόλης, τα οποία διακρίνονται στην αρχιτεκτονική, τη λαϊκή τέχνη και τις τοπικές ενδυμασίες.

Στην έκτη ενότητα, παραθέτονται τα στοιχεία καλλιτεχνικής έκφρασης, τα οποία περιλαμβάνουν τη μουσική, το χορό, τη ζωγραφική, τη λογοτεχνία, την ποίηση και το θέατρο. Ενώ στη συνέχεια παρουσιάζονται τα ήθη και τα έθιμα που διαθέτει η πόλη στον κύκλο ζωής του ανθρώπου (γέννηση, γάμος, θάνατος) και στη διάρκεια του έτους, καθώς ολόκληρο το

έτος, αλλά και κάθε μήνας ξεχωριστά συνδέεται με πολλά έθιμα της λαϊκής λατρείας και παρατηρήματα.

Οι δύο τελευταίες ενότητες του κεφαλαίου αυτού περιλαμβάνουν τους χώρους ψυχαγωγίας και τη διατροφή του Ηρακλείου. Γίνεται παράθεση της μεσογειακής διατροφής, ιστορική αναδρομή της και έπειτα αναφέρονται τα χαρακτηριστικά της κρητικής διατροφής.

Στο ένατο κεφάλαιο παραθέτονται οι αισθητικές ποιότητες, οι οποίες διαμορφώνουν και χαρακτηρίζουν ανάλογα τα διάφορα τοπία ως οπτικά, ακουστικά, οσφρητικά και γευστικά. Η καταγραφή των ποιοτήτων αυτών γίνεται με βάση τα ερωτηματολόγια και την προσωπική μας κρίση.

Στα κεφάλαια “πυκνωτές φυσιογνωμίας” και “περιβάλλοντας φυσιογνωμικός χώρος” αναλύονται σημεία – σταθμοί της πόλης του Ηρακλείου, με τα οποία είναι δυνατή η αναγνώρισή της. Το πρώτο περιλαμβάνει τα χαρακτηριστικότερα στοιχεία της πόλης (π.χ. Λότζια, κάστρο Κούλε), ενώ το δεύτερο της ευρύτερης περιοχής (αρχαιολογικοί χώροι).

Στη συνέχεια παρουσιάζονται συνοπτικά όλα τα επιχειρησιακά προγράμματα (όπως τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης και τα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα) ανάπτυξης και αναζωογόνησης του Ηρακλείου, μέσα από χρηματοδοτήσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Το κεφάλαιο 13 αναφέρεται στην ολυμπιακή προετοιμασία της πόλης του Ηρακλείου για τους ολυμπιακούς αγώνες του 2004. Τα έργα που δρομολογήθηκαν στην πόλη συμβάλουν σημαντικά στη αλλαγή της φυσιογνωμίας του Ηρακλείου.

Ακολουθεί το κεφάλαιο που αφορά την έρευνα με ιχνογράφημα και ερωτηματολόγιο. Παρουσιάζεται η μεθοδολογία της έρευνας και η ανάλυση των αποτελεσμάτων των μέσων διερεύνησης μέσα από τη χρήση διαγραμμάτων.

Η εργασία κλείνει με τα γενικά συμπεράσματα που προέκυψαν από την έρευνα και τη βιβλιογραφία και τις προτάσεις. Στο τέλος της εργασίας παραθέτονται σε παράρτημα τα ενδεικτικά ερωτηματολόγια και τα ιχνογραφήματα των παιδιών.

III. ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΗ ΤΟΥ ΟΡΟΥ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΜΙΑΣ ΠΟΛΗΣ ¹

➤ *Επεξήγηση βασικών εννοιών*

Επιχειρώντας να αναλύουμε τη φυσιογνωμία μιας οποιασδήποτε πόλης, άρα και του Ηρακλείου, θα πρέπει πρώτα να διασαφηνίσουμε ορισμένες έννοιες που σχετίζονται με αυτή, τη διαμορφώνουν και την καθορίζουν.

Αρχικά, θα πρέπει να αναφερθούμε στην έννοια του χώρου. Ο χώρος αποτελεί αφηρημένη συνθήκη και γι' αυτό από μόνος του δεν έχει ούτε χαρακτήρα ούτε ιδιαίτερη φυσιογνωμία. Μετατρέπεται σε τόπο και αποκτά χαρακτήρα όταν ο άνθρωπος επεμβαίνει και με τις δραστηριότητές του συγκεκριμενοποιεί το χώρο. Έτσι, τον πλαισιώνει με λειτουργίες, όνειρα, προσδοκίες, συναισθήματα κ.α. Ο χαρακτήρας σχετίζεται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τόπου, τα οποία σταδιακά προσδιορίζουν τη φυσιογνωμία του. Αυτή η σταδιακή μετατροπή του χώρου σε τόπο δίνει το τοπίο, που είναι η συνολική εικόνα του τόπου έτσι όπως αυτή γίνεται αντιληπτή από τους κατοίκους και τους επισκέπτες του.

Ο χαρακτήρας αποτελεί πρωτεύων στοιχείο για το σχηματισμό της φυσιογνωμίας μια πόλης. Θεωρείται η συνολική και συλλογική εικόνα, η οποία αποτελείται από τα χαρακτηριστικά ενός τόπου, όπως αυτή εντυπώνεται στην αντίληψη των κατοίκων και επισκεπτών του.

Ο όρος φυσιογνωμία γενικότερα, αναφέρεται στο σύνολο των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων ενός προσώπου ή ενός πράγματος. Για τη μελέτη της φυσιογνωμίας χρησιμοποιούνται διάφοροι μέθοδοι όπως: συγκριτική, γεωμετρική, μορφολογική, ψυχολογική, φυσιολογική και βιολογική. Αρχικά σχετίζονται με τον άνθρωπο, γι' αυτό όταν μελετάμε τη φυσιογνωμία ενός τόπου εξετάζουμε τον τόπο πρωτίστως ανθρωπολογικά.

Όταν μιλάμε για φυσιογνωμία αναφερόμαστε στη μοναδικότητα, την ταυτότητα και την προσωπικότητα ενός τόπου όπως αυτή διατυπώνεται και εμφανίζεται μέσα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τοπίου.

➤ *Στοιχεία της φυσιογνωμίας ενός τόπου*

Βασικά στοιχεία της φυσιογνωμίας μιας πόλης είναι τα *φυσικά* και τα *ανθρωποποιήτα*. Τα φυσικά στοιχεία διακρίνονται στην γεωγραφία, το κλίμα, τη χλωρίδα και την πανίδα ενός

¹ Στεφάνου Ιωσήφ, “Η φυσιογνωμία της ελληνικής πόλης”, Εργαστήριο πολεοδομικής σύνθεσης Ε.Μ.Π., Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο και ΥΠΕΧΩΔΕ, Εκδόσεις Μέδεων, Αθήνα 2000, σελ. 8 –37, 68 – 103
Μητούλα Ροΐδω, “Οι επιπτώσεις της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης στη φυσιογνωμία της ελληνικής πόλης”, Διδακτορική Διατριβή Αρχιτεκτονικής Σχολής Ε.Μ.Π., Αθήνα 2000, σελ. 16 - 20

τόπου, ενώ τα ανθρωποποίητα περιλαμβάνουν την ιστορία, την αρχιτεκτονική, την πολεοδομία, καθώς επίσης και στοιχεία καλλιτεχνικής, κοινωνικής και οικονομικής έκφρασης.

Υπάρχουν επίσης και άλλες τρεις κατηγορίες στοιχείων που αναδεικνύουν τον χαρακτήρα και τη φυσιογνωμία ενός τόπου. Η πρώτη κατηγορία είναι *η αισθητική ποιότητα*, που περιλαμβάνει το σύνολο των φυσικών και ανθρωποποίητων στοιχείων, καθώς και όλα τα μορφήματα που προσφέρουν οι πέντε αισθήσεις. Έτσι η αισθητική ποιότητα χωρίζεται στην οπτική, ακουστική, οσφρητική, γευστική και απτική (τις οποίες θα αναλύσουμε σε επόμενο κεφάλαιο). Η δεύτερη κατηγορία είναι *η ανάγνωση της αντιληπτικής δομής του τοπίου*, η οποία περιλαμβάνει πλήθος στοιχείων για τη διερεύνηση των οποίων εφαρμόζονται πολλοί μέθοδοι και τέλος, η κατηγορία *χρήσεων και λειτουργιών*.

➤ *Συσχέτιση χώρου – χρόνου - φυσιογνωμίας*

Σύμφωνα με τον καθηγητή Ιωσήφ Στεφάνου ‘‘χώρος είναι η έκταση γης, ο τόπος, το μέρος του εδάφους που πάνω του οι άνθρωποι με την παραγωγική δραστηριότητά τους κατασκευάζουν έργα, δομές, χωριά, κωμοπόλεις, κτήρια’’. Οι άνθρωποι μέσα από αυτές τις ενέργειές τους, διαμορφώνουν το φυσικό περιβάλλον και το μετατρέπουν σε δομημένο. Με τον τρόπο αυτό, ο χώρος αποκτά περιεχόμενο και νόημα.

Ο χώρος είναι ένα μέγεθος με ποικίλες διαστάσεις. Έτσι, τον χωρίζουμε σε *γεωμετρικό* που είναι ο χώρος των μετρικών μεγεθών², σε *κοινωνικό* ο οποίος εκφράζει τον τρόπο ζωής και τις κοινωνικές σχέσεις των κατοίκων καθρεφτίζοντας τη δομή της ανθρώπινης κοινωνίας και σε *πολιτισμικό* στον οποίο ο άνθρωπος με τις συμπεριφορές του και τις πράξεις του παράγει πολιτισμό. Εφόσον ο χώρος μετατραπεί σε τόπο, από την επέμβαση του ανθρώπου, λειτουργεί συγχρόνως ως πραγματικός και φανταστικός. Ο πρώτος έχει οριοθετημένη έκταση και συγκεκριμένες λειτουργίες, ενώ ο δεύτερος αναφέρεται σ’ ένα χώρο νοητικό που περιλαμβάνει το συναισθηματικό, το ψυχολογικό, το συμβολικό και το χώρο του μύθου και του ονείρου. Για να γίνει η μελέτη της φυσιογνωμίας μιας πόλης πρέπει να ληφθούν υπόψη όλες οι παραπάνω διαστάσεις του χώρου.

Ο χρόνος είναι μια αφηρημένη έννοια αλλά πολύ σημαντική για το χώρο διότι του προσδίδει μνήμη και γενικότερα ιστορία. Ο Rossi ισχυρίζεται³ ότι ‘‘η πόλη είναι ο τόπος της συλλογικής μνήμης όπου κάποια στοιχεία της μένουν και παραμένουν, ενώ άλλα

² Δηλαδή ο χώρος της τοπογραφίας, της μηχανικής, κ.α.

³ Στεφάνου Ιωσήφ, ‘‘Η φυσιογνωμία της ελληνικής πόλης’’, Εργαστήριο πολεοδομικής σύνθεσης Ε.Μ.Π., Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο και ΥΠΕΧΩΔΕ, Εκδόσεις Μέδων, Αθήνα 2000, σελ. 68

εξαφανίζονται και δίνουν τη θέση τους σε νέα. Τα στοιχεία αυτά που αντιστέκονται και αρνούνται να υποκύψουν στην αλλαγή που επιβάλλει το πέρασμα του χρόνου είναι τα μνημεία του τόπου⁴. Με την πάροδο του χρόνου ο τόπος εξελίσσεται και διαφοροποιεί τις κοινωνικοοικονομικές και πολιτιστικές συνθήκες κάθε εποχής. Κατ' επέκταση, θα λέγαμε ότι και η φυσιογνωμία διαφοροποιείται αφού ο τόπος αποτελεί ένα από τα στοιχεία της.

Σήμερα έχει διαπιστωθεί ότι, το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης συμβάλλει στην αλλοίωση της ταυτότητας και της ιδιαιτερότητας των πόλεων, άρα και της φυσιογνωμίας τους. Καθώς, τόσο τα αρνητικά, όσο και τα θετικά στοιχεία μιας πόλης επαναλαμβάνονται με τους ίδιους τρόπους και είναι παντού ίδια. Διακρίνεται έτσι, μια ομοιομορφία χώρου χωρίς προοπτική και διαφορετικότητα.

➤ *Λόγος - μύθος – πόλη*

Ο λόγος και ο μύθος αποτελούν το έλλογο στοιχείο, το οποίο ο άνθρωπος προσθέτει στο αστικό τοπίο. Το στοιχείο αυτό αποτυπώνεται στην ποίηση, τη λογοτεχνία, την τέχνη, την θρησκευτική και κοινωνική έκφραση της πόλης και με χρήση ψυχομετρικών μεγεθών καθίσταται εφικτή η ποιοτική αξιολόγηση της.

Τα ποιοτικά δεδομένα⁴ που καταγράφονται είναι τα εξής: ο βαθμός πυκνότητας του πραγματικού, η δύναμη της επιβολής, η ικανότητα της δημιουργίας έντονων εικόνων, η συνειρμική απόδοση, ο βαθμός συμβολισμού, ο βαθμός εξύψωσης, ο βαθμός ευαισθησίας, πολυπλοκότητας, πληροφόρησης, η ιεραρχία των στοιχείων, οι δυνατότητες για χρησιμοποίηση των στοιχείων της πόλης σε μεταφορικές χρήσεις του λόγου, η ενότητα της αντιληπτικής δομής, ο βαθμός κοινοτυπίας και ο βαθμός ιδιοποίησης.

Η πόλη εξαρτάται επίσης άμεσα από τη μυθική διάσταση, αφού χωρίς αυτή θα ήταν ανύπαρκτη. Η λογοτεχνία, η ζωγραφική, η γλυπτική, ο κινηματογράφος και η τηλεόραση αποτελούν μέσα αποτύπωσης της μυθοπλασίας.

Όταν ο λόγος και ο μύθος μιας πόλης είναι έντονος, αυτή αποκτά προσωπικότητα και εμφανίζει έτσι πολιτισμό.

⁴ Μητούλα Ροΐδω, “Οι επιπτώσεις της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης στη φυσιογνωμία της ελληνικής πόλης”, Διδακτορική Διατριβή Αρχιτεκτονικής Σχολής Ε.Μ.Π., Αθήνα 2000

➤ *Απόψεις ερευνητών για τα δομικά στοιχεία της φυσιογνωμίας*

Πολλοί ερευνητές προσπάθησαν να καταγράψουν τα στοιχεία που βοηθούν στον εντοπισμό των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών μέσα από τα οποία εκφράζεται η φυσιογνωμία της πόλης. Τα βασικά στοιχεία⁵ στα οποία κατέληξαν είναι:

- Το κλίμα (Cullen, Broadbent)
- Τα φυσικά δεδομένα, χωρικά στοιχεία, φως, σημεία θέας κ.λ.π. (Cullen⁶)
- Η ατμόσφαιρα και ο χαρακτήρας, ο βαθμός γειτνίασης και ο εγκλεισμός (Schulz⁷)
- Τα μνημεία, τα ιστορικά στοιχεία (Rossi, R. Krier, L. Krier, Sitte⁸)
- Ο πολεοδομικός ιστός (Rossi, R. Krier)
- Η μορφή των αρχιτεκτονικών στοιχείων (R. Krier)
- Η μορφή των οικοδομικών τετραγώνων (Rossi, R. Krier, Castex, Panerai⁹)
- Το κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό σύστημα παραγωγής του κτισμένου χώρου (Tafuri, Zevi¹⁰)
- Τα στοιχεία που κινούν την προσοχή (Appleyard¹¹, Στεφάνου)
- Τα κλασικά τμήματα της πόλης (R. Krier, L. Krier¹²)
- Τα σημεία αναφοράς, διαδρομές και όρια (Lynch¹³)
- Το πλήθος και η μορφή των δρόμων και πλατειών (R. Krier)
- Τα patterns περιοχών, πόλεων, κ.λ.π. (Alexander¹⁴)
- Τα κοινότυπα κέντρα ή πυκνωτές (Στεφάνου)

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να εντοπίσει τη φυσιογνωμία της πόλης του Ηρακλείου παίρνοντας ως εργαλεία τα παραπάνω στοιχεία. Έτσι, με μια προσπάθεια να τηρηθεί, κατά το δυνατόν, η σειρά των στοιχείων που διαμορφώνουν και εμφανίζουν τη φυσιογνωμία της πόλης γίνεται έρευνα και μελέτη των παραπάνω στοιχείων στο Ηράκλειο. Παράλληλα όμως, κάποια από αυτά συγκεκριμενοποιούνται και διερευνώνται λεπτομερέστερα.

⁵ Στεφάνου Ιωσήφ, “Η φυσιογνωμία της ελληνικής πόλης”, Εργαστήριο πολεοδομικής σύνθεσης Ε.Μ.Π., Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο και ΥΠΕΧΩΔΕ, Εκδόσεις Μέδεων, Αθήνα 2000, σελ. 101-102

⁶ G. Cullen, “The scanner”, Alcan Industries Ltd, London 1966

⁷ C. N. Schultz, “Genius loci”, Rizzoli, New York 1980

⁸ C. Sitte, “City planning according to artistic principles”, New York Random House, 1965

⁹ J. Castex - J.C. Depaule - P. Panerai, “Formes urbaines: de l’îlot à la barre”, Dunod, Bordas, Paris 1980

¹⁰ B. Zevi, “Apprendre l’architecture”, éd. de Minuit, 1959

¹¹ D. Appleyard – K. Lynch – J. Myer, “The view from the road”, M.I.T. 1964

¹² R. Krier - L. Krier, “On architecture”, Academy ed, St. Martins Press

¹³ K. Lynch, “The image of the city”, The MIT press, 1970

¹⁴ C. Alexander – H. Neis – A. Anninou – I. King, “A new theory or urban design”, O.U.P. New York 1987

1. ΓΕΩΦΥΣΙΚΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ¹⁵

Τα γεωφυσικά χαρακτηριστικά αποτελούν στοιχείο το οποίο διαμορφώνει τη φυσιογνωμία μιας πόλης. Το κείμενο που ακολουθεί αναφέρεται στα γεωφυσικά χαρακτηριστικά της Κρήτης και ειδικότερα του νομού Ηρακλείου. Αυτό γίνεται διότι η παρουσίαση των γεωφυσικών στοιχείων που διαθέτει η πόλη Ηράκλειο πρέπει να γίνει αφού πρώτα αντιληφθούμε αυτά της ευρύτερης περιοχής. Στο πρώτο αυτό κεφάλαιο θα αναφερθούμε συγκεκριμένα στα όροι, τις πεδιάδες, τα ποτάμια, τα σπήλαια, τις ακτές, τους όρμους, τους κόλπους και τα ακρωτήρια του νομού Ηρακλείου.

Η Κρήτη (βλέπε παράρτημα 3, εικ. 1.1 – 1.4) βρίσκεται αγκυροβολημένη στο θαλάσσιο σταυροδρόμι που σμίγουν οι τρεις γηραιές ήπειροι, η Ευρώπη, η Ασία και η Αφρική. Αποτελεί το νοτιότερο, σχεδόν¹⁶, άκρο της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η Κρήτη είναι το μεγαλύτερο ελληνικό νησί και το πέμπτο σε έκταση ανάμεσα στα νησιά της Μεσογείου¹⁷, με επιφάνεια 8336 τετραγωνικά χιλιόμετρα και μήκος ακτών 1046 χιλιόμετρα.

Το σχήμα του νησιού είναι στενόμακρο με μέγιστο μήκος 257 χιλιόμετρα. Βρέχεται βόρεια από το Κρητικό Πέλαγος, νότια από το Λυβικό Πέλαγος, δυτικά από το νότιο Ιόνιο Πέλαγος και ανατολικά από το Καρπάθιο Πέλαγος.

Ο νομός Ηρακλείου αποτελεί την πρωτεύουσα της περιφέρειας Κρήτης. Είναι ο πιο πυκνοκατοικημένος νομός της, με πληθυσμό 264906 σύμφωνα με την απογραφή του 2001 και η πλουσιότερη περιοχή του νησιού έχοντας το μεγαλύτερο κατά κεφαλή εισόδημα. Τα φυσικά του όρια είναι το Κρητικό πέλαγος από Β., το Λιβυκόν από Ν. και οι μεγάλες οροσειρές του Ψηλορείτη ή Ίδη¹⁸ (2456) από Δ. και της Δίκτης (2148) από Α.

Ο νομός Ηρακλείου υποδιαιρείται σε 7 επαρχίες. Τις επαρχίες Τεμένους, Μαλεβιζίου, Μονοφατισίου, Πυργιώτισσας, Καινουρίου, Πεδιάδος και Βιάννου με πρωτεύουσες το Ηράκλειο, τον Άγιο Μύρωνα, τον Πύργο, το Τυμπάκι, τις Μοίρες, το Καστέλλι και τη Βιάνο αντίστοιχα.

Το μεγαλύτερο μέρος του νομού Ηρακλείου αλλά και ολόκληρης της Κρήτης αποτελείται από ορεινές περιοχές, ακανόνιστες και άγονες, έτσι οι πεδινές εκτάσεις είναι

¹⁵ http://www.traveladvisor.gr/1_krit01.htm, <http://www.united-hellas.gr/tourism/crete/iraklio/index-gr.htm>, <http://www.4crete.gr/cretguide/grografical.htm>, <http://www.greek-tourism.gr/crete/iraklio/index.htm>.
Αλεξάκη Μ. - Πολυχρόνη Μ., “Βιώσιμη ανάπτυξη του νομού Ηρακλείου”, Εργασία σε μάθημα στ’ εξαμήνου, Αθήνα 2003, σελ. 6-7

¹⁶ Το νοτιότερο άκρο είναι το νησί Γαύδος

¹⁷ Μετά τη Σικελία, τη Σαρδηνία, την Κορσική και την Κύπρο

¹⁸ Εκτός από τις δύο βασικές οροσειρές, ο νομός Ηρακλείου έχει άλλη μία, μικρότερη που λέγεται Αστερούσια ή Κοφινά και συνδέει τον Ψηλορείτη με τη Δίκτη, ενώ ανάμεσα στις κορυφές του Ψηλορείτη απλώνεται το Οροπέδιο της Νίδας σε ύψος 1400 περίπου μέτρων

ελάχιστες. Στο νομό Ηρακλείου έχουμε τις πεδιάδες Μονοφατσίου και Καστελλίου και την παράκτια πεδιάδα Χερσονήσου – Μαλίων. Επίσης, ανάμεσα στην Ίδη και τα Αστερούσια όρη βρίσκεται η μεγάλη πεδιάδα της Μεσαράς που από την αρχαιότητα προμήθευε με σιτηρά ολόκληρο το νησί. Έχει σχήμα χοανοειδές και κατεύθυνση από τα ανατολικά προς τα δυτικά. Αρχίζει από την επαρχία Μονοφατσίου και καταλήγει στον Όρμο Μεσαράς, στα δυτικά.

Τα ποτάμια του νομού είναι λίγα και μικρά, καθώς οι χείμαρροι που σχηματίζονται στις πλαγιές των βουνών έχουν μικρή απόσταση να διανύσουν μέχρι τη θάλασσα, κι έτσι δεν προλαβαίνουν να διαμορφωθούν σε μεγάλα ποτάμια. Επίσης, η ασβεστολιθική σύσταση του εδάφους συντελεί στο να απορροφώνται πολλά από τα επιφανειακά ύδατα. Έτσι, οι κύριοι ποταμοί του νομού είναι ο Γεροπόταμος και ο Αναποδιάρης.

Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της κρητικής γης είναι η ύπαρξη πολλών σπηλαίων, που σχηματίστηκαν λόγω της μακραίωνης διεργασίας του νερού πάνω στα ασβεστολιθικά πετρώματα. Τα περισσότερα απ' αυτά είναι γνωστά από τους προϊστορικούς χρόνους και χρησιμοποιήθηκαν σαν τόποι λατρείας και κατοικίας. Το σπουδαιότερο στο νομό είναι το Ιδαίο Άντρο, στον Ψηλορείτη, κοντά στο χωριό Ανώγεια.

Οι ακτές της Κρήτης έχουν πλούσιο διαμελισμό και σχηματίζουν πολλούς μικρούς και μεγάλους όρμους, κόλπους, ακρωτήρια, χερσονήσους. Οι βόρειες ακτές είναι πιο απότομες και πολυσύχναστες, με μικρά διαστήματα αμμουδιάς ανάμεσα στα βράχια, ενώ οι νότιες είναι πιο ήσυχες και ερημικές με αμμουδερούς κολπίσκους. Οι *όρμοι* που αναπτύσσονται στην περιοχή του Νομού είναι Φόδελε, Αγία Πελαγία, Αλυκή, Ρογδιά, Καρτερό, Σταλίδα, Μάταλα, Καλοί Λιμένε, Λέντα, Τσούτσουρου, Κερατόκαμπο και Άρβη. Οι *κόλποι* του Ηρακλείου, των Μαλίων και της Μεσαράς είναι οι κυριότεροι του Νομού. Τα κυριότερα *ακρωτήρια* είναι Σταυρό (Άγιος Σώζων), Ρογδιά (Δίον), Αχινό (Τρυπητή), Χερσόνησο (Ζεφύρι), Κεφαλά (Λέντα), Λίθινο και Τραχήλι.

Έτσι, ο νομός Ηρακλείου είναι ο πιο πυκνοκατοικημένος νομός της Κρήτης, έχοντας ως φυσικά του όριά τις δύο πιο ψηλές οροσειρές του νησιού. Επίσης, διαθέτει πολλές πεδιάδες και ελάχιστα ποτάμια.

2. ΓΕΩΦΥΣΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Τα γεωφυσικά στοιχεία αποτελούν βασικά στοιχεία της φυσιογνωμίας μιας πόλης. Σε αυτό το κεφάλαιο θα γίνει αναφορά στα γεωφυσικά στοιχεία που διαθέτει η πόλη του Ηράκλειου. Τέτοια στοιχεία είναι η τοπογραφία, η γεωλογία, το κλίμα, η χλωρίδα, η πανίδα και οι οικότοποι, τα οποία αναλύονται παρακάτω

2.1. Τοπογραφία – Φυσικό ανάγλυφο¹⁹

Το κείμενο που ακολουθεί αναφέρεται στην τοπογραφία της πόλης του Ηρακλείου και το φυσικό ανάγλυφο που έχει κυρίως ο νομός Ηρακλείου. Στο κεντροανατολικό τμήμα της Κρήτης βρίσκεται ο νομός Ηρακλείου. Η πρωτεύουσά του, το Ηράκλειο βρίσκεται στις βόρειες ακτές του δυτικού τμήματος του νομού. Η πόλη είναι κτισμένη πάνω στην πεδιάδα του Ηρακλείου, ανάμεσα στα ποτάμια Γιόφυρο και Καρτερό, σε υψόμετρο 40 μέτρων από τη θάλασσα.

Το έδαφος του νομού είναι κατά το μεγαλύτερο μέρος του πεδινό και ημιορεινό. Ορεινά είναι τα δύο άκρα του νομού, το ανατολικό και το δυτικό, όπου υψώνονται οι προεκτάσεις του Ίδη και της Δίκτης.

Στο νομό Ηρακλείου υπάρχουν αρκετά ρεύματα και ποταμοί, σημαντικότεροι εκ των οποίων είναι ο Γεροπόταμος (στο νότιο τμήμα του) και ο Αναποδάρης που χύνονται στο Λυβικό πέλαγος και ο Γιόφυρος που πηγάζει από τον Ψηλορείτη και χύνεται στο Κρητικό Πέλαγος. Η ακτογραμμή του νομού αρχίζει στο Κρητικό Πέλαγος από τον Όρμο Φόδελε και καταλήγει στον κόλπο Μαλίων. Στο Λυβικό Πέλαγος η ακτογραμμή αρχίζει από τον Κόλπο της Μεσαράς και τελειώνει στον Όρμο του Κερατόκαμπου.

Με βάση τα παραπάνω, η πόλη του Ηρακλείου βρίσκεται στις βόρειες ακτές του δυτικού τμήματος του νομού σε έδαφος κυρίως πεδινό.

2.2. Γεωλογία²⁰

Σε αυτή την ενότητα θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε τη γεωλογία της πόλης που εξετάζουμε. Θα την μελετήσουμε σύμφωνα με τη σύνθεση των εδαφών (ξεκινώντας από το μακρινό παρελθόν όπου έκανε την εμφάνισή του το νησί έως σήμερα), τη σύνθεση των πετρωμάτων που υπάρχουν στη διάρκεια των αιώνων στην πόλη του Ηρακλείου και γύρω

¹⁹ Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, Τόμος 27, Αθήνα 1989, σελ.144

“Ρυθμιστικό Σχέδιον Ηρακλείου”, Υπουργείο Συντονισμού, Αθήνα, Μάιος 1967, σελ. 29, 33

²⁰ “Το Ηράκλειο και ο νομός του”, Έκδοση Νομαρχία Ηρακλείου, 1971, σελ. 9-18, 48

“Ρυθμιστικό Σχέδιον Ηρακλείου”, Υπουργείο Συντονισμού, Αθήνα, Μάιος 1967, σελ. 22-25

από αυτήν, το μεταλλευτικό πλούτο του νομού καθώς και τις εστίες σεισμών. Επειδή όμως, όπως προκύπτει και από τις διάφορες μελέτες, ο διαχωρισμός της πόλης του Ηρακλείου γεωμορφολογικά από τον νομό αλλά και από ολόκληρο το νησί είναι δύσκολος, θα γίνει αναφορά στη γεωλογία κυρίως του νησιού και όπου είναι εφικτό στο νομό Ηρακλείου.

Η σημερινή γεωμορφολογία της πόλης του Ηρακλείου, του νομού αλλά και όλης της νήσου είναι αποτέλεσμα γεωμορφολογικών εξελίξεων που συντελέστηκαν κατά την διάρκεια πολλών εκατομμυρίων χρόνων. Εξακολουθούν ακόμη και σήμερα, αν και δε γίνονται άμεσα αντιληπτές, και θα συνεχιστούν και στο μέλλον. Έτσι, η σύγχρονη μορφολογία του νησιού είναι απλώς μια προσωρινή εικόνα μεταξύ εκείνης που είχε και εκείνης που θα λάβει στο μέλλον.

➤ Σύνθεση εδαφών²¹

Στην ενότητα αυτή θα αναλύσουμε τα πετρώματα της πόλης του Ηρακλείου αλλά και ολόκληρης της Κρήτης όπως αυτά διαμορφώθηκαν στην διάρκεια των αιώνων. Η αναφορά στη σύνθεση των εδαφών κρίνεται απαραίτητη καθώς τα πετρώματα αποτελούν μέρος της γεωμορφολογίας του εδάφους και άρα γεωφυσικά στοιχεία της φυσιογνωμίας.

Καθ' όλη την διάρκεια του Μεσοζωικού αιώνα μέχρι και τις αρχές του Τριτογενούς, ο Ελλαδικός χώρος ήταν βυθός θάλασσας, στο πυθμένα της οποίας υπήρχαν πετρώματα σε ποικίλα βάθη μέχρι και μερικών χιλιομέτρων. Σε διάφορες εποχές, γίνονταν μικρές και μεγάλες κατά έκταση διαταραχές²² με αποτέλεσμα να αναδυθούν τοπικά τμήματα του πυθμένα της λεκάνης. Από όλες αυτές τις γεωλογικές δράσεις αναδυθεί τελικά η Αιγιής, δηλαδή εκτεταμένη συμπαγής και ενιαία χερσόνησος, που κάλυπτε όλο τον σημερινό ελλαδικό χώρο και εκτεινόταν ως την Κρήτη και νοτιότερα. Η έναρξη της αναόδου αυτής τοποθετείται χρονικά περίπου πριν 50 εκατομμύρια χρόνια. Ολόκληρη η Κρήτη ήταν τότε ξηρά.

Η απαρχή των εξελίξεων για τον σχηματισμό της Κρήτης συμπίπτει με τις αρχές του Μειόκαινου. Το σχήμα του νησιού, όπως παρουσιάζεται σήμερα, άρχισε να διαμορφώνεται από τον Κατώτερο Πλειστόκαινο, όπου υπήρχε σύνδεση της ξηράς της Κρήτης με την Πελοπόννησο²³. Στο διάστημα του Ανώτερου Μειόκαινου και του Παλαιοπλειόκαινου παρουσιάστηκε για πρώτη φορά η Κρήτη ως νησί, αφού προηγήθηκαν ρήξεις και

²¹ Όλες οι εικόνες που εμφανίζονται στην παρούσα μελέτη προέρχονται από τις σελίδες του διαδικτύου που χρησιμοποιήθηκαν για την πραγματοποίησή της, οι οποίες βρίσκονται στην βιβλιογραφία

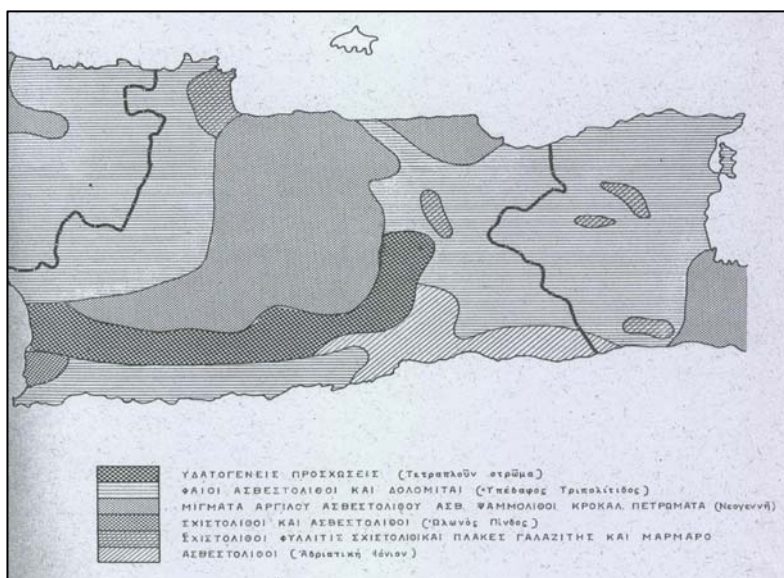
²² Διαταραχές της ισορροπίας τμήματος της λιθόσφαιρας ή της δράσεως πλευρικών πιέσεων από τις κατώτερες ηπειρωτικές μάζες

²³ Όπως αποδεικνύουν λείψανα θηλαστικών (ιπποπόταμος, αντιλόπη, ελάφι, νάνος ελέφαντας κ.α.) που βρέθηκαν στη Κρήτη

καταβυθίσεις της προϋπάρχουσας ξηράς, οι οποίες την διαχώρισαν από την Πελοπόννησο και τα Δωδεκάνησα. Οι αλληπάλλληλες γεωλογικές δράσεις, που φθάνουν μέχρι και το Μέσο Τεταρτογενή, σχημάτισαν βαθιά ρήγματα και διαμόρφωσαν την Κρήτη περίπου στα πλαίσια του σημερινού οριζόντιου διαμελισμού της.

Εδώ και χιλιάδες χρόνια η Κρήτη στρέφεται πολύ αργά από τα δυτικά προς τα ανατολικά με άξονα στροφής τον ορεινό όγκο του Ψηλορείτη, ώστε το δυτικό της τμήμα να ωθείται προς Β.Α και το ανατολικό προς Ν.Δ. Η στροφή αυτή συνοδεύεται με ελαφριά ανύψωση της δυτικής Κρήτης και βύθιση της ανατολικής. Η στροφή της Κρήτης θα συνεχιστεί για χιλιάδες ή εκατομμύρια χρόνια. Στο απώτερο μέλλον, συνέπεια της στροφής αυτής και άλλων γεωλογικών μεταβολών, η Κρήτη θα ενωθεί και πάλι με την Πελοπόννησο και το Αιγαίο θα κλείσει ή θα γίνει λίμνη.

Ο αρχαιότερος και βαθύτερος ορίζοντας πετρωμάτων σε όλη την Κρήτη αποτελείται από πλακώδης ασβεστόλιθους, κρυσταλλικούς ή και χονδροκρυσταλλικούς. Το πάχος των ασβεστόλιθων φθάνει ή και υπερβαίνει τα 2000 μ. Η ηλικία τους υπολογίζεται περίπου 300 εκατομμύρια χρόνια (νεοπαλαιοζωϊκή) και είναι ημιμεταμορφωμένα πετρώματα.

Εικόνα 1: Γεωλογικός χάρτης νομού Ηρακλείου

Οι δύο ανώτερες σειρές πετρωμάτων (σειρά ασβεστόλιθων και σειρά δολομιτών - φυλλιτών) θεωρούνται αυτόχθονες και καλούνται *βασικές σειρές*. Πάνω σε αυτές βρίσκονταν οι καλούμενες *επικαλύπτουσες σειρές* πετρωμάτων, δηλαδή η σειρά Τριπόλεως²⁴ και η σειρά Ωλονού – Πίνδου²⁵, Μεσοζωϊκής ηλικίας.

Όλες οι παραπάνω σειρές συγκροτούν τις ορεινές κυρίως περιοχές και το μεγαλύτερο μέρος της Κρήτης, καθώς και περιοχές του νομού Ηρακλείου.

²⁴ Η σειρά Τριπόλεως αποτελείται κυρίως από ασβεστόλιθους

²⁵ Η σειρά Ωλονού – Πίνδου αποτελείται από ψαμμίτη, ραδιολαρίτη, οφιόλιθο, ασβεστόλιθο και φλύσχη

Η Κρήτη αλλά και ο νομός Ηρακλείου δέχτηκε πολλούς σχηματισμούς στη διάρκεια εκατομμυρίων χρόνων για να καταλήξει το νησί στη σημερινή γεωλογική του σύνθεση. Το έδαφος του νησιού αλλά και της πόλης του Ηρακλείου, εμφανίζουν από την επιφάνεια και προς το εσωτερικό της γης αρκετά στρώματα πετρωμάτων καθώς από το πέρασμα των αιώνων ο ένας σχηματισμός διαδεχόταν τον άλλο.

➤ **Μεταλλευτικός πλούτος**

Ο μεταλλευτικός πλούτος αποτελεί και αυτός φυσικό στοιχείο της φυσιογνωμίας μιας πόλης. Στο Ηράκλειο αλλά και σε ολόκληρο το νησί βρίσκεται σε περιορισμένες ποσότητες. Για το λόγο αυτό πολλά από τα μεταλλεύματα στερούνται και οικονομική σημασία. Παρακάτω σημειώνονται τα ορυκτά και τα μεταλλεύματα που υπάρχουν στο νομό Ηρακλείου, καθώς δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για το μεταλλευτικό πλούτο της πόλης.

- Σίδηρος: υπό μορφή αιματίτου και λειμωνίτου στη περιοχή της Κεράς – Καρφί. Τα βέβαια αποθέματα έχουν υπολογιστεί σε 450 χιλιάδες τόνους ενώ τα πιθανά στα 2 εκατομ. τόνους. Μικρές εμφανίσεις σιδηρούχων μεταλλευμάτων στην περιοχή της Ρογδιάς – Φόδελε – Δαμάστας, στη Μιαμού, Λέντα, Αντισκαρί, μεταξύ Βοριζίων και Άνω Ζαρού και στο Πεύκο.
- Χαλκός: υπό μορφή ανθρακικών αλάτων στο Καλάμι (Κεφάλαι), Παναγιά, Μιαμού, Λέντα, Μονή Οδηγητριάς, στη Βορίζια – Ζαρό και Αντισκάρι. Υπό μορφή χαλκοπυρίτου στην περιοχή Ρογδιάς.
- Χρωμίτης: στη περιοχή Κρότο, Μιαμού, Α. στους Καλούς Λιμένες και Α του Χόνδρου.
- Γαληνίτης: (θειούχος μόλυβδος) στη περιοχή Μιαμού και Λέντα.
- Αμίαντος: στη περιοχή της Βιάννου (Ν.Δ. του Πεύκου).
- Θείο: στο Μορόνι.
- Γύψος: στη Σάρχο, Φαιστό, Μάρθα, Άρβη, Τέρτσα, Βιάννο. Μεγάλα αποθέματα στη περιοχή Κανλί Καστέλλι – Τσαγκαράκη – Άγιος Σύλλας – Δρακουλιάρης – Μαλάδες.
- Λιγνίτης: στις περιοχές Άνω και Κάτω Μούλια, Τεφελί, Αγίους Δέκα, Ν. της Φαιστό, Παναγιά, Μεταξοχώρι, Ν. Συκολόγου.

Άρα ο σίδηρος, ο χαλκός, ο γύψος και ο λιγνίτης είναι τα ορυκτά – μεταλλεύματα που εμφανίζονται σε περισσότερες περιοχές του νομού.

➤ **Σεισμοί**

Οι σεισμοί αποτελούν ένα από τα βασικά στοιχεία της γεωλογίας ενός τόπου. Έτσι, στην παρούσα ενότητα δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε την αναφορά αρχικά στην

έννοια του σεισμού και στη συνέχεια στις κυριότερες εστίες οι οποίες βρίσκονται στο νομό Ηρακλείου και διαταράζουν μορφολογικά την πρωτεύουσά του.

Για διάφορες αιτίες στο εσωτερικό της γης συντελούνται διάφορες μεταβολές. Η εκδήλωση των μεταβολών αυτών στην επιφάνεια της γης είναι οι σεισμοί. Αν στο εσωτερικό της γης σημειωθεί απότομα μεταβολή της ταχύτητας της κινήσεως των μαζών θα προκληθεί σεισμός στην επιφάνεια. Οι απότομες κινήσεις των μαζών των πετρωμάτων προέρχονται από απότομη διατάραξη της ισορροπίας μεγάλων ελαστικών τάσεων, που βαθμιαία συσσωρεύονται σε ορισμένες περιοχές λόγω μακροχρόνιας και συνεχής δράσης διαφόρων δυνάμεων (ενδογενών και εξωγενών) επί της γης.

Οι ελαστικές τάσεις είναι μορφή δυναμικής αποταμιευμένης ενέργειας, που εν μέρει μεταβάλλεται σε κινητική ενέργεια, δηλαδή σε σεισμικούς κραδασμούς. Οι πλέον συνήθεις σεισμοί είναι οι λεγόμενοι τεκτονικοί σεισμοί, οι σεισμοί δηλαδή που παράγονται κατά την απότομη ρήξη πετρωμάτων και μάλιστα από την τριβή που αναπτύσσεται στις ανώμαλες επιφάνειες των πετρωμάτων, όταν μεγάλο κομμάτι του ενός ολισθαίνει πάνω στο άλλο λόγω διαταράξεως της ελαστικής ισορροπίας των γήινων στρωμάτων.

Το σύνολο σχεδόν των σεισμών της Κρήτης είναι τεκτονικοί. Το νησί είναι πολλαπλώς κατατεμαχισμένο (ρήγματα) και περιβάλλεται με τάφρους κι έτσι παρουσιάζεται αστάθεια στις γειτονικές περιοχές με αποτέλεσμα τη γέννηση σεισμών. Ολόκληρη η Κρήτη είναι σεισμόπληκτη περιοχή και ιδιαίτερα το κεντρικό της τμήμα, όπου βρίσκεται και η πόλη του Ηρακλείου, αφού περνάει το τόξο Πελοπόννησος - Κρήτη - Δωδεκάνησα, του οποίου το κυρτό τμήμα βρίσκεται προς το νότο. Στο τμήμα αυτό υπάρχουν τρεις κύριες ρηξιγενείς λεκάνες. Δύο ρηξιγενείς ζώνες (η μια από τη Ντία προς Γιούχτα και η άλλη νοτιότερα, διαγωνίως) χωρίζουν αυτές τις λεκάνες.

Στη περιοχή του νομού Ηρακλείου οι κυριότερες εστίες σεισμών είναι:

1. Μεταξύ της Ντίας και Ηρακλείου: Είναι εστία μεγάλων σεισμών και είναι υπεύθυνη κυρίως για τις μεγάλες καταστροφές των ανακτόρων της Κνωσού.
2. Στη λεκάνη του Καρτερού προς το χωριό Βάθεια: Είναι εστία μέσων σεισμών.
3. Στη λεκάνη του Ξεροπόταμου προς το χωριό Άγιο Μύρωνα: Είναι εστία μέσων σεισμών.
4. Στο κόλπο των Μαλλίων: Είναι εστία μικρών έως και μέσων σεισμών.

Έτσι, διαπιστώνουμε ότι στη πόλη του Ηρακλείου αλλά και γύρω από αυτήν βρίσκονται συγκεντρωμένες πολλές εστίες σεισμών με εκδήλωση κυρίως μέσων σεισμών.

2.3. Κλίμα²⁶

Σε αυτή την ενότητα θα γίνει αναφορά στο κλίμα του Ηρακλείου, το οποίο αποτελεί ένα από τα φυσικά στοιχεία που εξετάζουμε για να προσεγγίσουμε τη φυσιογνωμία της πόλης του Ηρακλείου.

Το κλίμα του Ηρακλείου και κατ' επέκταση όλου του νησιού θεωρείται από τα ωραιότερα, υγιεινότερα²⁷ και ηπιότερα της Ευρώπης. Στις παραλιακές περιοχές, ιδιαίτερα στις νότιες, το κλίμα είναι τόσο ήπιο που καλλιεργούνται τροπικά φυτά, όπως η μπανάνα. Ενώ στις κλειστές εσωτερικές λεκάνες και στα οροπέδια των υψηλότερων οροσειρών, διαμορφώνεται κλίμα με ηπειρωτικά χαρακτηριστικά.

Η νήσος ανήκει κλιματολογικά στη λεγόμενη χερσαία μεσογειακή ζώνη, στην οποία το κλίμα είναι εύκρατο με μικρό ετήσιο θερμομετρικό εύρος, ελάχιστη σχετική υγρασία του αέρα και διαύγεια της ατμόσφαιρας. Το θαλάσσιο μεσογειακό κλίμα των παραλιακών περιοχών χαρακτηρίζεται από ήπιους χειμώνες και θερμά και ξηρά καλοκαίρια. Το Ηράκλειο είναι μια από τις θερμότερες πόλεις της Ελλάδας με μέση ετήσια θερμοκρασία 19°C²⁸. Ψυχρότερος μήνας είναι ο Ιανουάριος, και θερμότεροι μήνες είναι ο Ιούλιος και ο Αύγουστος. Η Άνοιξη έχει μικρή διάρκεια, ενώ το Φθινόπωρο παρατείνεται μέχρι και τα μέσα του Δεκεμβρίου.

Μήνες	Μέσος Όρος Θερμ. σε °C	Μέσος Όρος νερού σε °C	Όρος Ηλιοφάνειας	Βροχές Ημέρες
Ιανουάριος	15,6-8,7	16	3,4	12
Φεβρουάριος	16,2-8,8	15	4,7	7
Μάρτιος	17,1-9,6	16	5,7	8
Απρίλιος	20,1-11,6	16	8,1	4
Μάιος	23,7-14,8	19	10,2	2
Ιούνιος	27,5-19,1	22	11,6	1
Ιούλιος	29-21,7	24	12,7	0
Αύγουστος	29,2-21,7	25	11,8	0
Σεπτέμβριος	29,6-19,1	24	9,7	2
Οκτώβριος	23,5-16,2	23	6,5	6
Νοέμβριος	20,8-13,5	20	5,7	6
Δεκέμβριος	17,4-10,8	17	4	10

Πίνακας 1: Το κλίμα του Ηρακλείου

Οι βροχές πέφτουν κυρίως από τον Νοέμβριο ως τον Φεβρουάριο, με το ετήσιο βροχομετρικό ύψος να φτάνει τα 510 χλμ. Οι επικρατέστεροι άνεμοι είναι οι βόρειοι και οι βορειοδυτικοί. Το καλοκαίρι τα μελτέμια (βόρειοι άνεμοι) εξασφαλίζουν στο νησί το ήπιο και ευχάριστο κλίμα του, ενώ ο λίβας (νότιος, καυτός άνεμος από την Αφρική) συχνά προκαλεί μεγάλες ζημιές στις καλλιέργειες.

Με βάση τα παραπάνω, το Ηράκλειο θεωρείται μια από τις θερμότερες πόλεις της Ελλάδας. Το κλίμα του είναι εύκρατο, με μικρό ετήσιο θερμομετρικό εύρος, ελάχιστη σχετική υγρασία και διαύγεια της ατμόσφαιρας.

²⁶ Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, Τόμος 27, Αθήνα 1989, σελ. 145

²⁷ Ο νομός Ηρακλείου έχει περίπου 300 μέρες ηλιοφάνειας

²⁸ Η μέση θερμοκρασία του Ιανουαρίου είναι 12,2°C και του Αυγούστου 26,3 °C

2.4. Χλωρίδα²⁹

Ένα άλλο στοιχείο που καθορίζει τη φυσιογνωμία μιας πόλης είναι η χλωρίδα. Η πόλη του Ηρακλείου δε διαθέτει αρκετό πράσινο, καθώς αυτό έχει αντικατασταθεί ή περιοριστεί από τις διάφορες οικοδομικές επεμβάσεις των ανθρώπων. Ωστόσο, δε θα ήταν σωστό να μην αναφερθούμε στη χλωρίδα του νομού Ηρακλείου αλλά και ολόκληρου του νησιού καθώς διαθέτει πολλά και σπάνια είδη φυτών.

Η έντονη γεωμορφολογία και οι κλιματολογικές συνθήκες του Ηρακλείου, αλλά και όλου του νησιού, συνθέτουν ένα ευνοϊκό σύνολο για την ανάπτυξη πλούσιας και πολυποίκιλης χλωρίδας. Η συχνή και απότομη εναλλαγή στη διαμόρφωση του εδάφους της νήσου (ψηλά βουνά, λόφοι, πεδιάδες, φαράγγια, άμεση επαφή με τη θάλασσα) δημιουργεί ιδανικές συνθήκες φιλοξενίας πολλών ενδημικών φυτών. Η κρητική χλωρίδα συνδυάζει στοιχεία της χλωρίδας της Πελοποννήσου και αυτής των βορειοαφρικάνικων ακτών.

Στην περιφέρεια του νομού Ηρακλείου μπορεί κανείς να συναντήσει όλα τα είδη που συγκροτούν την κρητική χλωρίδα. Υπάρχουν 1.706 τέτοια είδη φυτών εκ των οποίων τα 178 (βότανα και αγριολούλουδα) θεωρούνται αποκλειστικά ενδημικά της περιοχής και 39 ανήκουν στην ευρύτερη περιοχή Κρήτης – Καρπάθου, δηλαδή δεν υπάρχουν πουθενά αλλού στον κόσμο³⁰. Ο πλούτος αυτός αποδίδεται στη γεωγραφική θέση, στη γεωλογική ιστορία και στην ποικιλία των βιοτόπων (οικοτόπων) του νησιού.

Την Άνοιξη τα χωράφια γεμίζουν κόκκινες παπαρούνες, ενώ το καλοκαίρι η επιφάνεια του εδάφους καλύπτεται από ξερά θαμνόδεντρα και οι ρεματιές γεμίζουν από ανθισμένες ροδοδάφνες και λυγαριές. Κατά τη διάρκεια του χειμώνα στο νησί υπάρχουν άφθονες ανεμώνες.

Μεγάλες εκτάσεις του νησιού καλύπτονται από σκληρόφυλλους αειθαλείς θάμνους, ενώ στα ορεινά υπάρχουν μεγάλα δάση από πλατύφυλλα φυλλοβόλα δέντρα, βελονόφυλλα και χαρουπιές. Επιπροσθέτως, υπάρχουν είδη καθαρά αφρικάνικα, όπως η μπανανιά και ο φοίνικας. Η ελιά, τα εσπεριδοειδή και τα αμπέλια καλλιεργούνται στις πεδινές εκτάσεις του νησιού. Δεσπόζουσα θέση στην κρητική χλωρίδα κατέχει η μοναδική στον κόσμο ποικιλία

Εικόνα 2: Έβενος

²⁹ <http://www.crete.tournet.gr/crete-intro-Flora-29-el.html> , “Το Ηράκλειο και ο νομός του”, Έκδοση Νομαρχία Ηρακλείου, 1971, σελ. 57-60

³⁰ Ο πλούτος της χλωρίδας γίνεται περισσότερο αντιληπτός αν ληφθεί υπόψη ότι σε μια έκταση 8.306 τ.χλμ., που αντιπροσωπεύει περίπου το 6% της συνολικής έκτασης του ελληνικού χώρου, απαντάται το 28% περίπου του συνόλου των γνωστών φυτών της ελληνικής χλωρίδας

αιθαλή πλατάνου (*varietas cretica*), ο οποίος κρατάει τα φύλλα του καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου.

Το πιο γνωστό ενδημικό φυτό της Κρήτης είναι το δίκταμο (*Organium Dictamnus*). Είναι αυτοφυές αρωματικό φυτό και βότανο γνωστό ήδη από τον Αριστοτέλη για τις θεραπευτικές του ιδιότητες. Αναφορά στο ενδημικό αυτό φυτό γίνεται και από τον Θεόφραστο, ο οποίος τονίζει ότι το Κρητικό Αγρίμι (Κρι - Κρι) όταν πληγωθεί τρώει φύλλα δίκταμου και γιατρεύεται. Σήμερα καλλιεργείται συχνά στην περιοχή της Πεδιάδος (όπου ιδρύθηκε και Συνεταιρισμός καλλιεργητών) και των Αρχανών. Άλλα ενδημικά φυτά είναι ο έβενος και η αμπελιτσιά.

Έτσι, τα σημαντικότερα είδη της χλωρίδας του Ηρακλείου είναι ο δίκταμος, το αμπέλι, η ελιά, τα εσπεριδοειδή και ο πλάτανος.

2.5. Πανίδα³¹

Η πανίδα, όπως και η χλωρίδα είναι φυσικά στοιχεία που αναδεικνύουν τη φυσιογνωμία μιας πόλης. Στην ενότητα αυτή θα γίνει παρουσίαση των ειδών της χέρσου, της θαλάσσιας πανίδας, των εντόμων, των ερπετών και των πτηνών, όπως αυτά έχουν καταγραφεί στην ευρύτερη περιοχή του νομού Ηρακλείου.

Οι πολλοί και διαφορετικοί οικότοποι που συναντώνται στο νομό Ηρακλείου δημιουργούν ιδανικές συνθήκες (απομονωμένα φαράγγια με ιδιαίτερες κλιματολογικές συνθήκες, απότομες ορεινές πλαγιές με μηδαμινή την ανθρώπινη επίδραση) για την εμφάνιση ενδημικών ειδών.

Εκτός από τα συνηθισμένα ζώα που συναντά κανείς στην ελληνική επικράτεια, στο νομό Ηρακλείου υπάρχουν και κάποια ενδημικά είδη χαρακτηριστικά της νήσου της Κρήτης: το κρητικό αγριοκάτσικο ή αλλιώς Κρι - Κρι (*Capra aegagrus - cretica*), ο μοναδικός στον κόσμο αγκαθωτός ποντικός, ο κρητικός ασβός ή άρκαλος (*Meles -meles arcalus*), το κρητικό κουνάβι (*Martes foina-bunites*), ο κρητικός σκαντζόχοιρος (*Acomus mimus*) η κρητική νυφίτσα ή καλογιαννού, η κρητική αγριόγατα (*Felis silvestris agrius*) και το κρητικό αγριοκούνελο.

Ο *ακανθοπόντικας* είναι ένα μικρόσωμο τρωκτικό, χρώματος γκρι-καφέ και έντονα αγκαθωτό (μήκος αγκαθιών δέκα περίπου χιλιοστά) στη ραχιαία περιοχή. Αποτελεί σπάνιο είδος και τρέφεται με σπόρους και άλλα φυτικά υλικά, σαλιγκάρια και αρθρόποδα.

³¹<http://www.kairatos.com.gr/afieromata.gypaetos.htm>, <http://www.crete.tournet.gr/crete-intro-Fauna-30-el.html>, http://www.cretanyouth.gr/cretanyouth/editions/info_e/dtp002/pub_004.htm,
“Το Ηράκλειο και ο νομός του”, Έκδοση Νομαρχία Ηρακλείου, 1971, σελ. 63-66

Το *κουνάβι*, λέγεται στην Κρήτη και *ζουρίδα*. Είναι θηλαστικό και το μήκος του μπορεί να φτάσει, μαζί με την ουρά, μέχρι και 0,80 μ. Τρέφεται συνήθως με μικρότερα ζώα και καρπούς ελιάς.

Ο *άρκαλος* (*ασβός*), είναι μικρό θηλαστικό, που το μήκος του φτάνει μέχρι και 0,65 μ. Το τρίχωμά του είναι γκρι – μαύρο, στην κοιλιά λευκό και στο κεφάλι έχει μια γκριζα λωρίδα. Το τρίχωμά του είναι σκληρό και χρησιμοποιείται για την κατασκευή πινέλων. Τρέφεται με καρπούς, λαχανικά, ρίζες, σταφύλια, κ.α.

Το *αγριοκούνελο* είναι ένα σπάνιο είδος με εξάπλωση στο νησί Ντία που βρίσκεται βόρεια του Ηρακλείου. Το μήκος του σώματός του μαζί με το κεφάλι είναι 30 – 40 εκ. και το μήκος της ουράς 60 - 70 χιλ. Το σώμα του έχει χρώμα κίτρινο-γκρίζο με καφέ, και κόκκινο-καφέ αποχρώσεις.

Η νήσος Ντία θεωρείται σημαντική περιοχή για την αύξηση του πληθυσμού του άγριου κρητικού αίγαγρου³², Κρι-Κρι ή αγρίμι (*Capra aegagrus-cretica*), καθώς έγινε εισαγωγή ατόμων από την περιοχή της Σαμαριάς. Όμως οι διασταυρώσεις με κατοικίδια κατσίκια αλλοίωσαν τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού (υβριδικά άτομα), ο οποίος απειλείται με εξαφάνιση, καθώς ολόκληρο το οικοσύστημα της νήσου απειλείται με κατάρρευση, λόγω υπερβόσκησης. Τα τελευταία χρόνια ωστόσο υπήρξαν σοβαρές προσπάθειες από τη Διεύθυνση Δασών του νομού Ηρακλείου προς απομάκρυνση των Κρι - Κρι και των υβριδικών ατόμων, με σκοπό την ανάκαμψη της βλάστησης και την επανεισαγωγή καθαρόαιμων ειδών.

Εικόνα 3: Κρι - Κρι

Όσον αφορά τη θαλάσσια πανίδα, οι ακτές του νομού Ηρακλείου αποτελούν σημαντικούς βιότοπους για τη θαλάσσια χελώνα *Caretta - Caretta*, ενώ έχει αναφερθεί αρκετές φορές και η παρουσία της μεσογειακής φώκιας *Monachus - Monachus*. Η θαλάσσια πανίδα της περιοχής περιλαμβάνει σχεδόν όλα τα είδη των γνωστών ψαριών της Μεσογείου, όπως μπαρμπούνι, κουτσομούρα, συναγρίδα, τσιπούρα, λυθρίνι, βακαλάος, κ.α. Ένα ψάρι που υπάρχει άφθονο στις κρητικές θάλασσες είναι ο σκάρος ο κρητικός, που βρίσκεται στις πετρώδεις ακτές της Κρήτης, έχει μήκος μέχρι 0,45 μ. και χρώμα κόκκινο.

Από τον κόσμο των εντόμων αντιπροσωπευτικό είδος είναι η μέλισσα. Σήμερα υπάρχει στο νομό ανεπτυγμένη μελισσοτροφία (ετησίως παράγονται στο Ηράκλειο 148 τόνοι μελιού). Ένα άλλο είδος εντόμου που υπάρχει είναι το φαλάγγιο, γένος αραχνοειδών.

³² Πρόκειται για προστατευόμενο είδος που ζει μόνο στα Λευκά Όρη, τον Εθνικό Δρυμό της Σαμαριάς και τα νησάκια Δία, Θοδωρού και Άγιοι Πάντες

Από το νησί δεν λείπουν οι σαύρες ως χαρακτηριστικοί εκπρόσωποι των ερπετών. Ιδιαίτερα εντυπωσιακή είναι η πολύχρωμη Βαλκανική σαύρα, που μπορεί να φθάσει το 1 μ. σε μήκος. Ακόμα, παρά το θρύλο που θέλει τον Άγιο Τίτο να έχει διώξει τα φίδια από το νησί, συνεχίζει να ζει πάνω σ' αυτό μεγάλος αριθμός φιδιών, αρκετά από τα οποία είναι δηλητηριώδη.

Αρκετές περιοχές του νομού Ηρακλείου έχουν χαρακτηριστεί “Σημαντικές Περιοχές για τα Πουλιά” (Σ.Π.Π.). Τα όρη Ίδη ή Ψηλορείτης, Κόφινας, Γιούχτας και η νήσος Δία είναι σημαντικές περιοχές για αρκετά είδη πτηνών, όπως τα αρπακτικά πουλιά, καθώς αποτελούν περιοχές αναπαραγωγής. Συγκεκριμένα, ο γυπαετός (*Gypaetus varnatus*), το όρνιο, ο χρυσαετός (*Aquila chrysaetus*), ο σπιζαετός και ο πετρίτης, αλλά και η νησιωτική πέρδικα, η κοκκινοκαλιακούδα, τα αηδόνια και τα χελιδόνια προτιμούν τις περιοχές αυτές προκειμένου να αναπαραχθούν. Το καλοκαίρι εμφανίζεται και ο μαυροπετρίτης. Επίσης, πολλά αποδημητικά πουλιά χρησιμοποιούν την Κρήτη ως σταθμό κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους από την Αφρική στην Ευρώπη την άνοιξη, και στο ταξίδι της επιστροφής το φθινόπωρο³³.

Εικόνα 4: Γυπαετός

Στα κρητικά βουνά ζει ένα σπανιότατο είδος πτηνού όχι μόνο για τη χώρα αλλά για όλο τον κόσμο: ο Γυπαετός³⁴. Ο περήφανος “Κοκαλάς” της Κρήτης έχει καταφέρει να επιβιώσει χάρη στην έντονη γεωμορφολογία του νησιού. Η επιστημονική του ονομασία είναι *Gypaetus Barbatus*. Η λέξη *Barbatus* σημαίνει «μουστακαλής». Ο χαρακτηρισμός αυτός του αποδόθηκε επειδή στο ράμφος του υπάρχουν ευδιάκριτες τούφες από μακριές μαύρες τρίχες που μοιάζουν με γενειάδα. Ο Γυπαετός είναι το μεγαλύτερο αρπακτικό πουλί της Ευρώπης και από τα πιο εντυπωσιακά του πλανήτη. Είναι ένα είδος γύπα που αναγνωρίζεται εύκολα από τις μακριές, μυτερές φτερούγες του και τη μεγάλη ρομβοειδή ουρά του. Χαρακτηριστικά επίσης είναι το δυναμικό και γρήγορο πέταγμά του και οι ελιγμοί του, παρά το μεγάλο βάρος του, που φτάνει τα πέντε έως επτά κιλά, και το άνοιγμα των φτερών του, που φτάνει τα 2,80 μ. στα ενήλικα άτομα.

Περιμένει να φαγωθεί όλη η σάρκα από τα άλλα πτωμοφάγα θηλαστικά και πουλιά και τρέφεται με τα κόκαλα που μένουν³⁵. Η ειρηνική του συμπεριφορά τον κάνει να

³³ <http://www.ornithologiki.gr/gr/sppe/grpkr.htm>

³⁴ Ο πληθυσμός του στην Ευρώπη δεν ξεπερνά τα 65 ζευγάρια συμπεριλαμβανομένων και των 10-12 ζευγαριών που ζουν στην Κρήτη

³⁵ Για το λόγο αυτό λέγεται και Κοκαλάς. Τα κόκαλα τα πετά από ψηλά πάνω σε “σπάστρες” και στη συνέχεια τα τρώει. Ένα κόκαλο περιέχει 12% πρωτεΐνες και 16% λιπίδια και άλλα ιχνοστοιχεία απαραίτητα για τα ζώα.

υπερτερεί γιατί ξοδεύει ελάχιστη ενέργεια, αφού δεν τσακώνεται και δεν κυνηγά κι έτσι χορταίνει με μικρές μόνο ποσότητες. Ο Γυπαετός αφού ενηλικιωθεί δεν έχει κανένα φυσικό εχθρό. Παρόλα αυτά, σήμερα κινδυνεύει να εξαφανιστεί από την ήπειρό μας εξαιτίας των καταστροφικών ανθρωπογενών επεμβάσεων στη φύση, για το λόγο αυτό η προστασία του από την ελληνική και τη διεθνή νομοθεσία είναι μείζονος σημασίας. Περιοχές αναπαραγωγής του Γυπαετού στην Ίδη και στο “Φάραγγα” κινδυνεύουν λόγω της ανεξέλεγκτης τουριστικής εκμετάλλευσης.

Έτσι λοιπόν η πανίδα στην ευρύτερη περιοχή του νομού παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον. Η πόλη του Ηρακλείου όμως, ως μεγαλούπολη δεν διαθέτει τα παραπάνω είδη του ζωικού βασιλείου, αλλά συγκεντρώνει ζώα όπως αυτά των μεγάλων αστικών κέντρων. Δηλαδή δε λείπουν οι γάτες, τα σκυλιά, τα τρωκτικά, τα έντομα (τζιτζίκια, ακρίδες, κατσαρίδες κ.α.) και τα πουλιά (χειμώνια, περιστέρια, σπουργίτια κ.α.) από τους δρόμους και τις πλατείες της.

2.6. Οικότοποι³⁶

Η πλούσια χλωρίδα και πανίδα του νομού Ηρακλείου, όπως αυτή παρουσιάστηκε προηγουμένως, δε θα ήταν δυνατόν να υποστηριχθεί αν απουσίαζαν οι πλούσιοι οικότοποι της περιοχής. Αναγνωρίζοντας τη μεγάλη σημασία αυτών, στη διατήρηση των τοπικών ειδών του φυτικού και ζωικού βασιλείου, οι τοπικές και κεντρικές πολιτειακές αρχές φρόντισαν για την ένταξη των οικοτόπων του νομού στο NATURA 2000, από τα πρώτα κιόλας χρόνια που το εν λόγω πρόγραμμα τέθηκε σε εφαρμογή.

Συγκεκριμένα, η κοινοτική οδηγία 92/43 που υπογράφηκε τον Μάρτιο του 1992 θέτει ως αρχή της Ε.Ε. (τότε Ε.Ο.Κ.) την προστασία ολόκληρων ζωνών και φυσικών οικοτόπων. Στοχεύει στη δημιουργία ενός Ευρωπαϊκού δικτύου ειδικά προστατευόμενων περιοχών με το όνομα NATURA 2000. Τα κράτη μέλη υποχρεώνονται να διαχειριστούν περιβαλλοντικά τις περιοχές αυτές ή να λάβουν μέτρα για την αναβάθμισή τους.

Στο νομό Ηρακλείου οι περιοχές που είναι ενταγμένες στο NATURA 2000 είναι:

- *Το βουνό Γιούχτας και το Φαράγγι της Αγίας Ειρήνης.* Εκεί επικρατούν η μακκία και η φρυγανώδης βλάστηση, υπάρχουν όμως και συστάδες από κυπαρίσσια και πεύκα που προέρχονται από δεντροφυτεύσεις. Η περιοχή χαρακτηρίζεται από μεγάλη βιοποικιλότητα και παρουσία πολλών ενδημικών ειδών της Ελλάδας και της Κρήτης. Ο Γιούχτας

³⁶ <http://www.minenv.gr/1/12/121/12103/viotopoi/g4310002.html>,
<http://www.minenv.gr/1/12/121/12103/viotopoi/g4330005.html>,
<http://www.minenv.gr/1/12/121/12103/viotopoi/g4310009.html>

θεωρείται Σημαντική Περιοχή για τα Πουλιά (Σ.Π.Π.) της Ευρωπαϊκής Ένωσης λόγω της παρουσίας μιας αποικίας όρνιων (*Gyps fulvus*). Προστατεύεται επίσης ως “Αρχαιολογικός Τόπος” και “Τοπίο Ιδιαίτερου Φυσικού Κάλλους”.

- *Το όρος Ίδη*. Ο Ψηλορείτης ή Ίδη θεωρείται ο υδροσυλλέκτης της κεντρικής Κρήτης. Η περιοχή χαρακτηρίζεται από ποικιλομορφία τοπίων, υψηλή βιοποικιλότητα, παρουσία πολλών ενδημικών ζώων και φυτών της Κρήτης, σπάνιες φυτικές διαπλάσεις, σπάνια και απειλούμενα ζώα.
- *Κρουσώνας*. Η περιοχή βρίσκεται στο κέντρο της Κρήτης, στη νοτιοανατολική πλευρά της οροσειράς του Ψηλορείτης. Στην περιοχή αυτή βρίσκεται το “Δάσος του Ρούβα”.

Εκτός από τους παραπάνω οικότοπους που βρίσκονται σε κοντινή απόσταση από το Ηράκλειο δε θα μπορούσαμε να μην αναφερθούμε στους μικρούς χώρους πρασίνου που υπάρχουν στο κέντρο της πόλης. Τέτοιοι χώροι είναι τα πάρκα, οι πλατείες αλλά και οι δρόμοι της. Σε αυτούς εμφανίζονται δέντρα όπως ευκάλυπτοι, φίκoi, λεύκες, πεύκα, μουριές και λουλούδια όπως γιασεμί, νυχτολούλουδο, τριαντάφυλλα, μαργαρίτες και σκυλάκια.

3. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΕΥΡΥΤΕΡΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ³⁷

Η οικονομία αποτελεί στοιχείο το οποίο διαμορφώνει την φυσιογνωμία μιας πόλης. Το κείμενο που ακολουθεί αναφέρεται συνοπτικά στον πρωτογενή, δευτερογενή και τριτογενή τομέα παραγωγής του νομού Ηρακλείου. Αυτό γίνεται διότι η αναφορά της οικονομίας της πόλης του Ηρακλείου πρέπει να γίνει αφού πρώτα κατανοήσουμε την οικονομία της ευρύτερης περιοχής.

Η οικονομία του νομού Ηρακλείου, αλλά και ολόκληρης της Κρήτης είναι κατά κύριο λόγο αγροτική, με ιδιαίτερη έμφαση στην παραγωγή σταφυλιών, ελιάς, εσπεριδοειδών (κυρίως πορτοκαλιών), ξηρών καρπών, μπανάνας και πρώιμων κηπευτικών. Παράγονται επίσης δημητριακά, σύκα και χαρούπια. Οι πιο ανεπτυγμένες γεωργικές περιοχές του νομού Ηρακλείου είναι οι πεδιάδες Καστελλίου, Ηρακλείου – Μαλλιών και Μεσαράς. Στην εύφορη πεδιάδα της Μεσαράς επικρατεί η μηχανική καλλιέργεια, εφαρμόζονται σύγχρονα συστήματα και χρησιμοποιούνται λιπάσματα και φυτοφάρμακα. Στις νότιες πεδιάδες της Κρήτης καλλιεργούνται πρώιμα κηπευτικά και άνθη, σε σύγχρονα θερμοκήπια. Ο νομός Ηρακλείου κατέχει την πρώτη θέση μεταξύ όλων των νομών της χώρας στην παραγωγή ελαιολάδου και επεξεργασία σταφίδας. Τη δεύτερη θέση στην παραγωγή αγκινάρας και την τρίτη στην βιομηχανία κρασιών και παραγωγή κουκιών και μυζήθρας.

Η κτηνοτροφία εμφανίζει μικρότερη ανάπτυξη στο νομό από τη γεωργία και υστερεί στην εκτροφή αγελάδων. Μεγάλη διάδοση έχει η ημιοικόσιτη και κοπαδιάρικη κτηνοτροφία αιγοπροβάτων (προβάτων και κατσικιών), ενώ σημαντική ανάπτυξη παρουσιάζουν και η πτηνοτροφία, η μελισσοκομία, η εκτροφή περιστερών και η κονικλοτροφία.

Από τους τέσσερις νομούς της Κρήτης μόνο ο νομός Ηρακλείου παρουσιάζει σημαντική βιομηχανική ανάπτυξη, με κύριο βιομηχανικό κέντρο το Ηράκλειο. Η βιομηχανία του νομού προσανατολίζεται στην επεξεργασία και μεταποίηση γεωργικών προϊόντων.

Τα μνημεία του μινωικού πολιτισμού, καθώς και το ήπιο κλίμα του νησιού, αποτελούν πόλους έλξης για τον τουρισμό, ο οποίος γνωρίζει δυναμική ανάπτυξη από τη δεκαετία 1960 – 1970. Από τότε άρχισαν να διατίθενται σημαντικά κεφάλαια, τόσο κρατικά όσο και ιδιωτικά, για επενδύσεις στο τομέα αυτό.

Συμπερασματικά, ο πιο ανεπτυγμένος κλάδος της οικονομίας του νομού είναι ο πρωτογενής με παραγωγή κυρίως αγροτικών προϊόντων. Ενώ τα τελευταία χρόνια αρχίζει να αναπτύσσεται ραγδαία και ο τουρισμός.

³⁷ “Το Ηράκλειο και ο νομός του”, Έκδοση Νομαρχία Ηρακλείου, 1971, σελ. 265-287

4. ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ³⁸

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί παραθέτουμε τα πληθυσμιακά και δημογραφικά στοιχεία του Ηρακλείου, το ενεργό δυναμικό και την ανεργία, τα οποία συνθέτουν τα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά της πόλης. Τα στοιχεία αυτά δεν καταγράφονται από τους ερευνητές ως βασικά στοιχεία που αναδεικνύουν τη φυσιognωμία μιας πόλης, αλλά θεωρήσαμε ότι η αναφορά τους είναι σημαντική έτσι ώστε να σχηματιστεί μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα για την πόλη του Ηρακλείου.

➤ Πληθυσμιακά στοιχεία

Από την απογραφή του 2001 βρέθηκε ότι ο νομός Ηρακλείου έχει πληθυσμό 271.415 από 6 ετών και άνω. Πιο συγκεκριμένα οι γυναίκες άνω των 6 ετών είναι 135.173 ενώ οι άντρες 136.242.

Ο αστικός πληθυσμός ανέρχεται στο 45% περίπου του συνολικού πληθυσμού του νομού και παρουσιάζει τάση αύξησης σε σχέση με την απογραφή του 1991. Ο αγροτικός πληθυσμός ανέρχεται στο 46% περίπου του συνολικού και παρουσιάζει μείωση, ενώ ο ημιαστικός παραμένει σταθερός (στο 12% περίπου).

Ο πληθυσμός του νομού Ηρακλείου όπως φαίνεται και στον παρακάτω πίνακα συνεχώς αυξάνεται. Από 39.550 κατοίκους το 1940 έφτασε τους 271.415 κατοίκους το 2001.

**Πίνακας 2 : Απογραφή κατοίκων
Ηρακλείου τα έτη 1940 - 2001**

Έτος απογραφής	Κάτοικοι
1940	39.550
1951	51.144
1961	63.458
1971	77.506
1981	101.634
1991	116.178
2001	271.415

³⁸ <http://www.statistics.gr>, http://www.ypes.gr/kriti_fysiognwmia.htm

➤ **Δημογραφικά στοιχεία**

Ο νομός Ηρακλείου συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ποσοστό πληθυσμού της Κρήτης. Έτσι, και οι γεννήσεις αλλά και οι θάνατοι είναι περισσότεροι σε σχέση με τους άλλους νομούς του νησιού.

Το έτος 2001, οι γεννήσεις στο νομό ήταν 3.345 και οι θάνατοι 2.419. Τον προηγούμενο χρόνο (2000) οι γεννήσεις ήταν κατά 100 λιγότερες, ενώ οι θάνατοι κατά 10.

➤ **Απασχόληση – Ανεργία**

Σύμφωνα με την απογραφή του 2001, ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός του νομού Ηρακλείου ανέρχεται σε 129.088, με 79.280 άντρες και 49.808 γυναίκες. Οι περισσότεροι από αυτούς ασχολούνται με την γεωργία και την κτηνοτροφία (27.047 συνολικά, 15.941 άντρες και 11.106 γυναίκες) και είναι άτομα ηλικίας 30 – 34.

Οι απασχολούμενοι σε όλες τις ομάδες κλάδων οικονομικής δραστηριότητας είναι 115.228. Από αυτούς οι 71.956 είναι άντρες και οι 43.272 γυναίκες. Το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών απασχολείται στην γεωργία και την κτηνοτροφία (περίπου 22,5 %) και ένα αρκετά ικανοποιητικό ποσοστό απασχολείται με τα ξενοδοχεία και τα εστιατόρια (10,3%). Όσον αφορά στην ηλικία των απασχολούμενων βρέθηκε ότι και αυτοί βρίσκονται στην ηλικία των 30 – 34. Από τα στοιχεία αυτά φαίνεται ότι αν και η Κρήτη είναι τουριστικό νησί ο πρωτογενής τομέας εξακολουθεί να απασχολεί το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων. Όσον αφορά την διαχρονική εξέλιξη της τομεακής σύνθεσης της απασχόλησης, τα τελευταία χρόνια, παρατηρείται μια τάση ενίσχυσης του τριτογενή και πρωτογενή τομέα, ενώ στο δευτερογενή τομέα παρατηρείται σχετική κάμψη.

Παρόλο που η Κρήτη και ειδικότερα η πόλη του Ηρακλείου διαθέτει πολλές ευκαιρίες στον εργασιακό χώρο, παρουσιάζει όπως και οι άλλες πόλεις της Ελλάδας το φαινόμενο της ανεργίας, το οποίο όμως παραμένει σε σχετικά χαμηλό επίπεδο. Στο νομό Ηρακλείου, το ποσοστό ανεργίας φτάνει το 5,9% του εργατικού δυναμικού τα τελευταία χρόνια. Σύμφωνα με την απογραφή του 2001 οι άνεργοι στο νομό είναι 13.860 (7.324 άντρες και 6.536 γυναίκες). Οι ηλικίες με τον μεγαλύτερο αριθμό ανέργων, τόσο για τους άντρες όσο και για τις γυναίκες, είναι μεταξύ των 20 και 24.

Με βάση τα παραπάνω, η διαχρονική εξέλιξη του ενεργού πληθυσμού και της απασχόλησης τα τελευταία χρόνια παρουσιάζει αύξηση, γεγονός που συμβαδίζει με τη διαχρονική αύξηση του πληθυσμού του νομού.

5. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ (Α', Β', Γ' ΤΟΜΕΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ)³⁹

Η οικονομία μιας πόλης διαμορφώνει και την φυσιογνωμία της, γι' αυτό και κρίθηκε απαραίτητη η εκτενή ανάλυση τόσο του πρωτογενή και του δευτερογενή τομέα παραγωγής, όσο και του τριτογενή.

Η οικονομία της Κρήτης αναπτύσσεται την τελευταία δεκαετία με ρυθμούς ταχύτερους από το μέσο όρο της χώρας. Ο νομός Ηρακλείου είναι ο πιο ανεπτυγμένος οικονομικά νομός της Κρήτης και ένας από τους παραγωγικότερους της Ελλάδας. Η οικονομία του στηρίζεται κυρίως στη γεωργία και τον τουρισμό.

➤ *Πρωτογενής τομέας παραγωγής*

Βασικός τροφοδότης της οικονομίας του Ηρακλείου είναι η γεωργία, η οποία εφαρμόζεται σε περιοχές εκτός της πόλης του Ηρακλείου. Ο νομός έχει το υψηλότερο ποσοστό καλλιεργήσιμης γης σε σύγκριση με τους υπόλοιπους νομούς του νησιού. Αυτό συμβαίνει διότι είναι ο ομαλότερος της Κρήτης, καθώς έχει πεδιάδες, χωματόλοφους, κοιλάδες και ολιγάριθμους ορεινούς όγκους.

Το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (Α.Ε.Π.) του πρωτογενή τομέα καταλαμβάνει το 12% του Α.Ε.Π. του πρωτογενή τομέα της χώρας και το 31% του συνολικού περιφερειακού Α.Ε.Π., γεγονός που δείχνει την σπουδαιότητα του τομέα για την περιφερειακή και εθνική οικονομία. Παρά τη σημαντική συμμετοχή του στα μακροοικονομικά μεγέθη, ο πρωτογενής τομέας χαρακτηρίζεται από μακροχρόνια δομική αδυναμία, λόγω του μικρού και πολυτεμαχισμένου γεωργικού κλήρου.

Η γεωργία στηρίζεται κυρίως στις παραδοσιακές καλλιέργειες (ελιές - αμπέλια), και κατά περιοχές, στα πρώιμα κηπευτικά, στις πατάτες και τα εσπεριδοειδή. Παρά το γεγονός ότι στις ορεινές περιοχές παρατηρήθηκε πληθυσμιακή εγκατάλειψη, δεν συνδυάστηκε από ταυτόχρονη εγκατάλειψη των γεωργικών καλλιεργειών και αυτό οφείλεται αφενός στα έργα υποδομής (αγροτική οδοποιία, αρδευτικά έργα) και αφετέρου στην δυνατότητα ενασχόλησης και με άλλη δραστηριότητα (τουρισμός) που λειτούργησαν συμπληρωματικά στο εισόδημα.

Οι κυριότερες προσοδοφόρες καλλιέργειες του Ηρακλείου είναι:

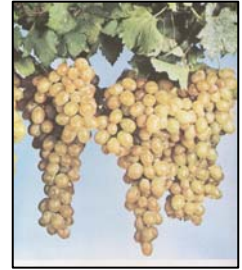
³⁹ <http://www.ebeh.gr/komboi.html>,

http://www.cretanyouth.gr/cretanyouth/editions/info_e/dtp002/pub_004.htm,

Αλεξάκη Ε. - Πολυχρόνη Μ., “Βιώσιμη ανάπτυξη του νομού Ηρακλείου”, Εργασία σε μάθημα στ' εξαμήνου, Αθήνα 2003, σελ. 34-35

Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, Τόμος 27, σελ. 145-147

- Ελαιώνες, ποικιλίας χονδρολιάς και λιανολιάς, οι οποίοι επεκτείνονται έντονα τα τελευταία έτη λόγω της κρατικής υποστήριξης των τιμών του ελαιολάδου και της εγκατάστασης ελαιώνων πυκνής φυτεύσεως και θαμνώδους σχήματος.
- Αμπελώνες, ποικιλίας σταφίδας σουλτανίνας, οινάμπελου και επιτραπέζιου ροζακί. Από αυτούς, η σουλτανίνα παραμένει στάσιμη με τάση μείωσης της ανάπτυξής της, λόγω της κρίσεως διαθέσεως της παραγωγής της, ενώ η οινάμπελος παρουσιάζει βραδεία ανάπτυξη γιατί βελτιώθηκε η οινοπαραγωγή και ενισχύθηκε κρατικά η εξαγωγή της.
- Κηπευτικά, με σημαντικότερες τις καλλιέργειες ντομάτας, αγγουριού, αγκινάρας, πατάτας, υπαίθριων και θερμοκηπίου⁴⁰. Τα προϊόντα αυτά διατίθενται στην αγορά όλο το χρόνο.
- Οπωροφόρα δέντρα, κυρίως εσπεριδοειδή (πορτοκάλια, μανταρίνια, λεμόνια) που καλλιεργούνται στην πεδιάδα της Μεσαράς.

**Εικόνα 5:
Σταφύλια**

Ένας άλλος κλάδος του πρωτογενή τομέα παραγωγής είναι και η κτηνοτροφία, η οποία κατέχει δευτερεύουσα θέση. Αυτό οφείλεται στην αποδοτικότερη προσφορά των γόνιμων εδαφών προς γεωργική εκμετάλλευση. Η κτηνοτροφία ασκείται κυρίως από μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις. Κύριοι κλάδοι της είναι τα βοοειδή, η κονικλοτροφία, η χοιροτροφία και η πτηνοτροφία. Στα ημιορεινά και στα ορεινά, η κτηνοτροφία είναι διαδεδομένη ως ημιοικόσιτη και κοπαδιάρικη και περιλαμβάνει κυρίως αιγοειδή και πρόβατα.

Μικρά δάση⁴¹, κυρίως από βελανιδιές και πεύκα, υπάρχουν στις ορεινές κοιλάδες του Ψηλορείτη και της Δίκτης. Τα εδάφη αυτά είναι πλούσια σε χρήσιμα αρωματικά και φαρμακευτικά φυτά, στα οποία συγκαταλέγεται και το δίκταμο, που ευδοκimeί κυρίως στις δυτικές πλαγιές της Δίκτης, το τσάι του βουνού, το φασκόμηλο κ.α.

Αν και η θαλάσσια περιοχή του Ηρακλείου έχει σημαντικό πλούτο και άριστη ποιότητα αλιευμάτων, η αλιεία έχει αναπτυχθεί ελάχιστα. Κι αυτό λόγω της έλλειψης υποδομών, διαχείρισης και εμπορίας των αλιευμάτων, και εκσυγχρονισμού και αναδιάρθρωσης του αλιευτικού στόλου και των μεθόδων αλιείας.

Μια πόλη όπως το Ηράκλειο, η οποία αποτελεί μεγάλο αστικό κέντρο, δε θα μπορούσε να έχει αναπτυγμένο τον πρωτογενή τομέα παραγωγής. Και αυτό γιατί για την

⁴⁰ Στην Κρήτη συγκεντρώνεται περίπου το 50% των θερμοκηπίων της χώρας

⁴¹ Τα δάση καλύπτουν το 4% περίπου της έκτασης της Κρήτης. Το ποσοστό αυτό είναι πολύ χαμηλό, σε σχέση με τη μέση δασοκάλυψη της χώρας, που είναι 18%.

ανάπτυξή του χρειάζονται μεγάλες γεωργικές εκτάσεις – εκμεταλλεύσεις οι οποίες όμως είναι αδύνατο να υπάρξουν στο κέντρο της.

➤ *Δευτερογενής τομέας παραγωγής*

Ο δευτερογενής τομέας χαρακτηρίζεται από χαμηλούς δείκτες συμμετοχής στην απασχόληση και στο προϊόν, και μάλιστα, η συμμετοχή του στο Ακαθάριστο Περιφερειακό Προϊόν (Α.Π.Π.) φαίνεται να μειώνεται λόγω της μεγαλύτερης αύξησης του αγροτικού και κυρίως του τουριστικού προϊόντος στην περιοχή. Κύριο χαρακτηριστικό της βιομηχανίας - βιοτεχνίας ειδικότερα είναι ο χαμηλός δυναμισμός της, που όμως δεν μειώνει την σημασία της, καθώς οι σημαντικότεροι κλάδοι της έχουν έντονες διατομεακές σχέσεις με τη γεωργία και τον τουρισμό⁴².

Το Ηράκλειο αποτελεί το βιομηχανικό κέντρο τόσο του νομού, όσο και ολόκληρης της Κρήτης. Ο δευτερογενής τομέας παραγωγής στο Ηράκλειο είναι προσανατολισμένος στην επεξεργασία και στον εξευγενισμό των αγροτικών προϊόντων. Κύριοι κλάδοι του είναι η ελαιουργία, η σαπωνοποιία, η οινοποιία, η παρασκευή οινοπνευματωδών ποτών, η ζυθοποιία, η επεξεργασία της σταφίδας και η παρασκευή ζυμαρικών και άλλων προϊόντων αλεύρου.

➤ *Τριτογενής τομέας παραγωγής*

Στον τριτογενή τομέα συγκεντρώνονται οι δυναμικότεροι κλάδοι της κρητικής οικονομίας (τουρισμός, εμπόριο, τράπεζες - ασφάλειες, υγεία, εκπαίδευση και άλλες υπηρεσίες). Οι κλάδοι αυτοί αυξάνουν συνεχώς την συμμετοχή τους τόσο στην διαμόρφωση του Ακαθάριστου Περιφερειακού Προϊόντος (Α.Π.Π.) όσο και στην απασχόληση.

Το εμπόριο, ο αρχαιότερος κλάδος της οικονομίας του νησιού, ασχολείται τόσο με την εξαγωγή αγροτικών κυρίως προϊόντων, όσο και με την εισαγωγή πολλών ειδών εμπορίου, όπως είδη διατροφής, οικιακής χρήσεως, ενδύσεως, υγιεινής, ιατρικής, ξυλείας κ.α. Το λιμάνι του Ηρακλείου⁴³ κατέχει σημαντική θέση ανάμεσα στα λιμάνια της χώρας ως προς τις εξαγωγές. Η πρόοδος αυτή οφείλεται κυρίως στην ταυτόχρονη ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας του νομού, κατά κύριο λόγο της γεωργίας.

Ένας άλλος παράγοντας ανάπτυξης της οικονομίας της πόλης του Ηρακλείου είναι ο τουρισμός, ο οποίος αποτελεί ένα δυναμικό παράγοντα που εδώ και μερικές δεκαετίες στηρίζει και προωθεί την τοπική ανάπτυξη ολόκληρου του νησιού. Η τουριστική ανάπτυξη

⁴² Τις δύο κύριες παραγωγικές δραστηριότητες της Κρήτης

⁴³ Η πόλη του Ηρακλείου είναι το κυριότερο εμπορικό κέντρο του νομού, από το οποίο εφοδιάζεται ολόκληρος ο νομός

Εικόνα 6: Οργανωμένη παραλία

άρχισε κυρίως μετά το 1965, οπότε άρχισαν να διατίθενται σημαντικά κονδύλια του κρατικού προϋπολογισμού, καθώς και ιδιωτικά κεφάλαια για έργα υποδομής. Τα έργα αυτά σε συνδυασμό με το ήπιο κλίμα και τους αρχαιολογικούς χώρους συγκέντρωσαν πολυάριθμους Έλληνες και ξένους τουρίστες⁴⁴.

Ο “μαζικός” τουρισμός είναι το κύριο είδος τουρισμού στο Ηράκλειο με μεγάλη συγκέντρωση σε τουριστικά θέρετρα, με όλα τα αρνητικά επακόλουθα που μπορεί να έχει (ανεπαρκής διαχείριση λυμάτων και απορριμμάτων κ.α.). Η ανεξέλεγκτη τουριστική ανάπτυξη έχει προξενήσει σοβαρές βλάβες στους ολιγάριθμους φυσικούς πόρους της πόλης όπως επίσης και στην ίδια την τουριστική βιομηχανία. Η τουριστική ανάπτυξη του Ηρακλείου όπως και αλλού, προχώρησε χωρίς επαρκή σχεδιασμό και με παντελή αδιαφορία για το περιβάλλον. Οι παραβιάσεις είναι πολλές με κυριότερες: την παραβίαση του αιγιαλού, την υπέρβαση του συντελεστή δόμησης και την υπέρβαση της κάλυψης και του ύψους των ορόφων. Οι δρόμοι προς την παραλία καταργήθηκαν για να αναπληρώσουν τις εγκαταστάσεις τους τουριστικά συγκροτήματα απαγορεύοντας την διάβαση στις παραλίες απλών πολιτών. Ο υδροφόρος ορίζοντας έχει χαμηλώσει ανησυχητικά στις τουριστικές ζώνες.

Σήμερα, είναι ολοένα και πιο φανερή η ανάγκη στροφής της τουριστικής νοοτροπίας των ηρακλειωτών στην ποιότητα και όχι στην ποσότητα. Οι απασχολούμενοι με τον τομέα αυτό έχουν ήδη αρχίσει να στρέφονται στην επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου και στην ανάπτυξη του Οικοτουρισμού – Αγροτουρισμού, με σκοπό την προσπάθεια συνύπαρξης πολιτιστικών και τουριστικών δραστηριοτήτων.

Παρά το γεγονός ότι το Ηράκλειο αλλά και ολόκληρη η Κρήτη έχει γίνει διεθνώς γνωστό ως τουριστικό θέρετρο, τα τελευταία χρόνια ακολουθεί μια νέα αναπτυξιακή πολιτική που στοχεύει στην προσέλκυση υψηλού επιπέδου ερευνητικού δυναμικού στο νησί, έχοντας ως μακροπρόθεσμο στόχο την σύνδεση των δραστηριοτήτων του με την παραγωγή και την καθιέρωσή του ως “Κέντρο Έρευνας, Πολιτισμού και Οικονομίας” στην Νότιο-Ανατολική Μεσόγειο.

⁴⁴ Κατέχει την τρίτη θέση μεταξύ των νομών όλης της χώρας ως προς τον αριθμό των ξένων τουριστών

Το Ηράκλειο διαθέτει δύο Πανεπιστημιακά Ιδρύματα (Α.Ε.Ι.), ένα Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα (Τ.Ε.Ι.), ένα διεθνούς κύρους Ερευνητικό Κέντρο (Ίδρυμα Τεχνολογίας Έρευνας - FORTH), το Ινστιτούτο Θαλάσσιας Βιολογίας Κρήτης (Ι.ΘΑ.ΒΙ.Κ.) και κέντρα γεωργικής έρευνας. Η υποδομή αυτή συνδυαζόμενη με υψηλού επιπέδου προσωπικό μετατρέπουν το νησί σε επιστημονικό κέντρο, που έχει προσελκύσει κορυφαίους ερευνητές από την Ευρώπη και την Βόρειο Αμερική σε τομείς όπως η έρευνα υπολογιστών, η βιοτεχνολογία, τα λείζερ, τα πολυμερή και η θαλάσσια έρευνα. Το Ερευνητικό και Τεχνολογικό Πάρκο Κρήτης⁴⁵, μια πρωτοβουλία που ξεκίνησε το 1993, στοχεύει στην εμπορική αξιοποίηση των αποτελεσμάτων της έρευνας. Τέλος, το Ηράκλειο αποτελεί την βάση ενός από τους μεγαλύτερους οργανισμούς παροχής Internet της Ελλάδας (FORTHnet).

Απ' όλα τα παραπάνω, βλέπουμε ότι ο δευτερογενής και ο τριτογενής τομέας παραγωγής αναπτύσσονται μέσα στην πόλη του Ηρακλείου, ενώ ο πρωτογενής εφαρμόζεται σε περιοχές εκτός πόλης.

⁴⁵ Η υποδομή που διαθέτει το Τεχνολογικό Πάρκο σήμερα περιλαμβάνει Wide Area Networks, υπολογιστικά συστήματα ικανά να υποστηρίξουν τηλεεργασία, resort offices, καθώς και συνδέσεις με κορυφαία διεθνή δίκτυα. Στα πλαίσια αυτού του ερευνητικού πάρκου προγραμματίζεται να λειτουργήσει θερμοκοιτίδα νέων καινοτόμων επιχειρήσεων.

6. ΔΙΚΤΥΑ ΥΠΟΔΟΜΩΝ⁴⁶

Στην ενότητα αυτή θα αναφερθούμε στα μέσα μαζικής μεταφοράς (αεροπλάνο, καράβι, αστικές και υπεραστικές συγκοινωνίες), καθώς επίσης και στα δίκτυα ύδρευσης, αποχέτευσης και ηλεκτρισμού, των οποίων η ανάλυση κρίνεται απαραίτητη για την απόδοση μιας πιο ολοκληρωμένης εικόνας της φυσιογνωμίας της πόλης του Ηρακλείου.

➤ *Δίκτυα μεταφορών*

Το Ηράκλειο συνδέεται με πυκνό δίκτυο αεροπορικών και ακτοπλοϊκών συγκοινωνιών με την υπόλοιπη Ελλάδα, κυρίως με την Αθήνα και τον Πειραιά. Καθημερινές πτήσεις συνδέουν την Αθήνα με το Ηράκλειο, οι οποίες πυκνώνουν κατά τις περιόδους αιχμής. Υπάρχουν επίσης τακτικές πτήσεις από το Ηράκλειο με προορισμό την υπόλοιπη Ελλάδα και το εξωτερικό. Το αεροδρόμιο, το οποίο εγκαινιάστηκε το 1939 με το νέο σχέδιο πόλης, βρίσκεται σε απόσταση 3,5 χλμ. από την πόλη και ονομάζεται ‘‘Νίκος Καζαντζάκης’’.

Ακτοπλοϊκώς η πόλη συνδέεται με την Ελλάδα (Πειραιά, Σαντορίνη, Πάρο, Ρόδο, Θεσσαλονίκη κ.α.), την Ευρώπη αλλά και τις υπόλοιπες χώρες του κόσμου με μεγάλο αριθμό επιβατηγών και φορτηγών πλοίων. Το λιμάνι του Ηρακλείου τα τελευταία χρόνια, λόγω της αυξημένης τουριστικής κίνησης και της προσάραξης μεγαλύτερων επιβατικών και εμπορικών πλοίων σ’ αυτό, επεκτάθηκε ανατολικά έξω από τα όρια του παλιού λιμανιού κατά μήκος της παραλιακής λεωφόρου. Στην πόλη υπάρχει, επίσης, το μικρό λιμάνι που βρίσκεται μπροστά από το ενετικό κάστρο Κούλε και χρησιμοποιείται για την προσάραξη αλιευτικών και άλλων σκαφών.

Η μεταφορά των τουριστών αλλά και των προϊόντων (εισαγωγές - εξαγωγές) από και προς το λιμάνι του Ηρακλείου, δημιουργεί μεγάλη επιβάρυνση στα οδικά δίκτυα που συνδέουν την πόλη με την υπόλοιπη Κρήτη.

Η εθνική οδός E90 και η E97 είναι οι κυριότεροι οδικοί άξονες που συνδέουν το Ηράκλειο με άλλες περιοχές του νησιού. Συγκεκριμένα, η E90 αποτελεί τον βόρειο οδικό άξονα που συνδέει τις τέσσερις πρωτεύουσες των νομών (Χανιά, Ρέθυμνο, Ηράκλειο, Άγιος Νικόλαος), ενώ η E97 συνδέει το Ηράκλειο με το Τυμπάκι.

Οι δρόμοι που βρίσκονται εντός των τειχών (παλιά πόλη) είναι όλοι ασφαλτοστρωμένοι, τα πλάτη τους όμως είναι τέτοια ώστε στους πιο πολλούς από αυτούς η διέλευση και ενός ακόμα αυτοκινήτου να γίνεται με δυσκολία.

⁴⁶ Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, Τόμος 27, Αθήνα 1989, σελ. 147

‘‘Ρυθμιστικόν Σχέδιον Ηρακλείου’’, Υπουργείο Συντονισμού, Αθήνα, Μάιος 1967, σελ. 84-94

Οι υπεραστικές συγκοινωνίες καλύπτονται από λεωφορεία του ΚΤΕΛ, που εκτελούν τακτικά δρομολόγια προς τις σημαντικότερες πόλεις του νησιού. Τα αστικά λεωφορεία της πόλης του Ηρακλείου εκτελούν δρομολόγια σε σχεδόν όλες τις περιοχές της πόλης, αλλά η συχνότητα των δρομολογίων τους δεν είναι πάντα σταθερή και αυτό δημιουργεί προβλήματα στους επιβάτες. Η αφετηρία των αστικών και υπεραστικών λεωφορείων βρίσκεται στο λιμάνι Ηρακλείου. Υπάρχει επίσης, αφετηρία στη Χανιόπορτα η οποία εξυπηρετεί μικρές διαδρομές προς τη νότια Κρήτη.

➤ *Δίκτυα ύδρευσης – αποχέτευσης - ηλεκτρισμού*

Το πρώτο υδραγωγείο της πόλης του Ηρακλείου είχε μήκος 15 χλμ. και έφερνε το νερό από διάφορες πηγές του όρους Γιούχτα στην πόλη και στην κρήνη του Μοροζίνη. Σήμερα το δίκτυο ύδρευσης διαθέτει από τέσσερα ανεξάρτητα υδραγωγεία: Υδραγωγείο Αρχανών, Φοντάνας, Ασπρακιών, Μαλλιών. Η ύδρευση είναι συνεχής μόνο την ημέρα. Το νερό ελέγχεται και βελτιώνεται στις δεξαμενές συγκέντρωσης των Ασπρακιών και Μηλιαρά. Επίσης, χλωριώνεται και διυλίζεται σε πρόχειρα διυλιστήρια.

Στην περιοχή του κέντρου του Ηρακλείου χρησιμοποιείται το παλιό δίκτυο αποχέτευσης, κοινό για λύματα και όμβρια. Το δίκτυο αυτό εκβάλει στο τμήμα της προκυμαίας που βρίσκεται στα δυτικά του λιμανιού. Τα δυτικά ρεύματα που επικρατούν σπρώχνουν τα λύματα μέσα στο λιμάνι, δημιουργώντας μια αφόρητη κατάσταση σ' αυτό τους θερινούς μήνες. Τα τελευταία χρόνια γίνεται προσπάθεια διαχωρισμού των σωληνώσεων των λυμάτων από τα όμβρια. Στην πόλη λειτουργεί βιολογικός καθαρισμός λυμάτων του οποίου οι εγκαταστάσεις βρίσκονται στο χωριό Αρχάνες έξω από το Ηράκλειο.

Η ενεργειακή κάλυψη της πόλης γίνεται από το σταθμό παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος που λειτουργεί στα Λινοπεράματα Ηρακλείου. Ο σταθμός αυτός δεν είναι πετρελαϊκός, αλλά ατμοηλεκτρικός. Το εργοστάσιο αυτό καλύπτει πλήρως την οικιακή και βιομηχανική κατανάλωση του νομού. Αλλά, τους καλοκαιρινούς μήνες λόγω της αυξημένης ζήτησης δημιουργούνται προβλήματα και οι διακοπές του ρεύματος είναι συχνές. Το πρόβλημα γίνεται ακόμα πιο οξύ, διότι στο διάστημα αιχμής δεν είναι δυνατόν να γίνει καμία συντήρηση και ακόμα το ήδη υπερφορτωμένο δίκτυο δεν έχει την εφεδρεία.

Συμπερασματικά το Ηράκλειο συνδέεται με τις άλλες πόλεις της Ελλάδας αλλά και του εξωτερικού με ένα πλούσιο ακτοπλοϊκό και αεροπορικό δίκτυο, καθώς και με τις άλλες περιοχές του νησιού μέσα από υπεραστικά δρομολόγια. Το δίκτυο ύδρευσης της πόλης περιλαμβάνει τέσσερα ανεξάρτητα υδραγωγεία, ενώ το αποχετευτικό σύστημα που λειτουργεί

στο Ηράκλειο είναι το παλαιό, κοινό για λύματα και όμβρια. Τέλος, η ηλεκτροδότηση της πόλης γίνεται από τον ατμοηλεκτρικό σταθμό παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος στα Λινοπεράματα.

7. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ

Μέσα από τον κοινωνικό εξοπλισμό μιας πόλης είναι δυνατή η ανάδειξη της φυσιογνωμίας της. Στο παρόν κεφάλαιο λοιπόν, θα μιλήσουμε για τον κοινωνικό εξοπλισμό που διαθέτει η πόλη του Ηρακλείου. Αυτός περιλαμβάνει τα διοικητικά κτίρια, τα κτίρια υγείας και πρόνοιας, τα κτίρια πολιτισμού και τα κτίρια εκπαίδευσης και άθλησης.

7.1. Κτίρια διοίκησης

Τα διοικητικά κτίρια του Ηρακλείου είναι:

- Η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ηρακλείου, το Δικαστικό Μέγαρο και η Τουριστική Αστυνομία στην Πλατεία Ελευθερίας
- Ο Δήμος Ηρακλείου στο κτίριο της Λότζια⁴⁷
- Η Αστυνομική Διεύθυνση και η Τροχαία που βρίσκονται στα Λιοντάρια
- Η Οικονομική Υπηρεσία που στεγάζεται σε δυο διαφορετικά κτίρια, ένα στη Λεωφόρο Κνωσού και ένα στο Πάρκο Θεοτοκόπουλου
- Το Λιμεναρχείο και το Τελωνείο που βρίσκονται σε δυο ξεχωριστά κτίρια στο λιμάνι
- Η Περιφέρεια Κρήτης σε ανακαινισμένο κτίριο δίπλα στα Νεώρια Ηρακλείου

➤ *Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ηρακλείου, Δικαστικό Μέγαρο, Τουριστική Αστυνομία*⁴⁸

Το κτιριακό συγκρότημα το οποίο σήμερα απαρτίζεται από τρία επιμέρους κτίρια όπου στεγάζονται η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση (στο ανατολικότερο τμήμα), τα Δικαστήρια (στο μεσαίο) και η Τουριστική Αστυνομία (στο δυτικό), είναι το αποτέλεσμα μετασκευής τουρκικού κτίσματος του τέλους του 19^{ου} αιώνα. Το συγκρότημα δεσπόζει στην πλατεία Ελευθερίας και αναπτύσσεται κατά μήκος της νότιας παρειάς της λεωφόρου Δικαιοσύνης. Το πρώτο κτίσμα που κατασκευάστηκε στη θέση αυτή ήταν Ενετικό. Οι Βενετοί την εβδομήδεκαετία του 16^{ου} αιώνα κατασκεύασαν τους στρατώνες του Αγίου Γεωργίου που είχαν

Εικόνα 7: Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ηρακλείου

⁴⁷ Η Λότζια αναλύεται στο κεφάλαιο “Πυκνωτές φυσιογνωμίας”

⁴⁸ Τζομπανάκη Χρυσούλα, “Το Ηράκλειο εντός των τειχών, Αστική Αρχιτεκτονική των νεότερων χρόνων από τις αρχές του 19^{ου} έως και την τέταρτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα”, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος/Τμήμα Ανατολικής Κρήτης, Ηράκλειο Κρήτης, Μάιος 2000, σελ. 90-91

δυνατότητα στέγασης 700 στρατιωτών. Το κτίριο μετά από τις προσθήκες που έγιναν σε αυτό τον 17^ο αιώνα έφτασε να έχει μήκος 261 μ., διέθετε 200 δωμάτια και είχε ένα μεγάλο επίμηκες στεγασμένο προστώο κατά μήκος της βόρειας πλευράς του. Μετά την πτώση του Χάνδακα στους Τούρκους, οι ενετικοί στρατώνες χρησιμοποιήθηκαν από τους νέους κατακτητές. Το 1856 καταστράφηκαν όμως με το μεγάλο σεισμό και στην ίδια θέση οι Τούρκοι αποφάσισαν να κατασκευάσουν νέους στρατώνες. Τα σχέδια εκπονήθηκαν από τον Αθανάσιο Μούση⁴⁹.

Το 1883 τέθηκε ο θεμέλιος λίθος των νέων στρατώνων. Το κτίριο που ήταν γνωστό με την τουρκική ονομασία “κισλάδες” ήταν διώροφο, επίμηκες και ενιαίο. Στεγαζόταν με ξύλινη κεραμοσκεπή και στο μέσον της βόρειας όψης του εντοιχίστηκε το περίφημο μαρμάρινο αναγεννησιακό θύρωμα ενός παρεκκλησίου του καθολικού της ενετικής μονής του Αγίου Φραγκίσκου. Το θύρωμα αυτό, δώρο του Πάπα Αλεξάνδρου προς τη μονή τη δεύτερη δεκαετία του 15^{ου} αιώνα, αφαιρέθηκε από την αρχική του θέση και τοποθετήθηκε στη νέα όταν άρχισαν να κτίζονται οι τουρκικοί στρατώνες (για το λόγο ότι τα κτίσματά της είχαν καταρρεύσει κατά την διάρκεια του σεισμού του 1856).

Μετά την αυτονομία και την αποχώρηση του τουρκικού στρατού, στους παλαιούς στρατώνες στεγάστηκε το “Γυμνάσιο Ηρακλείου” ενώ αργότερα το 1921, στεγάστηκε σε αυτούς και το δεύτερο γυμνάσιο της πόλης. Στα τέλη της δεκαετίας του 1920, με σχέδια του αρχιτέκτονα Δημ. Κυριακού, το τουρκικό κτίριο υφίσταται εκτεταμένες τροποποιήσεις ώστε να λειτουργήσει ως σύγχρονο διοικητήριο. Έτσι το ενιαίο κτίσμα χωρίζεται σε τρία επιμέρους τμήματα, ανάμεσα στα οποία δημιουργούνται ευρείες υπαίθριες διαβάσεις. Τα ξύλινα πατώματα και η ξύλινη στέγη αντικαθίστανται με πλάκες από οπλισμένο σκυρόδεμα και οι όψεις του μορφολογούνται σύμφωνα με τις επιταγές του κλασικισμού.

7.2. Κτίρια υγείας και πρόνοιας

Ο νομός Ηρακλείου διαθέτει δυο κεντρικά νοσοκομεία, ικανά να αναλάβουν οποιοδήποτε περιστατικό και να εξυπηρετήσουν όχι μόνο τους κατοίκους του νομού αλλά και ολόκληρης της Κρήτης. Το ένα είναι το Βενιζέλειο που βρίσκεται σε ακτίνα περίπου 4 χλμ. από την πόλη του Ηρακλείου και το Περιφερειακό Πανεπιστημιακό Γενικό Νοσοκομείο Ηρακλείου (ΠΕ.ΠΑ.Γ.Ν.Η.) αρκετά έξω από την πόλη.

Οι ιδιωτικές κλινικές που υπάρχουν στην πόλη και έχουν γενικό χαρακτήρα είναι: το Ασκληπιείο, το Ιατρικό Κρήτης και η Παγκρήτια Υγεία. Υπάρχουν επίσης και ιδιωτικά

⁴⁹ Στον οποίο οφείλεται ο σχεδιασμός και άλλων λαμπρών κτιρίων της πόλης με κορυφαία ανάμεσα τους τον μητροπολιτικό ναό του Αγίου Μηνά και το Βεζίρ Τζαμί, το σημερινό ναό του Αγίου Τίτου

θεραπευτήρια με πιο σημαντικά: ο Γανηνός, ο Άγιος Γεώργιος και ο Άγιος Χαράλαμπος (νευροιατρική).

Τέλος, υπάρχει ένα ιδιωτικό μαιευτήριο, το Μητέρα, που βρίσκεται σε νέο κτίριο στην παραλιακή λεωφόρο.

7.3. Υποδομές πολιτισμού

Οι υποδομές πολιτισμού περιλαμβάνουν τα μουσεία, τη βιβλιοθήκη, την πινακοθήκη, τα θέατρα, τα κηποθέατρα και τους κινηματογράφους.

Το Ηράκλειο διαθέτει τρία μουσεία, το Αρχαιολογικό⁵⁰ που είναι το δεύτερο σε μέγεθος μουσείο της χώρας και από τα σημαντικότερα ολόκληρου του κόσμου, το Ιστορικό με ιστορικά, θρησκευτικά, εθνολογικά κειμήλια και έργα κρητικής λαϊκής τέχνης και το μουσείο Φυσικής Ιστορίας με εκθέματα από τον κόσμο των ζώων και των φυτών.

Η Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, μια από τις μεγαλύτερες της Ελλάδας, με πάνω από 70.000 τόμους και σπάνιες εκδόσεις και η Πινακοθήκη Ηρακλείου (Βασιλική του Αγίου Μάρκου) βρίσκονται στην οδό 25^{ης} Αυγούστου, στο ύψος της Κρήνης Μοροζίνη.

Η πόλη έχει δυο μικρά θέατρα, το Κνωσός και το Μίνως που βρίσκονται στο νότιο τμήμα του Ηρακλείου και φιλοξενούν παραδοσιακά κρητικά και παιδικά έργα. Η Αστόρια αποτελεί το μοναδικό κινηματοθέατρο της πόλης, με μεγάλη χωρητικότητα και με προβολές ταινιών από τον παγκόσμιο κινηματογράφο, αλλά και παραστάσεις θεατρικών ομάδων από την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη.

Τους θερινούς μήνες λειτουργούν στην πόλη δυο κηποθέατρα, το “Καζαντζάκης” και το “Χατζηδάκης”, που είναι μικρότερο. Σε αυτά διοργανώνεται το Φεστιβάλ Καλοκαιριού (Ιούλιος - Σεπτέμβριος) που περιλαμβάνει θεατρικά δρώμενα, παραστάσεις χορού (μπαλέτο – παραδοσιακοί χοροί) και συναυλίες.

Στο Ηράκλειο υπάρχουν τόσο χειμερινοί, όσο και θερινοί κινηματογράφοι. Οι χειμερινοί είναι η Αστόρια με μία αίθουσα, ο Βιτσέντζος Κορνάρος με τρεις αίθουσες, ο Κρόνος με δυο και το Studio με μία. Οι θερινοί είναι λιγότεροι διότι όλοι οι παραπάνω λειτουργούν τα τελευταία χρόνια και το καλοκαίρι, και είναι ο Γαλαξίας και το Ρομάντικα.

➤ *Βικελαία*⁵¹

Η Βικελαία είναι μια παραδοσιακή ελληνική βιβλιοθήκη (“B.B.”). Βρίσκεται στην οδό 25^{ης} Αυγούστου απέναντι ακριβώς από την Κρήνη Μοροζίνη. Το ιστορικό πλαίσιο που

⁵⁰ Το μουσείο αυτό αναλύεται στο κεφάλαιο “Πυκνωτές φυσιογνωμίας”

⁵¹ <http://www.heraklion-city.gr/vikelvivlio.htm>.

αφορά την ίδρυση και την εξέλιξη της διαρκεί από το 1908 έως το 1984. Αποτελεί δωρεά του Δημήτριου Βικέλα, ο οποίος δώρισε την πλουσιότατη και εκλεκτή βιβλιοθήκη του στον Δήμο Ηρακλείου.

Ο Δημήτριος Βικέλας⁵² γεννήθηκε στην Ερμούπολη της Σύρου το 1835 και πέθανε στις 7 Ιουλίου του 1908. Στον ελεύθερο χρόνο του, παρακολουθούσε μαθήματα Βοτανικής και ενδιαφερόταν αρκετά για την Αρχιτεκτονική. Γνώριζε καλά την αγγλική, γαλλική, γερμανική, και ιταλική γλώσσα. Ο Βικέλας διάβαζε πολύ και όταν απόκτησε οικονομική άνεση, άρχισε να αγοράζει πολλά βιβλία, ιδίως χρήσιμα στις μελέτες του και όσα αναφέρονταν στην Ελλάδα.

Η ίδρυση της “Β.Β.” προκάλεσε το ενδιαφέρον πολλών ανθρώπων των γραμμάτων,

Εικόνα 8: Εσωτερικό της Βικελαίας Βιβλιοθήκης

που θέλησαν να ενισχύσουν, προσφέροντας σε αυτήν τις ατομικές βιβλιοθήκες τους. Πρώτος δωρητής το (1916) είναι ο Ιωάννης Λυμπρίτης, από την παλιά και ιστορική οικογένεια του Αγίου Θωμά Μονοφατισίου. Εν συνεχεία, στη “Β.Β.” περιήλθαν η Βιβλιοθήκη του Γυμνασίου της Κρήτης, που ιδρύθηκε το 1872, καθώς και πολλά από τα βιβλία του Στεφάνου Ξανθουδίδου. Άλλοι δωρητές είναι ο καθηγητής της Δημόσιας Οικονομίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Ανδρέας Ανδρεάδης, ο

Ζαχαρίας Οικονόμου και οι κληρονόμοι του αρχιμανδρίτη Φωτίου Θεοδοσάκη. Πολύ αξιόλογη, επίσης, είναι και η δωρεά της βιβλιοθήκης του Ανδρέα Λυσιμάχου Καλοκαιρινού καθώς και (μέχρι το 1984) δωρεές του Μάρκου Αυγέρη και της Έλλης Αλεξίου, του Γεωργίου Ανεμογιάννη, του ιατρού Απολλόδωρου Μελισσειδή, του δικηγόρου Νίκανδρου Φραγκιαδάκη και του Άρη Χατζηδάκη.

➤ *Η Βασιλική του Αγίου Μάρκου*⁵³

Βρίσκεται στην πλατεία Μοροζίνη, στο ανατολικότερο μέρος της απέναντι από το σιντριβάνι. Η αρχική εκκλησία ανήκε στους Βενετούς και σε αυτήν εκκλησιαζόταν ο δούκας. Όσοι δούκες πέθαιναν θαβόταν στο χώρο αυτό. Από την είσοδο του ναού κοινοποιούσε προφορικά ο δημόσιος κήρυκας τα δουκικά διατάγματα στον λαό. Το αρχικό κτήριο του 1239

⁵² Ο Βικέλας συνετέλεσε ουσιαστικά στη συναίνεση όλων για την διεξαγωγή των πρώτων Ολυμπιακών Αγώνων (1896) στην Αθήνα

⁵³ http://www.crete.tournet.gr/San_Marco_Basilica-si-312-el.jsp

καταστράφηκε από τους σεισμούς και οι Τούρκοι το μετέτρεψαν σε τζαμί μέχρι το 1915. Η βασιλική του Αγίου Μάρκου ήταν η πιο σημαντική βυζαντινή εκκλησία του Ηρακλείου (αντικαθιστώντας τη μητρόπολη) και όλες οι επίσημες τελετές γίνονταν εδώ. Σήμερα μετά από εκτεταμένες επισκευές αποτελεί αίθουσα διαλέξεων, εκθέσεων και άλλων καλλιτεχνικών εκδηλώσεων και σ' αυτή στεγάζεται η πινακοθήκη Ηρακλείου.

➤ *Ιστορικό Μουσείο*⁵⁴

Ιδρύθηκε το 1953 από την Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών και στεγάζεται σε νεοκλασικό κτίριο ιδιοκτησίας των Φιλανθρωπικών Ιδρυμάτων Α. και Μ. Καλοκαιρινού⁵⁵. Η σημερινή μορφή του Ιστορικού Μουσείου είναι συνδυασμός νεοκλασικής και μοντέρνας αρχιτεκτονικής. Περιέχει εκθέματα που δείχνουν την συνέχεια του Κρητικού πολιτισμού μετά τους αρχαίους χρόνους. Στους τρεις ορόφους του εκτίθονται κατά χρονολογική σειρά έργα κρητικής κυρίως τέχνης από την παλαιοχριστιανική, μεσαιωνική εποχή μέχρι τους νεότερους χρόνους.

Στις συνολικά 19 αίθουσες που διαθέτει περιλαμβάνονται οι εξής συλλογές εκθεμάτων:

- *Βυζαντινή - Μεσαιωνική συλλογή.* Βυζαντινά, ενετικά και τουρκικά γλυπτά και επιγραφές, τοιχογραφίες, εκκλησιαστικά σκεύη και άμφια, ξυλόγλυπτα, νομίσματα, κοσμήματα και μικροτεχνήματα της βυζαντινής και ενετικής περιόδου καθώς και ο μοναδικός στην Κρήτη πίνακας “Άποψη του Όρους και της Μονής Σινά” (1570) του Δομνίκου Θεοτοκόπουλου (El Greco).
- *Ιστορική συλλογή.* Κειμήλια των κρητικών επαναστάσεων του ΙΘ' αιώνα της Κρητικής Πολιτείας (1898 - 1913). Σημαίες, όπλα, προσωπογραφίες αγωνιστών, κοσμήματα, χαλκογραφίες, έπιπλα, ενδυμασίες, χάρτες, ενθύμια. Επίσης, ιστορικά έγγραφα και φωτογραφικό αρχείο.

⁵⁴ http://www.iraklionet.gr/gr/myseum_crete.htm, <http://www.pathway.gr/crete/heraklio.htm>, <http://www.kairatos.com.gr/diatiritea/istorikomoyseio.htm>, http://www.crete.tournet.gr/Historical_and_Ethnographic_Museum_of_Crete-si-304-el.jsp

⁵⁵ Το κτίριο αυτό βρίσκεται στη θέση όπου άλλοτε υπήρχε το σπίτι της οικογένειας Κρασάκη, όπου κατοίκησε ο Ανδρέας Καλοκαιρινός μετά το γάμο του με τη Μαρία Κρασάκη το 1835. Το σπίτι ερειπώθηκε το 1856 από το μεγάλο σεισμό και παρέμεινε ερείπιο περίπου έως το 1870. Τότε, από τους δύο γιους του Ανδρέα Καλοκαιρινού, το Μίνωα και το Λυσίμαχο, κτίστηκε το λαμπρότερο οικοδόμημα της Κρήτης. Στο κτίριο στέγασε ο Μίνωας την αρχαιολογική του συλλογή, την οποία είχε συγκροτήσει από τις ανασκαφές του στην Κνωσό το διάστημα 1878-79. Μετά την πτώχευση του Μίνωα, η κατοικία αγοράστηκε από το γιο του Λυσιμάχου, Ανδρέα. Κατά τα επεισόδια της 25^{ης} Αυγούστου του 1898 δολοφονήθηκε ο υποπρόξενος της Αγγλίας Λυσίμαχος Καλοκαιρινός και το κτίριο πυρπολήθηκε και καταστράφηκε ολοσχερώς. Τότε χάθηκε και η αρχαιολογική συλλογή. Στην ίδια θέση, επάνω στο περίγραμμα των θεμελίων του κατεστραμμένου μεγάρου, κατασκευάστηκε το κτίσμα που υπάρχει σήμερα. Μετά το θάνατο του Ανδρέα Α. Καλοκαιρινού το 1930, το οίκημα, σύμφωνα με τη διαθήκη του, περιήλθε στην ιδιοκτησία των Φιλανθρωπικών Ιδρυμάτων Ανδρέα και Μαρίας Καλοκαιρινού.

- *Λαογραφική συλλογή.* Εκατοντάδες αντιπροσωπευτικά δείγματα της κρητικής λαϊκής τέχνης (υφαντά, κεντήματα, δαντέλες, ενδυμασίες, κοσμήματα, μικροτεχνήματα, μουσικά όργανα κ.λ.π.). Αναπαράσταση ενός παλαιού κρητικού χωριάτικου σπιτιού.
- *Αίθουσα Νίκου Καζαντζάκη.* Το γραφείο, η βιβλιοθήκη, προσωπικά ενθύμια και χειρόγραφα πολλών έργων του μεγάλου συγγραφέα.
- *Αίθουσα Τσουδερού.* Το γραφείο, η βιβλιοθήκη και τα προσωπικά ενθύμια του Πρωθυπουργού της Μάχης της Κρήτης, χαλκογραφίες, χάρτες, σπάνιες εκδόσεις και μια συλλογή κρητικών γραμματοσήμων.

➤ **Μουσείο Φυσικής Ιστορίας**

Το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας προσφέρει μια ευκαιρία πολύπλευρης γνωριμίας με το φυσικό περιβάλλον της Κρήτης και τις ιδιαιτερότητές του, έτσι όπως αναδεικνύεται μέσα στον οικολογικά και πολιτιστικά πολύπλοκο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου. Σε κατάλληλα διαμορφωμένους χώρους 800 περίπου τ.μ., με ρεαλιστικές αναπαραστάσεις οικοτόπων, συλλογές διαφόρων φυτών και ζώων και άφθονο φωτογραφικό υλικό εκτίθεται ο φυσικός πλούτος της Κρήτης και της Ηπειρωτικής Ελλάδας. Δάση, φρύγανα και βλάστηση, υγρότοποι, σπηλιές, βραχώδεις και αμμώδεις ακτές, ορεινοί όγκοι καθώς και ειδικά αφιερώματα σε απειλούμενα ζώα (θαλάσσια θηλαστικά, πουλιά, κ.λ.π.), αποτελούν ορισμένα από τα θέματα της μόνιμης έκθεσής του.

Ακόμα διαθέτει χώρους με απολιθώματα, πετρώματα και ορυκτά που αναδεικνύουν το γεωλογικό παρελθόν της Κρήτης αλλά και τη μελλοντική του εξέλιξη. Μια αίθουσα με αναπαραστάσεις μινωικής αγροικίας (σε φυσικό μέγεθος) και καθημερινών ασχολιών των μινωιτών δείχνει τη σχέση παλαιών πολιτισμών και φυσικού περιβάλλοντος (παλαιοοικολογία). Στο κτίριο αυτό επίσης, παρουσιάζεται η πορεία του ανθρώπινου γένους από τα πρώιμα στάδια των Πρωτεύοντων μέχρι τη δημιουργία των πολιτισμών μέσα από εκμαγεία αυθεντικού παλαιοανθρωπολογικού υλικού.

7.4. Υποδομές εκπαίδευσης – άθλησης

Η πόλη του Ηρακλείου διαθέτει 64 νηπιαγωγεία (εκ των οποίων το 1 είναι ειδικό σχολείο), 56 δημοτικά (από τα οποία 3 είναι τα ειδικά), 15 γυμνάσια (με ένα αθλητικό, ένα εσπερινό και ένα ειδικό), 13 λύκεια (με ένα πειραματικό και ένα ειδικό) και το ιδιωτικό Παγκρήτιο σχολείο που περιλαμβάνει την πρώτη και δεύτερη βαθμίδα σχολικής εκπαίδευσης. Τα σχολεία αυτά καλύπτουν επαρκώς τις ανάγκες των κατοίκων της πόλης. Τα περισσότερα όμως στεγάζονται σε παλιά κτίρια, τα οποία χρειάζονται ανακαίνιση ή ακόμα και

ανακατασκευή. Ενώ ο υλικοτεχνικός εξοπλισμός σε πολλά σχολεία είναι παλιάς τεχνολογίας και δεν επαρκεί για τις σύγχρονες απαιτήσεις των μαθημάτων.

Η τριτοβάθμια εκπαίδευση στο Ηράκλειο περιλαμβάνει επτά τμήματα τεχνολογικής εκπαίδευσης και οκτώ τμήματα ανώτατης εκπαίδευσης. Το Τ.Ε.Ι. Ηρακλείου περιλαμβάνει τα τμήματα: νοσηλευτικής, πληροφορικής, λογιστικής, φυτικής παραγωγής, μηχανολογία, ηλεκτρολογίας και δομικών έργων. Ενώ το Πανεπιστήμιο Κρήτης τα τμήματα: εφαρμοσμένων μαθηματικών, μαθηματικό, φυσικό, χημείας, βιολογίας, επιστήμης υπολογιστών και ιατρικής.

Όσον αφορά την αθλητική υποδομή, η πόλη διαθέτει το σύγχρονο Παγκρήτιο Στάδιο⁵⁶, που κατασκευάστηκε για τις ανάγκες των Ολυμπιακών αγώνων του 2004, ένα γήπεδο τένις, ένα κολυμβητήριο, ένα γήπεδο στίβου⁵⁷, δυο γήπεδα μπάσκετ και τέσσερα ποδοσφαίρου.

Το Λήντω και το Ηράκλειο είναι τα δυο γήπεδα μπάσκετ της πόλης. Το πρώτο κλειστό γυμναστήριο και φιλοξενεί αγώνες τοπικών ομάδων της πόλης με άλλες ελληνικές και ξένες. Ενώ το δεύτερο αποτελεί την έδρα της τοπικής ομάδας μπάσκετ “Ηράκλειο”.

Τα δυο από τα τέσσερα γήπεδα ποδοσφαίρου βρίσκονται εντός των τειχών της πόλης και είναι το γήπεδο του Ομίλου Εργοτέλη, κοντά στον τάφο του Καζαντζάκη, και το γήπεδο του Ο.Φ.Η. (Όμιλος Φιλάθλων Ηρακλείου) στα Καμίνια Ηρακλείου, που αποτελεί και την έδρα της τοπικής ομάδας ΟΦΗ που σήμερα αγωνίζεται στην Α’ Εθνική. Τέλος, τα γήπεδα Ηροδότου και Π.Ο.Α. (Ποδοσφαιρικός Όμιλος Ατσαλένιου) βρίσκονται εκτός των ορίων της παλιάς πόλης, το πρώτο στην Αλικαρνασσό και το δεύτερο στο Ατσαλένιο.

Συμπερασματικά, τα σημαντικότερα διοικητικά κτίρια του Ηρακλείου είναι η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ηρακλείου, το Δικαστικό Μέγαρο και η Τουριστική Αστυνομία. Το Ηράκλειο διαθέτει δυο μεγάλα νοσοκομεία, το Βενιζέλειο και το ΠΕ.ΠΑ.Γ.Ν.Η., μια δημοτική βιβλιοθήκη και τρία από τα πιο σημαντικά μουσεία της Ελλάδας, το Αρχαιολογικό, το Ιστορικό και το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας. Τέλος, οι χώροι άθλησης του Ηρακλείου ενισχύονται με το Παγκρήτιο στάδιο που κατασκευάστηκε ενόψει των Ολυμπιακών Αγώνων.

⁵⁶ Το στάδιο αυτό αναλύεται διεξοδικά στο κεφάλαιο 3.2. “Η ολυμπιακή προετοιμασία της πόλης του Ηρακλείου”

⁵⁷ Το γήπεδο του στίβου ονομάζεται γήπεδο του Κόρακα ή αλλιώς Ελευθερίας

7.5. Σημαντικότερες υπηρεσίες, οργανισμοί και σύλλογοι του Ηρακλείου

Αναλύοντας κανείς τη φυσιογνωμία μιας πόλης θα πρέπει να αναφερθεί και στις σημαντικότερες δημόσιες υπηρεσίες και οργανισμούς της πόλης αυτής, έτσι ώστε να υπάρχει μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα της πόλης. Έτσι, παρακάτω αναφέρονται οι βασικότερες δημόσιες υπηρεσίες και οργανισμοί του Ηρακλείου.

- Περιφέρεια Κρήτης
- Νομαρχία
- Δημαρχείο
- Πολεοδομία
- Δημόσια Οικονομική Υπηρεσία Ηρακλείου (Α' και Β' Δ.Ο.Υ.)
- Σώμα Δίωξης Οικονομικού Εγκλήματος (Σ.Δ.Ο.Ε.)
- Κέντρο Τεχνικού Ελέγχου Οχημάτων (Κ.Τ.Ε.Ο.)
- Ελληνικό Ταχυδρομείο, Περιφερειακή Διεύθυνση (ΕΛ.ΤΑ)
- Κεντρικό ταχυδρομείο
- Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού (Ε.Ο.Τ.)
- Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (Ο.Α.ΕΔ.)
- Οργανισμός Γεωργικών Ασφαλίσεων (Ο.Γ.Α.)
- Οργανισμός Ενίσχυσης Ελαιολάδου
- Στρατολογικό Γραφείο
- Τελωνείο Λιμένος και Αεροδρόμιο
- Υπηρεσία Πολεμικής Αεροπορίας (Υ.Π.Α.) Αεροδρομίου
- Εθνικός Οργανισμός Πρόνοιας
- ΠΙΚΠΑ
- Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων (Ι.Κ.Α.)
- Ταμείο Εμπόρων και Βιοτεχνών Ελλάδος (Τ.Ε.Β.Ε.)
- Υποθηκοφυλάκειο
- Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Ηρακλείου
- Τεχνικό Επιμελητήριο Ηρακλείου
- Οικονομικό Επιμελητήριο Ηρακλείου
- Γεωτεχνικό Επιμελητήριο Ηρακλείου
- Πυροσβεστική
- Λιμεναρχείο
- Αστυνομία - Τουριστική Αστυνομία
- ΚΤΕΛ

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι η πόλη του Ηρακλείου είναι αυτάρκης, μη έχοντας να “ζηλέψει” τίποτα από τις υπηρεσίες και τους οργανισμούς ενός μεγάλου αστικού κέντρου.

8. ΑΝΘΡΩΠΟΠΟΙΗΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Τα ανθρωποποίητα στοιχεία είναι μαζί με τα φυσικά, βασικά στοιχεία της φυσιογνωμίας μιας πόλης. Έτσι, στο κεφάλαιο αυτό αναλύεται αρχικά η μορφή της πόλης. Στη συνέχεια, περιγράφεται η εξέλιξη του ονόματός της μέσα στους αιώνες, τα σημεία ιδιαίτερου ενδιαφέροντος, η ιστορία και η μυθολογία της πόλης, η λαογραφία, τα καλλιτεχνικά στοιχεία, τα ήθη και τα έθιμα, η ψυχαγωγία και η διατροφή, τα οποία συνθέτουν τα ανθρωποποίητα στοιχεία.

8.1. Η μορφή της πόλης (πολεοδομικός ιστός – αρχιτεκτονική φυσιογνωμία)⁵⁸

Στο κεφάλαιο αυτό θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε και να αναλύσουμε τον πολεοδομικό ιστό και τα αρχιτεκτονικά στοιχεία του Ηρακλείου από το 1800 μέχρι σήμερα, που σύμφωνα με τους ερευνητές Rossi, R. Krier, Castex και Panerai αποτελούν χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας της πόλης.

➤ *Από το 1800 έως το 1856 (έτος του μεγάλου σεισμού)*⁵⁹

Εκατόν σαράντα περίπου χρόνια μετά την πτώση της Κρήτης στους Τούρκους η πόλη έχει υποστεί πολλές καταστροφές. Τα αστικά κέντρα έχουν χάσει την εμπορική, πολιτιστική, καλλιτεχνική και κατασκευαστική άνθηση που γνώρισαν κατά τον 15^ο και 16^ο αιώνα.

Η πρωτεύουσα και μητρόπολη της Κρήτης, Χάνδακας ή Μεγάλο Κάστρο δεν θυμίζει καθόλου τη λαμπρή πολιτεία της βενετοκρατικής Αναγέννησης. Η πόλη συνεχίζει να προστατεύεται από τον ενετικό οχυρό της περίβολο, τον οποίο οι Τούρκοι σταδιακά επισκεύαζαν ακολουθώντας τα βενετικά κατασκευαστικά και μορφολογικά πρότυπα. Τα εξωτερικά οχυρά έχουν επιδιορθωθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος τους έπειτα από τις καταστροφές του Κρητικού Πολέμου. Οι τρεις μεγάλες κύριες πύλες⁶⁰ του χερσαίου τείχους βρίσκονται σε πλήρη λειτουργία εξυπηρετώντας πολιτικούς και στρατιωτικούς σκοπούς.

Το λιμάνι της πόλης ήταν σε πολύ κακή κατάσταση. Οι προσχώσεις που επικάθονταν στον πυθμένα και η έλλειψη ουσιαστικής φροντίδας των αρχών για τον καθαρισμό του,

⁵⁸ Τζομπανάκη Χρυσούλα, “Το Ηράκλειο εντός των τειχών, Αστική Αρχιτεκτονική των νεότερων χρόνων από τις αρχές του 19^{ου} έως και την τέταρτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα”, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος/Τμήμα Ανατολικής Κρήτης, Ηράκλειο Κρήτης, Μάιος 2000, σελ. 67-128

“Ρυθμιστικόν Σχέδιον Ηρακλείου”, Υπουργείο Συντονισμού, Αθήνα, Μάιος 1967, σελ. 52-54

⁵⁹ Τζομπανάκη Χρυσούλα, “Το Ηράκλειο εντός των τειχών, Αστική Αρχιτεκτονική των νεότερων χρόνων από τις αρχές του 19^{ου} έως και την τέταρτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα”, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος/Τμήμα Ανατολικής Κρήτης, Ηράκλειο Κρήτης, Μάιος 2000, σελ. 67-82

⁶⁰ Η Πύλη του Παντοκράτορα, η Πύλη του Αγίου Γεωργίου, η Πύλη του Ιησού

επέτρεπαν να ελλιμενιστούν μόνον είκοσι μικρά πλοία⁶¹. Οι Τούρκοι κατασκεύασαν ένα μικρό φρούριο, το οποίο ονόμασαν Μικρός Κούλες, στη βόρεια απόληξη του ανατολικού λιμενοβραχίονα για να διευκολύνουν το δάπεδο κίνησης και να αυξήσουν το ύψος του ανατολικού προστατευτικού τείχους του λιμένα.

Στο Μεγάλο Κάστρο στις αρχές του 19^{ου} αιώνα διατηρείται ο παλαιός πολεοδομικός ιστός της πόλης, ο οποίος είχε αρχίσει να σχηματίζεται κατά την Β' Βυζαντινή περίοδο και πήρε την οριστική του μορφή κατά την ενετοκρατία. Η καθημερινή ζωή των κατοίκων είχε διαμορφώσει πριν ακόμη την περίοδο της ενετοκρατίας τους κύριους οδικούς άξονες της πόλης που οδηγούσαν στην ύπαιθρο. Νότια ακριβώς της Κύριας Πύλης των παλαιών τειχών είχε δημιουργηθεί η λαχαναγορά της ενετικής πόλης (Piazza delle Erbe). Από εκεί ξεκινούσαν οι κύριες οδικές αρτηρίες που ένωναν τον Χάνδακα με τις άλλες περιοχές της πόλης. Προς τα δυτικά οδηγούσε η Strada Imperiale και Strada di Panigra, η σημερινή λεωφόρος Καλοκαιρινού όπου κατέληγε στην Χανιόπορτα. Προς το νότο οδηγούσε ένας δρόμος που αντιστοιχεί στη σημερινή Έβανς και έφθανε στη πύλη του Ιησού. Και τέλος, προς τις ανατολικές περιοχές οδηγούσε ένας δρόμος που περνούσε πρώτα από την πλατεία του Campo Marzio, τη σημερινή πλατεία Ελευθερίας και έφθανε στη πύλη του Μαρουλά.

Στον ενετικό Χάνδακα από τον 16^ο αιώνα κι έπειτα είχε διαμορφωθεί στο γεωμετρικό κέντρο της περιοχής, το διοικητικό, εμπορικό και πολιτιστικό κέντρο. Οι γειτονιές του Χάνδακα εκτείνονται ακολουθώντας ακτινωτή διάταξη και κατεύθυνση προς τα νοτιανατολικά, νότια και κυρίως δυτικά και βορειοδυτικά. Εκεί ζούσαν οι λιγότερο ευνοημένοι από τη ζωή κάτοικοι της πόλης και οι περισσότερες γειτονιές τελείωναν πριν τον οχυρωμένο περίβολο.

Κατά την ενετοκρατία η πόλη είχε 71 χριστιανικές συνοικίες από τις οποίες οι περισσότερες μετονομασμένες διατηρήθηκαν και κατά την τουρκοκρατία. Μετά την πτώση της στους Τούρκους, η αστική περιοχή εξακολουθούσε να είναι διαιρεμένη σε συνοικίες⁶². Από τους δρόμους μόνο οι κεντρικοί είχαν όνομα. Οι τούρκοι επισκεύασαν ή μετασκεύασαν βενετικά κτίρια, δημόσια και ιδιωτικά για να καλύψουν τις στεγαστικές τους ανάγκες χωρίς να χρειαστεί να τροποποιηθεί ο πολεοδομικός ιστός του κέντρου της πόλης.

⁶¹ Το λιμάνι του Ηρακλείου υπήρξε ο μεγαλύτερος διαμετακομιστικός εμπορικός σταθμός και ο σημαντικότερος ναύσταθμος της Βενετίας στην Ανατολική Μεσόγειο

⁶² Ο διαχωρισμός των πόλεων σε συνοικίες ήταν πάγια τακτική της οθωμανικής διοίκησης και αποσκοπούσε στη διευκόλυνση της κρατικής μηχανής για την κατανομή φορολογικών και διοικητικών υποχρεώσεων στους κατοίκους

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα σώζονται σχεδόν όλα τα βενετικά κτίρια που δεν είχαν καταστραφεί από τους βομβαρδισμούς του Κρητικού Πολέμου και από τους σεισμούς⁶³. Είχαν κατασκευαστεί σχεδόν όλα από πελεκητές πέτρες, διακοσμημένα με πολλά μπαλκόνια, σκεπασμένα με δώματα.

Λίγα χρόνια αργότερα σχεδόν όλα τα παλιά βενετικά κτίρια μετασκευάστηκαν και πήραν νέες χρήσεις. Την περίοδο αυτή η πρωτεύουσα της Κρήτης είχε διαιρεθεί διοικητικά σε τρία διαμερίσματα και την έδρα του είχε ο διοικητής του νησιού. Εκτός από τις άλλες δημόσιες υπηρεσίες υπήρχε και μια ειδική υπηρεσία η οποία λειτουργούσε ως υποθηκοφυλακείο⁶⁴ της εποχής.

Το Ηράκλειο την εποχή εκείνη δίνει την εικόνα μιας ζωντανής και πολεοδομικά συγκροτημένης πόλης. Τα σπίτια των Χριστιανών ήταν περίπου 4000, των Οθωμανών 8000, των Αρμένιων 10 και των Εβραίων έως 10.

Τα σπίτια των πλουσίων Τούρκων ήταν λιθόκτιστα και ορισμένα είχαν κεραμοσκεπείς στέγες, ενώ των άλλων κατοίκων στεγάζονταν με επίπεδα δώματα⁶⁵. Σχεδόν όλα τα σπίτια είχαν αυλές επιστρωμένες με βοτσαλωτά δάπεδα⁶⁶, όπου υπήρχε πηγάδι και συχνά δεξαμενή νερού. Οι τεχνίτες τα τοποθετούσαν όρθια σε πολύ πυκνή διάταξη, σχηματίζοντας διάφορες φυτικές ή γεωμετρικές παραστάσεις. Με την ίδια τεχνική και το ίδιο υλικό γίνονταν οι επιστρώσεις των πεζοδρομίων των βασικών οδικών αρτηριών της πόλης, ενώ οι κύριοι δρόμοι επιστρώνονταν με μαύρους σκληρούς λίθους.

Στο Μεγάλο Κάστρο⁶⁷ υπήρχαν πέντε μεγάλες και συγκροτημένες αγορές όπου είχε αναπτυχθεί γραμμικό εμπόριο, καθώς και δύο μικρότερες. Οι αγορές ήταν εξειδικευμένες ως προς τα προϊόντα που διέθεταν. Η πρώτη, αναπτυσσόταν στην κεντρική οδική αρτηρία, την βενετική Rouga Maistra η οποία κατά την τουρκοκρατία ονομαζόταν Βεζίρ Τσαρσί και σήμερα λεωφόρος Μαρτύρων 25^{ης} Αυγούστου και ήταν εγκαταστημένοι οι πλουσιότεροι και εμπορικότεροιπραματευτές των δύο εθνών. Η δεύτερη αγορά αναπτυσσόταν στην βενετική Strada Larga η οποία κατά την τουρκοκρατία λεγόταν Κεχαγιά μπέη Τσαρσί και αργότερα Πλατεία Στράτα, η σημερινή δηλαδή λεωφόρος Καλοκαιρινού όπου βρίσκονταν οι τεχνίτες.

⁶³ Οι σεισμοί αποτελούσαν για την Κρήτη επαναλαμβανόμενη πηγή καταστροφών και προβλημάτων. Ιδιαίτερα καταστροφικός υπήρξε ο μεγάλος σεισμός το 1810, ο οποίος κατέστρεψε σχεδόν τα δύο τρίτα των κτισμάτων της πόλης. Η επιδημία πανώλης που ακολούθησε είχε ως αποτέλεσμα την ερήμωσή της.

⁶⁴ Κατέγραφε τα ακίνητα, παρακολουθούσε τις ιδιοκτησιακές μεταβολές και τις σημαντικότερες τροποποιήσεις και επεμβάσεις σε κτίσματα και οικοπέδα

⁶⁵ Τα δώματα είχαν επικάλυψη από λεπίδα, είδος αργιλικού χώματος και ήταν κατασκευασμένα με την πανάρχαια τεχνική που χαρακτηρίζει την κρητική οικοδομία από τα μινωικά χρόνια

⁶⁶ Τα βότσαλα με τα οποία γίνονταν οι επιστρώσεις, τα “χοχλάκια” όπως ονομαζόταν στην Κρήτη, ήταν λευκά και μαύρα και μεταφέρονταν συνήθως από την Ρόδο αλλά και από τον κόλπο του Παλαιοκάστρου της Ρογδιάς

⁶⁷ Έτσι λεγόταν το Ηράκλειο την εποχή της τουρκοκρατίας

Η τρίτη αγορά ήταν η μόνη που δε ξεκινούσε μπροστά από πύλη του φρουρίου και άρχιζε από την σημερινή πλατεία Κορνάρου και κατέληγε στο κέντρο. Ονομαζόταν αγά τσαρσισί γιατί εκεί βρίσκονταν το Ιεροδικείο της εποχής και οι χονδροτεχνίτες. Η τέταρτη αγορά άρχιζε από την πύλη Αγίου Γεωργίου και κατέληγε στο κέντρο. Την ονόμαζαν οδό Κισλάδων από την ύπαρξη κατοικιών των γενιτσάρων. Τέλος, η πέμπτη αγορά άρχιζε από την περιοχή της Παναγιάς των Σταυροφόρων, κατέληγε στη σημερινή οδό 1821 και καλείται Σεϊτάν ογλού.

Για την απορροή των όμβριων υδάτων ολόκληρου του πολεοδομικού συγκροτήματος εντός των τειχών είχε ληφθεί ήδη από την ενετική περίοδο ιδιαίτερη μέριμνα. Σε δύο κεντρικά σημεία της πόλης είχαν κατασκευαστεί δύο μεγάλα στόμια τα οποία, μέσω αγωγών οδηγούσαν τα νερά στη θάλασσα. Το πρώτο στόμιο ήταν στη θέση που αντιστοιχεί η σημερινή πλατεία Νικηφόρου Φωκά (Μεϊντάνι) και το δεύτερο στη σημερινή οδό Δελημάρκου μπροστά από το κτίριο της πρώην πολυκλινικής Ηρακλείου.

Η πόλη διέθετε είκοσι τζαμιά, που ήταν τα περισσότερα μετασκευασμένοι χριστιανικοί ναοί, δύο χριστιανικές εκκλησίες, τον Άγιο Ματθαίο και τον Μικρό Άγιο Μηνά, μια εκκλησία των Αρμενίων και μια συναγωγή των Εβραίων.

Ο Χάνδακας την περίοδο αυτή δεν είχε κεραμοσκεπές στα σπίτια ή ήταν σπάνιες και οι ξένοι περιηγητές δυσκολεύονταν να εξοικειωθούν με το τοπίο αυτό. Συγκεκριμένα, ο περιηγητής F. W. Sieber παρομοιάζει τον Χάνδακα σαν προαύλιο εκκλησίας με ταφόπλακες.

Τα καταστήματα και οι αποθήκες των εμπορών και των τεχνιτών ήταν σε ξύλινες παράγκες μπροστά στις προσόψεις των σπιτιών στους κεντρικούς δρόμους. Χωρίς αυτές, η πόλη θα είχε άγρια και πληκτική όψη, γιατί δεν επιτρεπόταν η κατασκευή παραθύρων στο ύψος του δρόμου και όσα υπήρχαν ήταν στους επάνω ορόφους και έβλεπαν στην εσωτερική αυλή. Οι δρόμοι είναι φυτεμένοι με κληματαριές που αναρριχιόντουσαν στις ξυλοκατασκευές από την μια πλευρά στην άλλη, και το καλοκαίρι σχημάτιζαν όμορφες μικρές στοές, κάτω από τις οποίες μπορούσε κανείς να περπατήσει σε όλους σχεδόν τους κεντρικούς δρόμους.

Κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα ο Χάνδακας διατηρεί ακόμα την παλαιά του μορφή. Παρά το ότι κτίζονται νέα σπίτια σύμφωνα με τις μορφολογικές, λειτουργικές και κατασκευαστικές αρχές της βαλκανικής αρχιτεκτονικής, η αρχιτεκτονική αυτή δεν έχει ακόμα εξαπλωθεί στην πόλη τόσο ώστε να αλλάξει την έως τότε γνωστή εικόνα της. Αυτό θα γίνει αργότερα με το μεγάλο σεισμό του 1856, που θα χρειαστεί λόγω των μεγάλων καταστροφών να ανοικοδομηθεί από την αρχή η πόλη. Πριν την Ελληνική Επανάσταση υπήρχαν στον τουρκοκρατούμενο Χάνδακα μαγαζιά, καφενεία, φαρμακεία, κρήνες, λουτρά και ταπεινά αλλά και μεγαλοπρεπή οικοδομήματα.

Κατά την δεκαετία της Αιγυπτιοκρατίας πραγματοποιούνται τεχνικά έργα που συμβάλλουν στην αναβάθμιση της ζωής των κατοίκων της πόλης. Γίνεται επισκευή και εκβάθυνση του λιμενοβραχίονα, από την οποία επιτυγχάνεται η ανανέωση των νερών της λιμενικής λεκάνης. Τα δύο υδραγωγεία από τα οποία υδρευόταν το Ηράκλειο συντηρούνται και η λειτουργία τους διευκολύνεται με νέες κατασκευές, όπως ήταν η μεγάλη υδατογέφυρα της Αγίας Ειρήνης. Το φρουριακό συγκρότημα της πόλης επισκευάζεται κατά τόπους.

Οι κυριότεροι δρόμοι της πόλης έχουν μεγάλο φάρδος αλλά τραχιά λιθόστρωση, υπάρχουν σ' αυτούς κρήνες και κοσμούνται από δενδροστοιχίες. Τα περισσότερα σπίτια είναι χαμηλά, σπάνια υπάρχει όροφος πάνω από το ισόγειο και είναι φτιαγμένα έτσι ώστε οι μεγάλες στέγες τους προεξέχουν και οι ξύλινες κολόνες που τις στηρίζουν σχηματίζουν μια σκιερή κιονοστοιχία σε ολόκληρο το μήκος του δρόμου.

Τα πιο σπουδαία κτίρια του τόπου είναι ο στρατώνας, το στρατιωτικό νοσοκομείο, το ανάκτορο του κυβερνήτη και ο μητροπολιτικός ναός των Ελλήνων (Άγιος Μηνάς). Όλα τα σπίτια είναι εφοδιασμένα με πηγάδια. Στις υποβαθμισμένες περιοχές, οι λίγοι δρόμοι που έχουν παραμείνει κατοικήσιμοι είναι στενοί και χωρίς λιθόστρωση και τα σπίτια είναι ψηλά χτισμένα, ακανόνιστα και με κήπους.

Η επαναφορά της Κρήτης στην τουρκική κυριαρχία το 1840 είχε ως αποτέλεσμα την αλλαγή της μορφής της πόλης. Οι πλούσιοι Τούρκοι αγόραζαν παλιά κτίρια, τα διασκεύαζαν και έκτιζαν νέα ακολουθώντας τα μορφολογικά πρότυπα της βαλκανικής αρχιτεκτονικής. Χαρακτηριστικό οικοδόμημα της περιόδου αυτής είναι η “Κονάκα του Μπεδιχράν Πασά⁶⁸”. Είχε περίπου ογδόντα δωμάτια και στεγάζονταν εκεί τα 97 παιδιά του, οι 40 γυναίκες του και το υπηρετικό προσωπικό. Ακόμη διέθετε έναν τεράστιο κήπο με άφθονο νερό τον οποίο ονόμαζαν “Περβόλα”. Σε όλη αυτή την περιοχή της Κονάκας είναι σήμερα κτισμένο το Πανάνειο Νοσοκομείο, το εκκλησάκι του Αγίου Ανδρέα, το αμαξοστάσιο του Δήμου, το Υγειονομικό Κέντρο και νεώτερες κατοικίες.

Η μορφή και η εξέλιξη της πόλης του Ηρακλείου καθορίζεται από δύο σημαντικά γεγονότα. Το 1851 ο σουλτάνος, αναγνωρίζοντας τις μεγάλες δυνατότητες του φυσικού λιμένα της Σούδας, μεταφέρει την πρωτεύουσα της Κρήτης από το Ηράκλειο στα Χανιά και πέντε μόλις χρόνια αργότερα, στις 29 Σεπτεμβρίου του 1856, ένας ιδιαίτερα καταστροφικός σεισμός που τον ακολούθησε παλιρροιακό κύμα καθώς και πυρκαγιά, πλήττει την πόλη. Από τα 3620 κτίρια έμειναν κατοικήσιμα μόνο τα 18 και κατέρρευσαν ακόμη ο μητροπολιτικός ναός του Αγίου Τίτου, ο ναός του Αγίου Φραγκίσκου και η Πύλη Voltone.

⁶⁸ Η κατοικία αυτή υπήρχε από τον καιρό των Ενετών, οι οποίοι την έκτισαν, και την χρησιμοποιούσαν ως στρατώνα

➤ *Από το 1856 έως το 1898 (Έτος ανακήρυξης της Κριτικής Πολιτείας)*⁶⁹

Η ανοικοδόμηση των ερειπωμένων από το σεισμό κτισμάτων γίνεται σύμφωνα με τις πολεοδομικές και αρχιτεκτονικές διατάξεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η πόλη τότε αρχίζει να μοιάζει με τις άλλες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που είχαν διαμορφωθεί στη βαλκανική Χερσόνησο και τα παράλια της Μικράς Ασίας. Τα νέα κτήρια κατασκευάστηκαν με αντισεισμικό τρόπο.

Οι Τούρκοι απαγόρευσαν στους ξένους υπηκόους να έχουν στη κατοχή τους ακίνητα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τα ρεύματα της κλασικιστικής και της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής, που βρίσκονται σε πλήρη ανάπτυξη στην Ελλάδα, να μη φτάσουν στη Μεγαλόνησο και να επηρεάσουν την κατασκευαστική πρακτική αυτής της χρονικής περιόδου. Έτσι τα νέα κτίρια κατασκευάστηκαν με τα πρότυπα της αρχιτεκτονικής που εφαρμόζεται στο βαλκανικό χώρο. Η αρχιτεκτονική αυτή αν και είχε τις ρίζες της στην ελληνική παράδοση κατέληξε, κατά το 19^ο αιώνα και τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, να θεωρείται σαν “τουρκική”.

Στο Ηράκλειο τα οικοδομήματα, διώροφα συνήθως και με υπόγειο, συχνά κατασκευάζονται σε μεγάλο οικόπεδο που περιβάλλεται από υψηλό μαντρότοιχο. Τα κτίσματα που απαρτίζουν την κάθε ιδιοκτησία μπορεί να είναι περισσότερα του ενός και να ανοίγονται σε μια ή και περισσότερες λιθόστρωτες ή βοτσαλωτές αυλές. Τα κτίρια έχουν λιθόκτιστο ισόγειο με περιορισμένα σε μέγεθος και αριθμό ανοίγματα, τα οποία ενισχύονται με ξυλοδεσιές για να αυξάνεται η αντισεισμική τους αντοχή. Τα κτίσματα χαρακτηρίζονται από την κατασκευή κλειστών εξωστών, ενός ή περισσοτέρων, που ονομάζονται “σαχνισιά”. Η στέγαση των κτιρίων γίνεται με ξύλινες τετράριχτες κεραμοσκεπείς στέγες.

Ο πολεοδομικός ιστός του Ηρακλείου κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα εξακολουθεί να παραμένει δίχως ουσιαστικές τροποποιήσεις. Στο πολεοδομικό συγκρότημα διατηρείται η παλαιά διαίρεση σε συνοικίες. Τόσο στις κεντρικές όσο και στις απομακρυσμένες συνοικίες της πόλης, σε εκείνες δηλαδή που βρίσκονταν κοντά στην εσωτερική περίμετρο των τειχών, τα μεγάλα κονάκια και οι κήποι τους συνυπήρχαν με λαϊκά σπίτια.

Τη δεκαετία που ακολούθησε μετά το μεγάλο σεισμό του 1856, οι τουρκικές αρχές και οι ιδιώτες, χριστιανοί και μουσουλμάνοι, χρησιμοποίησαν στις διάφορες κατασκευές και στις κάθε είδους διαμορφώσεις έτοιμο δομικό υλικό, που το εξασφάλιζαν από τα ερείπια των

⁶⁹ Τζομπανάκη Χρυσούλα, “Το Ηράκλειο εντός των τειχών, Αστική Αρχιτεκτονική των νεώτερων χρόνων από τις αρχές του 19^{ου} έως και την τέταρτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα”, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος/Τμήμα Ανατολικής Κρήτης, Ηράκλειο Κρήτης, Μάιος 2000, σελ. 83-96

κατεστραμμένων κτισμάτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του ενετικού ναού του Αγίου Φραγκίσκου. Μετά την καταστροφή του από το σεισμό, ο ναός κατεδαφίζεται πλήρως το 1867 από τις δημοτικές αρχές. Το οικοδομικό υλικό, μαρμάρινες πλάκες, λίθινοι δόμοι κ.α. χρησιμοποιήθηκαν από τους Τούρκους σε διάφορα δημόσια έργα όπως στην κατασκευή του Βεζίρ τζαμί (του σημερινού ναού του Αγίου Τίτου) ή τη λιθόστρωση της πλατείας των Τριών Καμάρων.

Την περίοδο αυτή στην πόλη υπάρχουν κρήνες, χαμάμ, τεκέδες, τζαμιά, όλα δηλαδή τα κτίσματα που χαρακτηρίζουν τη μορφή και τη λειτουργία των πόλεων της ευρύτερης, υπό οθωμανική κυριαρχία, περιοχής. Όμως από το τέλος της δεκαετίας του 1860 γίνονται κάποιες αισθητές αλλαγές στην πόλη που οφείλονται στα νέα αρχιτεκτονικά ρεύματα, που ξεκινούν από την ελεύθερη Ελλάδα. Τα πρώτα δείγματα του νέου κλασικιστικού αρχιτεκτονικού ρεύματος κάνουν σποραδικά την εμφάνισή τους, με αντιπροσωπευτικότερο το ναό του Αγίου Μηνά.

Τον Ιούνιο του 1865 χτίζεται το “Διοικητήριο”, ένα επιβλητικό κτίριο που θα στεγάζε τους διοικητές του Χάνδακα και τις νομαρχιακές υπηρεσίες της τουρκικής διοίκησης. Κατασκευάστηκε στην περιοχή όπου κατά την ενετοκρατία υπήρχε το μέγαρο του Αρχιστρατήγου. Μετά την Τουρκοκρατία, στεγάστηκε έως το 1937 η Νομαρχία Ηρακλείου. Το Διοικητήριο ήταν διώροφο, ξυλόστεγο, με μεγάλα ανοίγματα και σαφή κλασικιστική διάρθρωση. Σήμερα δεν υπάρχει πια αλλά ούτε και τα κτίσματα όπου στεγάστηκαν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, το Δημαρχείο, το Τηλεγραφείο και άλλες δημόσιες υπηρεσίες της Κρητικής Πολιτείας. Στη θέση τους έχει διαμορφωθεί το πάρκο Θεοτοκόπουλου.

Σημαντική είναι η κατασκευή των πρώτων κατοικιών που ανήκουν σε πλούσιους χριστιανούς αστούς και έχουν σχεδιαστεί από Έλληνες αρχιτέκτονες. Πλούσιοι έμποροι του Ηρακλείου ήταν οι αδελφοί Καλοκαιρινού, Λυσίμαχος και Μίνως, που οικοδόμησαν στα 1870 το μέγαρο των Καλοκαιρινών.

Χαρακτηριστικό στοιχείο των κεντρικών δρόμων του Ηρακλείου είναι ένα είδος στεγάστρου, το οποίο κατασκευάζεται εμπρός από τα καταστήματα των αγορών. Η κατασκευή αυτή αποτελεί κατασκευαστική πρακτική που συνεχίζει παλαιές συνήθειες. Τώρα όμως τα καταστήματα είναι διώροφα.

Η πόλη έως και τις αρχές τις τελευταίας δεκαετίας του 19^{ου} αιώνα τηρεί την πολεοδομική οργάνωση και τη μορφή που απέκτησε μετά τον σεισμό του 1856. Δεν ήταν πυκνοκατοικημένη και δεν ξεπερνούσε τους 20.000 κατοίκους, Τούρκους και Χριστιανούς. Στην πολύ μεγάλη όμως έκταση που περικλείει η πόλη θα μπορούσε να εγκατασταθεί πενταπλάσιος πληθυσμός. Όλα τα σπίτια είχαν υπαίθριες αυλές, διακοσμημένες με

ανθόκηπους και λαχανόκηπους. Υπήρχαν και μεγάλες εκτάσεις κήπων με οπωροφόρα δέντρα.

Η τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα είναι η εποχή των μεγάλων αλλαγών, αλλαγών που σημειώνονται σε όλο το φάσμα της ζωής του Ηρακλείου. Ευρείας κλίμακας εργασίες που αποσκοπούσαν στη βελτίωση της πόλης αρχίζουν το 1892. Ο Δήμαρχος της πόλης (Ριφαάτ Αφεντάκης) αποφάσισε την ανακατασκευή των κεντρικών οδών της πόλης. Αφαίρεσε τη λιθόστρωση από τη σημερινή 25^η Αυγούστου, της έδωσε κυρτό σχήμα και την επίστρωσε με μαρμάρινες πλάκες. Αργότερα όμως θα ξαναλλάξει η επίστρωσή της με την αφαίρεση των πλακών για να ασφαλιστρωθεί. Τον ίδιο χρόνο άρχισαν οι εργασίες για την τοποθέτηση σωλήνων αρδεύσεως στο Ηράκλειο, τελειοποιείται η δεξαμενή στην Καινούρια Πόρτα, γκρεμίστηκαν οι Τρεις Καμάρες και τοποθετήθηκαν πλάκες στην είσοδο του Λιμανιού. Ακόμη αφαιρέθηκαν οι στύλοι από τα μαγαζιά και φυτεύτηκαν δένδροστοιχίες στην αγορά για τον καλλωπισμό της πόλης.

➤ *Από την εποχή της αυτονομίας έως και σήμερα*⁷⁰

Την περίοδο αυτή, έπειτα από τα γεγονότα της 25^{ης} Αυγούστου του 1898, οι κάτοικοι του νησιού αποφασίζουν να μεταβάλλουν το Ηράκλειο από τουρκοπόλη σε ευρωπαϊκών προδιαγραφών πόλη. Η άποψη αυτή κυριαρχεί στους σχεδιασμούς και στις αποφάσεις των αρχών και των αρχιτεκτόνων της εποχής, επιβάλλοντας πλήρως τις επιταγές των νεοκλασικών αρχιτεκτονικών ρευμάτων στην κατασκευή των μεγάλων κτηρίων, δημόσιων και ιδιωτικών, στα κεντρικά σημεία του Ηρακλείου.

Στη θέση των κατεστραμμένων από την πυρπόληση κτιρίων της βασικής οδικής αρτηρίας της πόλης (λεωφόρος Μαρτύρων 25^{ης} Αυγούστου) κατασκευάζονται, από το 1902 και μετά, μεγαλόπρεπα κτήρια και μέγαρα με τα πρότυπα του νεοκλασικισμού. Επειδή όμως πίσω από τα κτίσματα αυτά το Ηράκλειο εξακολουθεί να διατηρεί την παλαιά μη αποδεκτή για τους ανθρώπους της εποχής μορφή του, οι κάτοικοι του αποκαλούσαν τον κεντρικό δρόμο της πόλης, λεωφόρο της “Απάτης” ή “Πλάνης”.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα πολλά από τα δημόσια κτίρια που είχαν κατασκευαστεί κατά την ενετοκρατία και την τουρκοκρατία επισκευάζονται και επαναχρησιμοποιούνται. Οι υπηρεσίες της νέας Νομαρχίας στεγάζονται στο παλαιό Διοικητήριο και στο κοντινό κτίριο, που λειτουργούσε ως τουρκικό σχολείο, στεγάστηκαν διάφορες υπηρεσίες του Δήμου καθώς

⁷⁰ Τζομπανάκη Χρυσούλα, “Το Ηράκλειο εντός των τειχών, Αστική Αρχιτεκτονική των νεώτερων χρόνων από τις αρχές του 19^{ου} έως και την τέταρτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα”, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος/Τμήμα Ανατολικής Κρήτης, Ηράκλειο Κρήτης, Μάιος 2000, σελ. 97-116

και η Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη. Η Κυβέρνηση και ο Δήμος αποφασίζουν την πραγματοποίηση ενός μεγάλου αριθμού δημόσιων έργων όλων των κατηγοριών. Μερικά από αυτά είναι ο σχεδιασμός για την κατασκευή σιδηροδρομικών γραμμών Ηρακλείου – Μεσαράς και Ηρακλείου – Χανίων⁷¹, ο ηλεκτροφωτισμός της πόλης, η βελτίωση του λιμένα και η διαμόρφωση της πλατείας των Τριών Καμάρων. Τα περισσότερα από αυτά θα πραγματοποιηθούν, ενώ αρκετά θα μείνουν απλώς στα σχέδια.

Η πόλη στα χρόνια αυτά αποκτά το πρώτο Αρχαιολογικό Μουσείο. Αυτό κατασκευάζεται εκεί όπου παλαιότερα υπήρχε το μοναστήρι του Αγίου Φραγκίσκου, στην ίδια θέση που σήμερα έχει κατασκευαστεί το νέο Αρχαιολογικό Μουσείο. Η παρουσία των Άγγλων στην πόλη είχε λειτουργήσει σαν καταλύτης ώστε να γίνει δυνατός κάποιος μορφής “εκσυγχρονισμός” στην κοινωνική ζωή. Διευκόλυνε επίσης να ωριμάσουν οι κοινωνικές συνθήκες που επέτρεπαν τη λειτουργία καφενείων, λέσχης, καζίνο και θεάτρου.

Στα χρόνια αυτά γίνεται ιδιαίτερα αισθητή η έλλειψη ξενοδοχείων στο Ηράκλειο. Μετά το 1902, λειτουργεί το πρώτο σύγχρονο ξενοδοχείο με την επωνυμία “Κνωσός”. Το κτίριο αυτό ήταν νεοκλασικό κτίσμα, είχε ισόγειο εστιατόριο και καφενείο, και διέθετε πατάρι όπου υπήρχε αναγνωστήριο. Αργότερα, το ξενοδοχειακό δυναμικό ενισχύεται με τα ξενοδοχεία “Παλλάς”, “Μίνως” και “Λόντον”⁷².

Την πρώτη δεκαετία του αιώνα εξακολουθεί να ισχύει η διαίρεση του πολεοδομικού συγκροτήματος σε συνοικίες. Η ονοματοθεσία πολλών δρόμων του Ηρακλείου θα γίνει αργότερα μετά τον Α’ Παγκόσμιο πόλεμο.

Αν και η ύδρευση της πόλης βελτιώνεται, αφού πολλά σπίτια συνδέονται τότε με το υδραγωγείο, ωστόσο η διευκόλυνση αυτή χορηγείται κυρίως στις κεντρικές συνοικίες και στα πλούσια σπίτια. Για αρκετά χρόνια ακόμη το πόσιμο νερό θα εξακολουθήσει να παρέχεται στους πολίτες από τις δημόσιες κρήνες ή να αγοράζεται από τους κατοίκους των περιφερειακών συνοικιών, από τους χριστιανούς και τους μουσουλμάνους νεροκουβαλητές.

Οι συνοικίες όπου κατοικούν οι εύποροι Έλληνες και Τούρκοι βρίσκονται στο κέντρο της πόλης, στις ανατολικές και βορειοανατολικές περιοχές της, στο τμήμα όπου ορίζεται μεταξύ του κόλπου του Δερματά και του ενετικού λιμανιού. Σε ολόκληρο το βορειοδυτικό, δυτικό και νότιο τμήμα της εντός των τειχών περιοχής εκτείνονταν συνοικίες στις οποίες στεγάζονταν οι ασθενέστερες οικονομικά τάξεις (βλέπε παράρτημα 3, εικ. 8.1). Κατά την ενετοκρατία και την τουρκοκρατία, στις ίδιες περιοχές υπήρχαν επίσης οι συνοικίες των φτωχών οι οποίες όμως, έχοντας μικρότερη έκταση, απείχαν αρκετά από την εσωτερική

⁷¹ Ενώ η μελέτη για το έργο αυτό έγινε, η σιδηροδρομική γραμμή δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ

⁷² Και τα τρία αυτά ξενοδοχεία κατασκευάστηκαν στη λεωφόρο Μαρτύρων 25^{ης} Αυγούστου

περίμετρο των τειχών. Έτσι, ανάμεσα στη δομημένη περιοχή και τα τείχη παρεμβάλλονταν μεγάλες αδόμητες εκτάσεις με διάφορες καλλιέργειες. Αλλά από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και μετά, η αύξηση του εργατικού πληθυσμού της πόλης είχε ως αποτέλεσμα την επέκταση των εργατικών συνοικιών, προς τις έως τότε αδόμητες περιοχές.

Τα σπίτια της περιόδου αυτής ήταν αυτόνομες οικιστικές μονάδες, που καλύπτουν τις ανάγκες κατοίκησης μιας οικογένειας. Η συγκατοίκηση δύο ή περισσότερων οικογενειών δεν ήταν επιθυμητή. Συναντάται μόνο σε περιπτώσεις φτωχών οικογενειών που ήταν αναγκασμένες να ζουν σε υποβαθμισμένα κτίρια με κοινούς χώρους υγιεινής, κατασκευασμένους μέσα σε κοινής χρήσης αυλή. Την πρώτη εικοσαετία του 20^{ου} αιώνα υπήρχαν τρία τουλάχιστον ανάλογα οικοδομικά συγκροτήματα γνωστά με την ονομασία “Ωκέλες Καλοκαιρινού” όπου στεγάζονταν οικογένειες εργατών. Στα συγκροτήματα αυτά υπήρχαν μονάδες κατοικίας δομημένες στη σειρά ή σε σχήμα Π γύρω από αυλές κοινής χρήσης, στις οποίες υπήρχε ένας υποτυπώδης, κοινός για όλους τους ενοίκους, χώρος υγιεινής. Η κάθε μονάδα κατοικίας είχε πολύ περιορισμένες διαστάσεις και αποτελούταν από ισόγειο όπου υπήρχε η κουζίνα και ένας μικρός οντάς για τον ύπνο.

Οι κατοικίες των οικογενειών της μεσαίας αστικής τάξης είναι κυρίως διώροφα κτίσματα με υπόγειο. Είναι λιθόδομητες και στεγάζονται με ξύλινη κεραμοσκεπή στέγη. Τα σπίτια διαθέτουν μια ή περισσότερες αυλές, συνήθως γεμάτες δένδρα και λουλούδια, όπου οι οικογένειες περνούν μεγάλο μέρος του χρόνου τους.

Η παλαιότερη συνήθεια να επιστρώνεται τμήμα του δαπέδου τους με βότσαλα, από τη δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα σιγά – σιγά ατονεί. Οι αυλές αρχίζουν να επιστρώνονται με τσιμεντοκονία ή με πλάκες. Οι υψηλοί αυλότοιχοι που κατασκευάζονταν κατά την τουρκοκρατία, τώρα καταργούνται, αφού έχουν εξαλειφθεί οι λόγοι που είχαν επιβάλει στο παρελθόν την κατασκευή τους. Οι αυλότοιχοι κτίζονται αρκετά χαμηλότεροι, έχοντας κατά διαστήματα υψηλούς πεσσούς. Ανάμεσα στους πεσσούς στερεώνονται σιδερένια κιγκλιδώματα, ιδιαίτερα καλαίσθητα, τα οποία αφήνουν να φαίνεται από το δρόμο η περιποιημένη αυλή και το ωραίο σπίτι. Διάφορα μικρότερα κτίσματα όπου στεγάζονται χώροι υγιεινής ή χώροι για το πλύσιμο των ρούχων, συνήθως κατασκευάζονται σε δευτερεύουσες αυλές.

Η εύπορη τάξη των χριστιανών εμπόρων, που είχε κάνει αισθητή την παρουσία της στη ζωή του τόπου ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, γνωρίζει πραγματική ακμή. Οι πλούσιοι αστοί επιθυμούν να ζήσουν σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα, προβάλλοντας ιδιαίτερα την οικονομική τους ευμάρεια και την κοινωνική τους καταξίωση. Κτίζουν εξαιρετικής κατασκευαστικής ποιότητας και υψηλής αισθητικής αντίληψης κτίσματα, διώροφα ή

τριώροφα. Σε πολλές περιπτώσεις τα γραφεία της επιχείρησής τους στεγάζονται στους ισόγειους χώρους των ιδιόκτητων οικοδομών τους. Τα κτίσματα αυτά, που ανήκουν στον αρχιτεκτονικό τύπο του “μεγάρου”, δεσπόζουν στην αστική αρχιτεκτονική του Ηρακλείου τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα.

Η κατασκευή των μεγάρων, τα οποία είναι δείγματα του όψιμου νεοκλασικισμού και του εκλεκτικισμού, αναβαθμίζει ολόκληρες περιοχές. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο περίπατος με άμαξες ή με τα πόδια, γίνεται πλέον και στη βόρεια παράκτια πλευρά της πόλης. Εκεί τα νέα μέγαρα προσδίδουν αίγλη στην υποβαθμισμένη κατά το παρελθόν περιοχή.

Μετά την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα η τάση “ευθυγράμμισης” της αστικής αρχιτεκτονικής του Ηρακλείου με εκείνη της Αθήνας εξελίσσεται σε ουσιαστική συμπίεση. Οι κατευθύνσεις της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής εξακολουθούν να επιβάλουν τις επιταγές τους σε όλο το φάσμα της κτιριακής παραγωγής από τα μέγαρα, δημόσια ή ιδιωτικά, έως τις μικρές κατοικίες. Παράλληλα αρχίζουν να κατασκευάζονται και κτίρια, ο σχεδιασμός των οποίων βασίζεται στις λειτουργικές και μορφολογικές επιλογές των ρευμάτων της λεγόμενης “γραφικής αρχιτεκτονικής”: της *art nouveau*, της *art deco*, του *stil second empire*, του *stil pittoresque*. Εκείνο όμως το *stil* που γνώρισε ιδιαίτερη εφαρμογή στο Ηράκλειο ήταν το *stil pittoresque*, το οποίο εμφανίζεται γύρω στα 1910 και διατηρείται έως τις αρχές της τέταρτης δεκαετίας του αιώνα. Πολύ πιθανόν οι Γάλλοι μηχανικοί, που δούλεψαν στην Ελλάδα την περίοδο 1882 – 1899, να είναι εκείνοι που πρώτοι το εισήγαγαν στη χώρα.

Το σχετικά λιτό *stil rustique* χαρακτηρίζεται από τη χρήση αδρής λιθοδομής (που ονομάζεται ρουστίκ), της οποίας οι λίθινοι δόμοι έχουν σχήμα παραλληλόγραμμο, πεντάγωνο ή εξάγωνο. Λίθινα περιθυρώματα, παραστάδες και γείσα χαρακτηρίζουν τα κτίσματα, τα οποία διακρίνονται για την απλή και στιβαρή τους κατασκευή. Βιοτεχνικά και βιομηχανικά κτίρια, κτίρια αποθηκών, καταστημάτων και μεσοαστικών κατοικιών, την περίοδο αυτή κατασκευάζονται στη σειρά στο δυτικό παράκτιο τμήμα και στη δυτική πλευρά της πόλης αλλά και μεμονωμένα, σε διάφορα άλλα σημεία της.

Στις αρχές της τρίτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα η αρχιτεκτονική έκφραση ανανεώνεται και πάλι. Διάφορα νέα υλικά χρησιμοποιούνται στις κατασκευές, παρέχοντας νέες δυνατότητες στους μηχανικούς της εποχής. Ειδικά ο σίδηρος⁷³ γνωρίζει ευρύτατη εφαρμογή. Η χρήση του στον δομικό σκελετό των κτιρίων, με τη μορφή σιδηροδοκών σε δάπεδα και υπέρθυρα, γενικεύεται. Παράλληλα, η ίδρυση της Σχολής Αρχιτεκτόνων το 1917

⁷³ Που έχει κάνει την εμφάνισή του σε διάφορα κτίσματα ήδη από τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα

στην Αθήνα γίνεται στέρεο βάθρο όπου θα εδρασθεί για να προχωρήσει σε νέους δρόμους η ελληνική αρχιτεκτονική.

Οι καινοτομίες του κινήματος Bauhaus και τα διδάγματα του Le Corbusier βρίσκουν άμεση απήχηση στη γενιά των πρωτοπόρων Ελλήνων αρχιτεκτόνων της δεκαετίας του 1920. Επικρατούν στην Ελλάδα, πλουτίζονται από την τοπική αρχιτεκτονική παράδοση και επιβάλλονται πλήρως στους αρχιτέκτονες της δεκαετίας του 1930. Για ένα σύντομο χρονικό διάστημα, έως τις αρχές της δεκαετίας του 1940, σημειώνεται σε όλο τον ελληνικό χώρο πραγματική αρχιτεκτονική άνθηση. Η χρήση των νέων υλικών, του σιδήρου, του γυαλιού και κυρίως του οπλισμένου σκυροδέματος στη δόμηση των κάθε είδους νέων κτισμάτων, που ξεκίνησε από την Αθήνα και σύντομα γενικεύτηκε σε όλη την Ελλάδα, φτάνει και στο Ηράκλειο.

Από τα πιο σημαντικά έργα της περιόδου αυτής στην πόλη, ήταν η κατασκευή του μεγάρου Φυτάκη⁷⁴ (βλέπε παράρτημα 3, εικ. 8.4) και η τροποποίηση του κτιρίου τουρκικών στρατώνων του Αγίου Γεωργίου. Και στις δύο περιπτώσεις γίνεται χρήση του οπλισμένου σκυροδέματος στον σκελετό των κτιρίων, αλλά η χρήση αυτή καλύπτεται μορφολογικά στις όψεις, με μορφολογήσεις που ανήκουν αισθητικά σε εκλεκτικιστικά αρχιτεκτονικά ρεύματα.

Η Μικρασιατική καταστροφή και η έλευση μεγάλου αριθμού προσφύγων στο Ηράκλειο ανατρέπει τα έως τότε δεδομένα και δημιουργεί νέες ανάγκες στέγασης, ενώ η ανταλλαγή των πληθυσμών που επακολουθεί, δημιουργεί νέες κοινωνικές συνθήκες. Ο πληθυσμός της πόλης σχεδόν διπλασιάζεται⁷⁵. Ορισμένοι από τους νέους κατοίκους εγκαταστάθηκαν εντός της περιμέτρου των ενετικών τειχών. Ο μεγάλος όγκος τους όμως στεγάζεται εκτός πόλης, σε περιοχές αστικής αποκατάστασης. Έτσι, χτίζεται το 1928, το πρώτο οργανωμένο προάστιο έξω από τα τείχη στα ανατολικά της πόλης και ονομάζεται Αλικαρνασός.

Η οικιστική ανάπτυξη αρχίζει από τότε με αργό ρυθμό και έξω από τα τείχη (βλέπε παράρτημα 3, εικ. 8.2 – 8.3). Δέκα χρόνια μετά, η ανατολική πλευρά της πόλης ασφυκτικά πιεσμένη από το αεροδρόμιο και τους στρατώνες, άρχισε να καταλαμβάνει περιοχές ακατάλληλες εδαφικά και εκτός σχεδίου.

Σε γενικές γραμμές, η πόλη ξεχύθηκε έξω από τις 4 πόρτες των Βενετσιάνικων τειχών και απλώθηκε ακτινωτά ακολουθώντας τους δρόμους που πριν 3.000 χρόνια χαράχτηκαν. Σήμερα, το σχέδιο της πόλης που ισχύει εκφράζει αυτή την ακτινωτή αύξηση και προσπαθεί

⁷⁴ Το μέγαρο Φυτάκη αναλύεται εκτενώς στο κεφάλαιο 8.3.3.

⁷⁵ Από 25.000 κατοίκους που είχε το 1913, φτάνει τις 40.000 το 1928

να την εξυπηρετήσει με ομόκεντρους περιφερειακούς δρόμους που συνδέουν τους άξονες αυτούς κάθε 500 περίπου μέτρα χωρίς όμως να το επιτυγχάνει.

Η αρχιτεκτονική της σημερινής πόλης του Ηρακλείου δεν διαφέρει καθόλου από αυτή μιας μεγαλούπολης. Δηλαδή, δεν έχει να επιδείξει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά όπως τα προηγούμενα χρόνια. Επηρεάζεται από τα νέα ρεύματα και τις κατασκευαστικές τάσεις των εποχών εκμοντερνίζοντας συνεχώς το ιστορικό κέντρο της πόλης. Τα νέα οικοδομικά υλικά που χρησιμοποιούνται (π.χ. γυαλί, υαλότουβλα, γυψοσανίδες και μεταλλικές κατασκευές) σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ότι τα παραδοσιακά (π. χ. πέτρα, ξύλο) αλλοιώνουν την φυσιογνωμία της πόλης μετατρέποντάς τη σε μια σύγχρονη, με ευρωπαϊκές προδιαγραφές πόλη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής των νέων τάσεων είναι η πλατεία Ελευθερίας⁷⁶.

Τα νέα κτίσματα που κατασκευάζονται στην πόλη είναι κυρίως πολυκατοικίες, ενώ εκτός πόλης τα σπίτια είναι μονοκατοικίες, με πολλά δωμάτια και βοηθητικούς χώρους, πετρόχτιστη περίφραξη και πισίνα. Και στις δυο περιπτώσεις, κατασκευάζονται έτσι ώστε να υπάρχει ελεύθερος χώρος για κήπο και αυλή.

Στο κέντρο της πόλης συνυπάρχουν αρμονικά οι τριώροφες ή τετραώροφες πολυκατοικίες, με τα εγκαταλελειμμένα σπίτια και τα ελάχιστα διατηρητέα κτήρια. Οι περισσότερες μονοκατοικίες έχουν γκρεμιστεί και αντικατασταθεί από μοντέρνα κτίσματα, ενώ οι ελάχιστες που έχουν απομείνει έχουν ανακαινιστεί και μετατραπεί σε καφετέριες και εστιατόρια (π.χ. Pizza Hut, καφέ Χαμάμ). Ορισμένα από τα ανακαινισμένα κτίρια του κέντρου της πόλης καταφέρνουν να ενσωματώσουν τους μοντέρνους ρυθμούς στα παραδοσιακά στοιχεία, προσδίδοντας ένα ωραίο αισθητικό αποτέλεσμα στο ίδιο το κτίριο, που όμως δεν επαρκεί για να αναδειχτεί ολόκληρη η περιοχή.

Επίσης, η εικόνα της μεγαλούπολης που εντυπώνεται στους επισκέπτες του Ηρακλείου οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην έλλειψη αποτελεσματικού οδικού δικτύου, ικανού να εξυπηρετήσει τις συνεχώς αυξανόμενες ανάγκες των κατοίκων της πόλης. Αυτό γίνεται γιατί η πόλη ύστερα από κάθε καταστροφή της ξαναχτιζόταν στην ίδια θέση, με τους ίδιους στενούς δρόμους, τις ίδιες πλατείες και το ίδιο κέντρο μέσα στα βενετσιάνικα τείχη.

➤ *Πολεοδομικές περιπέτειες και καταστροφικές επεμβάσεις*⁷⁷

Μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο, ενώ έγιναν προσπάθειες πολεοδομικών και ρυμοτομικών ρυθμίσεων (π.χ. του Πρωτοπαπαδάκη), δεν υπήρχαν τα επιθυμητά

⁷⁶ Η Πλατεία Ελευθερίας αναλύεται στο κεφάλαιο 10 “Πυκνωτές φυσιογνωμίας”

⁷⁷ Τζομπανάκη Χρυσούλα, “Το Ηράκλειο εντός των τειχών, Αστική Αρχιτεκτονική των νεώτερων χρόνων από τις αρχές του 19^{ου} έως και την τέταρτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα”, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος/Τμήμα Ανατολικής Κρήτης, Ηράκλειο Κρήτης, Μάιος 2000, σελ. 117-128

αποτελέσματα. Ούτε η παλαιά, εντός των τειχών πόλη αναπλάσθηκε, ούτε η νέα, εκτός των τειχών, συγκροτήθηκε με τρόπο σύγχρονο και λειτουργικά σωστό.

Στις 4 Απριλίου 1901, δημοσιεύεται στην Επίσημη Εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας ο νόμος 332/1901 “Περί σχεδίου των πόλεων, κωμοπόλεων και χωριών” με το οποίο καθορίζονται οι βασικές αρχές οργάνωσης και ανάπτυξης των πόλεων, ο τρόπος έκδοσης οικοδομικών αδειών και ο τρόπος κατασκευής των κτιρίων. Θεσμοθετούνται επίσης τα όργανα που θα συντάσσουν και θα εγκρίνουν στο εξής τα ρυμοτομικά σχέδια. Με τον ίδιο νόμο εισάγεται η έννοια της “ζώνης των πόλεων”. Για το Ηράκλειο η ζώνη αυτή, η οποία εκτείνεται έξω και γύρω από τα τείχη, έχει πλάτος 3.000 μ. και περιλαμβάνει στα όριά της τον οικισμό της Μεσκινιάς⁷⁸.

Λίγες μέρες αργότερα δημοσιεύεται στην ίδια εφημερίδα με αρ. 342 διάταγμα “Περί συστάσεως της Υπηρεσίας των Δημόσιων Έργων της Κρήτης”. Σύμφωνα με το διάταγμα αυτό, η Υπηρεσία Δημόσιων Έργων Κρήτης απαρτίζεται από δύο περιφέρειες. Η πρώτη με έδρα τα Χανιά και η δεύτερη το Ηράκλειο.

Στις 2 Αυγούστου 1901 δημοσιεύεται στην Επίσημη Εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας ο νόμος 395/1901 “Περί σχεδίου πόλεως Ηρακλείου”. Πρόκειται για την εφαρμογή του πρώτου ρυμοτομικού σχεδίου της πόλης, το οποίο είχε ήδη συνταχθεί από τον μηχανικό Πρωτοπαπαδάκη. Σύμφωνα με το νόμο αυτό επιβάλλεται η εφαρμογή του ρυμοτομικού σχεδίου στις εξής περιοχές:

- Στην αγορά Βεζίρ Τσαρσί από το λιμάνι μέχρι το αντίθετο άκρο (πρόκειται για τη σημερινή λεωφόρο Μαρτύρων 25^{ης} Αυγούστου)
- Στην κεντρική αγορά Μεϊντάνι, από όπου όμως εξαιρούνται δύο οικοδομικά τετράγωνα που βρίσκονται στη μέση της αγοράς
- Στην πλατεία πρίγκιπα Γεωργίου

Ο ίδιος νόμος καθορίζει την αναβολή επ’ αόριστον της εφαρμογής του ρυμοτομικού σχεδίου για τις υπάρχουσες οικοδομές, στις οποίες επιτρέπεται να επιφέρουν οι ιδιοκτήτες οποιαδήποτε εσωτερική ή εξωτερική επισκευή ή τροποποίηση. Το σχέδιο ίσχυε για την κατασκευή νέων οικοδομών.

Το 1902, με το υπ αρ. 37 διάταγμα “Περί εγκρίσεως διαγράμματος ρυμοτομίας της πόλεως του Ηρακλείου”, που φέρει την υπογραφή του Αρμοστή πρίγκιπα Γεωργίου, εγκρίνεται το ρυμοτομικό σχέδιο του Ηρακλείου. Αυτό το σχέδιο περιλαμβάνει μόνο τα

⁷⁸ Στον οικισμό αυτό κατοικούσαν οι λεπροί της περιοχής οι οποίοι, όπως και όλοι οι άλλοι της Κρήτης, θα συγκεντρωθούν το 1903 στο ενετικό φρούριο Σπιναλόγκα, μετά από απόφαση της κυβέρνησης της Κρητικής Πολιτείας

υπάρχοντα οικοδομικά τετράγωνα, αλλά επεκτείνεται και στους μέχρι τότε ελεύθερους χώρους της εντός των τειχών περιοχής, τους οποίους οικοπεδοποιεί. Μετά το διάταγμα του 1902 έχουν δημοσιευτεί και άλλα παρόμοια, με τα οποία καθορίζονται διαστάσεις οικοπέδων μικρότερες από τις παραπάνω, τα οποία έβλεπαν σε ορισμένες κεντρικές αρτηρίες της πόλης όπως το Βεζίρ Τσαρσί (σημερινή λεωφόρος Μαρτύρων 25^{ης} Αυγούστου), η Πλατεία Στράτα (σημερινή λεωφόρος Ανδρέα και Μαρίας Καλοκαιρινού) κ.α.

Ενώ όμως η πόλη φαίνεται να οργανώνεται πολεοδομικά και να προοδεύει, από τις αρχές της πρώτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα, αρχίζει μια περίοδος καταστροφικών επεμβάσεων, με αποφάσεις των αρχών τις Κρητικής Πολιτείας και του Δήμου, τόσο στο ενετικό φρουρίο και το ενετικό λιμάνι, όσο και σε μεμονωμένα μνημεία και αστικά κτίσματά της. Η διάταξη του πολεοδομικού ιστού του Ηρακλείου με τα στενά δρομάκια και τις μικρές πλατείες, η τυπολογία και μορφολογία των κτισμάτων που κατασκευάστηκαν με τις λειτουργικές και μορφολογικές επιταγές νόμων που θεσπίστηκαν από την τουρκική διοίκηση, θεωρούνται στοιχεία μιας μη αποδεκτής πολεοδομικής και αρχιτεκτονικής άποψης⁷⁹, η οποία δεν πρέπει να συνεχίσει να αναπαράγεται. Στα χρόνια αυτά στη συνείδηση των αρχών και των κατοίκων της πόλης το τεράστιο ενετικό φρουριακό συγκρότημα που την περιβάλλει, το οποίο δεν επρόκειτο πλέον να παίζει σημαντικό ρόλο στην άμυνά της, καταγράφεται σαν ένας τεράστιος κλοιός που την περιορίζει ασφυκτικά και εμποδίζει την επέκταση και την ανάπτυξή της.

Το σημαντικότερο νεωτεριστικό στοιχείο που κάνει την εμφάνισή του την εποχή αυτή είναι το αυτοκίνητο. Τα νέα μεταφορικά μέσα δεν ήταν δυνατό να μπαίνουν και να βγαίνουν στην πόλη περνώντας μέσα από τις πύλες των ενετικών τειχών, απ' όπου για χρονικό διάστημα τριών και πλέον αιώνων περνούσαν άνθρωποι, ζώα και κάρα. Αποφασίζεται έτσι η κατεδάφιση τμημάτων του τείχους, στα σημεία εκείνα όπου κατέληγαν οι κύριες οδικές αρτηρίες της πόλης. Δημιουργούνται τότε μεγάλα ρήγματα σε τρία σημεία στις cortine (δηλαδή στα ευθύγραμμα τμήματα του φρουρίου) ώστε οι δρόμοι που συνέδεαν την πόλη με την ύπαιθρό της να διέρχονται απρόσκοπτα μέσα από αυτά.

Παράλληλα οι αρχές με διάφορες επεμβάσεις τόσο στα χερσαία τείχη όσο και στην παράκτια οχύρωση και τη λεκάνη του λιμένα, προσπάθησαν να δημιουργήσουν νέους ευρύχωρους ελεύθερους χώρους, άνετες οδικές διαβάσεις και σύγχρονες λιμενικές εγκαταστάσεις, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους τη διατήρηση του μνημειακού πλούτου του

⁷⁹ Οι αρχές και οι κάτοικοι των αστικών κέντρων του νησιού πιστεύουν ότι κάθε κατασκευή που υπήρχε στην πόλη τους και τους θύμιζε τις ημέρες της τουρκικής κατοχής, έπρεπε να τροποποιηθεί ή ακόμη καλύτερα, να εξαφανιστεί

Ηρακλείου. Έτσι, κατά την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, η κυβέρνηση της Κρητικής Πολιτείας και ο Δήμος Ηρακλείου προχωρούν σε εργασίες με τις οποίες ισοπεδώνονται τα πρώτα τμήματα της οχύρωσης. Τότε κατεδαφίζεται το τμήμα του υδραγωγείου που περνούσε επάνω από την πύλη του Αγίου Γεωργίου και ολόκληρος ο χώρος εισόδου της Πύλης του Αγίου Γεωργίου. Οι κατεδαφίσεις άρχισαν το 1900 και ολοκληρώθηκαν το 1917, μετά την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, όταν ισοπεδώθηκε η προς το εσωτερικό της πόλης μνημειακή πρόσοψη της πύλης. Η προς νότο επέκταση της σημερινής λεωφόρου Δημοκρατίας διαμορφώθηκε επάνω σε επιχωματώσεις που συσσωρεύτηκαν τότε μέσα στην τάφρο του ενετικού φρουρίου στο συγκεκριμένο σημείο. Τότε επίσης αρχίζει η διαμόρφωση του δυτικού τμήματος της σημερινής λεωφόρου Ικάρου⁸⁰.

Από τις πρώτες οδούς που ρυμοτομούνται είναι η οδός Βεζίρ Τσαρσί, στην οποία γρήγορα κατασκευάζονται νέα κτίρια. Στην περίμετρο της παλαιάς οχύρωσης κατεδαφίζεται ο ανατολικός προμαχώνας της Πύλης Voltone και στη θέση του κατασκευάζεται το 1921 - 1926, το Δημοτικό Μέγαρο “Αχτάρικα”. Εκεί στεγάζεται η Λέσχη των Επιστημόνων και η Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη⁸¹.

Έως τον Β’ Παγκόσμιο πόλεμο συνεχίζονται οι κατεδαφίσεις και οι διάφορες επεμβάσεις που επιφέρουν σημαντικές αλλοιώσεις στη μορφή της οχύρωσης σε πολυάριθμα σημεία του φρουρίου. Επάνω στα τείχη κατασκευάζονται διάφορα κτίσματα, με χαρακτηριστικότερο το “Μέγαρο Φυτάκη”, ένα τεράστιο για τα μέτρα της εποχής κτίριο. Στον Προμαχώνα Σαμπιονάρα καταστρέφονται όλες οι ενετικές και τουρκικές διαμορφώσεις, για να κατασκευαστούν επάνω στο ισόπεδό του το κτίριο της Εμπορικής Σχολής και οι εγκαταστάσεις του Ομίλου Αντισφαίρισης.

Την περίοδο αυτή, στο νοτιοδυτικό τμήμα της λιμενικής λεκάνης γίνονται εκτεταμένες εργασίες. Κατεδαφίζεται πλήρως η Πύλη του Μόλου, η Πύλη των Νεωρίων καθώς και η σκάλα, η οποία από την Πύλη των Νεωρίων οδηγούσε στην επιφάνεια σχεδόν της θάλασσας. Σταδιακά κατεδαφίζεται το βυζαντινό τείχος⁸² από τη σκάλα των Νεωρίων έως την αρχή του δυτικού μόλου, όπου ήδη από το 1898, είχε πάψει να υπάρχει η Πύλη του Μόλου. Το νοτιοδυτικό τμήμα του λιμανιού διαμορφώνεται από την αρχή και κατασκευάζεται νέα σκάλα με μαρμάρινα σκαλοπάτια, δυτικότερα από εκείνη που υπήρχε παλαιότερα. Ο διαμήκης άξονας της νέας κλίμακας έχει τώρα βόρεια κατεύθυνση αντί της

⁸⁰ Για το σκοπό αυτό επιχωματώνεται η χαμηλή πλατεία στο fianco του Αγίου Φραγκίσκου και δημιουργείται μια κατωφερική διάβαση που οδηγούσε προς την ανατολή

⁸¹ Βλέπε κεφάλαιο 7.3

⁸² Κατεδαφίζεται επίσης μεγάλο τμήμα του βυζαντινού και του ενετικού τείχους της πρώτης ενετικής περιόδου, που αποτελούσε εμπόδιο για τη διαμόρφωση της παραλιακής λεωφόρου

βορειοανατολικής που είχε η ενετική. Σε όλο το νοτιοδυτικό τμήμα του λιμανιού, από τον δυτικό μόλο ως και την αποθήκη άλατος, κατασκευάζεται προκυμαία, όπου πλησιάζουν και φορτώνουν ή ξεφορτώνουν βάρκες και μικρά πλοία. Τα μεγάλα πλοία δένουν στο μέσον του λιμανιού ενώ τα ακόμη μεγαλύτερα έξω από αυτό. Η προκυμαία επικαλύπτεται με κυβόλιθους από μαλτεζόπλακες⁸³, υλικό ιδιαίτερα ανθεκτικό στις φθορές που προκαλούσαν τα σιδερένια στεφάνια, με τα οποία ήταν επενδυμένες οι ξύλινες ρόδες των κάρων.

Τον Μάιο του 1936, η λιμενική επιτροπή αποφασίζει την κατεδάφιση του Μικρού Κούλε, του τουρκικού φρουρίου που είχε κατασκευαστεί στον ανατολικό λιμενοβραχίονα, για να ενισχύσει την προστασία της εισόδου του λιμένα.

Τον ίδιο χρόνο, με βασιλικό διάταγμα 31-10/3-11-1936, ΦΕΚ⁸⁴ 488 Α, “Περί καθορισμού ελάχιστων ορίων των οικοπέδων Ηρακλείου Κρήτης”, εγκρίνεται το νέο σχέδιο της πόλης. Με το σχέδιο του 1936 εγκρίνεται σχέδιο πόλης σε εκτεταμένη ζώνη εκτός των τειχών αλλά μόνο από το 1947 και πέρα η πόλη απλώνεται με ταχύτερο ρυθμό, ακολουθώντας τους παλιούς άξονες Ηράκλειο – Άγιος Νικόλαος, Ηράκλειο – Χανιά και Ηράκλειο – Κνωσός.

Έτσι, το Ηράκλειο απέκτησε ρυμοτομικό σχέδιο που ουσιαστικά διέλυε τη συνοχή του ιστορικού κέντρου, και θεωρούσε ως μη υπάρχουσα την έννοια του μνημείου, κυρίως του μνημείου των νεότερων χρόνων. Η κυρίαρχη φιλοσοφία του ήταν αποκλειστικά η διάνοιξη δρόμων και η αύξηση της χωρητικότητας της εντός τειχών πόλης, ενώ οι εκτός των τειχών περιοχές θεωρήθηκαν κατάλληλες μόνο για τη στέγαση υποβαθμισμένων οικιστικών συνόλων.

Το σχέδιο του 1936 προέβλεπε τη διάνοιξη μιας περιμετρικής λεωφόρου πλάτους 16 μ., που θα περιέβαλε την πόλη ακολουθώντας το ίχνος της εσωτερικής παρειάς των επιχωματώσεων των τειχών. Για τη διάνοιξη ή τη διαμόρφωσή της ήταν αναγκαίο να γίνουν αρκετές επεμβάσεις στην οχύρωση. Το παράκτιο τείχος θα επιχωματωνόταν σε διάφορα σημεία, ενώ στο χερσαίο θα έπρεπε να αφαιρεθεί αρκετό μέρος των χωμάτων πρηνών. Όταν το σχέδιο πόλης άρχισε να εφαρμόζεται (μετά το Β’ Παγκόσμιο πόλεμο), η εσωτερική περιμετρική λεωφόρος διανοίχτηκε με μεγαλύτερο πλάτος από αυτό που είχε αρχικώς προβλεφτεί, φτάνοντας σε ορισμένα σημεία τα 20 μ. και περισσότερα.

⁸³ Οι μαλτεζόπλακες έφταναν από τη Μάλτα με τα ορθόπλωρα μαλτέζικα πλοία, τα οποία οι Κρητικοί ονόμαζαν “Μαλτεζάνες”

⁸⁴ ΦΕΚ: Φύλλο Εφημερίδος Κυβερνήσεως

Το 1937 κατεδαφίζονται οι απολήξεις της λίθινης επένδυσης του τείχους και οι κτιστές κανονιοθυρίδες, που είχαν κατασκευαστεί κατά τον Κρητικό πόλεμο και κατά την τουρκοκρατία στο δυτικό παράκτιο τμήμα της ενετικής οχύρωσης.

Σύμφωνα με όλα τα παραπάνω βλέπουμε ότι μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα διατηρείται ο παλιός πολεοδομικός ιστός και η διαίρεση σε συνοικίες. Επίσης, τα σπίτια ήταν μέχρι τρεις ορόφους, με βοτσαλωτά δάπεδα και εσωτερική αυλή. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα το Ηράκλειο αρχίζει να μεταβάλλεται σε πόλη ευρωπαϊκών προδιαγραφών, επιβάλλοντας τις επιταγές των νεοκλασικών αρχιτεκτονικών ρευμάτων και χρησιμοποιώντας νέα αρχιτεκτονικά υλικά. Μετά τη μικρασιατική καταστροφή, οι οικισμοί αναπτύσσονται ακτινωτά με αργό ρυθμό και έξω από τα τείχη. Σήμερα, ο πολεοδομικός ιστός της πόλης είναι σχεδόν ανύπαρκτος, ενώ η αρχιτεκτονική της μοιάζει με αυτή της μεγαλούπολης.

8.2. Η εξέλιξη του ονόματος της πόλης του Ηρακλείου μέσα στους αιώνες

Η ιστορία του Ηρακλείου καθρεπτίζεται στις αλλαγές του ονόματός του κατά τη διάρκεια των αιώνων. Γι' αυτό είναι σημαντικό να αναφερθούν εδώ τα ονόματα που έφερε η πόλη στο πέρασμα των αιώνων, έτσι ώστε να μας βοηθήσουν να προσεγγίσουμε καλύτερα τη φυσιογνωμία της. Παρακάτω αναφέρεται η σειρά των ονομάτων της πόλης:

- *Ηράκλειο*, ως επίνειο της Κνωσού, στη Μινωική θαλασσοκρατία
- *Χάνδακας*, την εποχή των Σαρακηνών κουρσάρων
- *Κάντια*, κατά τη διάρκεια της ενετοκρατίας
- *Μεγάλο Κάστρο*, στα χρόνια της τουρκοκρατίας
- *Ηράκλεια*, μετά τη λήξη της επανάστασης του 1821
- *Ηράκλειο*, ξανά στα νεότερα χρόνια και έως τις μέρες μας

Με βάση τα παραπάνω φαίνεται ότι η ονομασία Ηράκλειο που υπήρχε από τη μινωική εποχή, παρ' όλες τις αλλαγές που δέχτηκε κατά τη διάρκεια των κατακτητών, ξαναχρησιμοποιήθηκε και επικράτησε από τα νεότερα χρόνια ως τις μέρες μας.

8.3. Σημεία ιδιαίτερου ενδιαφέροντος

Στο κεφάλαιο “Σημεία ιδιαίτερου ενδιαφέροντος” θα γίνει παρουσίαση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της πόλης του Ηρακλείου, τα οποία εκφράζουν τη φυσιογνωμία της. Έτσι, στο κείμενο που ακολουθεί αναλύονται σημαντικά ιστορικά μνημεία, εκκλησίες, διατηρητέα κτίρια και οδοί που υπάρχουν στη πόλη του Ηρακλείου. Εκτός όμως από τα

παρακάτω υπάρχουν και κάποια άλλα δομικά στοιχεία χαρακτηριστικά του Ηρακλείου⁸⁵ τα οποία αναλύονται εκτενώς στα κεφάλαια 10⁸⁶ και 11⁸⁷.

8.3.1. Ιστορικά μνημεία

Σύμφωνα με τους ερευνητές Rossi, R. Krier, L. Krier και Citte, τα μνημεία μας βοηθάνε να αντιληφθούμε τη φυσιογνωμία μιας πόλης. Τα σημαντικότερα ιστορικά μνημεία που θα αναλυθούν στο παρόν κεφάλαιο για το σκοπό αυτό είναι τα ενετικά νεώρια, τα τείχη, ο τάφος του Καζαντζάκη, η κρήνη Μπέμπο, οι τούρκικες κρήνες και το Πανάκειο νοσοκομείο.

➤ *Ενετικά Νεώρια*⁸⁸

Για τους Βενετούς το λιμάνι του Χάνδακα, ήταν αφενός, το σπουδαιότερο λιμάνι για τα μακρινά εμπορικά ταξίδια τους στο δρόμο προς τη Μέση Ανατολή και αφετέρου, ο κυριότερος ναύσταθμος για τα πολεμικά πλοία, που φύλαγαν την Κρήτη από εχθρική εισβολή και από τους κουρσάρους. Γι' αυτό είχαν εγκαταστήσει στην προκυμαία του Βενετσιάνικου

Εικόνα 9: Ενετικά νεώρια

λιμανιού, ναυπηγεία (ταρσανάδες ή Αρσενάλι), όπου ναυπηγούσαν πλοία της εποχής, με τεχνίτες κυρίως Κρητικούς. Στη θέση του σημερινού Τελωνείου υπήρχαν μια σειρά θόλοι που καθένας προοριζόταν για μια γαλέρα. Οι θόλοι αυτοί, ήταν τα παλιά νεώρια. Το 16^ο αιώνα, οι Βενετοί έχτισαν και άλλους μεγάλους θόλους στην Ανατολική πλευρά του λιμανιού, από τους οποίους σώζεται μόνο ένας. Σήμερα οι χώροι αυτοί χρησιμοποιούνται ως αποθήκες.

➤ *Τα τείχη*

Ο περίβολος των επιβλητικών τειχών είναι ένα από τα σπουδαιότερα μνημεία της Ενετοκρατίας. Πρωτοχτίστηκαν τον 15^ο αιώνα, ενώ επεκτάσεις και βελτιώσεις έγιναν στη διάρκεια του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα. Οι Βενετοί βρήκαν τον Χάνδακα οχυρωμένο με τα παλιά

⁸⁵ Κούλε, Λότζια, Λιοντάρια, Λεωφόρος Μαρτύρων 25^{ης} Αυγούστου, Πλατεία Ελευθερίας, Άγιος Μηνάς, Άγιος Τίτος, Κνωσός, Φαιστός, Γόρτυνα

⁸⁶ Πυκνωτές φυσιογνωμίας

⁸⁷ Περιβάλλοντας φυσιογνωμικός χώρος

⁸⁸ http://www.crete.tournet.gr/Venetian_Arsenali-si-135-el.jsp

Βυζαντινά τείχη, αλλά λόγω της επέκτασης της πόλης έξω απ' αυτά δημιουργήθηκε έντονα η

Εικόνα 10: Μέρος των τειχών που περιβάλλουν την πόλη του Ηρακλείου

ανάγκη για νέα οχύρωση που θα συμπεριλάμβανε και τα προάστια. Σχεδιάστηκε νέος περίβολος, που είχε σχήμα τριγώνου με τη βάση στη θάλασσα και περιλάμβανε την παλιά πόλη κι όλα τα προάστια, παλιά και νέα. Προς την Ανατολική πλευρά το τείχος κατέληγε στο μεγάλο φρούριο που προστάτευε το λιμάνι, το λεγόμενο Castello del Molo (Κούλε).

Ο κυριότερος σχεδιαστής και εμπνευστής της γιγάντιας αυτής οχύρωσης του Χάνδακα ήταν ένας από τους διασημότερους στρατιωτικούς μηχανικούς του 16^{ου} αιώνα, ο Michele Samicheli από τη Βερόνα. Τα νέα τείχη άρχισαν να κατασκευάζονται το 1462 και η ανέγερσή τους κράτησε 200 ολόκληρα χρόνια. Έχουν μήκος 4,5 χλμ. και πάχος που σε ορισμένα σημεία υπερβαίνει τα 60 μ. Τα επιβλητικά αυτά τείχη αποτελούσαν για την εποχή τους την τελευταία λέξη της οχυρωματικής τέχνης. Στο χτίσιμο των τειχών χρησιμοποιήθηκαν πέτρες των ερειπίων της Κνωσού.

Τα ενετικά τείχη έχουν 7 προμαχώνες που ενώνονται μεταξύ τους με ευθύγραμμα τμήματα και στα σημεία ένωσης σχηματίζονταν δυο χαμηλές πλατείες. Στους ανοιχτούς αυτούς χώρους υπήρχαν χτιστές κανονιοθυρίδες, όπου τοποθετούνταν κανόνια που προστάτευαν την τάφρο και τον απέναντι προμαχώνα. Στις χαμηλές πλατείες υπήρχαν δυο ανοίγματα με στοές, το ένα οδηγούσε στο εσωτερικό της πόλης και το άλλο στην τάφρο.

Οι προμαχώνες είναι οι εξής:

- Ο προμαχώνας Σαμπιονέρα, που ήταν και το πιο αδύνατο σημείο, λόγω θέσης, του τείχους. Σήμερα είναι εκεί η Εμπορική Σχολή.
- Ο προμαχώνας Βιτούρη δίπλα στο πάρκο Γεωργιάδη, του οποίου η τάφρος δεν αποπερατώθηκε ποτέ.
- Ο προμαχώνας Ιησού πάνω από την Καινούργια Πόρτα.
- Ο προμαχώνας Μαρτινέγκο όπου είναι ο τάφος του Καζαντζάκη ήταν ο πιο ψηλός και πιο απόρρητος.
- Ο προμαχώνας Βηθλεέμ απέναντι στο Πανάνειο Νοσοκομείο.
- Ο προμαχώνας του Παντοκράτορα πάνω από την Χανιόπορτα.
- Ο προμαχώνας του Αγίου Ανδρέα στη Β.Δ. άκρη του περιβόλου.

Ο Χάνδακας έχει τέσσερις Πύλες - Πόρτες που έκλειναν με την δύση του ήλιου και άνοιγαν το πρωί με την ανατολή, την Πόρτα του Παντοκράτορα ή Πανίγγρα, (γνωστή σήμερα ως Χανιόπορτα), την πύλη Voltone, την πόρτα του Ιησού ή Καινούρια Πόρτα και την πύλη του Αγίου Γεωργίου ή Πόρτα ή Λαζαρέτο.

- Χανιόπορτα⁸⁹: Η Πύλη του Παντοκράτορα βρίσκεται στο τέλος της οδού Καλοκαιρινού (Πλαθείας Στράτας). Την ονομασία αυτή την πήρε από μια εκκλησία του Παντοκράτορα, που ήταν σε μικρή απόσταση Β.Α. από την πύλη. Η πόρτα χρονολογείται από το δεύτερο μισό του 16^{ου} αιώνα, όταν οι Βενετοί ολοκλήρωσαν τις περισσότερες από τις τότε αμυντικές τους οχυρώσεις. Στο τείχος πάνω από την εσωτερική πύλη είχε εντοιχιστεί μετάλλιο, σε χρωματιστό μάρμαρο με την ανάγλυφη παράσταση του Παντοκράτορα και γύρω αναγραφόταν η λέξη OMNIPOTENS, που σημαίνει Παντοκράτορας στα λατινικά. Στην εξωτερική πύλη ήταν εντοιχισμένο όμοιο μετάλλιο με την ίδια παράσταση και τη λέξη ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΩΡ. Η έξοδος της πύλης οδηγεί στις επαρχίες Μαλεβιζίου, Καινουρίου, Πυργιώτισσας και στη δυτική Κρήτη (για περισσότερες εικόνες βλέπε παράρτημα 3, εικ. 8.5 - 8.6).
- Voltone: Κατά την Ενετοκρατία ήταν η κύρια πύλη της παλιάς πόλης και πάνω της υψωνόταν μια μεγάλη οικοδομή με τέσσερα πατώματα, όπου ήταν ο Φούντικός (οι κρατικές αποθήκες). Η Voltone διατηρούνταν και στην Τουρκοκρατία, γνωστή τότε με το όνομα Κεμέρ Αλτί, που σημαίνει θολωτή πύλη, αλλά κατέρρευσε με το μεγάλο σεισμό του 1856.
- Πύλη του Αγίου Γεωργίου⁹⁰: Η πύλη του Αγίου Γεωργίου είναι γνωστή και ως πύλη του Λαζαρέτο (δηλαδή την πύλη που οδηγούσε στο λοιμοκαθακτήριο) ή του Μαρουλά (πύλη που οδηγούσε σε ομώνυμο προάστιο). Ήταν μια από τις τρεις χερσαίες πύλες του ενετικού οχυρωματικού περιβόλου με στρατιωτικό και πολιτικό χαρακτήρα. Μέσα από αυτήν διακινούνταν ο πληθυσμός και τα εμπορεύματα προς την πόλη και από την πόλη προς τα ανατολικά προάστια.

Εικόνα 11: Πύλη του Παντοκράτορα

Το σχέδιο της πύλης είναι έργο του στρατιωτικού μηχανικού και αρχιτέκτονα Ciulio Savorgnan, ο οποίος ασχολήθηκε με τον οχυρωματικό σχεδιασμό του Χάνδακα κατά την

⁸⁹ <http://www.crete.tournet.gr/Chanioporta-si-305-el.jsp>

⁹⁰ http://www.crete.tournet.gr/Porta_del_Lazzaretto-si-933-el.jsp

περίοδο 1562 - 1566. Η ιστορική πύλη ήταν αφιερωμένη στον Άγιο Γεώργιο που απεικονιζόταν ανάγλυφα ως καβαλάρης (κρατώντας στο χέρι του το οικόσημο του Paolo Zorzi), σε μορφή (μαρμάρινου) μεταλλίου, πάνω από το κεντρικό τμήμα της εισόδου (βλέπε παράρτημα 3, εικ. 8.7).

Η είσοδος της πύλης από την πλευρά της πόλης σήμερα δε διασώζεται και είχε σε

Εικόνα 12: Η πύλη του Αγίου Γεωργίου

κάτοψη, σχήμα αντεστραμμένου T. Η πρόσοψή της ήταν μνημειακού χαρακτήρα και δέσποζε σε όλη την περιοχή που καταλαμβάνει σήμερα η πλατεία Ελευθερίας. Ήταν διακοσμημένη με ανάγλυφα στοιχεία από οικόσημα, λέοντες, κ.α. πάνω σε εντοιχισμένες πλάκες.

Αριστερά και δεξιά της πύλης ήταν δυο μικρά μετάλλια με ανάγλυφους λέοντες του Αγίου Μάρκου, και δυο μικρές πόρτες, είσοδοι χώρου μικρών αποθηκών (χρησίμευαν για την αποθήκευση όπλων και πολεμοφοδίων και για την παραμονή της φρουράς). Ακόμη, η πύλη διέθετε ελλειπτικά παράθυρα, μαρμάρινο επιστήλιο με λαξευμένη επιγραφή χρονολογίας 1565.

- Καινούρια Πόρτα⁹¹: Οι ντόπιοι την αποκαλούν “Καινούρια Πόρτα” όμως οι Βενετοί την έλεγαν “Πόρτα του Ιησού”. Είναι και η τελευταία από τις πύλες που χτίστηκαν και στο σημείο αυτό τα ενετικά τείχη φτάνουν τα 40 μέτρα πάχους. Υπάρχει μια πλάκα στο μέσο της πόρτας με χρονολογία κατασκευής το 1587 και το όνομα του κυβερνήτη, Ιωάννη Μοσένιγκο (Zuane Mocenigo). Η πύλη αυτή οδηγεί στις επαρχίες Πεδιάδος, Βιάννου και Μονοφατίου.

➤ **Τάφος του Ν. Καζαντζάκη**

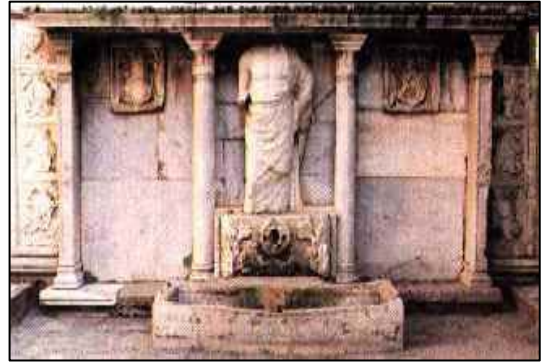
Στον προμαχώνα Μαρτινέγκο βρίσκεται ο τάφος του Νίκου Καζαντζάκη (1883 - 1957), του μεγαλύτερου κρητικού συγγραφέα. Ο Καζαντζάκης δε θάφτηκε στο νεκροταφείο της εκκλησίας εξαιτίας των μη ορθόδοξων απόψεων του. Ο απλός τάφος του φέρει μια επιγραφή παρμένη από ένα δικό του κείμενο: “Δεν ελπίζω τίποτα, δε φοβάμαι τίποτα, είμαι ελεύθερος” (βλέπε παράρτημα 3, εικ. 8.8).

⁹¹ http://www.crete.tournet.gr/Kainouria_Porta_Iraklion-si-118-el.jsp

➤ *Η Κρήνη Μπέμπο*

Βρίσκεται στην πλατεία του ναού Σωτήρος, στη σημερινή πλατεία Κορνάρου. Κατασκευάστηκε από το Ματθαίο Μπέμπο μεταξύ των ετών 1552 και 1554. Ο Ματθαίος Μπέμπο ήταν ο πρώτος που κατόρθωσε να διοχετεύσει πηγαίο νερό με υδραγωγείο στο Χάνδακα. Αναφέρεται και σαν κρήνη του San Salvatore από τον παρακείμενο ναό του Σωτήρα.

Η κρήνη σώζεται στη θέση της ακέραια, στολισμένη με οικοδόμημα του οίκου του τότε δούκα Αλβίξε Γκρίτι και των συμβούλων του Ιωάννη Τιέπολο, Γεωργίου Έμο και Πέτρο Μαρίνο Ντιέντο. Χαρακτηριστικό στολίδι της κρήνης, εντοιχισμένο στον τοίχο της, είναι το ακέφαλο άγαλμα κάποιου Ρωμαίου αξιωματούχου, που μεταφέρθηκε στο Χάνδακα από την Ιεράπετρα όπου βρέθηκε. Οι Άραβες στην Τουρκοκρατία το είχαν βάψει μαύρο και το λάτρευαν κάθε χρόνο το μήνα Μάιο με χορούς και τραγούδια.

Εικόνα 13: Η Κρήνη Μπέμπο

Η κρήνη συνδυάζει αναγεννησιακά και γοτθικά διακοσμητικά στοιχεία, ενώ σε δεύτερη χρήση ήταν η μαρμάρινη λεκάνη που συνέλεγε νερό και πρέπει να ήταν αρχικά ρωμαϊκή σαρκοφάγος. Το αέτωμα που διακοσμούσε την κρήνη δυστυχώς αφαιρέθηκε. Το 1938 αφαιρέθηκε και η συλλεκτήρια δεξαμενή στην οποία είχε εντοιχιστεί η κρήνη για να διαμορφωθεί η πλατεία.

➤ *Τούρκικες Κρήνες*

Και οι Τούρκοι ένιωσαν έντονα την ανάγκη για εξεύρεση νερού τόσο για να ξεδιψάσουν τους κατοίκους της πόλης και των συνοικιών, όσο και για να καλύψουν τις θρησκευτικές τους απαιτήσεις. Αρκετές φιλανθρωπικές κρήνες (σεμπίλ) κατασκευάστηκαν την περίοδο αυτή σε πλατείες και άλλες απλούστερες σε διάφορους δρόμους κεντρικούς και μη. Αρκετές απ' αυτές σώζονται μέχρι και σήμερα σε αρκετά καλή κατάσταση κοσμώντας διάφορα σημεία της πόλης.

Φιλανθρωπική κρήνη Πλατείας Κορνάρου: Κτίστηκε το 1776 από τον Χατζή Ιμπραχίμ αγά, ο οποίος διέθεσε όλη του την περιουσία για να την συντηρήσει. Έχει τη μορφή κυκλικού θολωτού κτιρίου που ολόγυρά του έχει ημικυκλικά καγκελωτά παράθυρα και μπροστά από αυτά υπάρχει από μια βρύση με μια πέτρινη λεκάνη όπου συγκεντρώνεται το νερό. Είναι το μοναδικό στο είδος του που διασώζεται σήμερα και χρησιμοποιείται σαν καφενείο.

Βρύση του Ιδομενέα: Κτίστηκε στα τέλη του 17^{ου} αιώνα. Σήμερα βρίσκεται πίσω από το Ιστορικό Μουσείο της πόλης. Η κρήνη κοσμεύεται με δύο κίονες με φυτικής διακόσμησης κιανόκρανα, ενώ στο μέσο αυτών και εντός βρίσκεται μαρμάρινη πλάκα με ανάγλυφο διάκοσμο. Από κατάλληλη διαμορφωμένη οπή στο κάτω τμήμα της πλάκας έτρεχε το νερό μέσα σε μαρμάρινη λεκάνη.

Βρύση του Χανιάλη: Σήμερα βρίσκεται δίπλα στην εξωτερική πύλη του Αγίου Γεωργίου, κάτω από το άγαλμα του Ελευθερίου Βενιζέλου. Εντός αψιδωτής κατασκευής που η κορυφή της κοσμεύεται με φυτική διακόσμηση, βρίσκεται τοποθετημένη πλάκα, ο κρουνός βρίσκεται εντός ανάγλυφου διακοσμημένου πλαισίου. Το νερό συγκεντρωνόταν σε μαρμάρινη λεκάνη με παρόμοια ανάγλυφη διακόσμηση (βλέπε παράρτημα 3, εικ. 8.9).

Βρύση του Γενιτσάρ Αγά: Σήμερα βρίσκεται στη λεωφόρο Ικάρου, δίπλα στην Επιγραφική Συλλογή. Εντός αψιδωτής κατασκευής που περιβάλλεται από δύο μεγάλους πεσσούς που διακοσμούνται με ροζέτες βρίσκεται ανάγλυφος, περίτεχνα διακοσμημένος κρουνός.

➤ *Το Πανάνειο*⁹²

Το Πανάνειο δημοτικό νοσοκομείο κατασκευάστηκε με δαπάνη του Παναού και Αθηνάς Θεοδουλάκη για να λειτουργήσει ως θεραπευτήριο⁹³. Πριν από το Πανάνειο στο Ηράκλειο δεν υπήρχε κανένα νοσοκομείο παρά μόνο ένα μικρό το “Σπιτάλια” το οποίο εξυπηρετούσε τις ανάγκες ολόκληρου του νομού Ηρακλείου και σε πολλές περιπτώσεις και του νομού Λασιθίου.

Σύμφωνα με τις μαρμάρινες επιγραφές οι οποίες έχουν εντοιχιστεί στην είσοδο του κτιρίου, ο θεμέλιος λίθος του ασύλου τέθηκε στις 28 Μαΐου του 1895. Η επανάσταση του 1896 διέκοψε τις εργασίες κατασκευής του οι οποίες άρχισαν εκ νέου το Νοέμβριο του ίδιου έτους για να σταματήσουν ξανά το 1897. Μετά τη σύσταση της Κρητικής Πολιτείας οι εργασίες επαναλήφθηκαν το Δεκέμβριο του 1900.

Σύντομα το έργο τελείωσε και τα επίσημα εγκαίνια τελέστηκαν με μεγαλοπρέπεια στις 10/2 του 1902 στο ναό του Αγίου Παντελεήμονος, που κατασκευάστηκε στο μεγάλο αίθριο του κτιριακού συγκροτήματος. Η θέση όπου κατασκευάστηκε το συγκρότημα

⁹² <http://www.kairatos.com.gr/diatiritea/pananeio.htm>

⁹³ Από το 1893 και μετά ο δήμος άρχισε τις προσπάθειες προκειμένου να χτιστεί στην πόλη ένα δημοτικό νοσοκομείο. Δεν υπήρχαν όμως χρήματα και έτσι ζήτησαν χρηματοδότηση από τον Παναό Θεοδουλάκη (πολύ πλούσιος έμπορος της εποχής). Πλούτισε στη Σμύρνη και ερχόμενος στο Ηράκλειο παντρεύτηκε την Αθηνά Ανεμογιάννη, η οποία ήταν γόνος μιας από τις πλουσιότερες οικογένειες της περιοχής. Ο Παναός ικανοποίησε το αίτημα του δήμου και έδωσε το υπέρογκο ποσό των 500 λιρών, 5 καταστήματα και ένα σπίτι ενώ η σύζυγός του έδωσε όλη την αγροτική και την αστική περιουσία που είχε στο Ηράκλειο.

επιλέχθηκε μετά από έρευνα, ως η πλέον υγιεινή εντός της περιμέτρου των τειχών. Το κτίριο είναι λιθόχτιστο και στεγαζόταν με ξύλινη κεραμοσκεπή στέγη.

Λόγω της κλίσης του οικοπέδου, το δυτικό τμήμα του νοσοκομείου εμφανίζεται ισόγειο, ενώ το ανατολικό είναι διώροφο. Η οργάνωση των χώρων και η μορφολόγηση των όψεων έγινε σύμφωνα με τα νεοκλασικά πρότυπα της εποχής, συνδυασμένα με τη λιτή και αυστηρή λειτουργικότητα που επέβαλε η χρήση του κτίσματος. Η αρχιτεκτονική μορφή του είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρονσα.

Το κεντρικό τμήμα έχει σε κάτοψη μορφή ορθογωνίου παραλληλογράμμου στο κέντρο του οποίου σχηματίζεται μεγάλη αυλή - αίθριο. Στο αίθριο δεσπόζει ο ναός του Αγίου Παντελεήμονα. Οι πτέρυγες του κτίσματος όπου υπήρχαν οι θάλαμοι των ασθενών, διατάσσονταν στην ανατολική και τη δυτική πλευρά του αίθριου. Η δυτική πλευρά έχει δυο ακόμη τμήματα, που εκτείνονται προς βορρά το ένα και προς νότο το άλλο, πέραν του βασικού παραλληλογράμμου της κάτοψης, τα οποία προσδίδουν μεγαλύτερο μήκος στην πλευρά αυτή.

Στη σύνθεση των όψεων κυριαρχούν οι άξονες συμμετρίας. Η κύρια είσοδος είχε διαμορφωθεί στο κεντρικό τμήμα της δυτικής όψης του συγκροτήματος. Προς αυτήν οδηγούσε στεγασμένη διάβαση, το στέγαστρο της οποίας έφερε ενδιαφέροντα μορφολογικά στοιχεία από λεπτοδουλεμένο ξύλο.

Κατά την περίοδο της κατοχής το Πανάνειο νοσοκομείο εξυπηρέτησε πάρα πολύ τους κατοίκους του Ηρακλείου και όχι μόνο. Χρόνια αργότερα, ο Παττακός αποφάσισε τη μεταφορά του ιδρύματος στο Βενιζέλειο νοσοκομείο. Η μεταφορά κρίθηκε αναγκαία λόγω της έλλειψης προσωπικού και της παλαιότητας της υλικοτεχνικής υποδομής. Από τότε το Πανάνειο νοσοκομείο έχει αφηθεί στην τύχη του. Είναι εγκαταλελειμμένο και σήμερα έχει γίνει στέκι ναρκομανών. Ένα μέρος μόνο του παλιού νοσοκομείου έχει μετατραπεί σε κέντρο ψυχικής υγείας. Μόνο στα χαρτιά όμως, καθώς το κέντρο δεν έχει στελεχωθεί ακόμα.

8.3.2. Εκκλησίες

Οι εκκλησίες της πόλης είναι πάρα πολλές, έτσι εδώ αναφερθήκαμε στις πιο σημαντικές και χαρακτηριστικές του Ηρακλείου, που είναι η εκκλησία των Σιναϊτών (Αγίας Αικατερίνης), λόγω της μεγάλης συλλογής εικόνων του ζωγράφου Μ. Δαμασκηνού⁹⁴ και το Κοιμητήριο του Αγίου Κωνσταντίνου (αρχαιότερο της πόλης). Οι πλέον χαρακτηριστικές του

⁹⁴ Βλέπε κεφάλαιο 8.6.3.

Ηρακλείου, Άγιος Μηνάς και Άγιος Τίτος αναλύονται στο κεφάλαιο 10 “Πυκνωτές φυσιογνωμίας”.

➤ **Εκκλησία Αγίας Αικατερίνης⁹⁵**

Ο ναός της Αγίας Αικατερίνης βρίσκεται στην πλατεία της Αγίας Αικατερίνης, στα

Εικόνα 14: Η εκκλησία της Αγίας Αικατερίνης

νότια της λεωφόρου Καλοκαιρινού. Πρόκειται για την εκκλησία των Σιναϊτών. Οι Βενετοί έκτισαν αυτή καθ’ αυτή την εκκλησία το 1555. Μετέπειτα προσθήκες όπως το κομψό θύρωμα έγιναν τον 17^ο αιώνα. Η εκκλησία ήταν μέρος μιας μοναστηριακής σχολής, η οποία έγινε το πνευματικό κέντρο του νησιού. Ανάμεσα στους

μαθητές που φοίτησαν εκεί, ήταν ο Βιτσέντζος Κορνάρος, ποιητής, συγγραφέας του κρητικού

κλασικού “Ερωτόκριτος”, καθώς και άλλοι ορθόδοξοι θεολόγοι όπως ο Κύριλλος Λούκαρης.

Αρχικά η Αγία Αικατερίνη λειτούργησε ως σχολή Καλών Τεχνών (στη διάρκεια του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα) όπου βυζαντινά και αναγεννησιακά στοιχεία αναμίχθηκαν για να δημιουργήσουν την Κρητική Σχολή. Στην περίοδο της Τουρκοκρατίας έγινε τζαμί και σήμερα στεγάζει τη μόνιμη συλλογή βυζαντινών εικόνων, κειμήλια χριστιανικής λατρείας, εικόνες, ξυλόγλυπτα, τοιχογραφίες, χειρόγραφα και εκκλησιαστικά βιβλία. Η συλλογή της εκκλησίας επικεντρώνεται στις εικόνες ενός από τους δύο μεγαλύτερους μαθητές της σχολής, του Μιχαήλ Δαμασκηνού⁹⁶. Μερικές απ’ αυτές που φιλοτεχνήθηκαν το 16^ο αιώνα είναι: “Η Λατρεία των Μάγων”, “Το Τελευταίο Δείπνο”, “Η Παρθένος με το Νεογέννητο Βρέφος”, “Ο Χριστός παρουσιάζεται στις Άγιες Γυναίκες”, “Η Οικουμενική Σύνοδος στη Νίκαια” 325 μ.Χ. και η “Θεία Λειτουργία”.

➤ **Κοιμητήριο Αγίου Κωνσταντίνου⁹⁷**

Ο χώρος του Κοιμητηρίου λειτουργεί ως Α’ Νεκροταφείο Ηρακλείου. Στο χώρο του συνδυάζεται αρμονικά η φύση με την τέχνη. Έτσι ώστε να μην αποδίδεται στο θάνατο ο μακάβριος χαρακτήρας, με αποτέλεσμα να συγκαταλέγεται στα αξιοθέατα της πόλης. Έχει

⁹⁵ http://www.crete.tournet.gr/Agia_Ekaterini_Church-si-311-el.jsp

⁹⁶ Ο άλλος ήταν ο Δομίνικος Θεοτοκόπουλος, γνωστός ως El Greco

⁹⁷ <http://www.mesogios.gr/arxeio/2003/07/05/g01.htm>

συμπληρώσει ζωή εκατό χρόνων και αποτελεί αντανάκλαση της πόλης και την προσωπογραφία της κοινωνίας του Ηρακλείου.

Η μελέτη των επιτύμβιων μνημείων συμβάλλει στη θεώρηση της ιστορικής διαδρομής της κοινωνίας που το δημιούργησε και παρέχει πολλές πληροφορίες. Εκφράζονται κοινωνικές, πολιτισμικές προσεγγίσεις της ιστορικής γνώσης, η πορεία της γλώσσας και ο πολιτισμός γενικότερα. Ενώ είναι τόπος λατρείας των νεκρών από τους οικείους τους, αποκτά δημόσια διάσταση γιατί αποτυπώνει τον πολιτισμό του λαού καθώς αναπαύονται εκεί και οι άρχοντες του τόπου. Μέσα από την διακόσμηση του χώρου του Κοιμητηρίου παρακολουθείται η επίδοση των δόκιμων γλυπτών, η αρτιότητα και φαντασία των λαϊκών καλλιτεχνών. Ακόμα, οι επιγραφές δηλώνουν τους συγγενικούς δεσμούς, παρέχουν πληροφορίες σχετικά με το μέσο όρο ζωής των ανθρώπων και παρουσιάζουν γλωσσικό ενδιαφέρον (τη συνέχεια και την εξέλιξη της γλώσσας).

8.3.3. Διατηρητέα Κτίρια

Στο κέντρο της πόλης του Ηρακλείου αλλά και γύρω από αυτό, υπάρχουν πολλά παλαιά κτίρια τα οποία θυμίζουν στους κατοίκους της πόλης την ιστορία της. Ένας μεγάλος αριθμός των κτιρίων αυτών, όμως, έχει καταστραφεί τα τελευταία χρόνια καθώς οι κάτοικοι τα γκρεμίζουν και τα αντικαθιστούν με νέα και μοντέρνα οικοδομήματα. Ελάχιστα, λοιπόν είναι τα κτίρια που υπάρχουν και διατηρούνται στην αρχική τους μορφή στο Ηράκλειο.

Παρακάτω γίνεται η παρουσίαση κάποιων οικοδομημάτων (μέγαρο Φυτάκη, κτίριο των Μινωικών και οικία Χρονάκη) τα οποία διατηρούν ακόμη και σήμερα την παραδοσιακή τους ταυτότητα και έχουν αποκτήσει λειτουργική σημασία για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες των κατοίκων της πόλης.

➤ *Μέγαρο Φυτάκη*⁹⁸

Έχει χαρακτηριστεί ως Έργο Τέχνης και Ιστορικό Διατηρητέο Μνημείο. Είναι το πρώτο πολυόροφο κτίριο στη πόλη, χαρακτηριστικό δείγμα της πρώτης φάσης της εφαρμογής του οπλισμένου σκυροδέματος στο Ηράκλειο, με διαμερίσματα κατοικιών. Έχει αξιόλογα νεοκλασικά στοιχεία και αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα πολυκατοικίας του μεσοπολέμου και σημείο αναφοράς για την πολεοδομική ανάπτυξη του Ηρακλείου. Αποτελείται από ισόγειο και τέσσερις ορόφους. Τα νεοκλασικίζοντα εξωτερικά μορφολογικά στοιχεία (αρχιτεκτονικές προεξοχές, γείσα, πεσσοί, κιγκλιδώματα εισόδων και εξωστών) και η σχέση

⁹⁸ <http://culture.gr/2/21/213/21307n/g213gn05.html>,

Blue, Περιοδικό της Aegean airlines, No 9, Φθινόπωρο 2003, σελ. 116

των ανοιγμάτων στις όψεις συνθέτουν ένα μοναδικό στην πόλη του Ηρακλείου αρχιτεκτόνημα. Μοναδικές στις λεπτομέρειές τους είναι οι ξύλινες εξώπορτες των καταστημάτων στο ισόγειο, οι οποίες είναι διακοσμημένες με ψευδοπαραστάσεις με ραβδώσεις.

Κτίστηκε στα 1962-30 και χρησιμοποιήθηκε για την στέγαση καταστημάτων στο ισόγειο και κατοικιών στους ορόφους. Μέχρι πριν ένα χρόνο το κτίριο αυτό παρέμενε εγκαταλειμμένο και δεν χρησιμοποιούταν. Σήμερα ανακαινισμένο εκ βαθέως φιλοξενεί στα 6000 τ.μ. των χώρων του, ένα ξενοδοχείο πέντε αστέρων με το Piazza Café στο ισόγειο, καθώς και ένα εστιατόριο με γαλλική κουζίνα στην οροφή του κτιρίου (Le Connoisseurs).

Εικόνα 15: Το Μέγαρο Φυτάκη σήμερα

➤ *Το κτίριο των Μινωικών Γραμμών*⁹⁹

Στη συμβολή των οδών 25^{ης} Αυγούστου 17 και Επιμενίδου βρίσκονται τα κεντρικά γραφεία των Μινωικών Γραμμών. Εκεί παλαιότερα υπήρχε η Εθνική Τράπεζα, τα σχέδια της οποίας έγιναν από τον αρχιτέκτονα Δημήτρη Κυριακού το 1912. Ήταν το πρώτο κτίριο με ενιαία χρήση (χωρίς δηλαδή καταστήματα στο ισόγειο ή διαμερίσματα στον όροφο). Υπήρχε επίσης υπόγειος χώρος και καταλάμβανε επιφάνεια 465 περίπου τ.μ. με ανοίγματα σε όλες του τις πλευρές. Το κτίριο αυτό διακρινόταν για την μεγαλοπρεπή κεντρική είσοδο, την καμπυλόγραμμη τοιχοποιία και την οροφή με υαλοστάσιο.

Το 1941 όμως το νεοκλασικό αυτό οικοδόμημα δέχεται το πλήγμα των Αγγλικών βομβαρδισμών του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Μια βόμβα πέφτει στο κέντρο του και το ισοπεδώνει ολοκληρωτικά. Από το κτίριο σώθηκαν μόνο κάποια τμήματα προσόψεων αναδεικνύοντας ακόμα την αρχοντική του προέλευση.

Τον Απρίλιο του 1989 οι Μινωικές Γραμμές αγοράζουν το κτίριο από την Εθνική Τράπεζα με πρόθεση να το ανακατασκευάσουν και να το αποκαταστήσουν στην αρχική του μορφή. Έτσι, ανασύρονται τα αρχιτεκτονικά σχέδια του Δ. Κυριακού από την Βικελαία Βιβλιοθήκη και προκηρύσσεται αρχιτεκτονικός διαγωνισμός που κερδίζει το γραφείο του Α. Λαμπράκη - Δ. Κονταργύρη.

⁹⁹ <http://www.kairatos.com.gr/diatiritea/minoikon.htm>

Εικόνα 16: Το εσωτερικό αίθριο του κτιρίου των Μινωικών γραμμών

Οι μελετητές εκπονούν τα τελικά σχέδια που προβλέπουν πλήρη αποκατάσταση της εξωτερικής όψης του κτιρίου, το οποίο φαίνεται σαν μια διώροφη κατασκευή ενώ ο εσωτερικός χώρος, λόγω των υψηλών ταβανιών, ευνοεί τη δημιουργία τεσσάρων σύγχρονων ορόφων. Το στοιχείο που ξεχωρίζει περισσότερο και δίνει αίγλη και λάμψη σ' ολόκληρο το δημιούργημα είναι το εσωτερικό αίθριο με τη γυάλινη οροφή απ' όπου άπλετο φως πλημμυρίζει όλους τους ορόφους. Λίγο μετά την παράδοση των σχεδίων ο αρχιτέκτονας Α. Λαμπράκη πεθαίνει και το έργο της επίβλεψης της ανακατασκευής του κτιρίου αναλαμβάνει ο αρχιτέκτονας Γιάννης Μαραγκάκης.

Τον Σεπτέμβριο του 1991 ξεκινούν οι θεμελιώσεις του κτιρίου. Οι εργασίες όμως σταματούν για 10 μήνες ύστερα από παρέμβαση της 7^{ης} Εφορείας Νεότερων Μνημείων και του ΥΠ.Ε.ΧΩ.Δ.Ε, λόγω της ύπαρξης ενός τοιχίου που εικάζεται ότι ανήκε σε Ενετική κατοικία. Τα σχέδια του κτιρίου τροποποιούνται έτσι ώστε το τοιχίο να διατηρηθεί και να παραμείνει επισκέψιμο. Το κτίριο ολοκληρώνεται το 1994 και όλες οι υπηρεσίες των κεντρικών γραφείων των Μινωικών γραμμών μεταστεγάζονται σε αυτό.

Για την ολοκλήρωση των διάφορων κατασκευών χρησιμοποιήθηκαν ατόφια υλικά όπως πωρόλιθοι για τα τμήματα της πρόσοψης, μάρμαρο Διονύσου για το πάτωμα, ξύλο καρυδιάς για τα κουφώματα και τις πόρτες, μασίφ σίδερο δουλεμένο με τις παραδοσιακές τεχνικές για την αποκατάσταση της εξώπορτας και την κατασκευή των μνημειακών παραθύρων. Για την κατασκευή των εξωτερικών διακοσμητικών στοιχείων που προσδίδουν στο κτίριο το νεοκλασικό του χαρακτήρα όπως μαρκίζες, νεροσταλάκτες, φάσες, μπορντούρες, κ.λ.π., ο αρχιτέκτονας έμεινε απόλυτα πιστός στην απόδοση των λεπτομερειών της αρχικής μορφής, χρησιμοποιώντας όμως σύγχρονα υλικά και τεχνικές με μεγάλη αντοχή και διάρκεια στο χρόνο.

➤ *Το Κονάκι του Ρασίχ (η σημερινή Οικία Χρονάκη)*¹⁰⁰

Το Κονάκι του Ρασίχ Ασπράκη είναι χτισμένο στη συνοικία Σουλτάν Ιμπραχίμ (όπως την έλεγαν οι Τούρκοι από το ομώνυμο τζαμί) ή “Κουταλά” (όπως την έλεγαν οι Χριστιανοί) όπου στο τέλος του περασμένου αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} βρισκόταν

¹⁰⁰ <http://www.kairatos.com.gr/diatiritea/xronaki.htm>

συγκεντρωμένη η αριστοκρατία των Τούρκων και των Χριστιανών της πόλης. Είναι ένα από τα λίγα σπίτια που αντιστάθηκαν στην ισοπέδωση και στους τότε οικοδομικούς κανονισμούς για την διάνοιξη των δρόμων.

Το σπίτι χτίστηκε μετά το μεγάλο σεισμό του 1856 και αποτελεί τμήμα ενός μεγαλύτερου αρχοντικού, στο οποίο ο Πασάς είχε εγκαταστήσει μια κοπέλα, την Εμινέ, και συχνά την επισκεπτόταν. Καταλαμβάνει έκταση 1456 τ.μ. και διαθέτει 5 ισόγεια δωμάτια, 5 ανώγεια, ελαιαποθήκη, φρεάτιο, 4 αυλές, 3 εξόδους, κήπο, λιθόκτιστη υδαταποθήκη κ.α.

Το 1932 αποκτήθηκε εξ' αδιαιρέτου από τους Ιωάννη Χατζηκονόμου και Ευστράτιο Πέππα ύστερα από δημοπρασία προκηρυχθείσα από την εθνική Τράπεζα. Έξι χρόνια αργότερα ο Χατζηκονόμου μεταπώλησε το μερίδιό του, μέρος του οποίου αγοράστηκε από τον τελευταίο ιδιοκτήτη του σπιτιού, το Γιάννη Χρονάκη. Ο ίδιος και η οικογένεια του κατάφεραν να συντηρήσουν το κτίριο κι έτσι το 1969 ο Δήμος καθιέρωσε το σπίτι με την ονομασία "Οικία Χρονάκη". Τότε, το Υπουργείο Πολιτισμού κήρυξε την οικία διατηρητέο μνημείο και την απαλλοτρίωσε. Το 1983, μετά από αίτημα Δημοτικού Συμβουλίου, το Υπουργείο Πολιτισμού παραχωρεί το ακίνητο στο Δήμο Ηρακλείου με την προϋπόθεση να αναλάβει εξ' ολοκλήρου τη δαπάνη αποκατάστασής του.

Την Οικία Χρονάκη ύστερα από σχετική πρόταση του σκηνογράφου Γιώργου Ανεμογιάννη κοσμεί ένα σύνολο παλαιών, ανατολικής προέλευσης επίπλων, ενώ στους τοίχους τοποθετείται συλλογή παλαιών ταχυδρομικών δελταρίων (καρτ ποστάλ) καθώς και πίνακες της συλλογής του Δήμου Ηρακλείου.

Το κτίριο αποτελεί αξιόλογο δείγμα Βαλκανικής αρχιτεκτονικής στην κατασκευή του οποίου έγινε χρήση μορφολογικών στοιχείων του νεοκλασικισμού. Έχει περίπλοκη διάταξη, γύρω από υπαίθριες και ημιυπαίθριες αυλές επιστρωμένες με βοτσαλωτά δάπεδα. Είναι κατασκευασμένο με πέτρα και ξύλο, ενώ διάφορες ξυλοκατασκευές, όπως ταβάνια και ζωγραφικοί διάκοσμοι κοσμούν το εσωτερικό του.

8.3.4. Οδοί

Σύμφωνα με τον R. Krier, το πλήθος και η μορφή των δρόμων αποτελούν και αυτά στοιχεία της φυσιογνωμίας μιας πόλης. Η πόλη του Ηρακλείου διαθέτει ακόμη τους παλιούς δρόμους της, οι οποίοι αποτελούν έργα της τοπικής αρχής και των κατακτητών που πέρασαν στη διάρκεια των αιώνων από το νησί. Παρακάτω γίνεται αναφορά στις σημαντικότερες οδούς, κατά τη γνώμη μας, που υπάρχουν στο κέντρο της πόλης, οι οποίες έχουν και ιστορική σημασία για τους κατοίκους της πόλης καθώς παραπέμπουν σε γεγονότα που τελέστηκαν στο μακρινό παρελθόν του νησιού.

➤ **Οδός 1866**

Κατά τη Ενετοκρατία η πλατεία Νικηφόρου Φωκά λεγόταν Ξώπορτα. Από το σημείο αυτό ξεκινούν οι οδοί 1866, 1821, Ίδης, Βασ. Κωνσταντίνου. Στην πλατεία αυτή ήταν παλιά η λαχαναγορά και λεγόταν Piazza de le erde. Η κεντρική λαχαναγορά είναι σήμερα στην οδό 1866. Η οδός πήρε το όνομά της από την επανάσταση του 1866 που ήταν η πλέον μακροχρόνια και αιματόβρεκτος επανάσταση της Κρήτης, με σταθμό το ολοκαύτωμα του Αρκαδίου 9/11/1866. Η 1866 είναι γραφική, πολύβουη και πολύχρωμη οδός της αγοράς όπου εκτίθενται, σε υπαίθριους και στεγασμένους χώρους, τα προϊόντα της κρητικής γης. Ο δρόμος αυτός καταλήγει νότια στην πλατεία Κορνάρου (βλέπε παράρτημα 3, εικ. 8.10 – 8.11).

➤ **Οδός 1821**

Η σημερινή οδός 1821 αναφέρεται την περίοδο της Βενετοκρατίας σαν “Via dello Spedale = οδός Νοσοκομείου”. Στο δρόμο αυτό, περίπου στο οικοδομικό τετράγωνο 196, ήταν η μονή του Αγίου Αντώνιου. Είχε νοσοκομείο - ξενώνα με πολλά κελιά, όπου φιλοξενούσαν τους προσκυνητές των Αγίων Τόπων¹⁰¹.

Ο σημερινός δρόμος 1821 λεγόταν την περίοδο της Τουρκοκρατίας, Σειτάν Ογλού. Το όνομα αυτό, που σημαίνει “παιδί του διαβόλου”, το πήρε από το τζαμί Σειτάν Ογλού. Πρόκειται για τη λατινική εκκλησία του Αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή, την οποία δώρισε ο Σουλτάνος στο Μαχμούτ Αγά, από το περιβάλλον του Κιοπρούλη. Αλλά επειδή ήταν δαιμόνιος άνθρωπος, ο λαός έλεγε το τζαμί Σειτάν Ογλού. Η εκκλησία ήταν στη γωνία των δρόμων 1821 και Καρτερού (Ψαραγορά).

➤ **Οδός Έβανς**

Είναι μια από τις κυριότερες οδούς του Ηρακλείου. Ξεκινάει από την Καινούρια Πόρτα και καταλήγει κάθετα στην οδό Δικαιοσύνης που βρίσκονται τα Δικαστήρια. Πήρε το όνομά της από το διάσημο Άγγλο αρχαιολόγο Άρθουρ Έβανς, εξερευνητής της Κνωσού, ο οποίος αφοσιώθηκε με πάθος στη μελέτη της αρχαιολογίας και ανθρωπολογίας και για το σκοπό αυτό, πραγματοποίησε πολλά ταξίδια στη Φιλανδία, Λαπωνία και Βαλκάνια.

¹⁰¹ In eadem suburbia est hospitale magnum Santi Antonii, good habet dormitorioum cum multis cellis pro collocatione peregrinorum de Jerusalem venientium (= σ’ αυτό το προάστιο είναι μεγάλο νοσοκομείο του Αγίου Αντωνίου, που είχε κοιτώνες, πολλά κελιά, για να μένουν οι προσκυνητές που επιστρέφουν από την Ιερουσαλήμ)

➤ *Λεωφόρος Ανδρέα και Μαρίας Καλοκαιρινού*

Είναι συνέχεια της οδού Ίδης και τελειώνει στην πλατεία Κόρακα την οποία εξακολουθούν να αποκαλούν με το παμπάλαιο όνομά της ‘Πλατεία Στράτα’. Είναι η πιο εμπορική οδός της πόλεως και περιλαμβάνει καταστήματα με ρούχα και παπούτσια.

Συμπερασματικά τα σημεία ιδιαίτερου ενδιαφέροντος που αναδεικνύουν τη φυσιογνωμία της πόλης του Ηρακλείου διακρίνονται στα ιστορικά μνημεία που είναι τα Ενετικά Νεώρια, τα τείχη, ο τάφος του Καζαντζάκη, η κρήνη Μπέμπο, οι τουρκικές κρήνες και το Πανάνειο, και τις εκκλησίες με αυτή της Αγίας Αικατερίνης και το Κοιμητήριο του Αγίου Κωνσταντίνου. Επίσης, τα διατηρητέα κτίρια με κυριότερα το Μέγαρο Φυτάκη, το κτίριο των Μινωικών γραμμών και το Κονάκι του Ρασίχ, και οι οδοί με τις 1866, 1821, Έβανς και τη λεωφόρο Ανδρέα και Μαρίας Καλοκαιρινού. Όλα αυτά είναι πολεοδομικά στοιχεία πάνω στα οποία είναι αποτυπωμένη η νεότερη αλλά και σε κάποιες περιπτώσεις παλαιότερη ιστορία της πόλης του Ηρακλείου.

8.4. Ιστορία – Μυθολογία¹⁰²

Τα ιστορικά στοιχεία, σύμφωνα με τους Rossi, R. Krier, L. Krier και Citte, αποτελούν βασικά φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά μιας πόλης. Έτσι, στην ενότητα αυτή θα προσπαθήσουμε να τα εντοπίσουμε, αναλύοντας την ιστορία του Ηρακλείου από την εποχή του μύθου μέχρι σήμερα.

Η αρχαιότερη γραπτή μαρτυρία για την ύπαρξη της πόλης του Ηρακλείου βρίσκεται στα *Γεωγραφικά* του Στράβωνα που την αναφέρει ως λιμάνι της αρχαίας Κνωσού και την τοποθετεί στην ίδια θέση με τη σημερινή πόλη (‘έχει δ’ επίνειον το Ηράκλειον η Κνωσός’). Εκτός από τον Στράβωνα και ο Κλαύδιος Πτολεμαίος, στη *Γεωγραφική Αφήγησή* του, θεωρεί το Ηράκλειο πόλη της βόρειας παραλίας της Κρήτης¹⁰³. Η ιστορική αναδρομή της πόλης του Ηρακλείου θα γίνει σε συνάρτηση με το νομό και ολόκληρη την Κρήτη γενικότερα, καθώς η ιστορία είναι αλληλένδετη.

¹⁰² Περιοδικό: Μορφές, από το μύθο στην ιστορία, οι πρωταγωνιστές της Κρήτης, 21/12/2003, τεύχος 3, σελ. 6-7

Περιοδικό: Μορφές, από το μύθο στην ιστορία, οι πρωταγωνιστές της Κρήτης, 28/12/2003, τεύχος 4, σελ. 10-13
<http://www.cretanhistory.tripod.com/genika/history.htm>, www.heraklion-city.gr/istoria.htm,
www.kairatos.com.ge/myweb/newpage2.htm, www.4crete.gr/cretguide/history.htm

¹⁰³ Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, Τόμος 27, Αθήνα 1984, σελ. 138

➤ **Μυθολογία**

Το όνομα Κρήτη οφείλεται στην νύμφη Κρήτη ή στον γιο του Δία και πανάρχαιο βασιλιά του νησιού Κρήτα. Κάποια από τα ονόματα της Κρήτης κατά την μυθολογία είναι: Αερία, για το εύκρατο κλίμα της. Δολιχή, από το στενόμακρο σχήμα της. Ιδαίο, από το όνομα της νύμφης Ιδαίας ή από το όνομα του Ψηλορείτη Ίδη. Κουρήτης, ως χώρα των Κουρητών. Μακαρόνησος, ως χώρα ευτυχισμένων ανθρώπων. Τελχινία, από τους δαίμονες της μεταλλουργίας Τελχίνες αφού οι κάτοικοι ήταν άριστοι στην τέχνη του μετάλλου.

Ο μύθος παραχώρησε στην Κρήτη το προνόμιο να γεννηθεί πάνω στο τραχύ του χώμα ο θεϊκός πατέρας Δίας. Σύμφωνα με τη μυθολογία, ο Κρόνος φοβούμενος ότι θα χάσει το θρόνο του, κατάπινε τα παιδιά του. Έτσι η σύζυγός του, Ρέα, με τη βοήθεια της Γης και του Ουρανού, ήρθε στην Κρήτη για να γεννήσει το παιδί της κρυφά. Αφού γεννήθηκε ο Δίας, τον έκρυψε στο Ιδαίο Άνδρο και κάλεσε για να τον αναθρέψουν τους Κουρήτες και τη Νύμφη Αμάλθεια, οι Κουρήτες σκέπαζαν το κλάμα του μωρού με τα τραγούδια και τους χορούς τους και η Αμάλθεια τον ταιζε. Όταν ο Κρόνος ζήτησε να δει το παιδί του, η Ρέα του έδωσε και κατάπιε μια πέτρα τυλιγμένη στα σπάργανα. Όταν μεγάλωσε νίκησε τον πατέρα του και πήρε την εξουσία του ουρανού.

Ο Δίας ερωτεύθηκε την Ευρώπη, κόρη του βασιλιά της Φοινίκης. Για να την πλησιάσει μεταμορφώθηκε σε λευκό ταύρο που με τη γοητεία του σαγήνεψε την Ευρώπη και έκατσε πάνω του. Τότε ο Δίας την απήγαγε και την πήγε στην Κρήτη, όπου και έγινε ο γάμος τους, στην Γόρτυνα. Απ' το γάμο αυτό γεννήθηκαν ο Μίνωας, ο Ραδάμανθης και ο Σαρπηδόνας, Απ τους οποίους ο Μίνωας παντρεύτηκε την κόρη του Ήλιου, Πασιφάη και έγινε βασιλιάς της Κνωσού και ολόκληρης της Κρήτης.

Όταν ενώθηκε ο Δίας με την Ευρώπη για να της δείξει πόσο την αγαπάει της έδωσε τρία δώρα, ένα χρυσό σκύλο, μια φαρέτρα με βέλη που πάντα πετύχαιναν το στόχο τους και τον γίγαντα Τάλω. Αρμοδιότητά του ήταν να προστατεύει την Κρήτη από τους εχθρούς της, πετώντας βράχους στα εχθρικά καράβια και να φροντίζει για την εφαρμογή των νόμων στο νησί.

Σύμφωνα με έναν από τους αρχαιότερους θρύλους, όταν ο Μίνωας ζήτησε από τον Ποσειδώνα σημάδι ότι μπορεί να γίνει βασιλιάς όλης της Κρήτης, από τη θάλασσα αναδύθηκε ένας πανέμορφος ταύρος που ο βασιλιάς λυπήθηκε να θυσιάσει. Θυσίασε λοιπόν κάποιον άλλο στη θέση του, προκαλώντας την οργή του Ποσειδώνα, που θέλησε να τιμωρήσει το Μίνωα κάνοντας τη γυναίκα του Πασιφάη να ερωτευτεί το λευκό ταύρο. Η τελευταία, με τη βοήθεια ξύλινου ομοιώματος αγελάδας, που κατασκεύασε ο Δαίδαλος,

ενώθηκε με τον ταύρο και γέννησε τον Μινώταυρο, που είχε σώμα ανθρώπου και κεφάλι ταύρου.

Ο Μίνωας, οργισμένος από την κατασκευή του ξύλινου ομοιώματος φυλάκισε τον Δαίδαλο με τον γιο του, Ίκαρο. Τότε ο περίφημος δημιουργός κατασκεύασε με κερί και πούπουλα δυο ζευγάρια φτερούγες, τις οποίες φόρεσαν πατέρας και γιος για να δραπετεύσουν πετώντας. Όμως στο ταξίδι τους, συνεπαρμένος ο Ίκαρος από την ταχύτητα και το ύψος, πέταξε πολύ κοντά στον ήλιο με αποτέλεσμα τα φτερά του να λιώσουν και να πέσει στη θάλασσα, όπου και πνίγηκε¹⁰⁴.

Ο βασιλιάς Μίνωας φυλάκισε στο λαβύρινθο τον Μινώταυρο, ο οποίος τρεφόταν από αίμα νέων. Κάθε χρόνο ο λαός της Αθήνας έπρεπε να στέλνει επτά αγόρια και επτά κορίτσια στην Κρήτη για να τα καταβροχθίζει ο Μινώταυρος. Ο Μινώταυρος σκοτώθηκε από τον Θησέα¹⁰⁵ με τη βοήθεια της Αριάδνης, κόρη του Μίνωα, που του έδωσε ένα κουβάρι με κλωστή το οποίο ο Θησέας ξετύλιγε μπαίνοντας στο λαβύρινθο. Αφού σκότωσε το Μινώταυρο βρήκε την έξοδο, τυλίγοντας ξανά το κουβάρι.

Το τέλος του Μίνωα ήταν άδοξο, καθώς δολοφονήθηκε από τις κόρες του βασιλιά Κώκαλου, ενώ βρισκόταν στη Σικελία αναζητώντας τον Δαίδαλο για να τον τιμωρήσει.

➤ Μειόκαινος – Πλειστόκαινος

Πριν από 25 εκατομμύρια χρόνια περίπου, στις αρχές του Μειόκαινου μια τεκτονική αναστάτωση έφερε το βυθό της θάλασσάς στην επιφάνεια δημιουργώντας την Αιγαίδα Γη, που αποτελούνταν από απόκρημνες οροσειρές με ψηλές βουνοκορφές. Έτσι σχηματίστηκαν τα βουνά της Κρήτης. Πολύ αργότερα μια άλλη γεωλογική αναστάτωση βύθισε μεγάλο τμήμα της Αιγαίδας Γης και η θάλασσα σκέπασε τα πάντα εκτός από τις κορυφές των πολύ ψηλών βουνών. Στην περιοχή της Κρήτης προεξείχαν μόνο τέσσερις ορεινοί όγκοι ως ανεξάρτητα νησιά.

Κατά τη διάρκεια του Πλειστόκαινου και μετά το τέλος της τελευταίας παγετώνιας περιόδου (12000 χρόνια πριν) η Κρήτη ήταν σχεδόν ενωμένη με την Πελοπόννησο και δέχτηκε τους πρώτους ανθρώπους.

¹⁰⁴ Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, τόμος 19, Botsford and Robinson, Μετάφραση: Σωτηρίου Ε. Τσιτσώνη, “Αρχαία Ελληνική Ιστορία”, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης

¹⁰⁵ Γιος του βασιλιά της Αθήνα Αιγέα

➤ Νεολιθική εποχή (6200 – 2800 π.Χ.)

Ο νεολιθικός άνθρωπος της Κρήτης, όπως και στην υπόλοιπη ανατολική Μεσόγειο, χρησιμοποίησε τα σπήλαια¹⁰⁶ σαν κατοικία του και παράλληλα άρχισε να χτίζει πρωτόγονους οικισμούς σχεδόν πάντα κοντά σε πηγές. Τα οικοδομικά υλικά που χρησιμοποιούσαν ήταν πέτρες, συνήθως ακατέργαστες, για τα θεμέλια, πλίνθοι για τους τοίχους και κλαδιά για τη στέγη. Ζούσαν από τη γεωργία και την κτηνοτροφία και χρησιμοποιούσαν εργαλεία από πέτρα, κόκαλο ή οψιανό της Μήλου και σκεύη από πηλό. Τα αγγεία είναι κυρίως λεκανοειδή, γίνονται με το χέρι και ψήνονται στη φωτιά της εστίας. Από τη μέση νεολιθική εποχή τα τοιχώματα των αγγείων γίνονται λεπτότερα, η επιφάνεια παίρνει χρώμα γυαλιστερό και πολλές φορές έχει εγχάρακτα γεωμετρικά κοσμήματα.

Γενικά, η ζωή στη νεολιθική περίοδο είναι ειρηνική και οι κάτοικοι του νησιού προσπαθούν συνειδητά να καλυτερέψουν τους όρους διαβίωσής τους και να εντείνουν την επίδοσή τους για καλλιτεχνικά δημιουργήματα.

➤ Μινωική εποχή (2800 – 1100 π.Χ.)

Ο Άγγλος αρχαιολόγος Arthur Evans, που διενέργησε τις ανασκαφές στο παλάτι της Κνωσού ονόμασε αυτή την εποχή Μινωική από τον βασιλιά της Κνωσού και ολόκληρου του νησιού Μίνωα. Αυτή η περίοδος διήρκεσε περίπου 1500 χρόνια και αποτέλεσε την *Χρυσή Εποχή* της Κρήτης. Περιλαμβάνει τέσσερις περιόδους: την Προ-ανακτορική (2800 – 1900 π.Χ.), την Παλαιο-ανακτορική, (1900 – 1700 π.Χ.) τη Νέο-ανακτορική (1700 – 1450 π.Χ.) και την Μετα-ανακτορική (1450 – 1100 π. Χ.).

Η προ-ανακτορική περίοδος έχει χαρακτήρα μεταβατικό. Λόγω της επέκτασης της χρήσης του χαλκού αυξήθηκε ο πληθυσμός του νησιού και άρχισαν οι εμπορικές επαφές με τις γειτονικές περιοχές της Μικράς Ασίας, των Κυκλάδων¹⁰⁷ και της Αιγύπτου.

Την εποχή αυτή επικρατούν οι μεγάλοι θολωτοί τάφοι στην αρχή και έπειτα τα ορθογώνια ταφικά περιφράγματα, που χωρίζονταν σε περισσότερα διαμερίσματα. Εκεί οι νεκροί αφήνονταν στο έδαφος ή θάβονταν μέσα σε πιθάρια ή σαρκοφάγους. Τέλος, στον τομέα της χρυσοχοϊκής έχουν χρησιμοποιηθεί όλες σχεδόν οι τεχνικές (ελάσματα και φύλλα χρυσού, χρυσοκολλητική, συρματοτεχνική και κοκκίδωση). Οι ελεφάντινες σφραγίδες είναι κυλινδρικές ή κωνικές ή έχουν μορφή κεφαλής ζώου.

¹⁰⁶ Στις σπηλιές χρησιμοποιούσαν τα κοντά στην είσοδο διαμερίσματα, ενώ τα βαθύτερα τα χρησιμοποιούσαν για την ταφή των νεκρών, κυρίως όμως για θρησκευτικές τελετές

¹⁰⁷ Εμφανίζονται για πρώτη φορά κυκλαδικά αγγεία από τη θέση Πηλός της Μύλου

Οι λόγοι που ευνόησαν την ανάπτυξη ενός λαμπρού πολιτισμού που φτάνει σε ακμή στις αμέσως επόμενες περιόδους είναι η γεωγραφική θέση της Κρήτης, η εύκολη επικοινωνία της με το γύρω νησιωτικό χώρο, το εύφορο έδαφός της και το καλό της κλίμα και τέλος η επικράτηση μακρόχρονης ειρήνης, που είχε σαν επακόλουθο την ενασχόληση των Κρητικών με το εμπόριο και τις τέχνες.

Το 1900 π.Χ. ιδρύονται τα πρώτα ανάκτορα στην Κνωσό, τη Φαιστό και τα Μάλια και γίνονται έδρες των τοπικών αρχηγών, θρησκευτικά και διοικητικά κέντρα. Ο πρίγκιπας της Κνωσού εξουσιάζει ολόκληρο το νησί και έτσι επικρατεί ειρήνη και ασφάλεια. Οι εμπορικές ανταλλαγές με Κύπρο, Αίγυπτο και Συρία είναι συστηματικές κάνοντας αισθητή τη μινωική παρουσία σε διάφορα σημεία της Μεσογείου. Η μινωική θαλασσοκρατορία γνωρίζει μεγάλη δόξα. Συντελείται αξιόλογη καλλιτεχνική άνθηση στο νησί, ενώ η ειρηνική διαβίωση των Μινωιτών συμπεραίνεται από την έλλειψη οχυρώσεων.

Το 1700 π.Χ. ένας ισχυρός σεισμός καταστρέφει σχεδόν ολοκληρωτικά τα τρία ανάκτορα, της Κνωσού, της Φαιστού και των Μαλίων, αλλά οι Μινωίτες ορθοποδούν γρήγορα και τα ξαναχτίζουν.

Η Νέο-ανακτορική περίοδος είναι η πιο λαμπρή για το Μινωικό πολιτισμό. Τα ανάκτορα ξαναχτίζονται μετά το σεισμό, πιο μεγαλόπρεπα και πιο πολυτελή. Τα ανάκτορα αποτελούσαν το κέντρο της οικονομικής, κοινωνικής και θρησκευτικής ζωής και οι άνθρωποι ασχολούνταν κυρίως με τη ναυτιλία, το εμπόριο κρασιού και αρωματικών ελαίων.

Το 1450 π.Χ. περίπου και ενώ το νησί βρίσκεται στο ζενίθ της δόξας και της δύναμης του δέχεται νέο, ανεπανόρθωτο αυτή τη φορά, πλήγμα, την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας και των παλιρροιακών κυμάτων που ακολούθησαν.

Οι Αχαιοί εκμεταλλεύθηκαν την καταστροφή αυτή, κατέλαβαν την Κνωσό και επέβαλλαν την κυριαρχία τους στο νησί. Οι Μυκηναίοι κυριαρχούν στο Αιγαίο και στις αγορές της Ανατολής υποσκελίζοντας τους άλλοτε κραταιούς Μινωίτες. Το 1380 π.Χ. ένας νέος σεισμός καταστρέφει ολοκληρωτικά και τα τελευταία δείγματα του μινωικού πολιτισμού και ο πολιτισμός παρακμάζει.

➤ **Εποχή του Σιδήρου (1100 – 67 π.Χ.)**

Το 1100 π.Χ. συμπίπτει με την κάθοδο των Δωριέων, οι οποίοι έφτασαν στην Κρήτη από την Πελοπόννησο. Οι νέοι κάτοικοι φέρνουν μαζί τους, εκτός από τα νέα ήθη (καύση νεκρών, ελληνικό πάνθεο κ.λπ.) και τη χρήση του σιδήρου. Ο 11^{ος} π.Χ. αιώνας χαρακτηρίζεται από την επιβίωση πολλών μινωικών στοιχείων στη ζωή, την τέχνη και τη

θηρσκεία, ενώ στον 10^ο έγινε πλατιά χρήση του διαβήτη και του χάρακα στην αγγειογραφία και η τέχνη επηρεάστηκε από το γεωμετρικό πνεύμα της εποχής.

Τον 8^ο π.Χ. αιώνα στα μεγάλα αγγεία της Κνωσού είναι φανερή η αττική επίδραση, ενώ στα μικρότερα η πρωτοκορινθιακή. Εκείνη την εποχή πολλά αξιόλογα τοπικά εργαστήρια έφτιαζαν σπουδαία αντικείμενα κεραμικής, γλυπτικής και μικροπλαστικής από διάφορα υλικά, όπως οι χάλκινες ασπίδες από το Ιδαίον Άντρο και το Παλαίικαστρο και τα ξόανα της Αθηνάς στην Κνωσό.

Στις επόμενες περιόδους τόσο η γλυπτική όσο και η κεραμική δεν έχουν να παρουσιάσουν αξιόλογα προϊόντα. Τα ευρήματα των ανασκαφών μαρτυρούν μίμηση ελλαδικών και κυρίως αττικών προτύπων. Η κοσμητική διατηρείται σε κάποιο υψηλότερο επίπεδο με χαρακτηριστικά τα ασημένια κοσμήματα (πόρπες, περόνες, δακτυλίδια).

Κατά την κλασική και ελληνιστική περίοδο (500 π.Χ. - 67 π.Χ.), ολόκληρο το νησί βρίσκεται σε αφάνεια. Δεν συμμετέχει ούτε στους Περσικούς ούτε στον Πελοποννησιακό Πόλεμο και μόνο αργότερα λαβαίνει μέρος στην εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, υπό το ναύαρχο Νέαρχο. Την Ελληνιστική περίοδο παρατηρείται σταδιακή πρόοδος των δημοκρατικών θεσμών σε όλες τις πόλεις του νησιού, με παράλληλη ενδυνάμωση της βουλής και της εκκλησίας του δήμου.

➤ **Ρωμαϊκή Εποχή (67 π.Χ. – 330 μ.Χ.)**

Το νησί, εξουθενωμένο από τις εσωτερικές έριδες, γίνεται άντρο πειρατών από την Κιλικία, που μετατρέπουν τα παράλια του σε ορμητήρια για λεηλασίες ρωμαϊκών εδαφών. Έτσι οι Ρωμαίοι βρίσκουν αφορμή να επιχειρήσουν την κατάκτηση του. Το 67 π.Χ. ολοκληρώθηκε η υποδούλωση της Κρήτης στους Ρωμαίους υπό τον ύπατο Μέτελλο. Ο Ρωμαίος διοικητής εγκαταστάθηκε στη Γόρτυνα που ορίστηκε σαν ρωμαϊκή πρωτεύουσα.

Η ελληνική γλώσσα διατηρείται, ενώ η λατινική χρησιμοποιείται μόνο στον τομέα της διοίκησης. Εκείνη την περίοδο χτίστηκαν πολλά ρωμαϊκά οικοδομήματα όπως ωδεία, λουτρά, αμφιθέατρα, ναοί, ασκληπιεία και διοικητικά μέγαρα. Τότε ήρθαν για πρώτη φορά οι Κρητικοί σε επαφή με τον Χριστιανισμό και ιδρύθηκε η πρώτη εκκλησία από τον μαθητή του Απόστολου Παύλου, Άγιο Τίτο.

➤ **Α' Βυζαντινή περίοδος (330 – 824 μ.Χ.)**

Από το 330 μ.Χ. το Ηράκλειο και ολόκληρη η Κρήτη αποτελεί επαρχία του Βυζαντινού κράτους με έδρα τη Γόρτυνα και με διοικητή Βυζαντινό στρατηγό. Αυτή την περίοδο εξαπλώνεται ο Χριστιανισμός στο νησί και η επισκοπή της Κρήτης συμπεριλήφθηκε

στο πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Καθ' όλη τη διάρκεια της Βυζαντινής περιόδου το νησί δέχτηκε πολλές επιθέσεις Αράβων, μέχρι το 824 που κατάφεραν να το κατακτήσουν.

➤ **Αραβοκρατία (824 – 961 μ.Χ.)**

Το 824 μ.Χ. οι Άραβες Σαρακηνοί, με αρχηγό τον Αμπού Χαψ Ομάρ αποβιβάστηκαν νότια της Κρήτης και την κατέκτησαν. Οι Άραβες οργάνωσαν την πρωτεύουσά τους στη θέση του παλαιού οικισμού του Ηρακλείου εγκαταλείποντας τη Γόρτυνα (πρώην πρωτεύουσα). Για την ασφάλειά τους έχτισαν τείχος με πλίνθους άψητους και άνοιξαν τάφρο τριγύρω, που την ονόμασαν Rabdh el Khandaq. Από την τάφρο αυτή πήρε η πόλη το όνομα Χάνδακας. Η περίοδος αυτή σημαδεύτηκε από συνεχείς πειρατικές επιδρομές και το νησί είχε μετατραπεί σε σκλαβοπάζαρο της Ανατολής.

Οι Άραβες οργάνωσαν στο νησί ένα ιδιότυπο αραβικό εμιράτο με κληρονομική δυναστεία. Είχε νομοθετικό σύστημα κατά τα μουσουλμανικά πρότυπα και τη δικαιοσύνη την απένειμαν δικαστές με πείρα από την Ισπανία. Η αραβοκρατούμενη Κρήτη ανέπτυξε αυτόματη οικονομία και είχε έντονες εμπορικές σχέσεις με τις ισλαμικές χώρες.

➤ **Β' Βυζαντινή Περίοδος (961 – 1204 μ.Χ.)**

Οι Βυζαντινοί έκαναν αρκετές ανεπιτυχείς προσπάθειες για να απελευθερώσουν της Κρήτη, με τελική προσπάθεια στις 7 Μαΐου του 961 μ.Χ.. Τότε ο βυζαντινός στρατηγός Νικηφόρος Φωκάς και κατόπιν αυτοκράτορας, μετά από πολύμηνη πολιορκία, απελευθέρωσε το νησί από τους Άραβες και το συμπεριέλαβε πάλι στο Βυζαντινό κράτος. Ο Χάνδακας καταστράφηκε από την πολιορκία και ο Φωκάς έχτισε στις Ν.Δ. παρυφές του Γιούχτα¹⁰⁸ σε απόσταση 19 χλμ. άλλο φρούριο που το ονόμασε Τέμενος γνωστό σήμερα με το όνομα Κανλί Καστέλι. Όμως το Τέμενος δεν εξυπηρετούσε τις απαιτήσεις μιας πολιτείας. Ο κατεστραμμένος Αραβικός Χάνδακας τράβηξε τους καινούργιους αποίκους που έφερε ο Φωκάς, εγκαταστάθηκαν εκεί και η πόλη ανοικοδομήθηκε.

Στα επόμενα χρόνια και μέχρι το 1204 η πορεία του νησιού είναι ανοδική, το ελληνικό στοιχείο ενισχύεται με χριστιανούς εποίκους από άλλες βυζαντινές επαρχίες και δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για πολιτιστική άνθηση, ειρήνη, οικονομική πρόοδο και κοινωνική σταθερότητα.

¹⁰⁸ Βουνό, νότια της σημερινής πόλης του Ηρακλείου

➤ **Ενετοκρατία (1204 – 1669 μ.Χ.)**

Το 1204, έτος άλωσης της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους, η Κρήτη παραχωρήθηκε από τον Αλέξιο στον Βονιφάτιο τον Μομφερρατικό και αυτός το 1210 την πούλησε στους Βενετούς. Η Κρήτη αποτέλεσε μια ενιαία διοικητική περιφέρεια με το όνομα “Βασίλειο της Κρήτης” (Regno di Candia). Ο Χάνδακας ονομάζεται Candia και παραμένει η πρωτεύουσα του νησιού. Γίνεται η έδρα του εκάστοτε Δούκα και όλων των αρχών και το κέντρο της πνευματικής και καλλιτεχνικής κίνησης. Η πόλη συνεχίζει να επεκτείνεται έξω από τα όρια της παλιάς οχύρωσης, δημιουργώντας έντονα την ανάγκη για μια νέα που θα συμπεριλάβει και τα προάστια.

Η νέα οχύρωση με τις μνημειώδεις πύλες αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα της οχυρωματικής τέχνης που ακόμα και σήμερα είναι ένα από τα σημαντικότερα μνημεία του είδους του στο μεσογειακό χώρο.

Στα χρόνια που ακολούθησαν, το φεουδαρχικό σύστημα των Βενετών παρακμάζει και δημιουργείται μια νέα, φιλόδοξη αστική τάξη που επιδίδεται με ζήλο στο εμπόριο. Έτσι η οικονομία σημειώνει αξιόλογη πρόοδο και οι τέχνες και τα γράμματα ακμάζουν. Οι Ενετοί βοήθησαν την ανάπτυξη των γραμμάτων και των τεχνών, δίνοντάς στους Κρητικούς τη δυνατότητα να ταξιδεύουν στην Ιταλία για ευρύτερες σπουδές και να μεταφέρουν πίσω στο νησί τα νέα επιστημονικά ρεύματα. Σημαντική είναι η επίδραση της ιταλικής Αναγέννησης στην αγιογραφία και η δημιουργία της “Κρητικής Σχολής”. Αυτή η σχολή διατηρεί τους βυζαντινούς τύπους, αλλά δανείζεται στοιχεία της ιταλικής ζωγραφικής και εκπροσωπείται από τους Δαμασκηνό, Θεοφάνη και Δομίνικο Θεοτοκόπουλο (με τα έργα της νεότητας του).

➤ **Τουρκοκρατία (1669 – 1898 μ.Χ.)**

Το 1645 εμφανίζεται ο τουρκικός στόλος στα κρητικά παράλια και σιγά - σιγά η μια πόλη μετά την άλλη πέφτουν στα χέρια των νέων κατακτητών. Ο Χάνδακας αντιστέκεται για περισσότερο από 20 χρόνια και η πολιορκία γύρω από το φρούριο της πόλης τελικά λύνεται το Σεπτέμβριο του 1669, μετά από προδοσία του βενετοκρητικού μηχανικού Ανδρέα Μπαρότση που αποκαλύπτει στον Τούρκο πασά Αχμέτ Κιοπρουλή τα πιο αδύνατα σημεία του φρουρίου. Ο Χάνδακας τώρα λέγεται Κάστρο και “ιερή πόλη του Ισλάμ Κάντια¹⁰⁹”. Την περίοδο αυτή έχουμε πολλές καταστροφές στο Ηράκλειο, αλλά και σε ολόκληρη την Κρήτη.

Οι περισσότερες εκκλησίες μετατράπηκαν σε τζαμιά ενώ χτίστηκαν νέες κρήνες για την αντιμετώπιση της έλλειψης νερού. Τα σπίτια της πόλης διακρίνονταν σε δύο βασικές

¹⁰⁹ Οι Τούρκοι την αποκαλούσαν ιερή διότι η άλωση της έγινε με ιερό πόλεμο που κήρυξε η Οθωμανική Αυτοκρατορία, αφού ζητήθηκε η βοήθεια όλου του ισλαμικού κόσμου

κατηγορίες: στις μεγάλες ενετικές κατοικίες, που εγκαταστάθηκαν οι αξιωματούχοι της τουρκικής διοίκησης και βρίσκονταν στο κέντρο της πόλης και στο λιμάνι, και στα μικρότερα σπίτια των λαϊκών συνοικιών, που εγκαταστάθηκαν ανάμεικτα διάφορες πληθυσμιακές ομάδες, όπως μουσουλμάνοι, χριστιανοί, Αρμένιοι και Εβραίοι. Τα μεγάλα ισλαμικά σπίτια αποτελούνταν από γυναικωνίτη, ανδρωνίτη, αίθουσα υποδοχής, δωμάτιο καφέ και λουτρό. Εξωτερικά πολλά από αυτά περιφράχθηκαν με ψηλούς τοίχους για να μην φαίνονται από έξω οι γυναίκες, όπως όριζε ο ισλαμικός νόμος.

Στις πρώτες δεκαετίες του 1800 το Κάστρο ονομάζεται και πάλι Ηράκλειο και η πρωτεύουσα του νησιού μεταφέρεται από το Ηράκλειο στα Χάνια. Κατά τη διάρκεια της Ελληνικής επανάστασης η προσφορά της Κρήτης ήταν μεγάλη. Το 1898 γίνεται μια μεγάλη σφαγή στο Ηράκλειο και με την επέμβαση των μεγάλων δυνάμεων, ο τούρκικος στρατός υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει τη Κρήτη και να ανακηρυχθεί το νησί ανεξάρτητο, με ύπατο αρμοστή τον πρίγκιπα Γεώργιο (9/12/1898), που ιδρύει την ανεξάρτητη *Κρητική Πολιτεία*.

➤ **Νεότεροι χρόνοι**

Το 1905 έγινε η επανάσταση του Θερίσου με επικεφαλής τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Οι επαναστάτες ανάγκασαν τον Γεώργιο να παραιτηθεί, κατήργησαν το θεσμό της Αρμοστείας και κήρυξαν την ένωση του νησιού με την υπόλοιπη Ελλάδα (1908). Οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις απέσυραν τα στρατεύματά τους και η ένωση πραγματοποιήθηκε επίσημα μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων με την υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου, οπότε ο Σουλτάνος παραιτήθηκε από τα τυπικά δικαιώματά του (17/13 Μαΐου 1913).

Κατά τη διάρκεια της Γερμανικής κατοχής οι Κρήτες βοήθησαν σημαντικά στον αγώνα για την απελευθέρωση, κυρίως με τη μάχη της Κρήτης στις 20 – 28 Μαΐου του 1941. Μετά τον πόλεμο του '40 το Ηράκλειο, όπως και όλο το νησί, αρχίζει να αναπτύσσεται ραγδαία. Προοδεύει στα γράμματα και τις τέχνες και αναπτύσσεται οικονομικά, τόσο λόγω των καλλιεργειών των γόνιμων εδαφών, όσο και λόγω του τουρισμού.

Με βάση όλα τα παραπάνω, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η φυσιογνωμία της πόλης του Ηρακλείου, ιδιαίτερα όσον αφορά στον τομέα των τεχνών και των γραμμάτων, επηρεάστηκε θετικά από τον Μινωικό πολιτισμό και τους Βενετούς κατακτητές του νησιού. Αντίθετα οι Άραβες και Τούρκοι κατακτητές έφεραν στο νησί μόνο λεηλασίες και καταστροφές.

Μινωικός πολιτισμός στην Κρήτη φανερώνει
τέχνη, αγάπη κι αρχοντιά στην Κρήτη θεμελιώνει.
Όλα του Αιγαίου τα νησιά και την Αθήνα όλη
όλα 'χανε υποταχθεί στον Μίνωος την πόλη.
Στ' Αριστοτέλη βρέθηκαν, στου Πλάτωνος τ' αρχεία
να εξυμνούν τους κρητικούς εις την νομοθεσία.
Τοιχογραφίες δείχνουνε που λέει ο Μινώιτης
πολιτισμένος ήτανε εις το νησί της Κρήτης.
Ήταν η Μινωίτισσα πάντα καλοντυμένη
μ' αθλητικό παράστημα και καλοκτενισμένη.
Συμπόσια εκάνανε και τη ζωή γλεντούσαν
χαρά και γέλιο κι ομορφιά κάθε στιγμή σκορπούσαν.
Μ' άδικη μοίρα το νησί κτυπά και το πληγώνει
βάρβαρος ήρθε του βορρά και το νησί σαρώνει.
Κι η παρακμή ξεκίνησε, άρχισε κι η δική μας
γιατί πατήσαν Άωριείς βάρβαροι το νησί μας.
Τκρεμίζει, κλέβει και χαλά κάθε πολιτισμένο
που 'ναι με τέχνη και αρχοντιά φτιαγμένο και κτισμένο.
Όλη η Κρήτη έρημη των τόπων των ωραίων
έπεσε απροσπάτευτη στα χέρια των Ρωμαίων.
Μετ' από χρόνια γίνεται βυζαντινή επαρχία
και ζούνε ήσυχη ζωή, μ' ορθόδοξη θρησκεία.
Μα πάλι η μοίρα η κακή στην Κρήτη πάλι απλώνει
Άραβες ήρθαν πειρατές, Σαρακηνοί δαιμόνοι.
Μα ο Νικηφόρος ο Φωκάς στη Κρήτη καταφθάνει
κι όλους τους κλέφτες πειρατές τους Άραβες ξεκάνει.
Κι αρχίζει ο Χριστιανισμός κι ορθόδοξη θρησκεία
και βρήκε ο Κρητικός χαρά, γαλήνη κι ησυχία.
Βυζαντινοί αυτοκράτορες ανάξιοι προσμένουν
και την πουλούν στους Ένετους και το χρυσάφι παίρνουν.
Στέλναν στην Κρήτη Βενετούς τα έθιμα ν' αλλάζουν
τη γλώσσα, τη θρησκεία τους, στους Κρήτες να διδάζουν.
Έρχεται ο γεις κατακτητής, τον άλλο κυριεύει
κι η Κρήτη πέφτει στην Τουρκιά, χρόνους χαροπαλεύει.
Γυναίκες, άνδρες πολεμούν, παπάδες, καλογέροι
τους Τούρκους φρετοκόβουνε χειμώνα καλοκαίρι.
Τα καλοκαίρια χάνονται, πετούνε οι χειμώνες
χρόνια και χρόνια πολεμούν, φεύγουνε οι αιώνες.
Μα πλησιάζουν οι καιροί που θα λευτερωθούνε
και πιο σκληροί σαν τα θεριά άγρια πολεμούνε.
Χίλια εννιακόσια δώδεκα, ημέρα με Λιακάδα
ήταν που ενωθήκαμε με τη μητέρα Ελλάδα.

¹¹⁰ Πηγή: Γιάννης Δερμιτζάκης, “Κρητικές μαντινάδες”, Κρήτη 1968, σελ. 36-42

8.5. Στοιχεία λαογραφίας¹¹¹

Για τον εντοπισμό των στοιχείων της φυσιογνωμίας μιας πόλης, δεν πρέπει να παραλείψουμε να αναφερθούμε στην λαογραφία της, η οποία αποτελεί βασικό ανθρωποποίητο στοιχείο.

Η πολιτιστική παράδοση του Ηρακλείου εντάσσεται στη γενικότερη παράδοση του Αιγαίου με αρκετά κοινά και παρεμφερή στοιχεία σε διάφορες εκφράσεις της, όπως είναι η αρχιτεκτονική και η ενδυμασία.

Το στοιχείο που κυρίως επέδρασε στην πολιτιστική φυσιογνωμία της Κρήτης είναι η ιδιάζουσα γεωγραφική της θέση. Απομονωμένη στο νότιο άκρο του ελληνισμού και στο σταυροδρόμι τριών ηπείρων, διαμόρφωσε και διατήρησε έναν λαϊκό πολιτισμό από τους πιο σημαντικούς και αντιπροσωπευτικούς του ελληνικού χώρου.

Ο λαϊκός αυτός, πολιτισμός, όπως κληρονομήθηκε και επιβίωσε μέχρι τους νεότερους χρόνους, χαρακτηρίζεται από πίστη και έντονη προσκόλληση στα αρχαία ελληνικά και βυζαντινά πρότυπα. Όπως ήταν φυσικό, δέχτηκε και την επίδραση των λαών που έζησαν για πολλά χρόνια στο νησί.

8.5.1. Παραδοσιακή αρχιτεκτονική

Στην ενότητα αυτή θα παραθέσουμε τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά και τις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ του αστικού και του αγροτικού σπιτιού του Ηρακλείου.

Η αρχιτεκτονική του Ηρακλείου έχει επηρεαστεί από τους πολλούς κατακτητές που πέρασαν απ' το νησί (Αραβες, Ενετοί, Τούρκοι). Έτσι, τα ερείπια των μινωικών σπιτιών βρίσκονται δίπλα σε βυζαντινές εκκλησίες και συνυπάρχουν αρμονικά με τούρκικα τζαμιά, βενετσιάνικα μέγαρα και κτίρια αναγεννησιακού ρυθμού.

Οι παραθαλάσσιοι οικισμοί μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ήταν ελάχιστοι, λόγω της μάστιγας των πειρατικών επιδρομών που ανάγκαζε τους κατοίκους να συγκεντρώνονται στο εσωτερικό του νησιού. Οι περισσότεροι απ' αυτούς δημιουργήθηκαν τα τελευταία χρόνια λόγω της ανάπτυξης του τουρισμού. Τα κτίσματα σ' αυτούς τους οικισμούς είναι δημιουργήματα της σύγχρονης αρχιτεκτονικής αντίληψης που προσπαθεί να συνδυάσει την άνεση με την παράδοση και να τα εναρμονίσει με το φυσικό περιβάλλον. Τα σπίτια στους ορεινούς οικισμούς είναι διατεταγμένα αμφιθεατρικά και το χωριό αναπτύσσεται με κέντρο την εκκλησία, το καφενείο και την πλατεία.

¹¹¹ Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, Τόμος 36, Αθήνα 1989, σελ. 156

“Κρήτη: Ιστορία και πολιτισμός”, Σύνδεσμος τοπικών ενώσεων Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης, Τόμος Β', Έκδοση Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Κρήτη 1988, σελ. 523

Την εποχή της Ενετοκρατίας κατασκευάζονται τα σημαντικότερα κτίσματα της κρητικής αναγεννησιακής αρχιτεκτονικής που είναι επηρεασμένα από την δυτική αναγεννησιακή τεχνοτροπία, αλλά προσαρμοσμένα στις ανάγκες της κρητικής κοινωνίας και τις τοπικές συνήθειες. Την περίοδο αυτή η πόλη του Ηρακλείου οχυρώνεται και κοσμεύεται με μεγάλοπρεπα δημόσια κτίρια και πολυτελείς κατοικίες αξιωματικών.

Το *αστικό* σπίτι αναπτύσσεται σε σχήμα Γ ή Π γύρω από μια εσωτερική αυλή. Αποτελείται από το ισόγειο (κατώγι), το μεσοπάτωμα (μετζάο) και τον όροφο (ανώγι). Στο κατώγι υπήρχαν οι αποθήκες και οι βοηθητικοί χώροι, το μετζάο συνήθως χρησιμοποιούταν σαν επαγγελματική στέγη, ενώ το ανώγι ήταν η κυρίως κατοικία της αστικής οικογένειας.

Το *αγροτικό* σπίτι είναι λιτό, κυβικό και με λίγα ανοίγματα. Τα υλικά που χρησιμοποιούνται για την κατασκευή του είναι η πέτρα, το ξύλο και το χώμα και είναι ελάχιστα επεξεργασμένα. Στην πιο απλή του μορφή είναι μονώροφο και μονόχωρο. Οι χώροι στο εσωτερικό χρησιμοποιούνται μαζί, ως τόπος διαμονής των ανθρώπων και ως αποθήκη και στάβλος. Συχνά υπάρχει ο σοφάς, ένα ξύλινο πατάρι, μικρού ύψους στο βάθος του στενόμακρου δωματίου που χρησιμοποιείται για τον ύπνο.

Σε εξελιγμένη μορφή, το σπίτι γίνεται διώροφο. Στο ισόγειο βρίσκεται η αποθήκη και ο στάβλος, ενώ το πάνω μέρος (ο οντάς) εκπληρώνει όλες τις βασικές ανάγκες της οικογένειας. Αργότερα ο στάβλος χτίζεται δίπλα και απομονώνεται από το σπίτι. Αρκετά διαδεδομένος τύπος χωρικού σπιτιού είναι το *καμαρόσπιτο*. Ονομάζεται έτσι, γιατί έχει ένα πέτρινο ημικυκλικό τόξο, την καμάρα, που χωρίζει το σπίτι σε δύο μέρη (βλέπε παράρτημα 3, εικ. 8.12 – 8.13).

Την εποχή της τουρκοκρατίας το αστικό σπίτι εμπλουτίζεται με ένα νέο στοιχείο: ένα κλειστό, ξύλινο εξώστη στον όροφο, το “σαχνισί”. Κάθε σαχνισί έχει παράθυρα τοποθετημένα σε σειρά και προεξέχει από τη γραμμή του ισόγειου στηριζόμενο σε φουρούσια, ξύλινα ή σιδερένια.

Συμπερασματικά, βλέπουμε ότι στο Ηράκλειο συνυπάρχουν βυζαντινά, βενετσιάνικα και τούρκικα κτίρια. Τα αρχιτεκτονικά αυτά στοιχεία μας φανερώνουν τις φάσεις από τις οποίες πέρασε η πόλη.

8.5.2. Λαϊκή Τέχνη¹¹²

Στον τομέα της λαϊκής τέχνης οι γυναίκες ασχολούνται κυρίως με την υφαντική, την κεντητική και την καλαθοπλεκτική, ενώ οι άνδρες με την ξυλογλυπτική, την αγγειοπλαστική και τη μαχαιροποιία. Σήμερα οι ασχολίες αυτές, που είτε ασκούνται επαγγελματικά είτε ερασιτεχνικά, τείνουν να εκλείψουν, καθώς όλο και λιγότερα άτομα απασχολούνται στον τομέα αυτό.

➤ Υφαντική

Σε κάθε χωριάτικο σπίτι ξεχωριστή θέση, μέχρι πολύ πρόσφατα, κατείχε ο *αργαλειός*. Τα κρητικά υφαντά διακρίνονται για το “κρουστό φάσιμο”, δηλαδή τη συμπαγή και σφιχτή ύφανση, την καλαισθησία και τους χρωματισμούς που δίνουν το αίσθημα της αρμονίας και

Εικόνα 17: Ο αργαλειός

της τελειότητας. Ποτέ ένα υφαντό δεν είναι απόλυτα όμοιο με ένα άλλο, ενώ το χρώμα που επικρατεί είναι το κόκκινο.

Χαρακτηριστικό των κρητικών υφαντών είναι τα ξόμπλια ή πλουμιά, δηλαδή η επικόσμησή τους, που γίνεται με την παράθεση πάνω στην ύφανση κατάλληλων νημάτων διαφορετικού χρώματος ή υφής που στερεώνονται στο υφάδι αποτελώντας μέρος του

σώματος του υφαντού. Οι υφαντικές ύλες (βαμβάκι, λινό, μετάξι και μαλλί) βάφονταν από τις ίδιες της γυναίκες με φυτικές βαφές (ρίζες φυτών, λουλουδία, καρπούς).

Τα κρητικά υφαντά ήταν κυρίως είδη καθημερινής χρήσης όπως: οι πατανιές, τα χιράμια και οι καρπέτες¹¹³, οι ντρουβάδες, οι βούργιες και τα βουργιδάκια¹¹⁴, πεσέτες, σεντόνια, τραπεζομάντιλα κ.α.. Τα υφαντά αποτελούσαν κύριο μέρος της προίκας των κοριτσιών. Τα ετοίμαζαν οι ίδιες και όταν τα τελείωναν, τα δίπλωναν και τα φύλαγαν σε κασέλες ή σε μεγάλα πιθάρια με αρωματικά φυτά (βλέπε παράρτημα 3, εικ. 8.13 – 8.14).

¹¹² Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, Τόμος 36, Αθήνα 1989, σελ. 157

Λαμπιθιανάνκη-Παπαδάκη Ευαγγελία, “Λαογραφία Κρήτης”, Τόμος Γ’, Ηράκλειο Κρήτης, 1982, σελ. 45-51
Κρήτη: Ιστορία και πολιτισμός, Σύνδεσμος τοπικών ενώσεων Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης, Τόμος Β’, Έκδοση Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Κρήτη 1988, σελ. 534-536

¹¹³ Και τα τρία είναι είδη κλινοσκεπασμάτων με εντυπωσιακούς συνδυασμούς σχεδίων και χρωμάτων

¹¹⁴ Και τα τρία είναι πολύχρωμα σακίδια, κυρίως για τους βοσκούς, που κρέμονται από τους ώμους

➤ **Κεντητική**

Οι γυναίκες εκτός από τον αργαλειό ασχολούνταν και με το κέντημα. Με τους κατάλληλους χρωματικούς συνδυασμούς και τις αρμονικές συνθέσεις των σχημάτων δημιουργούσαν κεντήματα που προορίζονταν για τα ρούχα και για τη διακόσμηση των σπιτιών (τραπεζομάντιλα, σεντόνια). Τα κεντήματα γίνονταν σε καμβά, σε μεταξωτό ή λινό ύφασμα. Πιο συνηθισμένες τεχνικές είναι το ανεβατό, το κοφτό, το ψαροκόκαλο, η σταυροβελονιά, η ριζοβελονιά, η γαζωτή κ.α..

➤ **Καλαθοπλεκτική**

Με υλικά που αφθονούν στη γλωρίδα του Ηρακλείου όπως: λυγαριές, μυρσίνες, στάχια, πικροδάφνες, βούρλα κ.α., οι καλαθοπλέκτες έπλεκαν καλάθια για διάφορες αγροτικές και καθημερινές χρήσεις. Μερικά είδη καλαθιών είναι τα κοφίνια (για τη μεταφορά σταφυλιών), τα τουπιά (για το πήξιμο του τυριού), οι σταροκοφινίδες (για την αποθήκευση δημητριακών), οι ψωμοκοφινίδες (για τη διατήρηση του ψωμιού), τα μπουγαδοκόφια (για τα ρούχα) κ.α..

Εικόνα 18:
Καλαθοπλεκτική

➤ **Ξυλογλυπτική**

Οι κρητικοί ξυλογλύπτες που ονομάζονταν “ταγιαδόροι” ασχολούνταν κυρίως με την εκκλησιαστική τέχνη και σκάλιζαν τέμπλα, προσκυνητάρια, κηροπήγια κ.α. Κλάδος της ξυλογλυπτικής ήταν και η κατασκευή λαϊκών οργάνων. Σήμερα η τέχνη αυτή έχει σχεδόν εκλείψει και υπάρχουν ελάχιστοι τεχνίτες κυρίως στα ορεινά χωριά που φτιάχνουν προϊόντα καθημερινής χρήσης (κουτάλια, πιάτα, σφραγίδες για άρτους).

➤ **Αγγειοπλαστική**

Εικόνα 19: Κεραμοποιοίς

Η τέχνη του πυλού έχει τις ρίζες τις στα μινωικά χρόνια. Από την εποχή του Μίνωα μέχρι και σήμερα κέντρο της κεραμικής τέχνης στο Ηράκλειο θεωρείται το χωριό Θραψανό. Στο χωριό αυτό ασχολούνται κυρίως με την κατασκευή πιθαριών, που είναι και το πιο αντιπροσωπευτικό είδος της κρητικής κεραμικής. Η χωρητικότητα των πιθαριών μπορεί να φτάσει και τα 500 κιλά. Περιέχουν τρία αργιλικά

χρώματα (μαύρο, κόκκινο και άσπρο) και έτσι γίνονται πολύ ανθεκτικά στις υψηλές θερμοκρασίες των καμινιών.

Σήμερα τα πιθάρια έχουν διακοσμητικό χαρακτήρα, ενώ παλαιότερα αποθήκευαν σ' αυτά δημητριακά, όσπρια και λάδι.

➤ *Μαχαιροποιία*

Δεδομένου ότι το μαχαίρι αποτελεί εξάρτημα της ανδρικής ενδυμασίας και απαραίτητο εργαλείο για τον γεωργό και το βοσκό, στο Ηράκλειο αλλά και σε ολόκληρο το νησί, η μαχαιροποιία αποτελούσε ακμάζουσα βιομηχανία. Τα παραδοσιακά μαχαίρια είναι γνωστά για την κομψότητα, την ανθεκτικότητα και την όμορφη διακόσμησή τους.

Τα κρητικά μαχαίρια χωρίζονται σε καθημερινά και επίσημα. Τα καθημερινά γίνονται από ατσάλινη, μονοκόμμη λεπίδα. Έχουν λαβή από κέρατο ζώου, ενώ η θήκη (το φουκάρι) κατασκευάζεται από ξύλο και επενδύεται με δέρμα. Τα επίσημα έχουν ασημένια λεπίδα και η θήκη είναι πιο περίπλοκη, με περισσότερα σχέδια που καταλήγουν στην κάτω άκρη σε κεφάλι φιδιού. Στη λεπίδα του μαχαιριού υπάρχει σχεδόν πάντα και μια μαντινάδα, όπως:

*“Μαχαίρι μαυρομάνικο κι ασημοσκαλισμένο
στη ζήση μου θα βρίσκεσαι στη μέση μου ζωσμένο”*

Συμπερασματικά, στην πόλη του Ηρακλείου τα μόνα από τα παραπάνω επαγγέλματα που αφορούν τη λαϊκή τέχνη και ασκούνται σήμερα είναι η μαχαιροποιία και η ξυλογλυπτική. Στα χωριά όμως διατηρούνται τα περισσότερα από τα προαναφερθέντα επαγγέλματα, καθώς μπορεί να συναντήσει κανείς γυναίκες να κατασκευάζουν υφαντά ή να κεντάνε.

8.5.3. Τοπικές ενδυμασίες¹¹⁵

Οι παραδοσιακές φορεσιές της Κρήτης αποτελούν μια από τις σημαντικότερες εκφράσεις της κρητικής λαϊκής παράδοσης, γι' αυτό και κρίνεται απαραίτητη η παρουσίαση της παραδοσιακής φορεσιάς του Ηρακλείου, έτσι ώστε να έχουμε ολοκληρωμένη άποψη για τη φυσιογνωμία του. Στις μέρες μας οι κρητικές παραδοσιακές ενδυμασίες είναι σχεδόν ανύπαρκτες στην καθημερινή ζωή των κρητικών¹¹⁶. Ελάχιστοι άνθρωποι, σε ορισμένα μόνο

¹¹⁵ <http://www.kairatos.com.gr/kritikiforesia.htm>,

Λαμπιθανάκη-Παπαδάκη Ευαγγελία, “Λαογραφία Κρήτης”, Τόμος Γ', Ηράκλειο Κρήτης, 1982, σελ. 51-55

“Κρήτη: Ιστορία και πολιτισμός”, Σύνδεσμος τοπικών ενώσεων Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης, Τόμος Β', Έκδοση Βικελία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Κρήτη 1988, σελ. 526-527

¹¹⁶ Χρησιμοποιούνται κυρίως σε εκδηλώσεις και παραδοσιακούς γάμους

χωριά και κυρίως ηλικιωμένοι, φορούν μια απλουστευμένη μορφή της κρητικής φορεσιάς με βάση τη βράκα για τους άνδρες και το σακοφούστανο για τις γυναίκες.

Τόσο η ανδρική όσο και η γυναικεία ενδυμασία του Ηρακλείου πέρασε από πολλά στάδια προσαρμοζόμενη κάθε φορά στις απαιτήσεις των κατακτητών. Στα τέλη του 16^{ου} αιώνα έκανε της εμφάνισή της στο νησί, η “βράκα”, η οποία και καθιερώθηκε από τότε ως κύριο ανδρικό ένδυμα.

Ανάλογα με τη χρήση και την κατασκευή της η ανδρική ενδυμασία χωρίζεται σε καθημερινή και γιορτινή ή επίσημη. Η γιορτινή φορεσιά αποτελείται από μπλε, τσόχινη βράκα¹¹⁷ (τη “σαλβάρια”), μαύρο γιλέκο, μπλε και κόκκινη ζώνη μεγάλου μήκους και άσπρο υφαντό πουκάμισο. Στο κεφάλι φορούν το σαρίκι (μαύρο μαντήλι με κρόσσια), ενώ στα πόδια τα καλτσόνια (πλεκτές, μεταξωτές κάλτσες) και τα άσπρα στιβάνια¹¹⁸ (ψηλές μπότες). Απαραίτητο συμπλήρωμα της φορεσιάς είναι η χρυσή καδένα (αλυσίδα) στο λαιμό και το ασημομάχαιρο στη μέση.

Το χειμώνα φορούσαν πάνω από τα ρούχα, με την επίσημη φορεσιά το καπότο (κοντή, τσόχινη κάπα με κουκούλα) και με την καθημερινή το ρασίδι (είδος μάλλινου παλτού).

Η γυναικεία φορεσιά παρουσιάζει αρκετές παραλλαγές από περιοχή σε περιοχή. Η πιο συνηθισμένη, που φοριέται και στο Ηράκλειο, αποτελείται από το απομεσόρουχο ή σαλβάρι (είδος άσπρης βράκας¹¹⁹), το σακοφούστανο (χρώματος κόκκινο με χρυσοκέντητες ταινίες) και την μπροστοποδιά (άσπρη και κεντημένη στο κάτω μέρος με πολύχρωμα σχέδια). Στα πόδια φορούν μαύρα δερμάτινα γοβάκια, στη μέση κόκκινη ζώνη και στο κεφάλι κόκκινο μαντήλι με κίτρινα κρόσσια, το τσεμπερί. Συμπλήρωμα της γυναικείας ενδυμασίας (κυρίως της γιορτινής) είναι ένα ασημόδετο μαχαίρι και πολλά κοσμήματα, περιλαίμια με φλουριά και ένα μεγάλο σταυρό.

Εικόνα 20: Παραδοσιακές κρητικές φορεσιές

Θα πρέπει να αναφερθεί επίσης ότι οι παραδοσιακές φορεσιές τόσο οι αντρικές, όσο και οι γυναικείες, δεν φοριούνται πλέον στην πόλη του Ηρακλείου, αλλά ούτε και στα χωριά.

¹¹⁷ Η καθημερινή βράκα είναι μαύρη ή καφέ

¹¹⁸ Τα καθημερινά στιβάνια είναι μαύρα

¹¹⁹ Οι πιο ηλικιωμένες φορούν σαλβάρι μαύρο ή καφέ

Λίγοι είναι αυτοί που φορούν ακόμα την κρητική φορεσιά, αλλά την έχουν απλουστεύσει φορώντας μόνο κάποια από τα μέρη της (π.χ. βράκα, στιβάνια).

8.6. Καλλιτεχνική έκφραση

Τα στοιχεία καλλιτεχνικής έκφρασης αποτελούν κάποια από τα ανθρωποποίητα στοιχεία, τα οποία καθορίζουν τη φυσιογνωμία μιας πόλης. Έτσι, θα ήταν παράληψή μας αν δεν αναφερόμασταν σε αυτά. Η καλλιτεχνική έκφραση περιλαμβάνει τη μουσική, το χορό, τη ζωγραφική, τη λογοτεχνία, την ποίηση και το θέατρο.

8.6.1. Μουσική – Τραγούδια¹²⁰

Στην παρούσα ενότητα θα προσπαθήσουμε να παραθέσουμε όσο καλύτερα γίνεται την παραδοσιακή μουσική του Ηρακλείου, τα παραδοσιακά μουσικά όργανα και μερικούς σπουδαίους εκπροσώπους της κρητικής μουσικής.

Όταν αναφερόμαστε στην παραδοσιακή μουσική ενός τόπου, ενός λαού, θα πρέπει να την εξετάσουμε σε συνάρτηση με το ιστορικό και κοινωνικό περιβάλλον, στα πλαίσια του οποίου αναπτύχθηκε και λειτούργησε. Πρέπει να γνωρίσουμε τον άνθρωπό που δημιούργησε ή διαμόρφωσε αυτή τη μουσική, τη ζωή του, τα συναισθήματά του και τη χρησιμότητα της μουσικής αυτής, σ' αυτή τη ζωή και αυτά τα συναισθήματα, καθώς και στις ανθρώπινες σχέσεις.

Η παραδοσιακή μουσική του Ηρακλείου είναι μια *λαϊκή μουσική*, δηλαδή μουσική που οι άνθρωποι, οι οποίοι την υπηρετούν είναι αυτοδίδακτοι και εμπειρικοί, δεν έχουν θεωρητικές μουσικές γνώσεις, δεν έχουν σπουδάσει μουσική ούτε και ξέρουν να διαβάζουν νότες. Ο χαρακτήρας της κρητικής μουσικής παράδοσης βασίζεται στον αυτοσχεδιασμό που δίδει τη δυνατότητα σε κάθε μουσικό να δημιουργήσει πάνω σε παραδοσιακά τραγούδια. Έτσι εκφράζει κι αυτός το “μεράκι του” και γίνεται συνδημιουργός του άγνωστου (συνήθως) συνθέτη του κομματιού που παίζει. Βέβαια σήμερα με την εξάπλωση των ωδείων πολλά παιδιά που θέλουν ν' ασχοληθούν με την παραδοσιακή μουσική τη σπουδάζουν κανονικά με τη βοήθεια δασκάλου.

Πριν από τριάντα χρόνια και κυρίως πριν από σαράντα και περισσότερα χρόνια, ο ασχολούμενος με τη μουσική, το τραγούδι και το χορό σ' ολόκληρη την Κρήτη ήταν

¹²⁰ Εφημερίδα Μίτος, 10 – 11 Απριλίου 2004, σελ. 24-25

<http://www.cretan-music.ge/rolos.htm>, <http://www.cretan-music.gr/mantinades.htm>, http://www.cretan-music.gr/rizitika_istoria.htm,

μερακλής¹²¹ και όχι επαγγελματίας και μάθαινε από τους παλιούς για το μεράκι του κι όχι για να βρει δουλειά και να βγάζει χρήματα.

*“Το μερακλίκι ο Θεός κατέχει πού το δίνει,
πάντα το δίδει σε καρδιές που ’χου καημούς κι οδύνη”*

Τις τελευταίες δεκαετίες όμως, όλα αυτά αργοπεθαίνουν. Μιλώντας το 2000 για κρητική μουσική, εννοούμε συγκεκριμένα πράγματα, τυποποιημένα μέσω της δισκογραφίας. Μέσα όμως στην γενική φθορά και την τυποποίηση, αναπτύσσεται λίγο δειλά ένα ρεύμα νέων κρητικών μουσικών, που αναζητούν την ποιότητα.

Η πόλη, το χωριό και η κάθε επαρχία του νομού μας δίνουν διαφορετικά μουσικά ιδιώματα. Δυο πολύ ενδιαφέρουσες παραδοσιακές μορφές μουσικής έκφρασης ήταν η παρέα στα σπίτια του χωριού και η καντάδα. Στην πρώτη περίπτωση, μια παρέα μερακλήδων γύριζε όλα τα σπίτια του χωριού ή εκείνα που γιόρταζαν (αν ήταν γιορτή κάποιου αγίου) και οι οικοδεσπότες τους κερνούσανε την παρέα και όλοι μαζί τραγουδούσαν ριζίτικα ή μαντινάδες (ταιριαστά στην περίπτωση κάθε φορά), πιθανόν χορεύανε κιόλας και πηγαίνανε παρακάτω. Η καντάδα ήταν ξέσπασμα του “ερωτικού καημού” των νεαρών, που μαζεύονταν παρέα, γυρίζανε τη νύχτα στα σοκάκια του χωριού με μία λύρα, ένα βιολί ή ένα μαντολίνο κι τραγουδούσαν μαντινάδες σε συγκεκριμένα σημεία του χωριού, μεταδίδοντας το μήνυμα της αγάπης.

*“Ένας μου φίλος μ’ έπεψε¹²² για να σου τραγουδήσω,
γιατί μου τραγουδεί κι αυτός όπου κι αν αγαπήσω...”*

Σύμφωνα με τον ορισμό του Μιχάλη Καυκαλά, “Κρητική μαντινάδα είναι δίστιχο με δεκαπεντασύλλαβους και ομοιοκατάληκτους στίχους στη διάλεκτο της Κρήτης που αποδίδει αυτοτελές και ολοκληρωμένο νόημα και διαθέτει ποιητικές αρετές”¹²³ Οι μαντινάδες αναφέρονται σε κάθε θέμα και κάθε στιγμή της ανθρώπινης ζωής, όχι μόνο στον έρωτα, αλλά και στο θάνατο, τον πόλεμο, τη φτώχεια, τη δυστυχία, τη χαρά, την παρέα, την ξενιτιά, τις αστείες στιγμές της καθημερινότητας κ.λ.π.

Στο Ηράκλειο, αλλά και σ’ όλο το νησί της Κρήτης συχνά γίνονταν διάλογοι με μαντινάδες, συνήθως πειραχτικές που λέγονται *αντικριστές μαντινάδες*, που ευτυχώς δεν έχουν εκλείψει εντελώς από το νησί. Οι αντικριστές μαντινάδες λέγονταν πάνω στο χορό ή

¹²¹ Μερακλής χαρακτηρίζεται στην Κρήτη ο ευαίσθητος άνθρωπος, που έχει έντονο ποιοτικό κριτήριο και αποζητά την απόλαυση σε συγκεκριμένες καθημερινές ασχολίες, για τις οποίες έχει μεράκι και καταπιάνεται με πάθος

¹²² Παρότρυνε

¹²³ Καυκαλάς Μιχάλης, “Οδηγός Κρητικής Μαντινάδας”, Βιβλιοεκδοτική Αναστασάκη, Αθήνα 1998, σελ. 142

στην παρέα, συνήθως με συνοδεία λύρας. Παράδειγμα τέτοιας αντικριστής πειραχτικής μαντινάδας είναι οι παρακάτω:

*Κοπελιδάκια, κοπελιές, άδεια σάσε παίρνω,
αν το 'χετε συνήθειο να τραγουδεί το ξένο (=ο ξένος)*

Απάντηση κοπέλας:

*Δεν το 'χομε συνήθειο, δεν το 'χομεν αντέτι (=έθιμο)
να 'ρχουντ' οι ξενοχωριανοί να στένουν ανταλέτι!*

Απάντηση νεαρού:

*Ως είναι ασυνήθιστο η κοπελιά με άντρα (=να 'χουν φανερή σχέση)
κι ύστερα συνηθίζεται, έτσά 'ν' ούλα ντα πάντα!*

Εκτός από τις μαντινάδες υπάρχουν και τα ριζίτικα που είναι μη χορευτικά τραγούδια των ορεινών περιοχών της δυτικής κυρίως Κρήτης. Έχουν τις ρίζες τους στα Χανιά και από κει επεκτάθηκαν σ' ολόκληρο το νησί. Ξεκίνησαν την περίοδο της ενετοκρατίας και από την περίοδο της κατοχής (1941 - 1944) και μετά, έχουν σχεδόν εκλείψει. Τα ριζίτικα διακρίνονται σε τραγούδια της τάβλας (ήταν χωρίς συνοδεία μουσικών οργάνων και λέγονταν με παρέα στο σπίτι) και της στράτας (του δρόμου). Το ριζίτικο τραγούδι υπήρξε μαζί με τις μαντινάδες ο πιο διαδεδομένος τρόπος εξιστόρησης ιστορικών γεγονότων.

Οι επώνυμοι δημιουργοί θα διαδεχτούν τον 20^ο αιώνα, τον ανώνυμο λαϊκό δημιουργό που χάνεται στο πλαίσιο της συλλογικής έκφρασης. Κάποιοι απ' αυτούς είναι ο Νίκος Ξυλούρης, ο Σκουλάς, ο Κώστας Μουντάκης και ο Θανάσης Σκορδαλός (1920 - 1998).

Ο Νίκος Ξυλούρης γεννήθηκε στα Ανώγεια Ηρακλείου, στις 7 Ιουλίου του 1936 και

πέθανε το Φεβρουάριο του 1980. Από πολύ μικρός δείχνει την κλίση του στο τραγούδι και τη λύρα. Σύντομα γίνεται περιζήτητος σε γάμους, βαφτίσια και κοινωνικές εκδηλώσεις. Το 1958 πραγματοποιεί την πρώτη του ηχογράφιση για δίσκο. Μέσα από τη φωνή του Ξυλούρη, η γνήσια κρητική έκφραση και το παραδοσιακό τραγούδι της Κρήτης αποκτούν για πρώτη φορά πανελλήνια εμβέλεια.

Εικόνα 21: Νίκος Ξυλούρης

Στην καρδιά της δικτατορίας τα τραγούδια “Πότε θα κάνει ξαστεριά” και “Αγρίμια και αγριμάκια μου” γίνονται σημαίες αντίστασης.

Αλλά και κορυφαίοι συνθέτες της έντεχνης μουσικής θα επηρεαστούν από τις παραδοσιακές τους καταβολές και θα δώσουν αξιόλογα δείγματα, όπως είναι ο Μαρκόπουλος, ο Μαμαγκάκης, ο Θεοδωράκης.

Ο Μίκης Θεοδωράκης (1925) είναι συνθέτης έντεχνης και λαϊκής μουσικής, με έντονη πολιτική δράση στο χώρο της αριστεράς, του οποίου οι λαϊκές συνθέσεις και η αγωνιστική του δράση τον ανέδειξαν, μετά το 1960, σε βάρδο όλου του φιλελεύθερου ελληνισμού ανεξαρτήτως πολιτικών πεποιθήσεων. Αντιπροσωπεύει την ενσάρκωση του διχασμού της έντεχνης μουσικής μας ανάμεσα στις πάτριες ρίζες (βυζαντινό, δημοτικό, ρεμπέτικο) και στη δύση. Το έργο του δεν έχει καταλογογραφηθεί συστηματικά, χωρίζεται όμως σε δυο κατηγορίες: α) έργα για δυτικά όργανα ή μέσα εκτέλεσης (συμφωνικά, μουσική δωματίου, για πιάνο, χορωδία κτλ.) και β) έργα λαϊκά μετά το 1960¹²⁴.

Τα τελευταία χρόνια πολλά νέα παιδιά επιχειρούν μια αναγέννηση και ανανέωση της κρητικής παράδοσης μέσα από συγκροτήματα, όπως οι *Χαϊνήδες* και τα *Παλαινά Σεφέρια*.

Τα μουσικά όργανα¹²⁵ της Κρήτης χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: τα μεμβρανόφωνα, τα αερόφωνα και τα χορδόφωνα (βλέπε παράρτημα 3, εικ. 8.16 – 8.22). Σήμερα τα μεμβρανόφωνα και αερόφωνα παραδοσιακά μουσικά όργανα έχουν σχεδόν εκλείψει. Στην πρώτη κατηγορία ανήκει:

- Το *νταουλάκι* που είναι μικρό νταούλι που παίζεται με δύο ραβδάκια, τα νταουλόξυλα, και συνοδεύει ρυθμικά τη λύρα ή το βιολί.

Ενώ στη δεύτερη:

- Η *μπαντούρα*, που είναι πνευστό από λεπτό καλάμι, με ήχο λεπτό και οξύ και ανήκει στην κατηγορία του κλαρινέτου.
- Η *ασκομπαντούρα*. Διπλή μπαντούρα σε ξύλινη θήκη, προσαρμοσμένη με κατάλληλο τρόπο σε δέρμα από αρνί ή *ρίφι*¹²⁶.
- Το *χαμπιόλι*. Καλαμένιο πνευστό που ανήκει στην κατηγορία του φλάουτου και συγγενεύει με το φλάουτο με ράμφος. Είναι όπως και τα υπόλοιπα αερόφωνα, βοσκοτικό όργανο.

Τέλος, στην κατηγορία των χορδόφωνων ανήκουν:

- Η *λύρα*. Είναι το πιο γνωστό μουσικό όργανο της Κρήτης. Ανήκει στην κατηγορία των τοξοτών οργάνων, αποτελείται από τρεις χορδές και παίζεται με δοξάρι. Η λύρα έχει αχλαδόσχημο ηχείο και κοντό χέρι. Φτιάχνεται συνήθως από τον ίδιο τον εκτελεστή σε διάφορα μεγέθη, ανάλογα με τις διαστάσεις του ξύλου που θα βρει, τη

¹²⁴ Εκπαιδευτική ελληνική εγκυκλοπαίδεια, Παγκόσμιο βιογραφικό λεξικό, Τόμος 4, Εκδοτική Αθηνών, 1985, σελ. 58

¹²⁵ <http://www.cretan-music.gr/aerofona.htm>, <http://www.cretan-music.gr/mambranofona.htm>, <http://www.cretan-music.gr/xordofona.htm>, <http://stigmis.gr/gr/grpages/articles/lyra2.htm>.

¹²⁶ Μικρό κατσικάκι

σωματική του διάπλαση (ψηλός ή κοντός, με μακριά ή κοντά δάχτυλα) και τη “φωνή” που θέλει να έχει η λύρα του: ψιλή και διαπεραστική ή κάπως πιο χοντρή και βαθιά¹²⁷.

- Το *βιολί*. Το συναντάμε στο νησί από τα χρόνια της ενετοκρατίας και ήταν πολύ διαδεδομένο στο νομό Ηρακλείου και Λασιθίου, αλλά από το 1950 και μετά έπαψε να χρησιμοποιείται.
- Η *βιολολύρα* είναι βιολόμορφη λύρα που δημιουργήθηκε την περίοδο του μεσοπολέμου και χρησιμοποιήθηκε ιδιαίτερα στο Ηράκλειο.
- Το *λαούτο* κατάγεται από το ούτι, εμφανίστηκε τον 18^ο αιώνα και αποτελεί μέχρι και σήμερα όργανο συνοδευτικό στη λύρα.
- Το *μαντολίνο* είναι όργανο ευρωπαϊκής καταγωγής, συναντάται σε όλα τα παράλια της Μεσογείου και παίζεται σχεδόν σε όλη την Κρήτη. Εμφανίστηκε την εποχή της Ενετοκρατίας και είναι κι αυτό συνοδευτικό όργανο. Ήταν "γυναικείο" μουσικό όργανο και το μοναδικό που έπαιζαν οι γυναίκες του νησιού.
- Το *μπουλγαρί* το παλαιότερο έγχορδο μουσικό όργανο που συναντούμε στο νησί. Έχει ημισφαιρικό ή αχλαδόσημο ηχείο (σκάφη), μακρύ χέρι με κινητά τάστα (μπερντέδες) και τρεις χορδές συνήθως διπλές που παίζονται με φτερό πουλιού αρπακτικού, ξύλινη πέννα ή πλαστική. Έχει χαρακτηριστικό ήχο γλυκό και πλούσιο, κάτι μεταξύ μπουζούκι και λαούτο.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η παραδοσιακή μουσική του Ηρακλείου χαρακτηρίζεται ως λαϊκή μουσική, με κυριότερα δείγματά της τις μαντινάδες και τα ριζίτικα. Τα μουσικά όργανα αν και πολλά, έχουν ως επί το πλείστον εκλείψει. Έτσι, στις μέρες μας χρησιμοποιούνται μόνο η λύρα και το λαούτο. Σημαντικότερος εκπρόσωπος της κρητικής μουσικής θεωρείται ο Νίκος Ξυλούρης.

8.6.2. Χορός¹²⁸

Σε αυτή την ενότητα, θα παραθέσουμε τους πέντε βασικούς χορούς της Κρήτης που χορεύονται σ’ όλο το νησί. Αν και ο καθαρά παραδοσιακός χορός του Ηρακλείου θεωρείται ο Καστρινός, θα ήταν παράληψή μας αν δεν αναφερόμασταν και στους υπόλοιπους.

Η μουσική, το τραγούδι και ο χορός αποτελούν ζωτικά, εκφραστικά μέσα για τον Κρητικό και τρόπο εκδήλωσης της ιδιοσυγκρασίας του. Ο χορός έχει μπει βαθιά στην

¹²⁷ Ανωγειανάκης Φοίβος, “Ελληνικά λαϊκά μουσικά όργανα”, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1976, σελ. 256

¹²⁸ <http://www.cretan-music.gr/dances.htm>

κοινωνική ζωή του τόπου από τα πανάρχαια χρόνια και είναι ένας τρόπος εξωτερίκευσης της “λεβεντιάς” και της αγάπης του κρητικού για τη ζωή.

Οι παραδοσιακοί κρητικοί χοροί έχουν τις ρίζες τους στην αρχαιότητα και θεωρούνται εξέλιξη του λατρευτικού λαβυρινθιακού χορού που χορευόταν σε ανάμνηση της νίκης του Μινώταυρου απ’ το Θησέα. Οι στροφές και τα τσακίσματά του θύμιζαν τον Λαβύρινθο.

Ενώ από αρχαιοτάτων χρόνων υπήρχαν στο νησί πολλοί χοροί, σήμερα έχουν διασωθεί και χορεύονται πέντε βασικοί χοροί με τις τοπικές παραλλαγές τους (βλέπε παράρτημα 3, εικ. 8.23 – 8.24).

- *Πεντοζάλης*: Πήρε το όνομα του από τα πέντε βασικά του βήματα, τα ζάλα, όπως τα λένε οι Κρητικοί, που επαναλαμβανόμενα γίνονται δέκα. Χορεύεται από άντρες και γυναίκες πιασμένους από τους ώμους, με χέρια τεντωμένα σε ανοιχτό κύκλο. Μοιάζει με τον πυρρίχιο¹²⁹ και είναι χορός ενθουσιώδης, πηδηχτός, πολεμικός, που αναδεικνύει τη λεβεντιά των χορευτών του και δίνει την ευκαιρία στον πρώτο χορευτή να κάνει πολλούς αυτοσχεδιασμούς και θεαματικά σάλτα, κάτω από τους ήχους της λύρας και του λαούτου.
- *Καστρινός*: Οφείλει το όνομα του στο Μεγάλο Κάστρο, το Ηράκλειο. Λέγεται ακόμα πηδηχτός, από τα νευρικά άλματα και τις αεράτες φιγούρες του, και Μαλεβιζιώτικος από την επαρχία Μαλεβιζίου. Είναι καθαρά αντρικός χορός και αποτελείται από οκτώ βήματα με κατεύθυνση προς το κέντρο του κύκλου και άλλα οκτώ προς τα πίσω.
- *Σιγανός*: Χορεύεται από άντρες και γυναίκες με τα χέρια πλεγμένα στους ώμους και αποτελεί την εισαγωγή στον πεντοζάλη. Τα βήματα του μοιάζουν με αυτά του πεντοζάλη, αλλά είναι απαλά και σιγανά.
- *Συρτός*: Ονομάζεται και Χανιώτικος. Είναι χορός πανελλήνιος, αλλά στην Κρήτη χορεύεται σε τοπική παραλλαγή. Οι χορευτές, άντρες και γυναίκες, πιασμένοι χέρι - χέρι στο ύψος του ώμου, σέρνουν αργά τα βήματα τους σε ανοιχτό κύκλο. Οι κινήσεις τους είναι απλές, ελεγχόμενες και ομοιόμορφες.
- *Σούστα*: Λέγεται έτσι από το ρυθμικό ανεβοκατέβασμα του κορμιού και τις απαλές αιωρήσεις. Χορεύεται από άντρες και γυναίκες αντικριστά κι έχει ερωτικό χαρακτήρα. Το ζευγάρι πλησιάζει και χωρίζεται με ρυθμικές κινήσεις. Αποτελείται από έξι ελαφρώς πηδηχτά βήματα που επαναλαμβανόμενα γίνονται δώδεκα.

Εκτός από αυτούς τους πέντε βασικούς χορούς, υπήρχαν κι άλλοι, όπως ο Απανωμερίτης, ο Ανωγειανός Πηδηχτός, ο Ζερβόδεξος κ.α. που έχουν πάψει από χρόνια να

¹²⁹ Πολεμικός χορός των Αρχαίων Ελλήνων

χορεύονται και σώζονται μόνο στις μνήμες των γεροντότερων και τα αρχεία των μελετητών της κρητικής λαϊκής παράδοσης.

Από τα παραπάνω διαφαίνεται ότι ο χορός αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής του Ηρακλειώτη, αλλά και του Κρητικού γενικότερα. Παρόλο που και οι πέντε χοροί που αναφέρθηκαν παραπάνω χορεύονται σε όλη την Κρήτη μόνο ένας θεωρείται “καθαρά” παραδοσιακός χορός του Ηρακλείου και αυτός είναι ο Καστρινός.

8.6.3. Ζωγραφική¹³⁰

Στην ενότητα αυτή, θα αναλυθεί η ζωγραφική της πόλης του Ηρακλείου, ως στοιχείο καλλιτεχνικής έκφρασης που επηρεάζει και επιδρά στη φυσιογνωμία της πόλης. Θα αναλυθούν κυρίως οι ζωγράφοι της Κρητικής σχολής και μερικοί του 20^{ου} αιώνα.

Η ζωγραφική στο Ηράκλειο άνθισε ιδιαίτερα τον 15^ο και 16^ο αιώνα¹³¹ με τη δημιουργία της *Κρητικής Σχολής*, από όπου έχουμε και τα κυριότερα δείγματα κρητικής ζωγραφικής τέχνης. Με τον όρο αυτό, εννοούμε το φαινόμενο της παρουσίας μεγάλου αριθμού ζωγράφων, που έζησαν και δούλεψαν στην Κρήτη ή και έξω από αυτήν από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα μέχρι το 1700. Οι ζωγράφοι αυτοί με την ιδιαιτερότητα της τέχνης τους άφησαν την καλλιτεχνική τους σφραγίδα και την υπογραφή τους σε μεγάλο αριθμό τοιχογραφημένων μνημείων στην Ανατολική Μεσόγειο και σε εκπληκτικό αριθμό φορητών εικόνων στα Βαλκάνια και αλλού.

Η καλλιτεχνική πορεία της Κρητικής Σχολής διαιρείται σε τρεις περιόδους: α) Από την Άλωση ως το 1526, που είναι η εποχή της εμφάνισης και διαμόρφωσης της Κρητικής Σχολής. β) Από το 1527 ως το 1630, όπου οι κρητικοί ζωγράφοι βγαίνουν έξω από τα όρια της Κρήτης προς τον ελλαδικό και μεσογειακό χώρο. Εκείνη την εποχή εμφανίζονται και οι μεγάλοι εκπρόσωποι της σχολής με κορυφαίους τους Θεοφάνη τον Κρη, Μιχαήλ Δαμασκηνό, Γεώργιο Κλοντζά και ως ένα σημείο τον Δ. Θεοτοκόπουλο. γ) Από το 1631 ως το 1700, όπου έχουμε συνέχιση της σχολής, με παράλληλη εμφάνιση τοπικών εργαστηρίων σε όλη την τουρκοκρατούμενη Ελλάδα και σταδιακή εξαφάνισή τους.

¹³⁰ Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, Τόμος 36, Αθήνα 1989, σελ. 162-164

Αλεξάκη Ελένη-Μαρία, “Δομίνικος Θεοτοκόπουλος (η ζωή και το έργο του)”, εργασία στο μάθημα Ιστορία πολιτισμού, Αθήνα 2001, σελ. 7-11

Περιοδικό: Μορφές από το μύθο στην ιστορία, οι πρωταγωνιστές της Κρήτης, τεύχος 19, 11/04/2004, σελ. 4-7

Περιοδικό: Μορφές από το μύθο στην ιστορία, οι πρωταγωνιστές της Κρήτης, τεύχος 20, 18/04/2004, σελ. 6-7

Φανουράκης Θωμάς, Κρήτες “Ζωγράφοι 1”, Δήμος Ηρακλείου, Βικελαία βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 1990 σελ. 1-3

Μιγάδης Γ., “Κρήτες Ζωγράφοι 3”, Δήμος Ηρακλείου, Βικελαία βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 1994 σελ. 2-4

Γεωργιάδης Γ., “Κρήτες Ζωγράφοι 4”, Δήμος Ηρακλείου, Βικελαία βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 1994 σελ. 1-4

¹³¹ Τον 16^ο αιώνα με την βοήθεια αρχειακών πηγών έχει βρεθεί ότι υπήρχαν στον Χάνδακα πάνω από 200 ζωγράφοι

Μέχρι το 1526, εμφανίζονται στο νησί οι πρόδρομοι της Κρητικής Σχολής, οι Ανδρέας Ρίτσος, Ανδρέας Παβίας, Νικόλαος Τζαφούρης, Νικόλαος Ρίτσος και Άγγελος Πιτζαμάνος. Ο *Α. Ρίτσος* θεωρείται η ωριμότερη καλλιτεχνική μορφή του 15^{ου} αιώνα. Το έργο του¹³² παρουσιάζει όλα τα χαρίσματα του ζωγράφου που έχει μελετήσει βαθιά την παράδοση και ξέρει τι νέο να προσθέσει σε αυτή χωρίς να τη διασπάσει ή να την αλλοιώσει. Είναι από τους πρώτους που χρησιμοποίησε στοιχεία της ιταλικής τέχνης, τα οποία όποτε ήταν ανάγκη αφομοίωνε στο έργο του με τρόπο ώστε να μην διακρίνονται πλέον. Ο *Α. Παβίας* βαδίζει στα ίχνη του Ρίτσου. Στο έργο του υπάρχει έκδηλη η αναζήτηση της τελικής διαμόρφωσης του θέματος από εικονογραφική, τεχνική και τεχνοτροπική σκοπιά¹³³.

Με την εμφάνιση του Θεοφάνη (β' περίοδο), η τέχνη μεταφέρεται έξω από τα στενά όρια του νησιού. Ο Θεοφάνης αποτέλεσε το πρότυπο για την μοναστηριακή ζωγραφική σε όλη την ορθόδοξη Ανατολή¹³⁴. Την περίοδο αυτή τα εργαστήρια και οι σχολές ζωγραφικής προετοίμαζαν τους μεγάλους ζωγράφους του νησιού. Ο Χάνδακας αποτελούσε το μεγάλο πνευματικό και καλλιτεχνικό κέντρο της Μεσογείου. Κατά κανόνα οι ζωγράφοι στην Κρήτη είναι εικονογράφοι (ζωγραφίζουν μόνο εικόνες). Με το θάνατο του Θεοφάνη, τρεις μεγάλοι ζωγράφοι ξεκινούν το μεγαλεπήβολο έργο τους: ο Μιχαήλ Δαμασκηνός, ο Γεώργιος Κλοντζάς και ο Δομίνικος Θεοτοκόπουλος.

Ο *Μ. Δαμασκηνός* θεωρείται εκπρόσωπος της μεταβυζαντινής αγιογραφίας. Έφτασε την κρητική τέχνη στο απόγειό της, συγκεράζοντας τη βυζαντινή παράδοση με την ιταλική ζωγραφική. Συνδυάζει τη βυζαντινή παράδοση με νέα μοτίβα, ανανεώνοντας έτσι την τέχνη και διδάσκοντας στους νεώτερους ζωγράφους ένα νέο ύφος. Σε αντίθεση με τον Θεοφάνη που έγινε γνωστός για τις τοιχογραφίες του, ο Δαμασκηνός ασχολείται αποκλειστικά με τις φορητές εικόνες. Έργα του βρίσκονται στην Αγία Αικατερίνη¹³⁵ του Ηρακλείου (Προσκύνηση των μάγων, Μυστικός δείπνος κ.α.) και σε πολλές μονές του Αγίου Όρους.

Εικόνα 22: “Μυστικός Δείπνος”, έργο του Μ. Δαμασκηνού

¹³² Πολλά έργα του βρίσκονται στη μονή του Ιωάννη του Θεολόγου στην Πάτμο

¹³³ Αυτά είναι και τα στοιχεία που θα γίνουν σταθεροί κανόνες και βασικές αρχές της Κρητικής Σχολής

¹³⁴ Ασχολήθηκε κυρίως με τοιχογραφίες μονών στα Μετέωρα και το Άγιο Όρος

¹³⁵ Στην εκκλησία της Αγίας Αικατερίνης των Σιναίων λειτουργούσε σχολή που αναδείχτηκε σε σχολή πανεπιστημιακής μόρφωσης, όπου διδάσκονταν αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς, Φιλοσοφία, Θεολογία, Ρητορική και Ζωγραφική

Ο Γ. Κλοντζάς είναι εικονογράφος και μικρογράφος. Έργο του είναι ο Μαρκιανός Κώδικας, που αποτελούσε την τελευταία μεγάλη προσπάθεια να αποδοθεί το χρονικό της παγκόσμιας ιστορίας με μικρογραφίες. Θεωρείται ο κατ' εξοχήν ζωγράφος της Δευτέρας Παρουσίας, αφού τα περισσότερα σωζόμενα έργα του παριστάνουν με κάθε λεπτομέρεια το θέμα αυτό.

Ο Δ. Θεοτοκόπουλος ή αλλιώς El Greco, σπούδασε βυζαντινή ζωγραφική έχοντας δάσκαλο τον Μιχαήλ Δαμασκηνό και εξοικειώθηκε πολύ με την δυτική τέχνη. Το έργο του

Εικόνα 23: El Greco

χωρίζεται σε τρεις περιόδους: την Κρητική, την Ιταλική και την Ισπανική. Σε κάθε μια απ' αυτές τις περιόδους το έργο του είναι επηρεασμένο από τα χαρακτηριστικά της τέχνης της κάθε περιοχής. Το έργο του είναι μια σύνθεση του βυζαντινού υπερβατισμού και της ιταλικής χρωματικής καλλιέργειας, των γοθικών τύπων και των μανιεριστικών αναζητήσεων, των ρεαλιστικών τάσεων της ολλανδικής τέχνης και του μυστικισμού της ισπανικής ψυχής. Έργα του είναι “Ευαγγελισμός”, “Εσπόλιο”, “η προσκύνηση των ποιμένων” κ.α.

Από το 1630 ως το 1700 οι Κρητικοί Ζωγράφοι συνεχίζουν τη μεγάλη παραγωγή εικόνων. Το γεγονός που επηρέασε καταλυτικά την εξέλιξη της τέχνης ήταν η πτώση της Κρήτης και η άλωση του Ηρακλείου από τους Τούρκους το 1669. Τότε οι τελευταίοι αξιόλογοι καλλιτέχνες, όπως ο Εμμανουήλ Τζάνες και ο Θεόδωρος Πουλάκης έφυγαν μαζί με τους Βενετούς για την Ιταλία και το Ηράκλειο έχασε την παλιά του αίγλη. Η τέχνη αρχίζει να σβήνει σιγά - σιγά καθώς το κλίμα και οι προϋποθέσεις που είχαν δημιουργήσει την μεγάλη άνθιση έπαψαν να υπάρχουν.

Σήμερα, 4 αιώνες μετά την ίδρυση και δράση της Κρητικής Σχολής, συνεχίζουν να υπάρχουν στο νησί αξιόλογοι ζωγράφοι όπως ο Θωμάς Φανουράκης, ο Γιάννης Μιγάδης, ο Γιώργος Γεωργιάδης κ.α.

Ο Θωμάς Φανουράκης γεννήθηκε στο Ηράκλειο το 1915. Διέθετε προχωρημένη τεχνική και γνώση της σύνθεσης και της αρχιτεκτονικής που απαιτεί το στήσιμο του ζωγραφικού πίνακα. Θαύμαζε το Renoir, λάτρη του γυναικείου σώματος, ο οποίος και τον επηρέασε. Συχνά, λόγω της χρωματικής του γκάμας (μαύρο, κεραμιδί, ώχρα) και της αδρής διατύπωσης της μορφής, πλησιάζει τη βυζαντινή προσωπογραφία. Θέματά του είναι οι γυναικείες φιγούρες, οι προσωπογραφίες, η νεκρή φύση, οι διάφορες συνθέσεις κ.α. Έργα του είναι “το χάρτινο καραβάκι”, “το παράθυρο” κ.α.

Ο Γιάννης Μιγάδης γεννήθηκε στο Ηράκλειο και δούλεψε σε θέατρα και στον κινηματογράφο (ελληνικό και ξένο) ως σκηνογράφος και ενδυματολόγος. Ανήκει στους

ζωγράφους του “ελληνόπρεπου” λυρικού ρεαλισμού. Τα χρώματα που χρησιμοποιεί είναι περιορισμένα αλλά με σωστές και πρωτότυπες λύσεις στη σχέση ψυχρού – θερμού. Τα έργα του χαρακτηρίζονται από ισορροπία, μέτρο και ευαίσθητη σχέση χρωμάτων και βρίσκονται σε μουσεία, ιδιωτικές συλλογές, τράπεζες στην Ελλάδα και το εξωτερικό.. Μερικά απ’ αυτά είναι “η κυρία με το κόσμημα”, “ο Αύγουστος” και “η κόκκινη νεκρή φύση”.

Τέλος, ο *Γιώργος Γεωργιάδης* γεννήθηκε και αυτός στο Ηράκλειο το 1934. Σπούδασε ζωγραφική και πιάνο στη Λυών και το Αμβούργο. Αφού δοκίμασε τα ζωγραφικά ρεύματα που επικρατούσαν τη δεκαετία του 1960 (π.χ. αφηρημένη τέχνη) αντιλήφθηκε ότι η γνήσια τέχνη είναι κάτι βαθύτερο από τις συνταγές και επιταγές της μόδας που μεταβάλλουν τη ζωγραφική σε ένα είδος βιομηχανίας για επενδύσεις. Πιστεύει ότι: *“δεν πρέπει να κατατάσσουμε την τέχνη σε κατηγορίες και σχολές, αλλά οφείλουμε να βοηθάμε τους δημιουργούς να βγάζουν τις αληθινές, απόφες συγκινήσεις τους ελεύθερα και άφοβα”*. Έργα του είναι “η γέφυρα της Αγίας Ειρήνης”, “ο Γιούχτας μέσα από τ’ αμπέλια” και “κρητικό χωριό”.

Συμπερασματικά καταλήγουμε στο ότι η Κρητική σχολή ήταν το σημαντικότερο καλλιτεχνικό κίνημα της πόλης του Ηρακλείου που επηρέασε όχι μόνο σύγχρονους, αλλά και μεταγενέστερους ζωγράφους. Οι σημαντικότεροι εκπρόσωποι αυτής της σχολής ήταν ο Θεοφάνης, ο Μ. Δαμασκηνός, ο Γ. Κλοντζάς και ο El Greco.

8.6.4. Λογοτεχνία – Ποίηση – Θέατρο¹³⁶

Το κείμενο που ακολουθεί αναφέρεται στην κρητική λογοτεχνία, ποίηση και θέατρο κατά χρονολογική σειρά εστιάζοντας περισσότερο σε αυτά της πόλης. Τα στοιχεία αυτά αποτελούν την καλλιτεχνική έκφραση του Ηρακλείου τα οποία είναι μέρος του συνόλου των ανθρωποποιήτων στοιχείων που αναδεικνύουν τη φυσιογνωμία της πόλης που εξετάζουμε.

Η κρητική λογοτεχνία και η ποίηση, παρά τις ξένες επιδράσεις που έχει δεχτεί, κυρίως από την Ιταλική γλώσσα και λογοτεχνία, έχει βαθιά ελληνικό χαρακτήρα. Είναι οξύμωρο σχήμα λόγου να πούμε ότι το Ηράκλειο από την άποψη της πνευματικής προόδου ωφελήθηκε από έναν κατακτητή, την Βενετία. Κι όμως είναι γεγονός ότι την περίοδο εκείνη, ενώ η υπόλοιπη Ελλάδα στέναζε κάτω από τον αβάσταχτο ζυγό των Τούρκων, η Κρήτη, με

¹³⁶ <http://www.haef.gr/chillias/greek/lit/kornaros/kornepox.htm>.

“Το Ηράκλειο και ο νομός του”, Έκδοση Νομαρχία Ηρακλείου, 1971, σελ. 215-226

Σπανάκη Στεργ. Γ., “Το Ηράκλειο στο πέρασμα των αιώνων”, Έκδοση Δήμου Ηρακλείου, Ηράκλειο 1990, σελ. 49-53

Σύγχρονοι Κρήτες συγγραφείς, Πνευματικό ίδρυμα Κρητικής εστίας, Αθήνα 1995, σελ. 17, 19, 100, 129

Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, Τόμος 24, Αθήνα 1989, σελ. 374-376,

Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, Τόμος 31, Αθήνα 1989, σελ. 134-137,

Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, Τόμος 35, Αθήνα 1989, σελ. 191-192

πνευματικό κέντρο το Ηράκλειο¹³⁷, επωφελήθηκε από το φως της Αναγέννησης και του Ουμανισμού, μέσω του ίδιου του κατακτητή της.

Ο 14^{ος} και 15^{ος} αιώνας δημιούργησαν μια αξιόλογη λογοτεχνία, η οποία προπαρασκεύασε τη μεγάλη ακμή του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα. Όλα τα έργα της εποχής αυτής είναι συνήθως σε δεκαπεντασύλλαβους ανομοιοκατάληκτους στίχους. Η ομοιοκαταληξία εισάγεται αργότερα. Την περίοδο εκείνη τα έργα είναι γραμμένα στη δημοτική γλώσσα με ανάμεικτα λόγια και κρητικά ιδιωματικά στοιχεία και είναι επηρεασμένα από τη βυζαντινή παράδοση, το δημοτικό τραγούδι και τη μεσαιωνική λογοτεχνία.

Γνωστό την περίοδο εκείνη είναι το ποίημα “Απολλώνιος ο Τύριος” που αποτελεί διασκευή ενός δυτικού ομώνυμου μυθιστορήματος, αγνώστου συγγραφέα. Ο παλαιότερος γνωστός Κρητικός ποιητής είναι ο *Λινάδρος Δελαπόρτας* που γεννήθηκε το 1350 περίπου. Έργα του τα “Διάλογος με την αλήθεια” και “Ύμνος δια τα πάθη του Χριστού”. Άλλοι ποιητές του 14^{ου} και 15^{ου} αιώνα είναι ο *Γεώργιος Χούμνος* που διασκεύασε ποιητικά τα δύο πρώτα βιβλία της παλαιάς διαθήκης, ο *Μαρίνος Φαλιέρος* που έγραψε διδακτικά, ερωτικά και θρησκευτικά ποιήματα, ο *Μανώλης Σκλάβος* και ο σατυρικός ποιητής *Στέφανος Σαχλίκης*.

Από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα αρχίζει μια μεγάλη άνθηση της λογοτεχνίας στο νησί η οποία συνεχίζεται και τον 17^ο αιώνα. Τότε όλα τα γνωστά στη Δύση είδη του λόγου εισάγονται και στο Ηράκλειο. Περίπου το 1600 γράφεται το ποιμενικό ειδύλλιο “Η Βοσκοπούλα”, ο ποιητής του οποίου είναι άγνωστος. Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα κυκλοφορεί στο νησί μια μετάφραση σε ενδεκασύλλαβους και επτασύλλαβους στίχους του ποιμενικού δράματος του Guerini “Pastor Fido” με τον τίτλο “Πιστικός Βοσκός”. Το σπουδαιότερο έργο της περιόδου αυτής είναι ο “Ερωτόκριτος” του Β. Κορνάρου, το οποίο θα αναλυθεί παρακάτω.

Την ίδια εποχή εισάγεται στο νησί και το θέατρο. Στο Χάνδακα το θέατρο ενισχύεται από τους διανοούμενους της εποχής και αποτελεί έναν από τους σκοπούς του πνευματικού ιδρύματος της Ακαδημίας των Παράξενων¹³⁸ (Academia di Stravaganti). Τα πρώτα θεατρικά έργα που παίχτηκαν στην πόλη ήταν μεταφράσεις ιταλικών. Ο πρώτος γνωστός κρητικός θεατρικός ποιητής είναι ο *Γεώργιος Χορτατζής* από το Ρέθυμνο. Έργα του η τραγωδία “Ερωφίλη”, η ποιμενική κωμωδία “Πανώρια ή Γύπαρης” και η κωμωδία “Κατζούρμπος”. Άλλα θεατρικά έργα είναι η τραγωδία “Ροδολίνος” του *Ιωάννη Ανδρέα Τρωίλου*, το θρησκευτικό δράμα “Η θυσία του Αβραάμ” πιθανότατα του *Β. Κορνάρου* και οι κωμωδίες

¹³⁷ Όταν μιλάμε για την πνευματική ζωή της Κρήτης την περίοδο της Ενετοκρατίας, αναφερόμαστε στην πνευματική ζωή του Χάνδακος, που ήταν το κύριο αστικό κέντρο του νησιού

¹³⁸ Η Ακαδημία ιδρύθηκε το 1590 από τον Ανδρέα Κορνάρο

“Φορτουνάτος” και “Στάθης” του Μάρκου Αντωνίου Φώσκολου και ανώνυμου ποιητή αντίστοιχα.

Τα περισσότερα από αυτά τα θεατρικά έργα, όπως συνέβαινε συχνά στο αναγεννησιακό θέατρο, δανείζονταν την υπόθεσή τους από άλλα έργα. Όμως η υπόθεση, οι χαρακτήρες και όλο το πνεύμα των έργων προσαρμοζόταν στα ελληνικά ήθη και αποδίδονταν με το κρητικό γλωσσικό ιδίωμα, έτσι ώστε συχνά αποτελούσαν νέα δημιουργήματα ανώτερα του προτύπου.

Η πνευματική αυτή άνθηση που υπήρξε στην πόλη διακόπηκε μετά την τουρκική κατάκτηση. Εκείνη την περίοδο οι *Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής* και *Γεράσιμος Παλλαδάς* θρηνούν στο έργο τους για την υποδούλωση του Χάνδακα και ολόκληρου του νησιού στους Τούρκους. Από την Ένωση και μετά αρχίζει πάλι να αναπτύσσετε πολιτιστικά το Ηράκλειο. Λαμπροί λογοτέχνες τίμησαν τα ελληνικά γράμματα, όπως ο *Ιωάννης Κονδυλάκης*, από τη Βιάννο, που ήταν ηθογράφος και θεωρείται πατέρας του χρονογραφήματος. Άλλοι λογοτέχνες ήταν ο *Ιωάννης Μουρέλλος*, συγγραφέας και δημοσιογράφος, από τους σπουδαιότερους εκπροσώπους της πνευματικής κίνησης του Ηρακλείου τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα και ο *Λευτέρης Αλεξίου*, φιλόλογος και λογοτέχνης, υιός του εκδότου του Ερωτόκριτου.

Χαρακτηριστικά δείγματα της κρητικής ποίησης και λογοτεχνίας είναι τα έργα του Β. Κορνάρου και του Ν. Καζαντζάκη τα οποία και θα αναλυθούν παρακάτω.

Ανάμεσα στους πιο σύγχρονους Κρήτες συγγραφείς - ποιητές συγκαταλέγονται οι Γαλάτεια Καζαντζάκη¹³⁹ (1886), Έλλη Αλεξίου¹⁴⁰ (1894), Οδυσσέας Ελύτης¹⁴¹ (1911), Νίκος Παναγιωτάκης¹⁴² (1935), Γεώργιος Αικατερινίδης (1936).

➤ **Βιτσέντζος Κορνάρος**

Ο Β. Κορνάρος γεννήθηκε το Μάρτιο του 1553, στο χωριό Τραπεζούντα, κοντά στη Σητεία, από πλούσια οικογένεια. Λίγο πριν το 1590 εγκαταστάθηκε στο Χάνδακα, όπου και παντρεύτηκε την Μαριέτα Zeno. Από το 1591 συμμετέχει ενεργά στη δημόσια ζωή της πόλης και τον Αύγουστο του 1914 πέθανε στο μοναστήρι του Αγίου Φραγκίσκου στο Χάνδακα.

¹³⁹ Γνωστή με το ψευδώνυμο Πετρούλα Ψηλορείτη και αδερφή της Έλλης Αλεξίου. Έγραψε κυρίως διηγήματα και δράματα.

¹⁴⁰ Έγραψε παιδικά βιβλία, θεατρικά δοκίμια, 2 τόμους αντιστασιακής πεζογραφίας κ.α.

¹⁴¹ Τιμήθηκε με το Νόμπελ λογοτεχνίας. Έργα του το “Άξιον Εστί”, “τα Ρω του έρωτα”, “Αναφορά στον Ανδρέα Εμπερίκο”.

¹⁴² Έγραψε κυρίως βυζαντινή λογοτεχνία και για την ενετοκρατία της Κρήτη

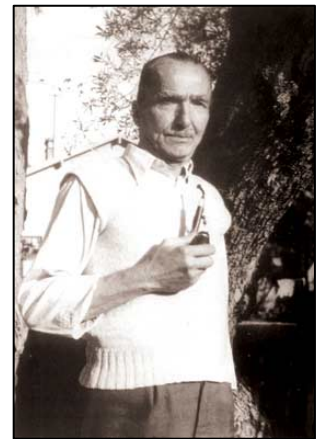
Ο Β. Κορνάρος είναι ποιητής του 16^{ου} αιώνα¹⁴³. Θεωρείται ο πιθανότερος ποιητής του Ερωτόκριτου. Ο Ερωτόκριτος είναι εκτεταμένο λυρικό αφηγηματικό ποίημα σε ομοιοκατάληκτους δεκαπεντασύλλαβους με ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία. Θεωρείται ένα από τα λαμπρότερα και πιο αξιόλογα δείγματα της κρητικής ποίησης που γράφτηκε στη νεοελληνική γλώσσα. Πρόκειται για έμμετρο, ερωτικό μυθιστόρημα, που διαιρείται σε 5 μέρη¹⁴⁴. Η υπόθεση του ποιήματος περιστρέφεται γύρω από τον έρωτα και την παλικαριά και τοποθετείται σε μια συμβατική και υποθετική αρχαιότητα. Ο Κορνάρος διηγείται σε πάνω από 10000 στίχους την ερωτική ιστορία του Ερωτόκριτου και της Αρετούσας, τις δυσκολίες και τα βάσανά τους ως το αίσιο τέλος. Οι ψυχικές καταστάσεις των προσώπων αποδίδονται με δύναμη και όλη η υπόθεση του έργου συντίθεται με θαυμάσιο τρόπο.

Πολλοί μελετητές στηριζόμενοι στις μεγάλες αναλογίες που υπάρχουν μεταξύ του Ερωτόκριτου και της Θυσίας του Αβραάμ, όχι μόνο στη γλώσσα, το ύφος και τα κοινά χωρία των δύο έργων, αλλά και στην τολμηρή αναμόρφωση του ξένου προτύπου¹⁴⁵, υποστηρίζουν πως και η Θυσία του Αβραάμ είναι έργο του ίδιου ποιητή.

➤ **Νίκος Καζαντζάκης**¹⁴⁶

Γεννήθηκε στο Ηράκλειο στις 18 Φεβρουαρίου του 1883. Ήξερε γαλλικά και ιταλικά και ήταν απόφοιτος της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ήταν πεζογράφος, συγγραφέας θεατρικών έργων, ποιητής και μεταφραστής. Τα έργα του μεταφράστηκαν σε 30 γλώσσες και το 1956 του απονέμετε στη Βιέννη το Βραβείο Ειρήνης. Πέθανε έναν χρόνο μετά¹⁴⁷ στη Γερμανία και κηδεύτηκε στο Ηράκλειο στην Τάπια Μαρτινέγκο με χαραγμένη στον τάφο την επιγραφή “Δεν ελπίζω τίποτα, δεν φοβάμαι τίποτα, είμαι ελεύθερος”.

Τα πιο γνωστά μυθιστορήματά του είναι τα: “Βίος και πολιτεία του Α. Ζορμπά”, “Καπετάν Μιχάλης”, “ο Χριστός ξανασταυρώνεται”, “ο τελευταίος πειρασμός”, “ο βραχόκηπος”

Εικόνα 24: Νίκος Καζαντζάκης

¹⁴³ 20 περίπου λυρικά ποιήματά του γραμμένα στην Ιταλική γλώσσα βρίσκονται στα αρχεία και τις βιβλιοθήκες της Βενετίας και της Φλωρεντίας

¹⁴⁴ Η διαίρεση αυτή είναι σύμφωνη με τις 5 πράξεις του ιταλικού αναγεννησιακού δράματος

¹⁴⁵ Η Θυσία του Αβραάμ είναι αναμόρφωση του λατινικού έργου “Lo Isach” του L. Groto (1586), ενώ ο Ερωτόκριτος είναι αναμόρφωση του γαλλικού ιππικού μυθιστορήματος “Paris et Vienne” του Pierre de la Cypede

¹⁴⁶ <http://www.kairatos.com.gr/nikoskazantzakhs.htm>,

Περιοδικό: Πατριδογνωσία, Κρήτη (8), Τεύχος 59, 30/03/2003, σελ. 2120-2123

Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, Τόμος 31, Αθήνα 1989, σελ. 134-137

¹⁴⁷ Στις 26 Οκτωβρίου 1957

και “αναφορά στον Γκρέκο”. Στην ποίηση ξεχωρίζουν τα “Οδύσσεια” και “Τερτσίνες”.

Ο Καζαντζάκης θεωρείται ιδεολόγος της ελευθερίας. Στα έργα του χρησιμοποίησε ένα τεράστιο πνευματικό οπλοστάσιο, από τους αρχαίους Έλληνες και τους ανατολικούς λαούς, ως τους σύγχρονους Ευρωπαίους. Ενστερνίστηκε τις φιλοσοφίες των William James, Ανρί Μπερζόν και του Νίτσε. Από τον πρώτο έμαθε να απορρίπτει την ύπαρξη του δεδομένου και του τελεσίδικου στην καθημερινή ζωή, από τον Μπερζόν εμπνεύστηκε το όραμα του αγωνιζόμενου θεού και ο τελευταίος, του μετέδωσε την κοσμοθεωρία του για την ύπαρξη, ενίσχυσε την προγενέστερη δυσπιστία του για τη μεταθανάτια ζωή και έσπειρε την αμφιβολία στην νόηση και την ψυχή του για τον δικό του Θεό.

Οι ίδιοι οι αφηγηματικοί χαρακτήρες των έργων του συγκεντρώνουν στη συμπεριφορά τους και στον τρόπο που σκέφτονται, τα αισθητικά ιδεώδη και τις θεμελιώδεις βιοθεωρητικές αρχές του συγγραφέα¹⁴⁸. Οι ήρωες των θεατρικών του έργων είναι νιτσεϊκοί στην αντίληψη και μηδενιστικοί στην αξεδίψαστη ανηφορική τους πορεία, είναι τραγικά απογοητευμένοι από την ιστορική στιγμή, τον όχλο και το θεό. Υπάρχει έλλειψη δραματικών συγκρούσεων. Οι συγκρούσεις είναι ιδεολογικές και η δράση ιδεοληπτική. Παρ’ όλα αυτά ο λόγος είναι στέρεος και μεστός.

Συμπερασματικά υπογραμμίζεται ότι το Ηράκλειο από την εποχή των Ενετών κατακτητών και έπειτα λειτούργησε ως πνευματικό κέντρο ολόκληρης της Κρήτης. Στην πόλη άνθησαν εξίσου η λογοτεχνία, η ποίηση και το θέατρο. Κυριότεροι εκπρόσωποι της κρητικής αυτής τέχνης θεωρούνται ο Βιτσέντζος Κορνάρος με το έργο του *Ερωτόκριτος* και ο Νίκος Καζαντζάκης με το *Καπετάν Μιχάλης*.

8.7. Ήθη, έθιμα και πολιτιστικές εκδηλώσεις

Μέσα από την ιδιαιτερότητα, την προσωπικότητα και την μοναδικότητα μιας πόλης είναι δυνατός ο προσδιορισμός της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας της. Κάποια από αυτά τα καθοριστικά χαρακτηριστικά είναι τα ήθη και έθιμά του. Παρακάτω γίνεται η παρουσίαση των παραδοσιακών στοιχείων που διαθέτει η πόλη του Ηρακλείου στον κύκλο ζωής του ανθρώπου (γέννηση, γάμος, θάνατος) και στη διάρκεια του έτους.

Οι πολλές και συνεχείς ξένες επιδράσεις που δέχτηκε και δέχεται το Ηράκλειο στο χώρο της παράδοσης δεν κατάφεραν να σβήσουν από την ψυχή του Κρητικού, που ζει στο

¹⁴⁸ Στο Βίος και πολιτεία του Α. Ζορμπά παρουσιάζονται όλα τα προβλήματα που κατά καιρούς είχαν απασχολήσει τον Καζαντζάκη, όπως το πρόβλημα της ελευθερίας του ανθρώπου, της μοίρας, των ορίων που έχει η ανθρώπινη δράση μέσα στον κόσμο κ.α.

χωριό και εργάζεται στο χωράφι, το αμπέλι ή το βουνό, τα ήθη και τα έθιμά του, τα οποία σε μεγάλο βαθμό διατηρεί αναλλοίωτα. Έτσι, μέσα στο παρόν του ξαναζεί το παρελθόν των προγόνων του, στους διάφορους τομείς της κοινωνικής ζωής.

8.7.1. Στον κύκλο ζωής του ανθρώπου¹⁴⁹

Οι κυριότεροι σταθμοί στον κύκλο ζωής του ανθρώπου, οι οποίοι και θα αναλυθούν σε αυτή την ενότητα είναι η γέννηση, ο γάμος και ο θάνατος.

➤ Γέννηση

Η γέννηση αποτελεί το πρωταρχικό στάδιο της ζωής του ανθρώπου. Κατά την διάρκεια του τοκετού αλλά και μετά την γέννηση του παιδιού ακολουθούνται πολλά έθιμα. Τα έθιμα αυτά έχουν τις ρίζες τους στο μακρινό παρελθόν και συνεχίζουν να διατηρούνται ακόμα και σήμερα. Τα παρακάτω παρατηρήματα αποδεικνύουν την παράδοση και τα πιστεύω των Κρητικών. Πολλά από αυτά όμως, στην πράξη δεν εφαρμόζονται καθώς οι μέθοδοι στη διάρκεια του τοκετού έχουν αλλάξει και τα διάφορα γιατροσόφια που κατασκεύαζαν σε κάθε περίπτωση έχουν αντικατασταθεί από τις οδηγίες των επιστημόνων. Αυτό δε σημαίνει όμως ότι αυτά έχουν διαγραφεί και από την μνήμη των ανθρώπων, καθώς αποτελούν παραδοσιακά στοιχεία της ταυτότητάς τους. Για το λόγο αυτό γίνεται και η παρουσίασή τους.

Η αναμονή και η γέννηση ενός νέου ανθρώπου αποτελεί για τους Ηρακλειώτες, αλλά και για όλους τους Κρητικούς, γεγονός ιδιαίτερης σημασίας. Η κάθε νεαρή κοπέλα ετοιμάζει μαζί με τα προικιά της και τα μωρουδιακά. Υφαίνει πατανιάκια και χιραμάκια (βαμβακερά και μάλλινα σεντόνια), πουκαμισάκια, μαξιλαράκια, ποδίτσες, φορεματάκια, κ.α.

Οι κάτοικοι του νησιού θεωρούσαν την ατεκνία κατάρα και πίστευαν ότι η εγκυμοσύνη εξαρτάται από το θέλημα του θεού. Για το λόγο αυτό η νύφη, καθ' όλη τη διάρκεια της κύησης, γινόταν αντικείμενο ιδιαίτερου σεβασμού και περιποιήσεως από τον άνδρα και την πατρική του οικογένεια. Ιδιαίτερα έντονος είναι ο πόθος το παιδί που θα γεννηθεί να είναι αγόρι¹⁵⁰.

Η πρακτική μαμή ή αλλιώς μαστόρισσα ήταν πολύτιμη παρουσία σε κάθε τοκετό. Βοηθούς είχε έμπειρες γυναίκες, κατεχαρούδες, από το συγγενικό και φιλικό περιβάλλον της

¹⁴⁹ Λαμπιθιανάκη-Παπαδάκη Ευαγγελία, “Λαογραφία Κρήτης”, Τόμος Γ’, Ηράκλειο Κρήτης 1982, σελ. 106-107

Λαμπιθιανάκη-Παπαδάκη Ευαγγελία, “Λαογραφία Κρήτης”, Τόμος Α’, Ηράκλειο Κρήτης 1982, σελ. 160-179
“Κρήτη: Ιστορία και πολιτισμός”, Σύνδεσμος τοπικών ενώσεων Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης, Έκδοση Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Κρήτη 1988, Τόμος Β’, σελ. 536-540

“Το Ηράκλειο και ο νομός του”, Έκδοση Νομαρχία Ηρακλείου, 1971, σελ. 256-264

¹⁵⁰ Το μικρής ηλικίας αγόρι λέγεται συνήθως κοπέλι, ενώ ο πληθυντικός (κοπέλια) αναφέρεται σε όλα τα παιδιά, ανεξαρτήτως φύλου

εγκυμονούσας. Κατά τη διάρκεια του τοκετού δεν επιτρεπόταν να εισέλθει στο σπίτι άλλη έγκυος. Για να είναι εύκολος ο τοκετός οι κατεχαρούδες ανασήκωναν την ποδιά τους και μόλις εισέρχονταν στο σπίτι την τίναζαν και έλεγαν:

*“Αχέλια εβάστονα μα εγλυστήρησανε κι επέσανέ μου,
ετσά Παναγιά μου να γλυστήρηξει και να πέσει
και το κοπέλι αφού την κοιλιά τση μάνας του”*

Αν το παιδί δεν έρχεται καλούν τον ιερέα για παράκληση και συγχρόνως κάνουν τάματα στην Παναγία και στον Άγιο Ελευθέριο για να ελευθερώσει την εγκυμονούσα. Αν το παιδί γεννιόταν με τσύπα (παραπροσωπίδι) την αφαιρούσαν προσεκτικά για να μην γίνει αλλοίθωρο και αφού την τοποθετούσαν σαράντα μέρες κάτω από την Αγία Τράπεζα, την έκαναν φυλακτό του μωρού. Φυλαχτό επίσης έκαναν και το φάλι του (ομφάλιο λώρο).

Το παιδί κινδύνευε όχι μόνο από τις αρρώστιες, αλλά και από την επήρεια δαιμονικών όντων, όπως είναι η Γιαλλού, και από το κακό μάτι. Για κάθε περίπτωση όμως υπήρχε και πρακτικό θεραπευτικό μέσο ή μαγικός τρόπος που εξουδετέρωνε τον κίνδυνο. Μαγικοί τρόποι χρησιμοποιούνταν και για την υποβοήθηση της ανάπτυξης του παιδιού. Για να περπατήσει π.χ. γρήγορα, βουτούσαν τα ποδαράκια του σε ζεστό από τον ήλιο νερό με την ευχή:

“Όπως πορπατεί ο ήλιος, ετσά να πορπατήσει και το κοπέλι”

Η βάφτιση γίνεται λίγο καιρό μετά τη γέννηση, από φόβο μήπως το παιδί πάθει κακό ή πεθάνει αβάφτιστο, οπότε οι γονείς του έχουν μεγάλο κρίμα (αμαρτία). Ο ανάδοχος λέγεται σάντολος ή ντάντος και ο αναδεκτός, φιλιότσος. Τα βαφτίσια αποτελούν σπουδαίο γεγονός για την οικογένεια και συνοδεύονται από πλούσιο τραπέζι και μεγάλο γλέντι με ειδικά τραγούδια.

Για να έχει το μωρό καλό ύπνο το σταύρωναν τρεις φορές, του έδιναν να πιει τίλιο κ.α. Τα μωρά δεν έπρεπε να τα κοιμίζουν σε σταυροδρόμι, ρυάκι, ποταμό ή κάτω από συκιά γιατί εκεί μαζεύονταν τα πονηρά πνεύματα. Αυτά μάτιαζαν το παιδί, το οποίο από το μάτιασμα μπορούσε να αρρωστήσει βαριά, ακόμα και να πεθάνει.

➤ **Γάμος**

Ο γάμος αποτελεί το δεύτερο σημαντικό γεγονός στη ζωή των ανθρώπων. Οι άνθρωποι ενώνονται με τα δεσμά του γάμου για να συνεχίσουν τη διαίωνιση του ανθρώπινου γένους. Ο σκοπός του κάθε ανθρώπου είναι ο γάμος και η οικογένεια. Έτσι, και οι Κρητικοί είχαν δημιουργήσει κάποια έθιμα τα οποία τόνιζαν την σημαντικότητα αυτού του γεγονότος.

Με αυτά ήθελαν να υποστηρίξουν το θεσμό του γάμου αλλά και να βοηθήσουν στην εφαρμογή του.

Σύμφωνα με μακραίωνη θεσμική λαϊκή παράδοση, η γνώμη των γονέων, ιδιαίτερα του πατέρα, στο γάμο των παιδιών τους ήταν αποφασιστική. Στην οικογένεια που υπήρχαν πολλά αδέρφια, ήταν κοινωνικά ανεπίτρεπτο να παντρευτεί πρώτά ο νεότερος¹⁵¹. Σε περίπτωση που οι γονείς της κοπελιάς αρνούσαντο το γάμο της με ένα συγκεκριμένο νέο, τότε παρουσιαζόταν συχνά το φαινόμενο της απαγωγής. Η απαγωγή οδηγούσε σε προστριβές και αντεκδικήσεις, συνήθως όμως είχε ευτυχή κατάληξη, ιδίως μετά τη γέννηση του πρώτου παιδιού του ζεύγους.

Τις πιο πολλές όμως φορές ο γάμος γινόταν με προξενιό. Οι προξενήτρες ήταν σεβαστά πρόσωπα του χωριού. Όταν ξεκινούσαν για το προξενιό έβαζαν ένα ρούχο τους ανάποδα για να πάει καλά η προξενιά. Το προξενιό αποτελούσε μυστική αποστολή, συνήθως νυκτερινή. Η προξενήτρα απαριθμούσε την προίκα της νέας και συζητούσε τις λεπτομέρειες. Ο αρραβώνας, έπειτα από τη συμφωνία των δυο οικογενειών, τελούνταν στο σπίτι της νύφης συνήθως βράδυ Σαββάτου, όπου ιερολογούσε ο ιερέας και συντάσσονταν το προικοσύμφωνο. Ανταλλάσσονταν δώρα και ευχές και ακολουθούσε διασκέδαση μέχρι το πρωί. Ο χρόνος της μνηστείας ήταν μικρός και οι μνηστευμένοι στο διάστημα αυτό απέφευγαν να συναντηθούν, υπακούοντας στους αυστηρούς άγραφους νόμους της τοπικής ηθικής.

Ημέρα τέλεσης του γάμου οριζόταν μια Κυριακή ή κάποια εορτάσιμη ημέρα. Τρίτη και Τετάρτη απαγορευόταν εθιμικά η τέλεση γάμων, καθώς και το Μάιο γιατί “ο γάμος ο μαγιάτικος, πολλά κακαποδίδει”. Η μεταφορά των προικών της νύφης στο σπίτι του γαμπρού γινόταν πάνω σε στολισμένα άλογα από τους προικολόγους (φίλοι και συγγενείς) με συνοδεία λύρας, τραγουδιών και πυροβολισμών.

Το απόγευμα της Κυριακής οι νέοι στόλιζαν τον γαμπρό και τα κορίτσια την νύφη λέγοντάς τους τις αντίστοιχες μαντινάδες:

*“... Νύφη μου το στεφάνι σου το πλέζανε αγγελούδια,
με ρόδα και με γιασεμιά και αθάνατα λουλούδια.
Νύφη μου πλούσια να γενείς, βασίλισσα σε θέλω
να κάμεις έξυπνα παιδιά ωσάν το Βενιζέλο...”*
*“...Λαμπάδες από μάλαμα και από μαργαριτάρι,
σ’ ανάψαν να στεφανωθείς, γαμπρέ μου, παλικάρι.
Για δες τε όμορφο γαμπρό, για δες τε κανακάρη,*

¹⁵¹ Αν ο πρωτότοκος έχει αδερφές, και μάλιστα αν οι γονείς έχουν πεθάνει, τότε αυτός μένει άγαμος μέχρι να τις αποκαταστήσει

όπου κι αν πάει να σταθεί έχει περίσσα χάρη...''

Ένα τουλάχιστον από τα ρούχα του γαμπρού έπρεπε να είναι παλιό προς αποφυγή βασκανίας (μάτιασμα) και στο δεξί του παπούτσι τοποθετούσαν νόμισμα για να έχει πάντοτε χρήματα. Τα κορίτσια έγραφαν στα παπούτσια της νύφης το όνομά τους για να έρθει γρήγορα η σειρά τους.

Όλοι οι καλεσμένοι του γαμπρού ξεκινούσαν από το σπίτι του, με μουσική και τραγούδια, για να πάρουν την νύφη και να την πάνε στην εκκλησία¹⁵². Φτάνοντας έξω από το σπίτι της νύφης αρχίζουν να λένε παινευτικά λόγια για το ζευγάρι και η οικογένεια της νύφης τους δίνει για δώρο τον *τζεβρέ*, που είναι ένα μαντιλάκι κι ένα γαμοκούλουρο.

Εικόνα 25: Κρητικός γάμος

Η τελετή του γάμου γίνεται όπως και σε άλλες περιοχές της Ελλάδος. Με τη μόνη διαφορά ότι στο τέλος οι καλεσμένοι έριχναν σε

ένα δίσκο το *χάρισμά* τους, ένα χρηματικό ποσό που αποτελούσε σημαντική βοήθεια στους νεόνυμφους να αντιμετωπίσουν τα πρώτα τους έξοδα.

Μετά το γάμο χόρευαν στον αυλόγυρο της εκκλησίας και στη συνέχεια, με όργανα και τραγούδια, πήγαιναν στο σπίτι από δρόμο διαφορετικό από αυτόν που είχαν ακολουθήσει ερχόμενη για την εκκλησία. Πριν μπει η νύφη στο νέο της σπίτι, ανεβαίνει πάνω σε μια καρέκλα με τη λαμπάδα του γάμου αναμμένη στο ένα χέρι και μέλι στο άλλο σχηματίζοντας ένα σταυρό στο ανώφλι για να είναι πάντα χριστιανική η ζωή τους. Περνώντας το κατώφλι πατούσε πάνω σε προβιά προβάτου, συμβολισμός για δύναμη, παραγωγή και ήρεμη οικογενειακή ζωή. Συγχρόνως έσπαγε ένα ρόδι για να κάνουν πολλούς απογόνους.

Η νύφη κερνούσε όλους τους καλεσμένους με σουμάδα¹⁵³ και στόλιζε το σπίτι με το ξομπλιαστό κουλούρι που της είχε δώσει η πεθερά της. Οι πιο στενοί συγγενείς και φίλοι του ζεύγους έμπαιναν στο γαμήλιο θάλαμο (παστός) τραγουδώντας τα παστικά τραγούδια και σκόρπιζαν στο νυφικό κρεβάτι ρύζι, λεμονανθούς και λεφτά.

Πλούσια φαγητά¹⁵⁴ και άφθονο κρασί συνοδεύουν τους χορούς και τα τραγούδια ως το πρωί. Το γαμήλιο γλέντι συνεχιζόταν και τις δυο επόμενες μέρες, στη διάρκεια του οποίου

¹⁵² Η γαμήλια αυτή πομπή προς την εκκλησία ονομάζεται ψίκι

¹⁵³ Χαρακτηριστικό γαμήλιο ποτό φτιαγμένο από αμύγδαλα

¹⁵⁴ Χαρακτηριστικό γαμήλιο φαγητό είναι το *ζιγούρι*, βραστή κατσίκα και το *γαμοπίλαφο*, ρύζι βρασμένο στο ζουμί της κατσίκας σερβιρισμένο με ανθότυρο

δεν έλειπαν οι μπαλοτιές (πυροβολισμοί). Ο γαμήλιος εθιμικός κύκλος ολοκληρωνόταν με τον αντίγαμο, συνήθως οκτώ ή δεκαπέντε μέρες μετά το γάμο, όπου γινόταν και πάλι γλέντι.

Σήμερα, πολλά από τα παραπάνω έθιμα έχουν πάψει να εφαρμόζονται στο κέντρο της πόλης καθώς έχει γίνει η εισαγωγή νεωτεριστικών στοιχείων από την Ευρώπη. Για παράδειγμα ο θεσμός του προξενιού έχει περιοριστεί ή καταργηθεί και η διαδικασία προετοιμασίας των νεόνυμφων για την τελετή του γάμου έχει απλουστευτεί. Ικανός όμως αριθμός εθίμων διατηρείται από όσους επιθυμούν να πραγματοποιήσουν παραδοσιακό κρητικό γάμο.

➤ **Θάνατος**

Το τελευταίο στάδιο στον κύκλο ζωής του ανθρώπου είναι ο θάνατος. Όπως και σε όλες τις περιοχές της Ελλάδας, έτσι και στο Ηράκλειο διατηρούνται κάποια έθιμα σχετικά με το θάνατο και τον νεκρό.

Όπως πιστεύουν οι ντόπιοι, ο άνθρωπος λίγο πριν πεθάνει αγγελοσκιάζεται, βλέπει δηλαδή τον άγγελο του Κυρίου, που κατέβηκε στη γη να πάρει την ψυχή του. Αν είναι δίκαιος, ο άγγελος του χαμογελά, αν όμως είναι άδικος και αμαρτωλός κοντά στον άγγελο βλέπει και τον διάβολο έτοιμο να του πάρει αυτός την ψυχή.

Με το ξεψύχισμα άρχιζε ο θρήνος¹⁵⁵ και το πένθιμο χτύπημα της καμπάνας. Ακολουθούσε το σαβάνωμα και τα άλλα θρησκευτικά και εθιμικά νόμιμα. Στο μεταξύ, φροντίζαν να χύσουν το νερό του σταμνιού και να φέρουν άλλο γιατί πίστευαν ότι σ' αυτό ο άγγελος έπλυνε το σπαθί του όταν πήρε την ψυχή.

Ύστερα από την ταφή μοιραζόταν η λεγόμενη *μακαριά*, από ψωμί, τυρί, ελιές και κρασί, όπου έπιναν και εύχονταν όλοι υπέρ αναπαύσεως της ψυχής του νεκρού. Σαράντα μερόνυχτα έκαιγε συνεχώς το καντήλι, στο μέρος όπου ξεψύχησε ο άνθρωπος. Δίπλα στο καντήλι τοποθετούσαν ένα ποτήρι με νερό για να δροσίζεται η ψυχή που τριγυρνά στο μέρος αυτό.

Το πένθος της οικογένειας εκδηλωνόταν με πολλούς τρόπους. Έτσι, εκτός από τα μαύρα ρούχα, δεν έτρωγαν κρέας για σαράντα μέρες. Οι άντρες δεν ξυριζόντουσαν και οι γυναίκες δεν λουζόντουσαν και έμεναν αρκετό καιρό κλεισμένες στο σπίτι.

Για το θάνατο οι κάτοικοι του Ηρακλείου πιστεύουν σε αρκετές δεισιδαιμονίες. Μερικές απ' αυτές είναι:

¹⁵⁵ Το μοιρολόι του νεκρού στην Κρήτη είναι συνήθεια ευρύτατα απλωμένη ιδιαίτερα στις ορεινές περιοχές

- Όταν κλαίει σκύλος λένε πως προμαντεύει θάνατο, γι' αυτό και όταν ακούσουν σκύλο να κλαίει του λένε “Φάε κακομοίρη την κεφαλή σου, κι όι (όχι) αλλουνού”
- Όταν φυσά δυνατός άνεμος λένε πως ξεψυχά κάποιος αμαρτωλός εκείνη την ώρα
- Άμα η σκλώπα (κουκουβάγια) κράζει στη στέγη του σπιτιού λένε πως κάποιος θα πεθάνει
- Όταν θάψουν κάποιον και γυρίσουν στα σπίτια τους πλένουν τα χέρια τους με νερό και πετούν το νερό πίσω τους για να διώξουν τα κακά πνεύματα.

Τα περισσότερα από τα παραπάνω έθιμα που αφορούν τον κύκλο ζωής του ανθρώπου δεν εφαρμόζονται σήμερα στην πόλη του Ηρακλείου, αλλά συναντιόνται σε ελάχιστα χωριά του νομού.

8.7.2. Στη διάρκεια του έτους¹⁵⁶

Οι κάτοικοι του Ηρακλείου, όπως και οι άνθρωποι όλου του κόσμου, συχνά διακατέχονταν από δεισιδαιμονίες. Ολόκληρο το έτος, αλλά και κάθε μήνας ξεχωριστά συνδέεται με πολλά έθιμα της λαϊκής λατρείας και παρατηρήματα. Τα σημαντικότερα απ' αυτά θα αναλυθούν παρακάτω για όλους τους μήνες του έτους.

➤ *Ιανουάριος*

Τα μεσάνυχτα της παραμονής της Πρωτοχρονιάς οι άνθρωποι ανοίγουν τρεις βρύσες και λένε: “Έτσά¹⁵⁷ που τρέχουνε οι βρύσες το νερό, ετσά να τρέχουνε και οι παράδες στο σπιτικό μας και ετσά π' ανοίγουνε οι βρύσες, ετσά να ανοίξουνε και οι μοίρες μας”

Τις καλές μέρες του Γενάρη τις λένε μέρες πουλιών γιατί τότε τα θαλασσοπούλια κλωσάνε τα αυγά τους.

Την Πρωτοχρονιά δεν δίνουν τίποτα δανεικό, ούτε και τα σκουπίδια στους σκουπιδιάρηδες για να μην φύγουν τα καλά του σπιτιού. Οι άνθρωποι δεν μαλώνουν, για να μην μαλώνουν όλο το χρόνο και δεν λένε μέσα στο σπίτι ονόματα από διάφορα μιανρά (π.χ. ποντικός, ψύλλος, κοριός) για να μη γεμίσει το σπίτι απ' αυτά.

Τα παιδιά αναμένουν αυτή τη μέρα για να πάρουν την *καλή χέρα*, δηλαδή τα χρήματα που τους δίνουν οι πιο στενοί συγγενείς και φίλοι της οικογένειας.

¹⁵⁶ Λαμπιθιανάκη-Παπαδάκη Ευαγγελία, “Λαογραφία Κρήτης”, Τόμος Β', Ηράκλειο Κρήτης 1982, σελ. 182-202

¹⁵⁷ Έτσά = όπως

Μα πιο πολύ απ' όλους περιμένουν το Γενάρη οι κοπέλες γιατί θα τους φανερώσει τον άντρα που θα πάρουν. Την παραμονή της Πρωτοχρονιάς πριν κοιμηθούν λένε:

*‘Ε, Γενάρη καλαντάρη και καλέ και διαμαντάρη,
απ’ την έρημο περνάς και τσι μοίρες χαιρετάς,
εκείά (εκεί) είν’ και μένα η μοίρα μου,
λούγεται, χτενίζεται χρυσό γαιτάνι πλέκεται.*

*Πέτση (πες της) μη λουστεί, μη χτενιστεί, χρυσό γαιτάνι μη πλεχτεί,
μόνο να ‘ρθεί να με βρει και να μου πει
ποιόν άντρα θε να πάρω εγώ, ποιόν άντρα θα στεφανωθώ’’*

➤ **Φεβρουάριος**¹⁵⁸

Ο Φεβρουάριος είναι ο μήνας των Αποκριών. Προηγούνται χρονικά της Μ. Σαρακοστής και διαρκούν χρονικά τρεις εβδομάδες. Οι μεταμφιέσεις, οι διασκεδάσεις, τα θεατρικά δρώμενα κλπ. είναι προέκταση των εορτών της Πρωτοχρονιάς των Ρωμαίων και των Βυζαντινών. Η εκκλησία ονόμασε το Καρναβάλι (carne – vale = κρέας έχει γεια) Αποκριά, δηλαδή αποχή από το κρέας (νηστεία). Τα κύρια στοιχεία της Αποκριάς είναι:

- Οι μεταμφιέσεις που όπως οι αρχαίες διονυσιακές γιορτές έχουν σκοπό τη βλάστηση
- Ο χορός, τα χτυπήματα στη γη με τα πόδια έχουν σκοπό το ξύπνημα της γης, της καρποφορία
- Τα φαγοπότια που σχετίζονται με τα προϊόντα που παράγει η γη

Τα τελευταία χρόνια ο κόσμος διασκεδάζει στις πόλεις την Αποκριά, είτε σε “κατ’ οίκον” συγκεντρώσεις (πάρτυ μασκέ σαφώς προκαθορισμένα) ή σε δημόσιους χώρους ή απλώς παρακολουθώντας από τα πεζοδρόμια την παρέλαση των μεταμφιεσμένων, με αποτέλεσμα να ξεθωριάζουν οι εικόνες και τα χρώματα της παραδοσιακής Αποκριάς του νησιού.

Παλιότερα, οι μασκάρες ή *κουκούγεροι* (άλλη ονομασία των μεταμφιεσμένων στην Κρήτη), ετοίμαζαν τις μουτσούνες τους (μάσκες) από προβιές λαγού ή κουνελιού. Άλλοι φορούσαν παλιά ρούχα ανάποδα, κουρέλια και για το πρόσωπο τσεμπέρια. Απαραίτητα στις μεταμφιέσεις ήταν και τα κουδούνια σε διάφορα είδη και μεγέθη, που κρεμούσαν στη μέση τους και που με ρυθμικές κινήσεις έπαιζαν και συνόδευαν τα βήματά τους¹⁵⁹. Οι μασκάρες μαζευόντουσαν σε παρέες και γύριζαν στα σπίτια προκαλώντας τους νοικοκύρηδες να τους

¹⁵⁸ <http://www.patris.gr/articles/2828>

¹⁵⁹ Αυτοί οι μασκαράδες αποκαλούνται *ντιρλέζηδες*. Στα χέρια τους κρατούσαν χοντρά ραβδιά, τις *χουρχούδες* και μ’ αυτά έκαναν κινήσεις και χειρονομίες τέτοιες σα να φοβέριζαν τους περιέργους που ήταν έτοιμοι να τους ξεμασκαρώσουν για να τους γνωρίσουν.

αναγνωρίσουν χωρίς να τους ξεμασκαρώσουν. Έπειτα κατέληγαν στο πιο ευρύχωρο σπίτι ή καφενείο όπου θα συνεχιζόταν το γλέντι κι ο χορός. Ωστόσο είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι η διασκέδαση, η χαρά και το κέφι, δεν ξέφευγε από το μέτρο και το πρέπον που χαρακτηρίζει τους ανθρώπους του νησιού.

Πέρα από τα μασκαρέματα στο γιορταστικό και παράδοξο σκηνικό των Αποκριών σημαντικό ρόλο έπαιζαν και τα παιχνίδια (όπως η μακριά γαϊδάρα, το γαϊτανάκι κλπ.), τα σατιρικά τραγούδια, τα αστεία θεατρικά δρώμενα (π.χ. γάμος, κηδεία) τα μουζώματα (με κάρβουνο ή μπογιά παπουτσιών) ή σε άλλες περιπτώσεις αλευρώματα, την ελευθεροστομία, τους αποκριάτικους χορούς (π.χ. αράπικος, ζερβόδεξος).

Όλο το παραπάνω σκηνικό έδενε κι ολοκληρωνόταν με το καλό φαγητό. Το βραστό, η μακαρονάδα με τον ανθότυρο και οι μυζηθρόπιτες, αποτελούσαν τη βάση στα αποκριάτικα φαγητά.

Τα σημαντικότερα παρατηρήματα των Αποκριών είναι τα παρακάτω:

- Τα Σάββατα των τριών τελευταίων εβδομάδων¹⁶⁰ τα λέμε “Ψυχοσάββατα”. Οι νοικοκυρές ετοιμάζουν κόλλυβα και μαζί με κρασί τα πηγαίνουν στην εκκλησία. Αυτά τα Σάββατα είναι αφιερωμένα στους νεκρούς και δεν αφήνουν περιθώρια για λουσίματα και καλλωπισμούς εκ μέρους των γυναικών.
- Αν φταρνιστεί κανείς στο αποκριάτικο τραπέζι το θεωρούν για κακό (ξενιτιά ή θάνατος).
- Τα ψίχουλα του ψωμιού του τραπεζιού της τελευταίας Αποκριάς τα φυλάνε τα κορίτσια και τα βάζουν στο μαξιλάρι τους το βράδυ για να ονειρευτούν ποιον θα πάρουν.
- Σε αποκριάτικα τραπέζια της τελευταίας Κυριακής, τα φαγητά παραμένουν στο τραπέζι όλη μέρα.
- Στ’ αποκριάτικα τραπέζια, δεν τρώνε μόνοι τους οι άνθρωποι του σπιτιού. Φέρνουν κι άλλοι συγγενείς και φίλοι τα φαγητά τους κι έτσι γίνεται μια συντροφιά μεγάλη όπου εύκολα δημιουργείται κέφι και γλέντι.

➤ **Μάρτιος**

Για να μη μαυρίσει ο ήλιος του Μάρτη τις κοπέλες, κάνουν τα Μαρτίσια, που είναι βραχιολάκια από διάφορες στριμμένες κλωστές μάλλινες, βαμβακερές, άσπρες, χρωματιστές

¹⁶⁰ Της Κρεατίνης, της Τυρινής και της Πρώτης εβδομάδας της νηστείας

και τις περνάνε σαν βραχιόλι στο χέρι τους την πρώτη του Μάρτη. Τα Μαρτίσια τα λύνουν όταν θα δουν για πρώτη φορά χελιδόνια.

Ο Μάρτης, πίστευαν οι Ηρακλειώτες, πως είχε δυο γυναίκες. Η μια ήταν πολύ όμορφη αλλά φτωχή και η άλλη πολύ άσχημη αλλά πλούσια. Δεν μπορούσε όμως να αποχωριστεί ούτε τη μια ούτε την άλλη. Όταν λοιπόν κοιμόταν ανάμεσα στις δυο γυναίκες και κοιτούσε προς την άσχημη κατσούφιαζε και τότε υπήρχε συννεφιά, βροχές και σπάνια χιόνια. Όταν γύριζε προς την όμορφη, γελούσε και τότε υπήρχαν λιακάδες και ομορφιά στο νησί.

Την παραμονή της Πρωτομαρτίας έπαιρναν λίγο κίτρινο και άσπρο μετάξι, το μπέρδευαν σε μια τριανταφυλλιά και έλεγαν: “Άσπρη να ‘μαι σαν βαμβάκι, κόκκινη σαν το κεράσι, δροσερή σαν το νεράκι, Μάρτη και καλοκαιράκι”.

Λένε πως όποιος πρωτοδεί αρνί τον Μάρτη, θα αγαπά τον ύπνο όλο το καλοκαίρι και θα τεμπελιάζει, ενώ αν δει κατσικάκι θα είναι ξύπνιος και σβέλτος στις δουλειές του. Όποιος ακούσει για πρώτη φορά το τραγούδι του κούκου θα είναι ο πιο τυχερός της χρονιάς.

Στη γιορτή των Αγίων Σαράντα δεν σπέρνουν τίποτα γιατί πιστεύουν πως θα κάνει σαράντα μέρες να φυτρώσει. Αλλά φυτεύουν λουλούδια και λένε: “Σαράντα να φας, σαράντα να πιεις, σαράντα να βάλεις στη γη για την ψυχή σου”. Έτσι τα λουλούδια εκείνης της μέρας ανθίζουν.

Τα πρωινά του Μάρτη κάνει πολύ κρύο το λεγόμενο απόι. Γι’ αυτό υπάρχει η παροιμία: “Όταν έχει ήλιο παίρνει τον γαμπά σου (την κάπα σου) και όταν βρέχει ξάσου (κάνε ότι θες)”.

Η 25^η Μαρτίου είναι εθνική εορτή και γιορτάζεται στο Ηράκλειο, όπως και σε όλη την Ελλάδα με παρέλαση, η οποία ξεκινάει από την Πλατεία Ελευθερίας και καταλήγει στα Λιοντάρια. Έπειτα ακολουθεί διασκέδαση καθώς όλος ο κόσμος ξεχύνεται στις καφετέριες και τις ταβέρνες.

➤ *Απρίλιος*¹⁶¹

Τον Απρίλιο οι άνθρωποι συνηθίζουν να φυτεύουν πολλά λουλούδια γιατί τον θεωρούν γούρικο μήνα. Λένε πως της Πρωταπριλιάς η δροσούλα και η πάχνη είναι φάρμακο για τον πυρετό, γι’ αυτό μαζεύανε το νερό (της δροσούλας) σ’ ένα μπουκάλι και το πίνανε όταν είχαν πυρετό.

¹⁶¹ Εφημερίδα Μίτος, 10 – 11 Απριλίου 2004, σελ 22-23

Την παραμονή του Αγίου Γεωργίου μαζεύανε τσουκνίδες και τις βάζανε στις τρύπες της πόρτας, γιατί πίστευαν πως τη νύχτα βγαίνει το κακό πνεύμα και αν τρυπώσει από καμιά χαραμάδα μέσα στο σπίτι θα πάρει το γούρι του σπιτιού.

Ο Απρίλιος είναι ο κατ' εξοχήν μήνας του Πάσχα. Ο εορταστικός κύκλος ανοίγει με το Σάββατο του Λαζάρου. Το πρωί του Σαββάτου τα παιδιά γυρίζουν από σπίτι σε σπίτι και τραγουδούν το Λάζαρο, κρατώντας ένα καλαμένιο σταυρό, στολισμένο με μαχαιρίδες και λεμονανθούς. Σε πολλές περιοχές του νησιού συνηθίζουν να ζυμώνουν τα “λαζαράκια”¹⁶².

Τη Μεγάλη Εβδομάδα οι Ηρακλειώτες αναφέρονται στα γεγονότα των ημερών με το ακόλουθο τραγουδάκι:

“Μεγάλη Δευτέρα, μεγάλη μαχαίρα
Μεγάλη Τρίτη, μεγάλη κρίση
Μεγάλη Τετάρτη, ο Χριστός εχάθει
Μεγάλη Πέμπτη, ο Χριστός ευρέθει
Μεγάλη Παρασκευή, ο Χριστός στο καρφί
Μεγάλο Σάββατο, ο Χριστός στον τάφο
Μεγάλη Κυριακή, ο Χριστός θ’ αναστηθεί ”

Τη Μεγάλη Δευτέρα και τη Μεγάλη Τρίτη, οι νοικοκυρές ασβεστώνουν και προετοιμάζουν τα σπίτια και τις αυλές, ενώ από τη Μεγάλη Τετάρτη αρχίζουν να ζυμώνουν ψωμιά¹⁶³ και καλλιτσούνια.

Την Μεγάλη Πέμπτη βάφονται τα κόκκινα αυγά. Πίστευαν μάλιστα, ότι αν αφήσεις ένα κόκκινο αυγό (συνήθως αυτό που βάφεται πρώτο) στο εικονοστάσιο, δεν χαλάει και με τα χρόνια ο κρόκος του γίνεται μαργαριτάρι. Το βράδυ της Μεγάλης Πέμπτης, οι πιστοί πήγαιναν στην εκκλησία έχοντας μαζί τους ένα κομμάτι σπάγγο ή νήμα, συνήθως μπλε, και μετά από κάθε Ευαγγέλιο έκαναν και ένα κόμπο. Στο τέλος το νήμα είχε δώδεκα κόμπους και το κρεμούσαν στο λαιμό τους για να προστατεύονται από τις αρρώστιες.

Την Μεγάλη Παρασκευή συνηθίζεται πριν από το φαγητό να πίνουν ένα ποτήρι ξύδι με λεμόνι επειδή οι Εβραίοι έδωσαν στο Χριστό ξύδι. Μετά την Αποκαθήλωση, τα κορίτσια στολίζουν τον επιτάφιο με λεμονανθούς και ανοιξιιάτικα αγριολούλουδα, τραγουδώντας τα μοιρολόγια της Παναγίας. Επίσης, τη Μεγάλη Παρασκευή δεν καρφώνουν στον τοίχο καρφιά και οι γυναίκες δεν φορούν κόκκινα ρούχα.

¹⁶² Είναι ελλειψοειδείς άρτοι μεγάλου μεγέθους, με ανθρώπινη μορφή σε νεκρική στάση και τα χέρια δεμένα σταυρωτά με κορδέλα από ζύμη

¹⁶³ Το σχήμα των πασχαλιάτικων ψωμιών (τσουρέκια) διαφέρει από περιοχή σε περιοχή

Τη νύχτα του Μεγάλου Σαββάτου, στο προαύλιο της εκκλησίας ανάβουν μια μεγάλη πυρά και καίνε το ομοίωμα του Ιούδα. Σε πολλές περιοχές του νησιού, η είσοδος του ιερέα στο ναό λάμβανε το χαρακτήρα ενός μικρού δρώμενου: ο νεωκόρος, παρίστανε τον Άδη ή το Διάβολο, έκλεινε την πόρτα και ο ιερέας φώναζε “Άρατε πύλας”. Ο νεωκόρος από μέσα ρωτούσε “Ποιος είναι;” Και ο ιερέας απαντούσε “Κύριος κραταιός” και με μία κλωτσιά άνοιγε την πόρτα και έμπαινε στην εκκλησία με προτεταμένη τη λαμπάδα.

Στην Ανάσταση την ώρα που λέει ο παπάς το “Χριστός Ανέστη” αν μελετήσεις από μέσα σου κάτι καλό που θέλεις για τον εαυτό σου, θα γίνει. Γυρνώντας σπίτι καθόταν όλοι η οικογένεια στο εορταστικό τραπέζι, το οποίο περιελάμβανε σούπα από βραστό αρνί, τηγανητά συκωτάκια και γαρδουμάκια.

➤ *Μάιος*

Το πρωί της Πρωτομαγιάς τα κορίτσια πήγαιναν στα πηγάδια και έφερναν το αμίλητο νερό. Με εκείνο το νερό πλενόταν όλη η οικογένεια για το καλό του Μάη. Τις πολύ πρωινές ώρες έτρωγαν γλυκά για να περάσει ο μήνας γλυκός σαν το μέλι γιατί πίστευαν πως ο Μάης έχει κάποια “άσχημη στιγμή”. Μία παλιά κατάρρα λέει: “Η κακή ώρα του Μάη να σε βρει”. Επίσης έτρωγαν μέλι και έπιναν γάλα για να διώξουν τα κακά πνεύματα.

Η αρραβωνιασμένη κοπέλα την πρώτη μέρα του Μάη πήγαινε μια στάμνα γεμάτη με φρέσκο νερό στην πεθερά της κι εκείνη της έδινε για τον κόπο της ένα χρυσό φλουρί. Με το νερό εκείνο πλενόntonτουσαν ο γαμπρός, η πεθερά, ο πεθερός και οι κουνιάδοι και ευχόντουσαν στην κοπέλα καλά στέφανα.

Στο στεφάνι της πρωτομαγιάς βάζουν και μια σκελίδα σκόρδου για να μην τους ματιάζουν όλο το χρόνο.

Αυτό το μήνα δεν φυτεύουν βασιλικούς γιατί πιστεύουν πως θα πεθάνει κάποιος δικός τους άνθρωπος. Επίσης, λένε πως όποιος γεννηθεί τότε δεν τον πιάνουν τα μάγια. Γι’ αυτό μια παροιμία λέει: “Το Μάη εγεννήθηκα και μάγια δε φοβούμαι”.

Κάθε Μάιο γιορτάζεται ένα από τα κορυφαία γεγονότα στην ιστορία της Κρήτης: η Μάχη της Κρήτης. Οι εκδηλώσεις ξεκινούν στις 9 – 10 Μαΐου και ολοκληρώνονται στις 20 του ίδιου μήνα. Κατά τη διάρκειά τους γίνονται ομιλίες, καταθέσεις στεφάνων, εκθέσεις και συναυλίες. Εντυπωσιακή κάθε χρόνο είναι η παρουσία βετεράνων πολεμιστών του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, που έλαβαν μέρος στη Μάχη της Κρήτης και έρχονται από την Αγγλία, την Αυστραλία, τη Νέα Ζηλανδία και τη Γαλλία.

➤ *Ιούνιος*¹⁶⁴

Την παραμονή του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου είναι έθιμο να μαζεύουν τα στέφανα και τις ανθοδέσμες του Μάη, να ανάβουν φωτιά μ' αυτές και να πηδάνε τη φλόγα. Λένε ότι είναι καλό για την υγεία όσων παίρνουν μέρος σ' αυτή τη λατρεία¹⁶⁵.

Επίσης, τη μέρα αυτή έκοβαν ένα συκόφυλλο και το άφηναν όλη τη νύχτα στα κεραμίδια του σπιτιού. Αν το πρωί βρεθεί το φύλλο δροσερό είναι καλό σημάδι για το σπίτι, αν βρεθεί μαραμένο, κάποιος στο σπίτι θα πάθει κακό.

Η λατρεία του Κλήδονα γίνεται στις 24 Ιουνίου, ανήμερα της γιορτής του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου. Ένα κορίτσι πηγαίνει την παραμονή στη βρύση και κουβαλάει νερό μέσα σε μια στάμνα χωρίς να μιλήσει σε κανένα (αμίλητο νερό). Το κορίτσι πρέπει να είναι πρώτο παιδί της οικογένειας και να έχει στη ζωή και τους δυο γονείς. Η στάμνα τοποθετείτε στην αυλή και ρίχνουν μέσα σ' αυτό νέοι και νέες τα *ριζικάρια*¹⁶⁶. Μετά σκέπαζαν το στόμιο της στάμνας με κόκκινο ύφασμα και έβαζαν πάνω ένα κλειδί για να κλειδώσουν τον Κλήδονα και έλεγαν:

“Κλειδώνουμε τον κλήδονα με τα’ Άη Γιαννιού τη χάρη,
κι απούχει (που έχει) ριζικό καλό να δώσει και να πάρει”

Την άλλη μέρα μαζεύονται όλοι για να βγάλουν τα ριζικάρια και το καθένα απ’ αυτό συνοδεύεται από μια μαντινάδα που θεωρείτε ότι αυτή φανερώνει την τύχη, το ριζικό καθενός. Ο επιφορτισμένος με το άνοιγμα του Κλήδονα βάζει το χέρι του μέσα στη στάμνα και βγάζει, μετά από κάθε μαντινάδα που λένε, ένα ριζικάρι. Όποιος αναγνωρίζει το ριζικάρι του το παίρνει, έχοντας κατά νου ότι του αναλογεί και η μαντινάδα που ειπώθηκε προηγουμένως.

“Μήλο έβαλα στον Κλήδονα να δω το ριζικό μου
Αν ίσως και στεφανωθώ τον αγαπητικό μου ”

Την ημέρα των Αγίων Αποστόλων οι κοπέλες χύνουν σ' ένα πηγάδι νερό που έχουν φυλάξει από τον Κλήδονα και λένε: “Ε, νεράιδες του γιαλού και στοιχειά του πηγαδιού, τον άντρα που θα πάρω να μου ξεφανερώσετε και να μου τονε δώσετε”.

➤ *Ιούλιος*

Στο Ηράκλειο πιστεύουν πως όποιος γεννηθεί τον μήνα αυτό είναι αντρειωμένος.

¹⁶⁴ <http://www.patrís.gr/articles/11146>

¹⁶⁵ Από αυτό το έθιμο ο Άγιος Ιωάννης λέγεται και Λαμπαδιάρης

¹⁶⁶ Τα ριζικάρια μπορεί να είναι αντικείμενα χρυσά ή ασημένια ή διάφορα φρούτα εποχής, πάνω στα οποία έχουν χαράξει ο καθένας το μονόγραμμά του

Την ημέρα της Αγίας Μαρίνας, στις 17 Ιουλίου, μάζευαν σε ένα καλάθι τα καλύτερα τσαμπιά από κόκκινα σταφύλια, τα πηγαίνανε στο σπίτι και τα σκοπούσαν στο πάτωμα λέγοντας: “Όξω (έξω) ψύλλοι και κοριοί και στα όρη ποντικοί”.

Στις 20 Ιουλίου, την ημέρα του Προφήτη Ηλία¹⁶⁷, μάντευαν οι βοσκοί από τα σύννεφα της Ανατολής και της Δύσης τον καιρό που θα κάνει όλο το χρόνο. Αν έβγαιναν σύννεφα από το νότο λέγανε πως ο χειμώνας θα ήταν ελαφρύς.

Τον μήνα αυτό διοργανώνεται στην πόλη το Φεστιβάλ Καλοκαιριού, το οποίο διαρκεί τρεις μήνες. Περιλαμβάνει συναυλίες παραδοσιακής και έντεχνης μουσικής, θεατρικές παραστάσεις, εκδηλώσεις λόγου και τέχνης και εικαστικές εκθέσεις.

Επίσης, την τελευταία εβδομάδα του Ιουλίου οργανώνεται από τα λιμεναρχεία του νησιού η Ναυτική Εβδομάδα.

➤ *Αύγουστος*

Τις πρώτες έξι μέρες του Αυγούστου τις λένε *δρύμες*. Εκείνες τις μέρες οι γυναίκες δεν έπλεναν ρούχα για να μην έρθουν οι νεράιδες και τους τα σκίσουν, δεν λουζόντουσαν για να μην πέσουν τα μαλλιά τους και δεν γινόντουσαν προξενειά γιατί δεν θα πετυχαίνανε.

Λένε πως την νύχτα της παραμονής του Χριστού ανοίγουν οι ουρανοί για μια στιγμή και κλείνουν αμέσως και όποιος έχει πίστη και μένει όλη τη νύχτα έξω το βλέπει¹⁶⁸.

Στις 6 Αυγούστου, ημέρα της Μεταμορφώσεως του Χριστού, οι αμπελουργοί πηγαίνουν μέσα σε δίσκους σταφύλια στην εκκλησία για να τα ευλογήσει ο παπάς και να πάει καλά η χρονιά τους.

Την ημέρα του Αγίου Φανουρίου όσοι έχουν κάνει τάμα μια πίτα στον Άγιο, τη σταυρώνουν τρεις φορές και τη μοιράζουν για να συγχωρέσει ο κόσμος τη μάνα και την αδερφή του, που ήταν αμαρτωλές. Ακόμα όποιος έχει χάσει κάτι και τάξει στον Άγιο Φανούριο μια πίτα θα το βρει.

¹⁶⁷ Οι εκκλησίες του Προφήτη Ηλία είναι πάντοτε χτισμένες σε βουνό. Αυτό συνέβαινε σύμφωνα με τους κατοίκους του νησιού γιατί ο Προφήτης Ηλίας ήταν ναυτικός, και όταν αποφάσισε να ξεπαρκάρει θέλησε να πάει σε έναν τόπο που να μην γνωρίζει κανείς, ούτε και να έχει δει θάλασσα και καράβια. Έτσι κατέληξε στην κορυφή του βουνού.

¹⁶⁸ Το γεγονός που ακολουθεί αναφέρεται σε αυτό το παρατήρημα. Μια χρονιά, την ώρα που άνοιγαν οι ουρανοί, ένας γεωργός πήγε στο περιβόλι του και έδεσε το μοσχάρι του σε ένα χαμηλό κλαδί και επέστρεψε σπίτι του. Το πρωί που ξύπνησε είδε το μοσχάρι του κρεμασμένο στην κορυφή του δέντρου. Δεν μπορούσε όμως να καταλάβει πως έγινε αυτό και ένας καλός γέρος (με μεγάλη πίστη) του είπε: “Τότε που έδενες το μοσχάρι σου άνοιξαν οι ουρανοί, τα δέντρα έσκυψαν να προσκυνήσουν και το κλαδί που το έδεσες ήταν η κορυφή του δέντρου που εκείνη την ώρα ήταν σκυμμένη κάτω”.

Ο Αύγουστος είναι ο μήνας του τρύγου. Τότε μαζεύονται όλοι οι συγγενείς και βοηθάνε στο μάζεμα των σταφυλιών. Πριν ξεκινήσουν σταυρώνουν τα σύνεργά τους και ξεκινάνε για το αμπέλι. Όταν τελειώσουν τη δουλειά τρώνε, πίνουν και τραγουδάνε.

*‘Μπαίνω σ’ ένα αμπέλι με μια εργαθιά
να το νοικοκύρη και τη νοικοκερά.
Καλώς το νοικοκύρη να του τρυγήσουμε
τα κόκκινα σταφύλια να του πατήσουμε.
Κι ο μούστος στο βαρέλι θε να γενεί κρασί,
τ’ Αϊ Γιώργη να πιούμε όλοι του μεθυστή’’*

Με τον πρώτο μούστο του τρύγου κάνουν μουσταλευριά και τη μοιράζουν σε γείτονες και συγγενείς για να γίνει το κρασί τους καλό.

➤ **Σεπτέμβριος**

Στις 31 Αυγούστου, έπαιρναν ένα φρέσκο καρύδι και το έβαζαν στα κεραμίδια. Την άλλη μέρα το πρωί (1^η Σεπτεμβρίου) έσπαγαν το καρύδι κι αν έβγαζαν από μέσα ολόκληρη την ψίχα θα ήταν γεροί όλο το χρόνο.

Την ημέρα του Τιμίου Σταυρού, 14 Σεπτεμβρίου, τα μεσάνυχτα, οι δίκαιοι και καλοί άνθρωποι έβλεπαν τον ουρανό να ανοίγει σε σχήμα σταυρού. Ακόμη, όσοι πονούσαν στα μάτια και νήστευαν εκείνη τη μέρα και προσεύχονταν, γινόντουσαν καλά.

Στις 27 Σεπτεμβρίου γιορτάζεται η Παγκόσμια Ημέρα Τουρισμού, η οποία οργανώνεται από τον Ελληνικό Οργανισμό Τουρισμού (ΕΟΤ) της Κρήτης. Οι εκδηλώσεις την ημέρα αυτή στοχεύουν στην προβολή του Ηρακλείου, αλλά και όλης της Κρήτης με την παρουσίαση της φυσικής ομορφιάς, της παραδοσιακής κουζίνας, της μουσικής κτλ.

➤ **Οκτώβριος**

Τον Οκτώβριο πριν αρχίσουν οι γεωργοί τη σπορά βάζουν στο τραπέζι ένα πιάτο στάρι, κριθάρι, κουκιά κτλ. και φωνάζουνε τον παπά να κάνει αγιασμό, για να φυτρώσουν καλά οι σπόροι και να υπάρξει μεγάλη σοδειά.

Ο μήνας αυτός έχει αρκετές καλοκαιρινές μέρες και κι αυτό οι άνθρωποι συνηθίζουνε να λένε: “Οκτωβριάκι, το μικρό (μικρό) καλοκαιράκι”.

Την 28^η Οκτωβρίου γιορτάζεται σε ολόκληρη τη χώρα το ΟΧΙ των Ελλήνων προς τους ξένους κατακτητές, με παρελάσεις και καταθέσεις στεφανιών στη μνήμη των ηρώων.

➤ **Νοέμβριος**

Στις 3 Νοεμβρίου, ημέρα του Αγίου Γεωργίου, συνηθίζουν σε ολόκληρη την Κρήτη να ανοίγουν τα βαρέλια με το καινούριο κρασί, για να δοκιμάσουν αν είναι καλό. Επειδή μερικές φορές τότε πίνουν λίγο παραπάνω και μεθάνε, ο Άγιος Γεώργιος ονομάζεται Μεθυστής.

Ο πολιούχος του Ηρακλείου Άγιος Μηνάς γιορτάζεται στην πόλη στις 11 Νοεμβρίου. Η ημέρα εκείνη θεωρείται αργία και τα καταστήματα και τα σχολεία παραμένουν κλειστά.

Την ημέρα του Αγίου Ανδρέα, στις 30 Νοεμβρίου, λένε πως όποιος δεν ψήσει στο τηγάνι του τηγανίτες για χάρη του Αγίου, το τηγάνι του τρυπά. Γι' αυτό και λέγεται και τρυποτηγανάς (ο Άγιος Ανδρέας).

Στο τέλος του μήνα ξεκινάει το λιομάζεμα, δηλαδή το μάζεμα της ελιάς. Επειδή οι περισσότερες ελιές του νησιού είναι χοντρολιές¹⁶⁹ και αργούν να πέσουν, το μάζεμα κρατάει αρκετό καιρό. Οι δουλειές ξεκινάνε πάντοτε με την ευλογία του θεού και καταλήγουν σε φαγοπότι και τραγούδι.

➤ Δεκέμβριος¹⁷⁰

Τα παραδοσιακά ελληνικά Χριστούγεννα είναι όμοια σε όλα τα μέρη της Ελλάδας. Το Ηράκλειο παρουσιάζει κάποιες διαφορές οι οποίες αναφέρονται παρακάτω.

Από τα Χριστούγεννα μέχρι και τα Φώτα οι γυναίκες κρεμούσαν στο τζάκι δώδεκα αδράχτια για να τα δούνε οι καλικάτζαροι από την καμινάδα και να μην μπούνε στο σπίτι. Οι καλικάτζαροι στην Κρήτη λέγονται καρακατζόληδες ή καρκατσόλοι. Κατά την παράδοση, τη νύχτα της παραμονής των Φώτων, τα ζώα μιλούνε και όποιος άνθρωπος από περιέργεια κρυφτεί για να τ' ακούσει, μένει ανάπηρος.

Τα κάλαντα, κάλαντρα στην κρητική διάλεκτο, είναι τραγούδια που με αφορμή το θρησκευτικό περιεχόμενο της εορτής, ζητούν φιλοδωρήματα για τους τραγουδιστές. Τα φιλοδωρήματα παλιότερα ήταν είδη πρώτης ανάγκης.

*“...ή απάκι ή λουκάνικο ή από λαγού κομμάτι ή από την μαύρη όρνιθα κιανένα
αβγουλάκι, κι αν είναι κι απού τη γαλανή (άσπρη) ας είν' και ζευγαράκι. Κι απού το
λαδοπίθαρο κιαμια οκά λαδάκι, κι αν ειν' και περισσότερο, κρατούμε μεις τα' ασκάκι...”*

Κάλαντα λέγονται την παραμονή των Χριστουγέννων, την παραμονή της Πρωτοχρονιάς, την παραμονή τ' Αγιασμού (των Φώτων), αλλά και το Σάββατο του Λαζάρου και την Πρώτη του Μάρτη (αρχαία πρωτοχρονιά).

¹⁶⁹ Ποικιλία ελιάς

¹⁷⁰ <http://www.cretan-music.gr/hristougenna.htm>

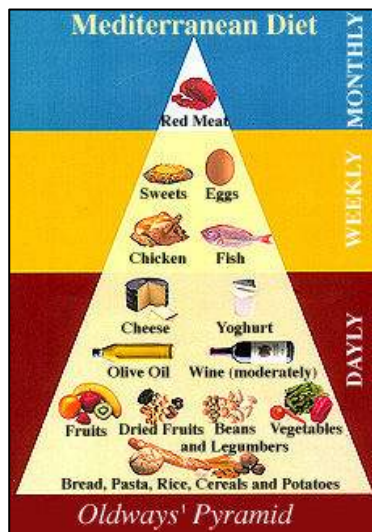
Τη νύχτα της παραμονής των Χριστουγέννων βάζανε λίγη ζύμη σ' ένα πιάτο και κάποια στιγμή, ενώ *βεγγερίζανε* (ξενυχτούσαν συζητώντας) περιμένοντας, η ζύμη ανέβαινε και γινόταν προζύμι. Τότε, κατά την πίστη των ανθρώπων, ήταν η ώρα που γεννάται ο Χριστός.

Επίσης, την παραμονή έσφαζαν στα χωριά τους χοίρους και παρασκεύαζαν από αυτούς λουκάνικα, σύγλινα, πηχτή και άλλα φαγητά που μπορούσαν να διατηρηθούν για αρκετό καιρό. Ζυμώνανε ψωμιά και χριστόψωμα και ετοιμάζανε τα ξεροτήγανα (δίπλες).

8.8. Διατροφή¹⁷¹

Η διατροφή και τα είδη του φαγητού αποτελούν αναμφίβολα στοιχεία που καθορίζουν τη φυσιογνωμία μιας πόλης. Για να μπορέσουμε έτσι να προσδιορίσουμε την φυσιογνωμία της πόλης του Ηρακλείου θα παρουσιάσουμε στο παρόν κεφάλαιο την παραδοσιακή διατροφή των κατοίκων της. Αρχικά, αφού γίνει η παράθεση της μεσογειακής διατροφής, θα γίνει ιστορική αναδρομή της διατροφής ξεκινώντας από τα μινωικά χρόνια και έπειτα θα αναφερθούν τα χαρακτηριστικά της κρητικής διατροφής.

Σημαντικό είναι να επισημάνουμε ότι η διατροφή του Ηρακλείου είναι δύσκολο να διαχωριστεί από την διατροφή της Κρήτης, καθώς τα τρόφιμα είναι ίδια σε όλο το νησί, αυτό που μπορεί καμιά φορά να αλλάξει είναι ο τρόπος μαγειρέματος. Γι' αυτό στο παρόν κεφάλαιο κρητική διατροφή και διατροφή του Ηρακλείου είναι ίδια.

Εικόνα 26: Πυραμίδα Μεσογειακής Δίαιτας

Η σύγχρονη διαιτολογία θεωρεί σήμερα τη μεσογειακή διαίτα ως τρόπο ζωής που χαρίζει μακροζωία και καλή υγεία. Το 1994 ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, η Σχολή Δημόσιας Υγείας του Harvard, και ο Οργανισμός Υγείας Oldways παρουσίασαν την λεγόμενη Πυραμίδα της Μεσογειακής Δίαιτας αποδεικνύοντας επιστημονικά ότι η διατροφή των λαών της Μεσογείου, πλούσια σε λαχανικά, όσπρια, φρούτα, δημητριακά και με βασική πηγή λίπους το ελαιόλαδο, συντελεί στη διατήρηση της καλής υγείας και τη μακροζωία.

Η “μελέτη των επτά χωρών” που άρχισε το 1956 και συνεχίζεται ως τις μέρες μας, φέρουν διεθνώς την Κρήτη ως το καλύτερο και πιο χαρακτηριστικό δείγμα μεσογειακής

¹⁷¹Ψιλάκης Μ & Ν., “Κρητική παραδοσιακή κουζίνα, το θαύμα της κρητικής διατροφής”, Ηράκλειο 2001, σελ. 17-31, <http://www.ebeh.gr/diatrofi/greek/data/products.htm>

διατροφής. Αφού διαπίστωσαν πως οι κάτοικοι του νησιού έχουν τα πιο μικρά, σε παγκόσμια κλίμακα, ποσοστά θνησιμότητας από καρδιαγγειακά νοσήματα και καρκίνους, άρχισαν να αναζητούν την ταυτότητα της διατροφής που χάρισε στους Κρητικούς αυτά τα προνόμια υγείας.

Η Κρήτη έχει μια από τις αρχαιότερες και πιο εύγευστες γαστρονομικές παραδόσεις στον κόσμο. Η παραδοσιακή διατροφή του Ηρακλείου, και κατ' επέκταση η κρητική παραδοσιακή διατροφή, θεωρείται σήμερα (όπως έδειξε και η μελέτη των επτά χωρών) ιδανική για την κατάκτηση και τη διατήρηση της υγείας του ανθρώπου. Κι αυτό γιατί, οι Κρητικοί τρέφονται με τα προϊόντα που παράγει η γη τους, δηλαδή τρώνε άφθονα κηπευτικά, χόρτα και λαχανικά, όσπρια και φρούτα, αρωματίζουν το φαγητό τους με βότανα και φυτά από τα βουνά του νησιού, όπως θυμάρι και βασιλικό, ενώ σχεδόν πάντα συνοδεύουν το φαγητό με κρασί από τα τοπικά αμπέλια και εξαιρετικά νόστιμο ψωμί, που παραδοσιακά είναι ζυμωτό. Άλλο χαρακτηριστικό του κρητικού τραπέζιού είναι η ποικιλία των πιάτων, όπου κανένα δεν μονοπωλεί τη γεύση αλλά όλα μαζί συνθέτουν ένα εύγευστο σύνολο. Το σημαντικότερο όμως διατροφικό στοιχείο είναι το λάδι, το οποίο για τους Κρητικούς όπως και για όλους τους λαούς της Μεσογείου, αποτελεί τη βασική πηγή λίπους.

➤ *Ιστορική αναδρομή*

Η ιστορία της διατροφής του Ηρακλείου και της κρητικής κουζίνας ξεκινάει από πολύ παλιά. Αποτελεί τη συνέχεια μιας παράδοσης που ξεκινά από τη *Μινωική εποχή* και φτάνει ως τις μέρες μας. Από τα ευρήματα των αρχαιολογικών ανασκαφών του Μινωικού πολιτισμού (περίπου 4000 χρόνια πριν), φαίνεται πως και οι αρχαίοι Μινωίτες κατανάλωναν τα ίδια σχεδόν προϊόντα που καταναλώνει και ο σημερινός κάτοικος του νησιού. Στα ανάκτορα της Μινωικής εποχής βρέθηκαν μεγάλα πιθάρια για το λάδι της ελιάς, τους δημητριακούς καρπούς, τα όσπρια και το μέλι και στις διάφορες εικονογραφικές μαρτυρίες βλέπουμε τον πλούσιο κόσμο των κρητικών φυτών και βοτάνων.

Εικόνα 27: Πιθάρια αποθήκευσης τροφίμων

Στα *βυζαντινά χρόνια*, οι άνθρωποι διατηρούν τις συνήθειές τους και η κουζίνα των αστικών οικογενειών αρέσκεται σε πολύπλοκα εδέσματα, τα οποία πρόσφεραν εξαιρετική γεύση. Ο αγροτικός πληθυσμός εξακολουθεί να αξιοποιεί τη φύση και τα προϊόντα της. Αυτά αποτελούν τη βάση της κρητικής παραδοσιακής κουζίνας (χόρτα, δημητριακά, όσπρια, ελαιόλαδο). Μπορούσε να μαγειρέψει τα προϊόντα αυτά με πολλούς τρόπους και να τα κάνει

γευστικά και νόστιμα. Αυτή η συνήθεια τον βοήθησε πολύ να επιβιώσει κάτω από εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες, όταν το νησί κατακτήθηκε διαδοχικά από τους Άραβες (824 - 961), τους Ενετούς (1204 - 1669) και τους Τούρκους (1669 - 1898).

Η κρητική διατροφή επηρεάστηκε και εμπλουτίστηκε από τη διατροφή όλων των κατακτητών, εκτός από τους Τούρκους. Η μόνη επιρροή που μπορεί να αναγνωρίσει κανείς σήμερα έγκειται στην τουρκική ονομασία διάφορων εδεσμάτων που προϋπήρχαν των Οθωμανών. Η επικράτηση των Τούρκων στο νησί ανέστειλε την πολιτισμική παραγωγή και η οικονομία περιορίστηκε στην κλειστή αγροτική οικονομία. Το Ηράκλειο εκείνη την περίοδο έχασε την εμπορική και εξαγωγική του ισχύ. Όλα αυτά είχαν άμεσες συνέπειες και στην εξέλιξη της μαγειρικής, καθώς η φτώχεια και η ανέχεια ανάγκασαν τους κατοίκους του νησιού να αναζητήσουν εύκολους τρόπους διατροφής και πιο προσιτές λύσεις.

Η τουρκική κατάκτηση τελείωσε το 1898, εποχή κατά την οποία διαμορφώνονται νέες διατροφικές συνήθειες και παρατηρείται αλληλοεπηρεασμός ανάμεσα στις κουζίνες των διαφόρων λαών. Η αστική κουζίνα του νησιού επηρεάστηκε τότε από τις συνήθειες των Μικρασιατών, ενώ η αγροτική κουζίνα διατηρήθηκε ακόμα και μετά την ένωση την Κρήτης με την υπόλοιπη Ελλάδα, το 1913. Στις επόμενες δεκαετίες το κρητικό νοικοκυριό εξακολουθεί να προμηθεύεται από την τοπική παραγωγή και η κρητική κουζίνα παραμένει αυστηρά εποχιακή.

Στην Κρήτη λοιπόν συναντώνται διαφορετικοί πολιτισμοί και διαφορετικές μαγειρικές, που αργότερα θα αφομοιωθούν, θα συγχωνευτούν και θα αποτελέσουν την παραδοσιακή κρητική κουζίνα. Όταν μιλάμε σήμερα για κρητική διατροφή, εννοούμε τη διατροφή του αγροτικού πληθυσμού του νησιού.

Η πιο σημαντική αλλαγή στην διατροφή συνέβη όταν άρχισαν να διαδίδονται στο νησί τα προϊόντα που ήρθαν από το Νέο Κόσμο, με κυριότερο την ντομάτα, η οποία και προστέθηκε στα κηπευτικά.

➤ **Χαρακτηριστικά της κρητικής διατροφής**

Η παραδοσιακή κρητική κουζίνα διαφοροποιείται από τις άλλες επειδή δεν προσπαθεί να ανακατέψει τις γεύσεις, όσο κι αν χρησιμοποιεί διαφορετικά υλικά για να παρασκευάσει το καθημερινό φαγητό. Το κάθε υλικό απ' αυτά διατηρεί την αυτονομία του και τη γεύση του.

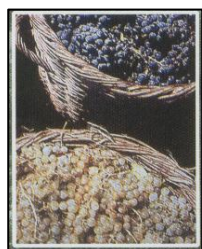
Μέχρι και τις αρχές του 20ου αιώνα οι Κρήτες έτρωγαν κρέας μόνο λίγες φορές το χρόνο, συνήθως στις μεγάλες γιορτές, καθώς και σε κοινωνικές εκδηλώσεις (γάμοι, βαφτίσια). Το κρέας ήταν το επίσημο φαγητό, το φαγητό κύρους. Κρέας πρόσφεραν στους

φιλοξενούμενους καθώς και στα επίσημα τραπέζια. Σε ολόκληρο το νησί καταναλώνεται ακόμα και σήμερα κυρίως κρέας μικρών ζώων. Παραδοσιακά οι Κρητικοί έτρωγαν σπάνια κρέας βοδιού ή αγελάδας. Το αγαπημένο κρέας¹⁷² είναι ακόμα και σήμερα εκείνο των αιγοπροβάτων τα οποία εκτρέφονται στο νησί και είναι ελεύθερης βοσκής.

Τα *ψάρια* και τα *θαλασσινά* είναι διαδεδομένη τροφή των παράκτιων πληθυσμών του Ηρακλείου. Ιδιαίτερα αγαπητά είναι τα πετρόψαρα, το μουστακάτο ψάρι (μπαρμπούνι), οι σκάροι, τα χταπόδια, οι αχινοί, οι σουπιές, αλλά και όλα τα οστρακοειδή. Στην ενδοχώρα τα φρέσκα ψάρια και θαλασσινά ήταν σπάνια τροφή και κυρίως κατανάλωναν παστούς μπακαλιάρους και ξερές σουπιές.

Οι Κρητικοί έχουν ιδιαίτερη προτίμηση και στα σαλιγκάρια ή αλλιώς χοχλιούς, καθώς τα μαγειρεύουν με δεκάδες διαφορετικούς τρόπους, παρασκευάζοντας εκλεκτά φαγητά. Πιο συνηθισμένοι τρόποι μαγειρέματος είναι με χόντρο (σπασμένο σιτάρι) και χόρτα, ενώ ως εκλεκτός μεζές θεωρούνται οι χοχλιοί μπουμπουριστοί¹⁷³. Τα σαλιγκάρια μαγειρεύονται όλο τον χρόνο, αφού αποθηκεύονται μέσα σε καθαρούς σάκους, με αραιή ύφανση για να αερίζονται. Δεν πρέπει όμως να παραμένουν αποθηκευμένοι για πολύ καιρό γιατί αδυνατίζουν και χάνουν τη γεύση τους.

Από τα Μινωικά κιόλας χρόνια τα *όσπρια* περιλαμβάνοντουσαν στη διατροφή των Κρητικών¹⁷⁴. Η εύκολη αποθήκευσή τους και η σχετικά εύκολη καλλιέργεια συνέβαλαν στο να είναι γνωστά από τους αρχαιότερους πολιτισμούς. Τον 16^ο και 17^ο αιώνα, τα όσπρια ονομάζονταν γενικά “μαγερέματα”. Ονομασία που επιβίωσε και τους επόμενους αιώνες¹⁷⁵. Τα μαγερέματα αποτελούνταν από τη φακή, την φάβα, τον αρακά, τα ρεβίθια, τα κουκιά, τα φασόλια και τα λουμπούνια.

Εικόνα 28:
Σταφύλια

Οι Κρήτες καταναλώνουν μεγάλες ποσότητες *φρούτων, χόρτων και λαχανικών*. Τα προϊόντα αυτά δεν λείπουν σχεδόν καμία μέρα από το τραπέζι τους. Τα χόρτα καταναλώνονται περισσότερο ωμά, ως σαλάτες που συνόδευαν το καθημερινό φαγητό και είναι: η γλυστρίδα, το σταμναγκάθι, οι βολβοί (ή ασκορδουδλάκοι), οι παπούλες, τα ραδίκια και οι ασκολίμπροι. Στο νησί παράγονται πολλά φρούτα κυρίως σταφύλια και πορτοκάλια, αλλά και ρόδια, σύκα, βερίκοκα, καρπούζια, κ.α.

¹⁷² Ο πιο αγαπημένος τρόπος μαγειρέματος του κρέατος είναι το ψήσιμο στα κάρβουνα ή οφτό όπως συνηθίζεται να λέγεται

¹⁷³ Μπουμπουριστός: τρόπος μαγειρέματος όπου οι χοχλιοί τηγανίζονται σε καυτό λάδι και σβηνονται με ξίδι

¹⁷⁴ Αυτό φαίνεται από τα απανθρακωμένα όσπρια που βρέθηκαν μέσα σε πιθάρια και σε άλλα αγγεία των μινωικών ανακτόρων

¹⁷⁵ Ακόμα και σήμερα χρησιμοποιείται αυτό το όνομα σε μερικά ορεινά χωριά του νησιού

Το λάδι¹⁷⁶ αποτελούσε από την αρχαιότητα βασικό στοιχείο της κρητικής, αλλά και ολόκληρης της ελληνικής διατροφής. Τα σπορέλαια και τα ζωικά λίπη δεν τα χρησιμοποιούσαν καθόλου. Το ελαιόλαδο¹⁷⁷ είναι το φυσικό προϊόν που βγαίνει από απλή σύνθλιψη της ελιάς, χωρίς εκχυλίσματα και βελτιωτικά πρόσθετα.

Η κρητική γη είναι πολύ πλούσια σε αρωματικά φυτά και βότανα, τα οποία πολύ συχνά χρησιμοποιούνται με σκοπό να αρωματίζουν διάφορα φαγητά ή να τα κάνουν πιο νόστιμα. Τα κυριότερα απ' αυτά είναι: η ρίγανη (*origanum onites*), ο βασιλικός (*ocimum basilicum*), το τίλιο (*tilia cordata mill.*), η μαντζουράνα (*origanum majorana*), το θυμάρι (*thymus sibthorpi benth.*), η μέντα (*mentha*), το δεντρολίβανο ή αρισμαρί (*rosmarinus officinalis*), η δάφνη (*laurus nobilis L.*), το χαμομήλι (*matricaria chamomilla L.*), η φασκομηλιά (*salvia offinalis*).

Ένα γεύμα θεωρείται ολοκληρωμένο όταν δεν λείπει από το τραπέζι το ψωμί ή το παξιμάδι. Παλιότερα, το ψωμί για τις καθημερινές ήταν μαύρο και γινόταν από κριθάρι, ενώ στις γιορτές ήταν λευκό.

Τα ζυμαρικά ήταν και παραμένουν εύκολο και γρήγορο φαγητό. Ιδιαίτερα κατά τα κρύα βράδια του χειμώνα αποτελούσαν ελαφριά και υγιεινή τροφή για τους κατοίκους των αγροτικών περιοχών, αλλά και των πόλεων. Οι χυλόφτες, τα λαζάνια, τα σκιουφιχτά μακαρούνια είναι μερικά απ' τα πιο γνωστά ζυμαρικά.

Το τυρί είναι μία από τις αγαπημένες τροφές, σε αντίθεση με το γάλα που δεν το προτιμούν μετά την εφηβική ηλικία. Τα πιο γνωστά τυροκομικά είναι το κεφαλοτύρι, η γραβιέρα, η μαλάκα, το τυροζούλι, η μυζήθρα, ο αθότυρος και το ξυνόγαλα.

Στη λαϊκή αγροτική κουζίνα τα γλυκά ήταν σπάνια¹⁷⁸ και παρασκευάζονταν μόνο σε ορισμένες μεγάλες γιορτές. Σε αντίθεση με την αστική κουζίνα που υπήρχαν περισσότερα γλυκά. Τα πιο συνηθισμένα γλυκά που μπορούσε κανείς να βρει στα αστικά κρητικά σπίτια κατά τις προηγούμενες δεκαετίες ήταν τα γλυκά κουταλιού (από κεράσι, σταφύλι, κυδώνι, αχλάδι κ.α.) και τα γλυκά πελτέδες (οι μαρμελάδες).

Εικόνα 29: Παραδοσιακή κρητική κουζίνα

¹⁷⁶ Το λάδι σήμερα καλύπτει πλήρως της ανάγκες του τοπικού πληθυσμού, έτσι πολλές ποσότητες εξάγονται και στο εξωτερικό

¹⁷⁷ Περισσότερο από το 33% της συνολικής ενέργειας που χρειάζεται ο Κρητικός την προσλαμβάνει από το “υγρό χρυσάφι της Κρήτης”, όπως αποκαλούν οι ντόπιοι το ελαιόλαδο

¹⁷⁸ Τα πιο συνήθη γλυκά ήταν το μέλι και το πετιμέζι

Τέλος, η ρακί ή τσικουδιά αλλά και το κρασί αποτελούν τα συνοδευτικά του φαγητού και είναι *ποτά* της παρέας. Το κρασί πίνεται πάντα μαζί με το φαγητό, ενώ η ρακί συνήθως στο τέλος μαζί με το γλυκό ή το φρούτο.

Έτσι το Ηράκλειο όπως και ολόκληρη η Κρήτη έχει μια από τις αρχαιότερες και πιο εύγευστες γαστρονομικές παραδόσεις στον κόσμο. Αποτελεί, σύμφωνα με την μελέτη των επτά χωρών, το καλύτερο και πιο χαρακτηριστικό δείγμα μεσογειακής διατροφής που χαρίζει μακροζωία και καλή υγεία. Η κρητική διατροφή έχει τις ρίζες στο μακρινό παρελθόν (μινωική εποχή) και διατηρεί την παράδοσή της ακόμη και σήμερα. Οι Ηρακλειώτες λοιπόν παραδοσιακά καταναλώνουν πάρα πολύ λίπος, το οποίο είναι μόνο ελαιόλαδο, ελάχιστο κρέας, μεγάλες ποσότητες ψωμιού, λίγο ψάρι αλλά περισσότερα οστρακοειδή, άφθονα φρούτα και λαχανικά, μεγάλες ποσότητες οσπρίων, κρασί και ρακί.

8.9. Ψυχαγωγία

Σε αυτό το κεφάλαιο αναλύονται οι χώροι ψυχαγωγίας του Ηρακλείου. Η αναφορά τους κρίνεται σημαντική γιατί οι χώροι αυτοί αποτελούν ανθρωποποίητα στοιχεία της φυσιογνωμίας μιας πόλης και στην παρούσα εργασία, της πόλης του Ηρακλείου.

Το Ηράκλειο, ως μεγαλούπολη διαθέτει πολλούς και διαφορετικούς χώρους ψυχαγωγίας. Πολλά καφέ, μπαρ, εστιατόρια (τα οποία αναλύονται παρακάτω), αλλά και άλλους χώρους αναψυχής όπως το Bowling Center, το Λούννα Παρκ και μερικά μαγαζιά με ηλεκτρονικά και μπιλιάρδα.

➤ *Καφέ*

Η πλατεία Κοραή συγκεντρώνει καφετέριες με ζεστή ατμόσφαιρα, νέο κόσμο και μοντέρνα μουσική. Πολλές ακολουθούν το κλασσικό στυλ και είναι μικρές με ξύλινη επένδυση, ενώ άλλες είναι μεγάλες, μοντέρνες και έχουν σύγχρονη διακόσμηση. Οι πιο γνωστές απ' αυτές είναι *Μήλον της Έριδος*, *Κοραής*, *Rebel's*, *Ηριδανός* και *Best Seller*.

Στα λιοντάρια συχνάζουν περισσότερο άτομα μεγαλύτερης ηλικίας και τουρίστες σε χώρους που θυμίζουν τουριστική περιοχή, με έπιπλα από μπαμπού και άφθονο παγωτό, όπως το *Ενετικό*.

Τέλος, στην οδό Χάνδακος υπάρχουν καφετέριες με ροκ και έντεχνη μουσική και ανάλογο στυλ, όπως το *Jasmin* και ο *Μαγεμένος Αυλός* καθώς και μια σοκολατερί, η *Ουτοπία*, με πλούσιους εσωτερικούς χώρους, τζάκι και αυλή με σιντριβάνι που λειτουργεί τους καλοκαιρινούς μήνες.

➤ **Εστιατόρια**

Στο κέντρο της πόλης υπάρχουν μόνο δυο μαγαζιά με παραδοσιακή κρητική κουζίνα, το *Έμπολο* και ο *Έργανος*. Σε αυτά περιλαμβάνονται παραδοσιακές γεύσεις απ' όλη την Κρήτη (όπως μακαρόνια με ανθότυρο, χοχλιούς, μυζηθρόπιτες κ.α.). Συνήθως τα σαββατοκύριακα έχουν και ζωντανή μουσική.

Στα *Βίγλα*, *Πράσινη Πόρτα*, *Ιδομενέας*, *Κυριάκος* και *Αμέθυστος* σερβίρονται πιάτα της ώρας και μαγειρευτά φαγητά. Στην κρεαταγορά βρίσκονται τα *Γρουσουζάδικα* με κρέας στη σχάρα όλη την ημέρα. Δυο χαρακτηριστικά μεζεδοπωλεία της πόλης είναι ο *Οντάς* και ο *Λυχνοστάτης* με πολλούς, διαφορετικούς μεζέδες και άφθονο κρασί και ρακί. Υπάρχουν επίσης και ακριβά εστιατόρια, με πιο γνωστά το *Παγοποιεϊόν* και το *Ταξέδικο* (που σημαίνει στα Τούρκικα νόστιμο).

Στη Νέα Αλικαρνασσό, στον Πόρο και στο λιμάνι βρίσκονται συγκεντρωμένες αρκετές ψαροταβέρνες, με φρέσκα αλιεύματα. Χαρακτηριστικές είναι ο *Ιππόκαμπος*, η *Βάρδια*, ο *Όμιλος Ερασιτεχνών Αλιέων* και ο *Ιστιοπλοϊκός όμιλος*. Στην πλατεία του Αγίου Δημητρίου υπάρχουν ουζερί με άφθονο ψάρι και πολλούς μεζέδες, που συγκεντρώνουν αρκετό κόσμο κυρίως το καλοκαίρι. Η *Οδός Αιγαίου* στην περιοχή του λιμανιού ικανοποιεί το ακριβό γούστο των κατοίκων σε ψάρι και θαλασσινά.

Η πόλη του Ηρακλείου, εκτός από ελληνική κουζίνα διαθέτει και διεθνή, η οποία περιλαμβάνει ιταλικά, μεξικάνικα, κινέζικα, ρώσικα εστιατόρια και πιτσαρίες με χαρακτηριστική την Pizza Hut.

Για γρήγορο και εύκολο φαγητό υπάρχουν στο Ηράκλειο τα Goody's και τα McDonald's. Όπως επίσης και τα σουβλατζίδικα, με πιο γνωστά αυτά στα Λιοντάρια με το χαρακτηριστικό Θρακόψωμο.

➤ **Club - Bar**

Τα περισσότερα από τα καφέ που προαναφέραμε μετατρέπονται το βράδυ σε μπαράκια, όπως ο *Κοραής*, το *Μήλον της Έριδος* κ.α. με ελληνική αλλά και ξένη μουσική. Ειδικά για ροκ και έντεχνη μουσική υπάρχουν κυρίως το *Καθ' οδόν*, το *Χι Τζαζ* και ο *Μύλος*, ο οποίος είναι το μοναδικό μπαρ στην πόλη με live μουσική από ροκ συγκροτήματα και έντεχνους καλλιτέχνες από όλη την Ελλάδα. Ζωντανή παραδοσιακή μουσική ακούγεται σε λίγα και διάσπαρτα μαγαζιά της πόλης με πιο γνωστά τη *Λύρα* και την *Άνοδο*.

Στην παραλιακή οδό, γνωστή και ως “Μπεντενάκι” στους ντόπιους, υπάρχουν τα καλοκαιρινά *Danza*, *Port Side* και *Μπλε*, σε διπλό ρόλο καφέ - μπαρ με θέα τη θάλασσα. Ακριβώς απέναντι στο ισόγειο ενός αναπαλαιωμένου κτιρίου βρίσκεται το *Μαγαζί* και στον

2ο όροφο το *Καζίνο*, μπαράκια με ελληνική μουσική. Ένα άλλο μαγαζί με ελληνική μουσική είναι το *Λεβαρέ* στην Λεωφόρο Παπανδρέου.

Τέλος, η οδός Δουκός Μποφόρ συγκεντρώνει πολλά club με πιο γνωστά το *Envy* και το *Privilege* με μπαλκόνι και θέα το λιμάνι και τα Ενετικά τείχη. Στην οδό Ικάρου, το *Venu* και η *Πολιτεία*, μαζεύουν πολύ κόσμο κυρίως το χειμώνα. Όλα αυτά τα μαγαζιά έχουν ξένη και ελληνική μουσική η οποία εναλλάσσεται κατά την διάρκεια της νύχτας.

Από τα παραπάνω βλέπουμε ότι το Ηράκλειο διαθέτει χώρους διασκέδασης και ψυχαγωγίας, όχι μόνο για νέους και εφήβους, αλλά και για μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες.

9. ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΑΙΣΘΗΤΙΚΩΝ ΠΟΙΟΤΗΤΩΝ

Οι ποιότητες που αντιστοιχούν στην ικανοποίηση των αισθήσεων (οπτικές, ακουστικές, οσφρητικές, γευστικές κ.α.) διαμορφώνουν και χαρακτηρίζουν ανάλογα τα διάφορα τοπία ως οπτικά, ακουστικά κ.α. Αυτές οι ποιότητες αποτελούν χαρακτηριστικά στοιχεία της φυσιογνωμίας και γι' αυτό η καταγραφή τους κρίνεται απαραίτητη¹⁷⁹.

Η καταγραφή των αισθητικών ποιοτήτων γίνεται με βάση τα ερωτηματολόγια και την προσωπική μας κρίση.

9.1. Οπτικό τοπίο

- Το ηλιοβασίλεμα στο λιμάνι
- Τα μικρά καΐκια στο παλιό λιμάνι με φόντο το Κούλε
- Τα περιστέρια στις πλατείες του Αγίου Τίτου και του Αγίου Μηνά
- Το φωτισμένο ενετικό κάστρο Κούλε
- Τα τεράστια κύματα που χτυπούν στα βράχια του μόλου κατά τη διάρκεια του χειμώνα
- Η μαρμάρινη Πλατεία Ελευθερίας
- Ο συνωστισμός των αυτοκινήτων στο ιστορικό κέντρο
- Τα ερειπωμένα και εγκαταλελειμμένα σπίτια κυρίως στην περιοχή του λιμανιού
- Η πολυσύχναστη δαιδάλου κατά τους καλοκαιρινούς μήνες

9.2. Ακουστικό τοπίο

- Η κρητική διάλεκτος και ειδικά το γλωσσικό ιδίωμα της Ανατολικής Κρήτης
- Οι φωνές των παιδιών στα πάρκα και τα σχολεία
- Η μουσική από τις καφετέριες στην Κοραή τους καλοκαιρινούς μήνες
- Ο ήχος των κυμάτων στο Κάστρο Κούλε
- Η μουσική από τις καλοκαιρινές εκδηλώσεις στα κηποθέατρα και την πλατεία Ελευθερίας
- Το τιτίβισμα των πουλιών στο πάρκο Γεωργιάδη
- Ο θόρυβος και τα κορναρίσματα στο κέντρο της πόλης
- Ο ήχος από τα πλοία στο λιμάνι
- Τα τζιτζίκια στην πλατεία Ελευθερίας
- Η δυνατή μουσική από τα μπαρ της παραλιακής

¹⁷⁹ Στεφάνου Ιωσήφ, “Η φυσιογνωμία της ελληνικής πόλης”, Εργαστήριο πολεοδομικής σύνθεσης Ε.Μ.Π., Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο και Υ.ΠΕ.ΧΩ.ΔΕ., Εκδόσεις Μέδεων, Αθήνα 2000, σελ. 150-153

9.3. Οσφρητικό τοπίο

- Η άσχημη μυρωδιά του λιμανιού
- Η μυρωδιά από τις ψαροταβέρνες
- Η μυρωδιά από τα σουβλατζίδικα στα Λιοντάρια
- Την περίοδο που μαζεύονται οι ελιές όλη η πόλη γεμίζει από την έντονη μυρωδιά της πυρήνας

9.4. Γευστικό τοπίο

- Η γεύση αλμύρας στο λιμάνι
- Η γεύση των παραδοσιακών φαγητών στις ταβέρνες της παλιάς πόλης
- Η έντονη και ευχάριστη γεύση της ρακί αλλά και του ντόπιου κρασιού
- Η γεύση του παρθένου ελαιολάδου

Με βάση τα παραπάνω φαίνεται ότι όλες οι αισθητικές ποιότητες συνδέονται σε μεγάλο ποσοστό με την περιοχή του λιμανιού (ηλιοβασίλεμα στο λιμάνι, ήχος κυμάτων, άσχημη μυρωδιά λιμανιού και γεύση αλμύρας).

10. ΠΥΚΝΩΤΕΣ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑΣ

Σύμφωνα με τους ερευνητές Lynch και Στεφάνου, τα σημεία αναφοράς και οι πυκνωτές μας βοηθάνε να προσεγγίσουμε τη φυσιογνωμία μιας πόλης. Οι πυκνωτές φυσιογνωμίας είναι πολύ σημαντικοί για την ανάδειξη της φυσιογνωμίας της πόλης του Ηρακλείου, καθώς αποτελούν τα χαρακτηριστικότερα στοιχεία της πόλης με τα οποία είναι δυνατή η αναγνώρισή της. Εδώ αναλύονται οι πυκνωτές όπως βρέθηκαν από την έρευνα του 14^{ου} κεφαλαίου.

➤ Το Κάστρο ή Κούλες¹⁸⁰

Ένα από τα επιβλητικότερα Βενετσιάνικα μνημεία ολόκληρης της Κρήτης. Το θαλάσσιο φρούριο που βρίσκεται στην είσοδο του παλιού λιμανιού γνωστό περισσότερο με το τουρκικό όνομα Κούλες (ή Castello del Molo: Rocca a Mare). Κτίστηκε από τους Βενετούς, πριν την κατασκευή της νέας ενετικής οχύρωσης, με σκοπό να προστατεύει το λιμενοβραχίονα και το λιμάνι από εχθρική εισβολή. Την τελική του μορφή παίρνει μεταξύ 1523 - 1540 αντικαθιστώντας άλλη κατασκευή που καταστράφηκε από το σεισμό του 1303. Έχει δεχτεί επανειλημμένες επισκευές εξαιτίας της ορμητικής δύναμης της θάλασσας που προξενούσε ανέκαθεν φθορές στην τοιχοποιία και τη θεμελίωσή του.

Είναι κτισμένο από ογκόλιθους και αποτελείται από δυο ορόφους. Στο ισόγειο υπάρχουν 26 διαμερίσματα που χρησιμοποιούνταν ως κατοικίες των καπετάνιων ή ως αποθήκες τροφίμων και πολεμοφοδίων. Στο φρούριο ήταν επίσης μια φυλακή, ένας φούρνος, ένας μύλος και μια εκκλησούλα. Στον επάνω χώρο υπάρχουν επάλξεις για την τοποθέτηση κανονιών. Τα ανώτερα τμήματα και η βάση του Μιναρέ

Εικόνα 30: Κάστρο Κούλε

αποτελούν τούρκικες επεμβάσεις. Εξωτερικά, στις κύριες πλευρές του φρουρίου, δεσπόζουν οι ανάγλυφες πλάκες με το λιοντάρι του Αγίου Μάρκου, το σύμβολο της Βενετίας (βλέπε παράρτημα 3, εικ. 10.1 – 10.2). Κατά την Τουρκοκρατία στους σκοτεινούς και υγρούς χώρους του, βασανίστηκαν και φυλακίστηκαν οι κρητικοί επαναστάτες. Σήμερα ο χώρος

¹⁸⁰ <http://www.heraklion-city.gr/koule.htm>

είναι επισκέψιμος και κατά την καλοκαιρινή περίοδο χρησιμοποιείται για διάφορες πολιτιστικές εκδηλώσεις (εκθέσεις, μουσική, θέατρο).

➤ **Η Κρήνη του Μοροζίνη (Λιοντάρια)**¹⁸¹

Από τις γνωστότερες, ενετικές κρήνες του Ηρακλείου, σημείο αναφοράς τόσο για τους κατοίκους του, όσο και για τους επισκέπτες του, αποτελεί σήμερα ένα από τα ωραιότερα μνημεία της πόλης. Κατασκευάστηκε από τον γενικό προβλεπτή και στρατηγό Francesco Morozini, που ήταν διοικητής της Κρήτης, το 1628, ο οποίος μέσα από ένα περίπλοκο, για την εποχή εκείνη, σύστημα αγωγών κατάφερε να φέρει νερό στη “διψασμένη” πόλη του Χάνδακα από τις πηγές των Αρχανών¹⁸². Βρίσκεται στη θέση της σχεδόν τέσσερις αιώνες όπως ακριβώς ήταν όταν έγιναν τα εγκαίνια της στις 25 Απριλίου του 1628. Οι τεχνίτες και οι γλύπτες του μεγαλεπήβολου αυτού έργου ήταν Κρητικοί.

Η οκτάλοβη δεξαμενή που στηρίζεται πάνω σε ειδική εξέδρα διακοσμείται με ανάγλυφες ελληνικές μυθολογικές παραστάσεις και θαλάσσιες μορφές, όπως τρίτωνες, δελφίνια, έρωτες, νεράιδες και διάφορα οικόσημα, ενώ το νερό έρεε από τα στόματα των τεσσάρων λιονταριών¹⁸³ (βλέπε παράρτημα 3, εικ. 10.3 – 10.4). Στην κορυφή της κρήνης δέσποζε ένα υπερφυσικό άγαλμα του τριαινοφόρου Ποσειδώνα (γι’ αυτό λεγόταν και κρήνη του γίγαντα), το οποίο, όμως κατέρρευσε από σεισμό ή το γκρέμισαν οι Τούρκοι και το κατέστρεψαν επειδή τα αγάλματα αντιβαίνουν στη θρησκεία τους.

Εικόνα 31: Η Κρήνη του Μοροζίνη

Κατά την τουρκοκρατία η κρήνη υπέστη κάποια ακαλαίσθητη διαμόρφωση με την τοποθέτηση ενός περιμετρικού κουβούκλιου γύρω από αυτήν το οποίο όμως αργότερα αφαιρέθηκε.

Ο Morozini με την ευκαιρία των εγκαίνιων της έκοψε ειδικό αναμνηστικό μετάλλιο με τη μορφή του από τη μια μεριά και την κρήνη από την άλλη, για να τονίσει τη σημασία του έργου του.

¹⁸¹ http://www.crete.tournet.gr/Morosini_Fountain-si-121-el.jsp

¹⁸² Το πόσιμο νερό διένυε μια απόσταση 15 χιλιομέτρων από το βουνό Γιούχτας

¹⁸³ Τα λιοντάρια κατασκευάστηκαν 100 χρόνια πριν το σιντριβάνι

➤ Λότζια¹⁸⁴

Αποτελεί απαραίτητο δημόσιο οικοδόμημα σε κάθε ενετική πόλη, που δεν έλειπε ούτε από τις αποικίες. Για την Candia θεωρείται ένα από τα κομψότερα αρχιτεκτονικά μνημεία της ενετικής περιόδου, δείγμα του παλλαδιανού ρυθμού (βλέπε παράρτημα 3, εικ. 10.5 – 10.6). Πρόκειται για ορθογώνιου σχήματος (μήκος 28 μ. και πλάτος 11 μ.) διώροφο κτίσμα με κίονες δωρικού ρυθμού στο ισόγειο και ιωνικού ρυθμού στον α' όροφο. Το μεταξύ των κιόνων τμήμα στο ισόγειο είχε χαμηλό θωράκιο, ενώ το μεσαίο ήταν ανοικτό και αποτελούσε την κυρία είσοδο που ήταν επί της σημερινής οδού 25ης Αυγούστου που τότε ήταν γνωστή με το όνομα Ruga Maistra. Το κτίσμα διέθετε επίσης, 12 φρέατα, τόξα, τετράγωνα παραστάδες, διάζωμα με 82 ανάγλυφες μετώπες, που εικόνιζαν το λέοντα του Αγίου Μάρκου, τρόπαια, πανοπλίες κ.λ.π. Στη βόρεια πλευρά της Λότζιας βρίσκεται η βρύση Σαγκρέντο που χτίστηκε το 1602. Η βρύση έχει μια γυναικεία φιγούρα που λέγεται ότι αναπαριστά τη νύμφη Κρήτη, που σύμφωνα με την κριτική μυθολογία ήταν η μητέρα της Πασιφάης, της γυναίκας του Μίνωα.

Κατά την ενετοκρατία η Λότζια ήταν ο επίσημος χώρος συγκέντρωσης ευγενών και αρχόντων που συζητούσαν για διάφορα θέματα οικονομικά, εμπορικά, πολιτικά που απασχολούσαν την πόλη ή περνούσαν τον ελεύθερο χρόνο τους, κάτι σαν συνδυασμός ενός σημερινού επιμελητηρίου και λέσχης. Η Λότζια που σώζεται σήμερα είναι η τέταρτη κατά σειρά και κτίστηκε περίπου το 1628 από τον γενικό προβλεπτή Φραγκίσκο Μοροζίνη, γνωστό και από την ομώνυμη κρήνη στο κέντρο της πόλης. Βρίσκεται δίπλα στην οπλαποθήκη (Armeria).

Εικόνα 32: Δεξιά όψη της Λότζιας

Μετά την άλωση της πόλης από τους Τούρκους η Λότζια μετατρέπεται σε έδρα του ανώτατου οικονομικού υπαλλήλου, του Τεφτερδάρη και του Γραμματικού της Πόρτας. Αργότερα με την ίδρυση της “Κρητικής Πολιτείας” γίνεται πρόταση χρησιμοποίησης του οικήματος ως Αρχαιολογικό Μουσείο. Μετά όμως, από ένα σεισμό που έγινε, κρίθηκε ότι το κτίριο δεν ήταν ασφαλές και έτσι εγκαταλείφθηκε η ιδέα. Το 1904 θεωρήθηκε ετοιμόρροπο και άρχισε, χωρίς επιμέλεια, η κατεδάφιση του α' ορόφου. Τον επόμενο χρόνο παραχωρήθηκε στο Δήμο, μαζί με την Armeria, για να στεγάσει τις υπηρεσίες του. Θα περάσουν όμως 10

¹⁸⁴ <http://www.kairatos.com.gr/diatiritea/lotzia.htm>

χρόνια προκειμένου να τοποθετηθεί επίσημα ο θεμέλιος λίθος για την αναστήλωση του κτιρίου, από τον Maximilian Ongaro, που ήταν έφορος των καλλιτεχνικών μνημείων της Βενετίας.

Μετά από χρόνια και το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου άρχισαν και πάλι οι εργασίες ανοικοδόμησης του Μνημείου και της σύνδεσής του με την Αρμερία μέσω ενός αίθριου. Σήμερα στον α' όροφο έχει διαμορφωθεί ειδική αίθουσα τελετών και συνεδριάσεων του Δημοτικού Συμβουλίου που έχει επιπλωθεί και διακοσμηθεί ανάλογα. Επιστέγασμα όλων αυτών των προσπαθειών ήταν η βράβευση το 1987 από το Διεθνή Οργανισμό Europa Nostra για την πλέον επιτυχή αναστήλωση ιστορικού κτιρίου με σύγχρονη χρήση στον ελληνικό χώρο.

➤ **Ναός Αγίου Μηνά**¹⁸⁵

Ο Άγιος Μηνάς είναι ο πολιούχος της πόλης του Ηρακλείου και ο ναός του βρίσκεται στην πλατεία Αγίας Αικατερίνης. Είναι ο εντυπωσιακότερος ναός ως προς το μέγεθος και τη θέση του.

Ο μικρός ναός του Αγίου Μηνά δεν επαρκούσε πια για να καλύψει τις θρησκευτικές

Εικόνα 33: Ο ναός του Αγίου Μηνά

ανάγκες της ολοένα και αυξανόμενης κοινότητας των χριστιανών της πόλης, και έτσι στις 11 Νοεμβρίου του 1861 ο Μητροπολίτης Κρήτης και Οικουμενικός Πατριάρχης, Διονύσιος Χαριτωνίδης, βρισκόμενος στο Μητροπολιτικό Μέγαρο, ανέπτυξε την ανάγκη ανέγερσης ενός νέου μητροπολιτικού ναού. Ο χώρος που θα καταλάμβανε ο νέος ναός ήταν πριν κήπος που ανήκε σε Τούρκο από τον οποίο και αγοράστηκε.

Το 1862 με εράνους τοποθετήθηκε ο θεμέλιος λίθος ενός από τους πιο μεγαλοπρεπείς και επιβλητικούς ναούς της Ελλάδας. Η έκρηξη της κρητικής επανάστασης και του Ρωσοτουρκικού πολέμου το 1866 απαιτεί την άμεση διακοπή των εργασιών που θα συνεχιστούν το 1883 για να ολοκληρωθούν το 1895. Την ίδια χρονιά, στις 16 Απριλίου, Κυριακή των Μυροφόρων, γίνονται τα εγκαίνια του νέου περικαλλούς Μητροπολιτικού Ναού με τον μητροπολίτη Κρήτης, Τιμόθεο Καστρινογιαννάκη.

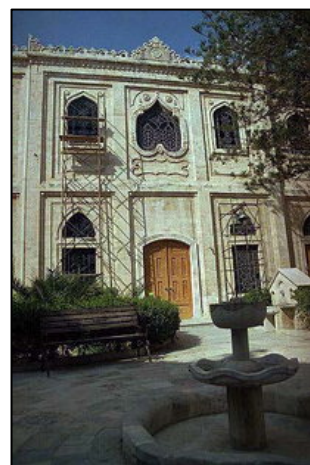
¹⁸⁵ <http://www.kairatos.com.gr/agiosminas.htm>

Αρχιτέκτονας του ναού ήταν ο Αθανάσιος Μούσης από την Ήπειρο. Όμως και οι χριστιανοί βοήθησαν πολύ στην οικοδόμησή του. Ο μαθητικός κόσμος για να μεταφέρει από το λιμάνι στον Άγιο Μηνά τούβλα, σχημάτισε αλυσίδα και με τα χέρια τους τα μετέφεραν.

Ο ναός του Αγίου Μηνά είναι 1350 τ.μ. το μήκος του είναι 42 μ., το πλάτος του 30 μ. και μπορεί να χωρέσει 8000 άτομα. Το ύψος της εκκλησίας είναι 32 μ. και η μεγάλη καμπάνα¹⁸⁶ της ζυγίζει 1500 οκάδες. Ο μητροπολιτικός ναός παραπέμπει στον τύπο του σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλο που εδράζεται σε υψηλό τύμπανο, ενώ εσωτερικά συνδυάζει και στοιχεία τρίκλιτης βασιλικής. Έχει δύο κωδωνοστάσια, ένα στη βορειοανατολική και ένα στη νοτιοανατολική γωνία. Το δεξιό κλίτος είναι αφιερωμένο στον Άγιο Τίτο και το αριστερό στους Αγίους Δέκα Μάρτυρες της Κρήτης. Η εσωτερική όψη του ναού υπέστη κατά καιρούς διάφορες αλλαγές με προσθήκες νέων στοιχείων. Στη δυτική γωνία του Μητροπολιτικού ναού διατηρείται η μικρή, παλαιότερη εκκλησία του Αγίου Μηνά με αξιόλογο ξυλόγλυπτο διάκοσμο και εικόνες από το 18^ο αιώνα (από το 1735 λειτούργησε αρκετό διάστημα ως μητροπολιτικός ναός, μέχρις ότου αντικαταστήθηκε από τη μεγάλη εκκλησία). Με σχέδια του αρχιτέκτονα Αναστάσιου Ορλάνδου το ξυλόγλυπτο τέμπλο αντικαταστάθηκε με άλλο μαρμάρινο, το ίδιο και ο επισκοπικός θρόνος. Η αγιογράφηση του ναού ανατέθηκε στον αγιογράφο Στ. Καρτάκη που ακολούθησε πιστά τους κανόνες και τα πρότυπα της βυζαντινής αγιογραφίας. Τα εκατό χρόνια από τα εγκαίνια του Μητροπολιτικού Ναού του Αγίου Μηνά (1995) γιορτάστηκαν με κάθε επισημότητα που αρμόζει σε παρόμοια περίπτωση και στη συγκεκριμένη σε έναν από τους πιο λαμπρούς και επιβλητικούς ναούς της Ελλάδας

➤ **Ναός Αγίου Τίτου**¹⁸⁷

Βρίσκεται στην οδό 25^{ης} Αυγούστου και είναι προστάτης άγιος του νησιού. Οι βυζαντινοί έχτισαν την πρώτη εκκλησία στη περιοχή γύρω στο 962 μ.Χ. Αφού ο ναός υπέστη ζημιές σε διάφορες φάσεις, ανακαινίστηκε με σημαντικές τροποποιήσεις από τους Βενετούς το 16^ο αιώνα και χρησιμοποιήθηκε ως καθολικός μητροπολιτικός ναός. Στη Τουρκοκρατία μετατράπηκε σε τζαμί με το όνομα Βεζίρ Τζαμί. Το 1856 καταστράφηκε από το μεγάλο σεισμό και ξαναχτίστηκε πάνω στα παλιά θεμέλια το 1872. Ύστερα από ανάλογες επισκευές και

Εικόνα 34: Ο ναός του Αγίου Τίτου

¹⁸⁶ Ήταν δωρεά της Συντεχνίας Οινοπωλών. Φέρει τη χρονολογία 1892 και την έφεραν από την Τεργέστη.

¹⁸⁷ http://www.crete.tournet.gr/Agios_Titos_Church-si-125-el.jsp

αφαιρέσεις έγινε πάλι ορθόδοξος ναός το 1926. Στην αρχιτεκτονική του ναού αποτυπώνεται και η πολυτάραχη ιστορία του με το συνδυασμό διαφόρων αρχιτεκτονικών στοιχείων. Η κάρα του Αγίου Τίτου φυλάσσεται στην εκκλησία, από τότε που επιστράφηκε στο νησί από τη Βενετία το 1966. Οι Βενετοί είχαν πάρει το κρανίο μαζί τους όταν η πόλη έπεσε στα χέρια των Τούρκων το 1669.

➤ Αρχαιολογικό Μουσείο¹⁸⁸

Είναι το δεύτερο σε μέγεθος μουσείο της χώρας και από τα σημαντικότερα ολόκληρου του κόσμου. Βρίσκεται στην οδό Ξανθουδίδου¹⁸⁹ και είναι το κατ' εξοχήν Μουσείο του Μινωικού Πολιτισμού. Οικοδομήθηκε στα χρόνια 1937-1940 με σχέδιο του Π. Καραντινού και στη σημερινή του μορφή περιλαμβάνει είκοσι συνολικά αίθουσες, στις οποίες υπάρχουν τεχνουργήματα από ανάκτορα, σπίτια, τάφους, σπήλαια. Τα ευρήματα προέρχονται από όλες τις περιοχές της Κρήτης και καλύπτουν περίοδο έξι χιλιετηρίδων, από

Εικόνα 35: Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου

τη Νεολιθική Εποχή μέχρι και την Ελληνορωμαϊκή Περίοδο (4^{ος} αιώνας μ.Χ.). Στο μουσείο εκτίθενται υπερμεγέθη μινωικά πιθάρια, τοιχογραφίες, μικροσκοπικά αριστουργήματα μικρογλυπτικής και μεταλλοτεχνίας, οικιακά σκεύη και όπλα, καθώς και κομψά χρυσά κοσμήματα, πλουσιότερες συλλογές αγγείων όλων των περιόδων και ρυθμών.

Μερικά από τα σημαντικότερα εκθέματα κατά συλλογή είναι: από το ανάκτορο της Κνωσού τα αγαλματίδια με τις “Θεές των όφεων”, τοιχογραφία ταυροκαθαψίων, χρυσό δακτυλίδι από τα Ισόπατα, ρυτό σε σχήμα ταυροκεφαλής. Από το ανάκτορο της Φαιστού ο δίσκος της Φαιστού, καρποδόχη (φρουτιέρα) καμαραϊκού ρυθμού, από τη Γόρτυνα το άγαλμα της Αφροδίτης και από το ανάκτορο της Ζάκρου το ρυτό (σπονδικό αγγείο) από ορεία κρύσταλλο (βλέπε παράρτημα 3, εικ. 10.6 – 10.10).

➤ Λεωφόρος Μαρτύρων 25^{ης} Αυγούστου

¹⁸⁸ http://www.crete.tournet.gr/Archeological_Museum-si-1508-el.jsp, <http://www.iraklionet.gr/gr/museum.htm>

¹⁸⁹ Πήρε το όνομα από τον αρχαιολόγο Στέφανο Ξανθουδίδη. Ήταν έφορος της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας μαζί με τον Ιωσήφ Χατζηδάκη και δημιούργησαν το πρώτο πραγματικό Μουσείο (1904 - 1912).

Είναι ο ωραιότερος δρόμος της πόλης και υπάρχει από την ίδρυση της από τους Αραβες μέχρι σήμερα. Ξεκινάει από το παλιό λιμάνι και καταλήγει στην Πλατεία Μοροζίνη. Την περίοδο της Ενετοκρατίας αναφέρεται με το ταυτόσημο όνομα Ruga Maistra. Την Τουρκοκρατία λεγόταν Βεζίρ τσαρσί, όνομα από το Βεζίρ τζαμί που ήταν σε αυτό το δρόμο.

Στις 25 Αυγούστου 1898, εορτή του Αγίου Τίτου, απόσπασμα Άγγλων στρατιωτών κατοχής πήγαινε να εγκαταστήσει στο τελωνείο χριστιανό υπάλληλο (τον Στυλιανό Αλεξίου, εκδότη μετέπειτα του “Ερωτόκριτου”). Ο Τούρκος όχλος του Ηρακλείου αποπειράθηκε να τους εμποδίσει, σκότωσε 17 Άγγλους στρατιώτες, έσφαξε τον πρόξενο της Αγγλίας, Λυσίμαχο Καλοκαιρινό, έβαλε φωτιά στα καταστήματα και τα σπίτια του Βεζίρ Τσαρσί και σκότωσε και έκαψε ζωντανούς περί τους 500 χριστιανούς. Σε ανάμνηση του τραγικού αυτού γεγονότος, ο δρόμος ονομάστηκε Μαρτύρων 25^{ης} Αυγούστου. Ο τουρκικός στρατός όχι μόνο δεν εμπόδισε τον όχλο, αλλά σύμπραξε στη σφαγή και την αρπαγή.

Οι Άγγλοι βρήκαν 17 από τους πρωταίτιους των σφαγών και τους κρέμασαν, για το αίμα των ισάριθμων Άγγλων στρατιωτών, και έδωξαν αμέσως από την Κρήτη τον τουρκικό στρατό, ύστερα από 229 χρόνια βασανιστηρίων του Κρητικού λαού. Αυτό το περιστατικό ήταν η αιτία της απελευθέρωσης της Κρήτης.

Σήμερα στον δρόμο αυτό βρίσκονται κυρίως καταστήματα ενοικιάσεως αυτοκινήτων (Rent a car), ταξιδιωτικά γραφεία, τουριστικά μαγαζιά, τράπεζες και το κτίριο των Μινωικών Γραμμών.

➤ *Πλατεία Ελευθερίας*

Η αρχική ονομασία του χώρου δεν είναι γνωστή. Όταν χτίστηκε η πύλη του Αγίου Γεωργίου, τα μέσα του 16^{ου} αιώνα, θα έλεγαν και την πλατεία Αγίου Γεωργίου. Την περίοδο που χτίστηκαν οι Στρατώνες στη θέση της σημερινής νομαρχίας και των άλλων υπηρεσιών, οι στρατιώτες γυμνάζονταν στη πλατεία αυτή και από τότε αναφέρεται Campo Marzio, που είναι αντίστοιχο με το Πεδίον του Άρεως.

Το 1628 χτίστηκαν, μπροστά από το ξενοδοχείο “Αστόρια” τρεις υδατογέφυρες, πάνω από τις οποίες περνούσε το υδραγωγείο του Μοροζίνη. Από τότε αναφέρεται Piazza dei tre Volti, δηλαδή τρεις Καμάρες, που, παρ’ όλο που χαλάστηκαν από τους Τούρκους τον περασμένο αιώνα, ακούγεται και μέχρι σήμερα.

Την περίοδο της Τουρκοκρατίας η πλατεία ήταν ένας γυμνός, ακάλυπτος χώρος, μέχρι και την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα. Στη συνέχεια, φυτεύτηκαν δέντρα και ο ακάλυπτος χώρος μετατράπηκε σε πράσινο τοπίο δίνοντας την ευκαιρία στους κατοίκους και τους

επισκέπτες να καθίσουν σε κάποιο από τα παγκάκια της για να ξεαποστάσουν (βλέπε παράρτημα 3, εικ. 10.11).

Εδώ και 5 – 6 χρόνια η πλατεία έχει αλλάξει μορφή, έχει αναπλαστεί σύμφωνα με τις νέες μεταμοντέρνες αρχιτεκτονικές τάσεις. Το οικοδομικό υλικό που επικρατεί είναι το μάρμαρο και το μέταλλο. Τα δέντρα που έχουν μείνει είναι ελάχιστα, ενώ έχει προστεθεί ξύλινο υπόστεγο για την διεξαγωγή πολιτιστικών εκδηλώσεων.

Το κάστρο Κούλε, η Κρήνη του Μοροζίνη (Λιοντάρια), η Λότζια, ο Άγιος Μηνάς, ο Ναός του Αγίου Τίτου, το Αρχαιολογικό Μουσείο, η Λεωφόρος 25^{ης} Αυγούστου και η Πλατεία Ελευθερίας είναι σημεία αναφοράς της πόλης του Ηρακλείου και με αυτά μπορεί να γίνει η αναγνώρισή της. Αναμφίβολα λοιπόν μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι αποτελούν πυκνωτές φυσιογνωμίας της πόλης του Ηρακλείου.

11. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΑΣ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ¹⁹⁰

Ο περιβάλλοντας φυσιογνωμικός χώρος είναι επίσης σημαντικός για τον εντοπισμό της φυσιογνωμίας μιας πόλης. Στην προκειμένη περίπτωση, περιλαμβάνονται πυκνωτές φυσιογνωμίας, που δεν βρίσκονται στην πόλη του Ηρακλείου, αλλά στην ευρύτερη περιοχή. Τέτοιοι είναι οι αρχαιολογικοί χώροι που βρίσκονται γύρω από το Ηράκλειο οι οποίοι αποτελούν ιστορικά μνημεία της εξέλιξης ολόκληρου του νησιού. Αποτελούν σημεία - σταθμούς για την αναγνώριση της περιοχής του Ηρακλείου και για το λόγο αυτό γίνεται και η ανάλυσή τους.

➤ Κνωσός¹⁹¹

Η Κνωσός, που είναι ο πιο σημαντικός αρχαιολογικός χώρος της Κρήτης, βρίσκεται 5 χιλιόμετρα νοτιοανατολικά της πόλης του Ηρακλείου. Πρόκειται για το πιο ενδεικτικό απομεινάρι του Μινωικού πολιτισμού που αναπτύχθηκε στην Κρήτη, το οποίο διατηρεί αναλλοίωτη τη φυσιογνωμία του. Στο μεγαλοπρεπές αυτό ανάκτορο κατοικούσε ο Μίνωας¹⁹², γιος της Ευρώπης και του Δία καθώς επίσης και ο θρυλικός Μινώταυρος, ο οποίος κατοικούσε στο Λαβύρινθο. Ο Μίνωας είχε υποτάξει με το στόλο του τις Κυκλάδες, τα Μέγαρα και την Αθήνα και διατηρούσε σημαντικές εμπορικές συναλλαγές με την Αίγυπτο και τα λιμάνια της Ανατολής.

Σύμφωνα με τα ιστορικά στοιχεία το ανάκτορο της Κνωσού χτίστηκε γύρω στα 1900 π.Χ. στο ύψωμα Κεφάλα ή Τσελεπή, πάνω σε προϋπάρχων νεολιθικό οικισμό, στη συμβολή του χειμάρου της Βλυχιάς με τον ποταμό Κέρατο (μια κατάφυτη περιοχή από εύφορες εκτάσεις), που είχε κατοικηθεί από το 6000 π.Χ. Καταλάμβανε έκταση 22.000 τ.μ. και γύρω από αυτό αναπτύχθηκε η αρχαιότερη και μεγαλύτερη πόλη της Κρήτης, που ο πληθυσμός της έφτανε τους 100.000 κατοίκους. Αυτό αποδεικνύεται και από τα νεκροταφεία που βρέθηκαν στην γύρω περιοχή. Το ανάκτορο αυτό καταστράφηκε γύρω στο 1700 π.Χ. και στη θέση του χτίστηκε άλλο. Η περίοδος αυτή 1700 - 1450 π.Χ. είναι η λαμπρότερη για τον μινωικό πολιτισμό και ιδιαίτερα για την Κνωσό. Το 1600 π.Χ. το ανάκτορο παθαίνει σοβαρές ζημιές από καταστροφικό σεισμό, γρήγορα όμως επισκευάζεται και συγχρόνως κτίζονται και άλλα

¹⁹⁰ <http://www.kairatos.com.gr/iraklio.htm>, <http://www.iraklionet.gr/gr/arxaiotites/malia.htm>,
<http://www.iraklionet.gr/gr/arxaiotites/zakros.htm>

¹⁹¹ <http://www.iraklionet.gr/gr/arxaiotites/arxaia.htm>

¹⁹² Σύμφωνα με τη μυθολογία κάθε 9 χρόνια ο Μίνωας πήγαινε στο Ιδαίον Άντρον για να επικοινωνήσει με τον πατέρα του Δία, να ζητήσει τις συμβουλές του για τη διακυβέρνηση της χώρας και να ανανεώσει τη θεϊκή εντολή για να βασιλέψει τα 9 επόμενα χρόνια.

καινούργια κτίρια. Τα καινούργια αυτά κτίρια μαζί με το προϋπάρχον ανάκτορο αποτελούν τον σημερινό αρχαιολογικό χώρο της Κνωσού. Νέα καταστροφή επέρχεται το 1450 π.Χ., πιθανών από την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας (Σαντορίνη) που φέρνει και το τέλος της δραστηριότητας του μινωικού πολιτισμού. Τέλος, το ανάκτορο καταστρέφεται ολοσχερώς από την εισβολή των Αχαιών και δεν χρησιμοποιείται πια, αλλά η Κνωσός συνέχισε να παραμένει σημαντική πόλη-κράτος μέχρι την πρώτη Βυζαντινή περίοδο.

Οι ανασκαφές για να έρθει στην επιφάνεια αυτός ο αρχαιολογικός χώρος αρχίζουν το 1878 από τον Ηρακλειώτη αρχαιολάτρη Μίνωα Καλοκαιρινό. Οι πρώτες αυτές δοκιμαστικές ανασκαφές έφεραν στην επιφάνεια αρκετά πιθάρια και άλλα σημαντικά αντικείμενα. Σύντομα όμως οι ανασκαφές αυτές σταμάτησαν για να έρθει το 1900 ο Άγγλος αρχαιολόγος Arthur Evans μαζί με το επιτελείο του και να αρχίσει συστηματικές ανασκαφές στον χώρο αυτό, οι οποίες διάρκεσαν 35 ολόκληρα χρόνια. Ο Evans αναστήλωσε το ανάκτορο της Κνωσού χρησιμοποιώντας σε πολλά από τα κτίρια υπερβολική ποσότητα τσιμέντου, πράγμα για το οποίο κατηγορήθηκε αλλά όπως φάνηκε αργότερα τα κτίρια αυτά δεν θα μπορούσαν διαφορετικά να αντέξουν στον χρόνο.

Στο ανάκτορο διακρίνονται πρωτότυπες αρχιτεκτονικές και κατασκευαστικές επινοήσεις, όπως σύνθετο αποχετευτικό και υδρευτικό δίκτυο, φωταγωγοί και πολύθυρα, καθώς και ποικιλία δομικών υλικών, χρωματιστά κονιάματα, μνημειώδεις κλίμακες και ορθομαρμαρώσεις, γυψολιθικά δάπεδα και πλούσιες τοιχογραφίες που κοσμούν δωμάτια και διαδρόμους. Όλα αυτά με μια τάση λαμπρότητας και μεγαλοπρέπειας εναρμονίζουν το ανάκτορο με το φυσικό περιβάλλον και το κάνουν αντάξιο τόπο της διπλής αποστολής του: πρώτα ως τόπος που κατοικεί και λατρεύεται η θεά και δεύτερο ως έδρα της πολιτικής εξουσίας της βασιλικής οικογένειας και του ιερατείου.

Εικόνα36: Το "Μέγαρο της Βασίλισσας" και ο φωταγωγός του

Το ανάκτορο είναι πολυόροφο και αναπτύσσεται γύρω από την μεγάλη Κεντρική Αυλή, χώρο δημόσιων συγκεντρώσεων. Στην Δεύτερη Αυλή (Δυτική) γινόταν η επίσημη πρόσβαση στο ανάκτορο και στο χώρο λειτουργιών. Στην δυτική πλευρά του παλατιού βρίσκονταν τα διαμερίσματα θρησκευτικού χαρακτήρα, στην ανατολική πτέρυγα τα διαμερίσματα της βασιλικής οικογένειας και στη βόρεια και νότια πλευρά βρίσκονταν οι αποθήκες και οι βοηθητικοί χώροι. Πιο συγκεκριμένα το παλάτι περιελάμβανε την Αίθουσα του Θρόνου με την δεξαμενή καθαρμών και τον αλαβάστρινο θρόνο που πλαισιώνεται από θρανία, το Τριμερές Ιερό, τα Ιερά Θησαυροφυλάκια, τις Υπόστυλες Κρύπτες, το Διάδρομος

Εικόνα 37: Η Αίθουσα του Θρόνου με την τοιχογραφία των Γρυπών

της Πομπής, τη Νότια Είσοδος με την τοιχογραφία του Πρίγκιπα με τα Κρίνα, την Αίθουσα των Διπλών Πελεκών, το Μέγαρο της Βασίλισσας, το Κλιμακοστάσιο, τη Βόρεια Είσοδος (από την οποία γινόταν η επικοινωνία με το λιμάνι της Κνωσού) με υπερυψωμένες στοές, η μια εκ των οποίων κοσμείται με την τοιχογραφία του Κυνηγιού Ταύρου (βλέπε παράρτημα 3, εικ. 10.12 – 10.14). Γύρω απ’ την Κνωσό εκτείνεται υπαίθριος θεατρικός χώρος, ο μινωικός οικισμός με την Νότια Οικία, την Οικία του Ιερού Βήματος, το Μικρό Ανάκτορο, τον Ξενώνα, τη Βασιλική Έπαυλη, τον Τάφο – Ιερό, και τα νεκροταφεία¹⁹³.

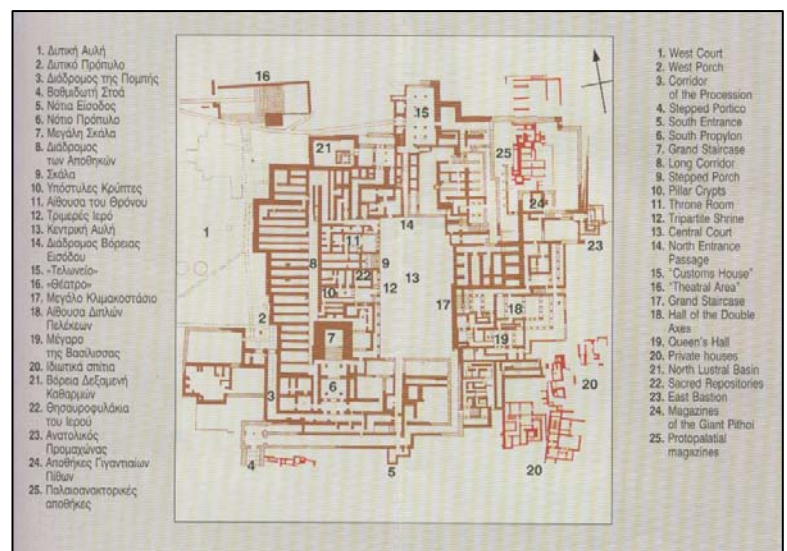
Η Κνωσός δεν ήταν η μοναδική ισχυρή πόλη στην Κρήτη αλλά είχε και αντίζηλες τις πόλεις Γόρτυνα και Λύττο. Ο ανταγωνισμός ήταν μεγάλος και τον 3ο π.Χ. αιώνα η Κνωσός κάνει συμμαχία με άλλες πόλεις της Κρήτης και πραγματοποιεί την πρώτη εκστρατεία εναντίων της Λύττου χωρίς όμως να καταφέρει να την κατακτήσει. Αργότερα κάνει την δεύτερη προσπάθεια και την καταστρέφει ολοσχερώς μιας και δεν συνάντησε αντίσταση από τους Λύττιους, οι οποίοι έλειπαν σε εκστρατεία. Το 166 π.Χ. συμμαχεί με την Γόρτυνα και καταστρέφουν τη Ραύκο (σημερινό Αγ. Μύρωνα). Αργότερα η Γόρτυνα γίνεται πρώτη πόλη φέρνοντας την Κνωσό σε δεύτερη μοίρα.

Στην Κνωσό κόπηκαν πολλά νομίσματα πάνω στα οποία υπήρχαν διάφορες παραστάσεις. Οι περισσότερες από αυτές παρίσταναν τον Μινώταυρο να κρατά στο χέρι του πέτρα. Άλλες παρίσταναν τον Λαβύρινθο, άλλοτε τετράγωνο, άλλοτε κυκλικό και πάνω στο νόμισμα αναγραφόταν η λέξη “ΚΝΩΣΙΩΝ”. Σε άλλα νομίσματα υπήρχαν μορφές αρχαίων θεών, όπως η θεά Αθηνά και η θεά Αφροδίτη.

¹⁹³ Υπουργείο Πολιτισμού, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων, “Κνωσός”, Αθήνα 2002

Εικόνα 38: Αναπαράσταση του ανακτόρου της Κνωσού

Εικόνα 39: Χάρτης του ανακτόρου της Κνωσού

Εικόνα 40: Γενική άποψη του ανακτόρου όπως βρέθηκε με τις αρχαιολογικές ανασκαφές

➤ Φαιστός¹⁹⁴

Η Φαιστός είναι ο δεύτερος, μετά την Κνωσό, σπουδαιότερος αρχαιολογικός χώρος. Βρίσκεται 62 χιλιόμετρα νοτιοδυτικά του Ηρακλείου και είναι κτισμένη σε τοποθεσία με υψόμετρο 100 μέτρα από την θάλασσα. Τριγύρω της υπάρχουν επιβλητικά βουνά με πιο γνωστό τον Ψηλορείτη. Οι κτήσεις της Φαιστού εκτεινόταν από το ακρωτήριο Λίθινο ως το ακρωτήριο Μέλλισσα και περιελάμβανε επίσης τα νησιά Παξιμάδια, ενώ διέθετε δύο ισχυρά λιμάνια τα Μάταλα και την Κομμό. Ήταν πολύ πλούσια και δυνατή πόλη και διέθετε δικά της νομίσματα.

Πολλές απόψεις υπάρχουν για τον ιδρυτή της μινωικής πόλης που λένε ότι ήταν ο Μίνωας ή ο Φαιστός, γιος του Ρόπαλου (απ' όπου και πήρε το όνομά της). Η Φαιστός μαζί με τις άλλες μινωικές πόλεις έστειλε στρατό στην εκστρατεία των Αχαιών κατά της Τροίας. Εδώ είχε γεννηθεί, κατά τον Στράβωνα, ο εκ των 7 σοφών της αρχαιότητας, ο Επιμενίδης, ενώ κατά τη μυθολογία στη Φαιστό βασίλεψε ο αδερφός του Μίνωα, Ραδάμαθς.

Το πρώτο ανάκτορο που οικοδομήθηκε το 1900 π.Χ. και είχε έκταση (μαζί με τα γύρω κτίσματα) 18.000 τ.μ., δεν ήταν πολύπλοκο και δαιδαλώδες. Η Φαιστός καταστράφηκε δύο φορές από σεισμούς όμως συνέχιζε να ευημερεί κατά την αρχαϊκή, κλασική και ελληνιστική περίοδο μέχρι την στιγμή όπου η Γόρτυνα, που ήταν αντίπαλος της, την καταστρέφει το 200 π.Χ.

Οι ανασκαφές στον αρχαιολογικό χώρο της Φαιστού άρχισαν το 1900 από την Ιταλική Αρχαιολογική Σχολή υπό τον Federico Halbherr και συνεχίστηκαν από τους L. Pernier και D. Levi. Η πληθώρα των αρχαιολογικών ευρημάτων μεταξύ των οποίων και ο “δίσκος της Φαιστού” βρίσκονται στο αρχαιολογικό μουσείο του Ηρακλείου.

➤ Γόρτυς

Η πόλη της Γόρτυνας βρίσκεται νοτιοδυτικά της πόλης του Ηρακλείου και είναι κτισμένη στην πεδιάδα της Μεσαράς. Τα ερείπια της απλώνονται σε μεγάλη έκταση κατά μήκος του Ληθαίου ποταμού (σημερινός Μητροπολιανός) και καταλαμβάνουν έκταση 2000 τ.μ. Οι ανασκαφές στην περιοχή άρχισαν το 1884 από τον αρχαιολόγο F. Halbherr και συνεχίζονται μέχρι σήμερα.

Η Γόρτυνα στην αρχαιότητα ήταν μια από τις πιο ισχυρές πόλεις της Κρήτης και υπήρξε πρωτεύουσα του νησιού κατά την περίοδο των ρωμαϊκών και πρωτοβυζαντινών

¹⁹⁴ <http://www.iraklionet.gr/arxaiotites/faistos.htm>

χρόνων. Τον 3^ο αιώνα κάνει εκστρατεία εναντίον της Φαιστού και την καταλαμβάνει αποκτώντας έτσι περισσότερη δύναμη. Βρισκόταν σε διαμάχη με την Κνωσό, ενώ με τους Αχαιούς και τους Πτολεμαίους της Αιγύπτου είχε πολύ καλές σχέσεις. Η Γόρτυνα ακμάζει τη ρωμαϊκή περίοδο και παίρνει το μέρος των Ρωμαίων με αποτέλεσμα να μην καταστραφεί αλλά να επικρατήσει στο νησί. Η αίγλη της διατηρείται μέχρι και τους πρώτους βυζαντινούς χρόνους και το 828 μ.Χ. καταστρέφεται από τους Σαρακηνούς. Η πόλη μετά την καταστροφή της δεν κατοικήθηκε ξανά.

Οι ανασκαφές που έγιναν έφεραν στο φως ένα μόνο μέρος από την αρχαία πόλη, την παλιά ακρόπολη και το κοίλο θέατρο. Στην κοντινή περιοχή του δρόμου, προς την Φαιστό, βρίσκονται το Πραιτώριο που ήταν η έδρα του Ρωμαίου διοικητή, ο ναός του Πύθιου Απόλλωνα (7ος αι. π.Χ.), το θέατρο, ο ναός της Ίσιδος και του Σεράπη, το αμφιθέατρο, τα ερείπια της αγοράς, ο ναός του Ασκληπιού στον οποίο βρέθηκε το άγαλμα του Ασκληπιάδη (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου), και τέλος το περίφημο Ωδείο που στον τοίχο που υπάρχει πίσω του βρέθηκε η επιγραφή με τους Νόμους¹⁹⁵ της Γόρτυνας.

Εικόνα 41: Γόρτυνα

Επίσης στον αρχαιολογικό χώρο της Γόρτυνας λειτουργεί μουσείο όπου εκτίθενται ευρήματα της περιοχής.

➤ *Μάλια*

Στον αρχαιολογικό χώρο των Μαλίων υπήρχε μια σημαντική πόλη με ανάκτορο, ανάλογο σε μέγεθος με εκείνα της Κνωσού και της Φαιστού αλλά λιγότερο επιβλητικό. Το αρχαίο όνομα της πόλης δεν είναι γνωστό, ενώ το σημερινό “Μάλια” προέρχεται από τη λέξη “Ομαλία” που υποδηλώνει την ομαλότητα του εδάφους.

Οι ανασκαφές στον χώρο, που άρχισαν το 1915 από τον Ι. Χατζιδάκη και συνεχίζονται από τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή, δεν έφεραν ευρήματα όπως τοιχογραφίες, αγγεία κ.α., όπως στην Κνωσό και στη Φαιστό. Αυτό υποδηλώνει τον επαρχιακό χαρακτήρα του ανακτόρου. Στο ανάκτορο των Μαλίων βασίλεψε ο Σαρπηδόνας, αδελφός του Μίνωα και

¹⁹⁵ Σήμερα σώζονται τέσσερις σειρές από τις πολύτιμες ενεπίγραφες αυτές πέτρες που αποτελούν κειμήλια για τη μελέτη του Δικαίου της εποχής εκείνης. Είναι γραμμένες σε Δωρική διάλεκτο “βουστροφηδόν”, δηλαδή η ανάγνωση της πρώτης σειράς γίνεται από δεξιά προς τα αριστερά και της επόμενης από τα αριστερά προς τα δεξιά. Το περιεχόμενο τους είναι κανόνες πολιτικής δικονομίας, οικογενειακού, αστικού, αγροτικού και εμπορικού δικαίου. Στους Νόμους της Γόρτυνας δεν συμπεριλαμβάνονταν η θανατική ποινή αλλά ούτε και οι υπόλοιπες ποινές ήταν βάρβαρες.

του Ροδάμανθου. Η πόλη έκοβε δικά της νομίσματα πάνω στα οποία από τη μια πλευρά απεικονιζόταν το κεφάλι της Αθηνάς και από τη άλλη δύο δελφίνια. Από τα πιο σημαντικά ευρήματα που έχουν βρεθεί είναι το χρυσό κόσμημα με τις δύο μέλισσες (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Εικόνα 42: Το χρυσό κόσμημα με τις δυο μέλισσες

Το πρώτο ανάκτορο κτίστηκε γύρω στο 1900 π.Χ. και είχε έκταση 8.800 τ.μ. Το 1700 π.Χ. καταστράφηκε και κτίζεται νέο που κι αυτό με τη σειρά του θα καταστραφεί γύρω στα 1450 π.Χ. Το ανάκτορο είναι διώροφο, έχει μια κεντρική αυλή με μακρόστενο σχήμα, τέσσερις πτέρυγες και πέντε εισόδους, δρόμος που οδηγούσε σε ένα μικρό όρμο τον οποίο οι Μινωίτες τον χρησιμοποιούσαν για λιμάνι και διάφορες συνοικίες που συμπλήρωναν την μινωική πόλη. Στο ανάκτορο υπήρχαν, όπως και στα ανάκτορα της Κνωσού και της Φαιστού, αποθήκες σε κυκλικό σχήμα στις οποίες βρέθηκαν πολλά αγγεία και πιθάρια, βασιλικά δωμάτια, εργαστήρια που επεξεργαζόταν χαλκό, ελεφαντοκόκαλο κ.α., αίθουσα όπλων στην οποία βρέθηκε το περίφημο βασιλικό σκήπτρο και βωμός.

➤ *Αγία Τριάδα*

Ο αρχαιολογικός χώρος της Αγίας Τριάδας βρίσκεται 3 χιλιόμετρα δυτικά του αρχαιολογικού χώρου της Κνωσού. Στα μινωικά χρόνια η Φαιστός συνδεόταν με την Αγία Τριάδα μέσω ενός λιθόστρωτου δρόμου του οποίου ακόμη και σήμερα σώζονται κάποια κομμάτια. Στα νοτιοδυτικά του αρχαιολογικού χώρου βρίσκεται η εκκλησία της Αγίας Τριάδας που ανήκει στον 14ο αιώνα. Από την εκκλησία αυτή πήρε το όνομα του και το μεσαιωνικό χωριό που βρισκόταν στην περιοχή και καταστράφηκε από τους Τούρκους.

Η βασιλική έπαυλη ή μικρό μινωικό ανάκτορο της Αγίας Τριάδας κτίστηκε γύρω στο 1600 π.Χ. σύμφωνα με τους Ιταλούς αρχαιολόγους που έκαναν και τις ανασκαφές. Γύρω στα 1450 π.Χ. καταστρέφεται και στην θέση του κτίζεται ένα νέο κτίριο και μια στοά. Στο σημείο αυτό κατά την διάρκεια των ανασκαφών βρέθηκαν και διάφορα λατρευτικά αντικείμενα που δείχνουν ότι ο χώρος αυτός χρησιμοποιήθηκε και σαν χώρος λατρείας.

Ο αρχαιολογικός, αυτός, χώρος περιλαμβάνει το μονόκλιτο ναό του Αγίου Γεωργίου του Γαλατά με τοιχογραφίες του 14^{ου} αιώνα, ένα πολύθυρο δωμάτιο που οδηγεί σε μια στοά και ένα φωταγωγό, ένα δωμάτιο με τοιχογραφίες που απεικονίζουν κρίνους και αγριόγατες, ένα δωμάτιο με θρανία και ένα άλλο πιο μικρό με αλαβάστρινο πόδιο που μάλλον χρησίμευε σαν κλίνη, αποθήκες, η επιμήκης αγορά της αχαϊκής εποχής στα ανατολικά της οποίας

υπήρχε σειρά από κίονες και πεσσούς εναλλάξ και μπροστά από αυτούς οκτώ δωμάτια με μεγάλα πήλινα πιθάρια. Σε αυτά τα μέρη βρέθηκαν πήλινα σφραγίσματα, 19 χάλκινα τάλαντα και έτσι ο χώρος αυτός θεωρείται ότι χρησίμευε σαν θησαυροφυλάκιο.

Σε κοντινή απόσταση βρίσκονται τα διαμερίσματα του προσωπικού, ιερός χώρος λατρείας με θρανίο, ερείπια αχαϊκών κτισμάτων, η αρχή του λιθόστρωτου μονοπατιού που οδηγούσε στη Φαιστό, δυο κυκλικοί θολωτοί τάφοι και πολλοί άλλοι μεμονωμένοι ορθογώνιοι μέσα στους οποίους γίνονταν αλληπάλληλες ταφές και γι' αυτό θεωρούνται κοινοτικοί

Εικόνα 43: Η Λίθινη τοιχογραφημένη σαρκοφάγος

ή οικογενειακοί τάφοι. Σ' έναν από αυτούς βρέθηκε η γνωστή λίθινη σαρκοφάγος της Αγίας Τριάδας η οποία είναι διακοσμημένη και από τις τέσσερις πλευρές της με λατρευτικές παραστάσεις (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Επίσης, στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου βρίσκονται πολλά από τα ευρήματα του ανακτόρου, όπως ανάγλυφα αγγεία από στεατίτη λίθο, νωπογραφίες με κρίνα, αγριόγατους, θαλασσινά σχέδια κ.α.

➤ *Αρχάνες*

Η αρχαία Αρχάνα υπήρξε σπουδαία μινωική πόλη που ήκμασε μεταξύ 2500 και 1400 π.Χ., είναι κτισμένη στη πλαγιά χαμηλού λόφου ανάμεσα σε πλούσιους αμπελώνες με πολλά νερά.

Εικόνα 44: Το μινωϊκό νεκροταφείο στο Φουρνί

Το μινωϊκό ανάκτορο, σύμφωνα με τους αρχαιολόγους Γιάννη και Έφη Σακελλαράκη καταστράφηκε γύρω στα 1450 π.Χ. μαζί με τα άλλα μινωϊκά ανάκτορα. Εκτός από τη μινωϊκή έπαυλη, στη θέση Φουρνί, βοριοδυτικά των Αρχανών βρέθηκε το σημαντικότερο και μεγαλύτερο σε έκταση κοιμητήριο στον αιγιακό χώρο (αποτελείται από θολωτούς τάφους με λαξευμένα σε βράχο διαμερίσματα καθώς και ομάδες λακκοειδών τάφων) και νοτιοδυτικά στη θέση Ανεμοσπηλιά, στους πρόποδες του ιερού βουνού Γιούχτα, βρέθηκε μινωϊκός ναός που μέχρι σήμερα είναι ο μοναδικός γνωστός και ήταν λατρευτικός βωμός όπου γινόντουσαν ανθρωποθυσίες. Σε αυτούς τους χώρους βρέθηκαν ανθρώπινοι

σκελετοί, λάρνακες, ειδώλια, σφραγίδες, χρυσά κοσμήματα, λατρευτικά σκεύη, πιθάρια, τράπεζα προσφορών κ.α.

➤ *Τύλισος*

Ο αρχαιολογικός χώρος της Τυλίσου βρίσκεται δυτικά του Ηρακλείου και υπήρξε, σύμφωνα με τις ανασκαφές του Ι. Χατζηδάκη, μια από τις σπουδαιότερες μινωικές πόλεις και διατηρεί το προελληνικό της όνομα.

Στην Τύλισο δεν βρέθηκε κάποιο ανάκτορο, όπως την Κνωσό, τη Φαιστό και τα Μάλια αλλά 3 μεγάλα οικοδομήματα που χαρακτηρίστηκαν σαν “Οικίες”. Ανήκουν στην υστερομινωική περίοδο και αποτελούνταν από υπαίθριες αυλές, κλιμακοστάσια, δωμάτια για το υπηρετικό προσωπικό, διαδρόμους, λατρευτικούς χώρους κ.α. Επίσης στο χώρο βρέθηκε δίκτυο ύδρευσης.

Εικόνα 45: Γενική άποψη των μινωικών μεγάρων

Στους κλασσικούς χρόνους η πόλη ήταν ανεξάρτητη και αυτόνομη, ενώ συγχρόνως ήταν σύμμαχος της Κνωσού. Στην Τύλισο η θεά Ήρα είχε λατρευτικό χαρακτήρα, σύμφωνα με νομίσματα που βρέθηκαν στη περιοχή απεικονίζοντας το κεφάλι της. Ακόμη, βρέθηκαν πολλά ευρήματα και πολλά από αυτά βρίσκονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου.

➤ *Βαθύπετρο*

Στο χώρο του χωριού Βαθύπετρο έχει ανασκαφεί ένα μινωικό μέγαρο το οποίο κτίστηκε το 1600 π.Χ. Μέσα στο μέγαρο βρέθηκε λιοτρίβι το οποίο αναστηλώθηκε. Οι εγκαταστάσεις σταφυλοπιεστηρίου, ελαιοπιεστηρίου, τα υφαντουργικά εργαλεία και ο κεραμικός κλίβανος που βρέθηκαν στο χώρο δείχνουν ότι μάλλον πρόκειται για αγροικία και συγκεκριμένα αγροικία Μινώιτη τοπάρχη. Το πιο εντυπωσιακό εύρημα είναι ένας μεγάλος διακοσμημένος αμφορέας που χρησιμοποιούταν για τη μεταφορά λαδιού.

Η Κνωσός, η Φαιστός, η Γόρτυς, τα Μάλια, η Αγία Τριάδα, οι Αρχάνες, η Τύλισος και η Βαθύπετρο είναι οι αρχαιολογικοί χώροι που βρίσκονται γύρω από το Ηράκλειο και αναμφίβολα αποτελούν σημαντικά στοιχεία της φυσιογνωμίας του. Έτσι ο περιβάλλοντας χώρος της πόλης αναδεικνύει τη φυσιογνωμία του Ηρακλείου γιατί αποτελεί σημείο αναφοράς και αναγνώρισης της πόλης.

12. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΈΝΩΣΗΣ ΣΤΗ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ¹⁹⁶

Η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί σήμερα σημαντικό παράγοντα που καθορίζει τη φυσιογνωμία ενός τόπου και ιδιαίτερα μιας πόλης. Αυτό οφείλεται στο ότι η Ένωση επεμβαίνει με έργα, δράσεις, χρηματοδοτήσεις και κανονισμούς και εν πολλοίς διαμορφώνει σε πολλές περιπτώσεις τον αστικό χώρο των χωρών – μελών της¹⁹⁷.

Στο κεφάλαιο αυτό θα προσπαθήσουμε να αναφέρουμε συνοπτικά όλα τα επιχειρησιακά προγράμματα ανάπτυξης και αναζωογόνησης του Ηρακλείου. Η Ευρωπαϊκή Ένωση προσπαθεί με χρηματοδοτήσεις προγραμμάτων να συμβάλλει στη βελτίωση και ανάδειξη της φυσιογνωμίας των πόλεων της (Κράτη - Μέλη). Εγκρίνει για το σκοπό αυτό επιχειρησιακά προγράμματα, όπως τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης (Κ.Π.Σ.) και τα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα (Π.Ε.Π.).

Τα επιχειρησιακά αυτά προγράμματα στοχεύουν στα εξής:

- Προστασία και ανάδειξη του δομημένου περιβάλλοντος
- Αγροτική και τοπική ανάπτυξη (ανάπτυξη της ενδοχώρας του νησιού)
- Βελτίωση οικονομικών και κοινωνικών υποδομών
- Τουριστική αναβάθμιση
- Ενίσχυση του συμπληρωματικού χαρακτήρα του δευτερογενή τομέα
- Αξιοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού
- Ενίσχυση της έρευνας και αξιοποίηση της στην παραγωγή

Συγκεκριμένα, την χρονική περίοδο 1994 - 2000 οι βασικοί στρατηγικοί στόχοι στην αναπτυξιακή προσπάθεια της Κρήτης ήταν οι ακόλουθοι:

- Η ανάδειξη της Κρήτης σε οικονομικό, ερευνητικό και πολιτιστικό κέντρο στο χώρο της Ν.Α. Μεσογείου
- Η ολοκληρωμένη ανάπτυξη των τομέων της κρητικής οικονομίας με έμφαση στην ορθολογική αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων του πρωτογενούς και του τριτογενούς τομέα
- Η εφαρμογή περιβαλλοντικής πολιτικής και η βελτίωση της ποιότητας ζωής

¹⁹⁶ <http://www.heraklion-city.gr/urban/urban.htm>, ΟΑΤΕΠ, Αναπτυξιακή Ηρακλείου Α.Ε., “10 χρόνια τοπική ανάπτυξη”, Αρχάνες, Δεκέμβριος 2000

¹⁹⁷ Μητούλα Ρόιδω, “Οι επιπτώσεις της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης στη φυσιογνωμία της ελληνικής πόλης” Διδακτορική Διατριβή Αρχιτεκτονικής Σχολής Ε. Μ. Π., Αθήνα 2000

- Η ενίσχυση της συνοχής στο εσωτερικό της περιφέρειας με την βελτίωση της προσπελασιμότητας τοπικών κέντρων και την ιεράρχηση του οικιστικού δικτύου
- Η αναβάθμιση του ανθρώπινου δυναμικού με την βελτίωση δεξιοτήτων και την εξοικείωση με καινοτομίες και εφαρμογές νέων τεχνολογιών

Οι παραπάνω στόχοι υλοποιήθηκαν με ένα σύνολο έργων δράσεων και ενεργειών που χρηματοδοτήθηκε από το Π.Ε.Π. Κρήτης 1994 - 1999, το εθνικό σκέλος του Β' Κ.Π.Σ., το Ταμείο Συνοχής, τις Κοινοτικές πρωτοβουλίες και άλλα Ευρωπαϊκά προγράμματα που υλοποίησε η Περιφέρεια. Η δημόσια δαπάνη όλων αυτών των παρεμβάσεων ήταν 424,8 εκ. €.

Σήμερα, η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ενέκρινε οικονομικό και κοινωνικό αναπτυξιακό πρόγραμμα για την χρονική περίοδο 2000 – 2006 (Γ' Κ.Π.Σ. – Π.Ε.Π.) για την περιοχή της Κρήτης. Το κόστος του προγράμματος αυτού υπολογίζεται να φτάσει στα 730,31 εκ. €, από τα οποία τα 467,74 εκ. € θα προέρχονται από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης.

Οι άξονες προτεραιότητας του Π.Ε.Π. Κρήτης 2000 – 2006 είναι επτά και είναι οι ακόλουθοι:

- Ενίσχυση της περιφέρειας ως ερευνητικού και τεχνολογικού πόλου στην Ν.Α. Μεσόγειο, προώθηση της καινοτομίας και ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας
- Προστασία του περιβάλλοντος και μείωση των ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων
- Συμμετοχή της περιφέρειας στα διεθνή μεταφορικά δίκτυα ως κόμβου διαμετακόμισης
- Βελτίωση των οικονομικών λειτουργιών και της ποιότητας ζωής στα μεγάλα αστικά κέντρα
- Ανάπτυξη ορεινών, μειονεκτικών και λοιπών αγροτικών περιοχών
- Προώθηση της απασχόλησης – παροχή ίσων ευκαιριών στη γνώση
- Τεχνική βοήθεια

Εκτός από το Γ' Κ.Π.Σ. και το Π.Ε.Π. υλοποιείται στο Ηράκλειο στην περίοδο αυτή και η Κοινοτική Πρωτοβουλία URBAN II με στόχος την οικονομική και κοινωνική αναζωογόνηση των υποβαθμισμένων αστικών περιοχών του δυτικού παραλιακού μετώπου του Ηρακλείου. Οι τομείς προτεραιότητας του προγράμματος URBAN II είναι:

- Πολυλειτουργική αναβάθμιση της περιοχής παρέμβασης και η προστασία του περιβάλλοντος
- Στήριξη επιχειρηματικών δραστηριοτήτων – Καινοτομίες
- Καταπολέμηση κοινωνικού αποκλεισμού – Ισότητα

- Τεχνική Βοήθεια

Κύριος φορέας υλοποίησης των προγραμμάτων αυτών στο νομό Ηρακλείου είναι ο Οργανισμός Ανάπτυξης Τεμένους Πεδιάδας Ανώνυμη Εταιρεία (Ο.Α.Τ.Ε.Π.), που αποτελεί μέρος της Αναπτυξιακής Κρήτης.

Τα βασικά προγράμματα που θα υλοποιηθεί είναι τα ακόλουθα:

- Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER+ (συνολικού προϋπολογισμού 9.826.000 €)
- Κοινοτική Πρωτοβουλία EQUAL, Ολοκληρωμένο σχέδιο – Ανοικτοί Δρόμοι στην ανάπτυξη της Κοινωνικής Οικονομίας (συνολικού προϋπολογισμού 2.582.538,70 €)
- Π.Ε.Π. “Βοήθεια στο σπίτι – Βρεφικοί/Βρεφονηπιακοί/Παιδικοί σταθμοί” (συνολικού προϋπολογισμού 2.625.000 €)
- Επιχειρησιακό Πρόγραμμα “Απασχόληση και επαγγελματική κατάρτιση” (Κέντρα Δημιουργικής Απασχόλησης Παιδιών, Μονάδες Κοινωνικής Μέριμνας) (συνολικού προϋπολογισμού 1.181.922,11 €)
- Δομή στήριξης Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων Ανάπτυξης Αγροτικού Χώρου στην Περιφέρεια Κρήτης (συνολικού προϋπολογισμού 39.196.300 €)
- Σχέδιο Δράσης για την παροχή Συνοδευτικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών, με τίτλο “Ίσες ευκαιρίες” (συνολικού προϋπολογισμού 376.933,24 €)

**Πίνακας 3: Ενταγμένα έργα ανά κατηγορία ενέργειας, Περιφέρεια: Κρήτης,
Νομός: Ηρακλείου**

Ποσά σε €

ΕΡΓΟ	ΠΡΟΫΠ/ΜΟΣ ΕΡΓΟΥ	ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΠΡΟΫΠ/ΜΟΥ ΣΤΟ ΝΟΜΟ
ΕΡΓΑ ΟΔΟΠΟΪΑΣ	256,655,465	172,881,236
ΕΡΓΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΑΠΟΡΡΙΜΜΑΤΩΝ	493,030	493,030
ΕΡΓΑ ΥΠΟΔΟΜΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	11,991,909	10,226,786
ΕΡΓΑ ΥΠΟΔΟΜΗΣ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑΣ	13,325,158	12,760,202
ΕΡΓΑ ΥΔΡΕΥΣΕΩΝ	3,042,064	3,042,064
ΕΡΓΑ ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗΣ - ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑΣ ΛΥΜΑΤΩΝ - ΑΝΤΙΠΛΗΜΜΥΡΙΚΑ	9,161,761	9,161,761
ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΥΔΑΤΙΝΩΝ ΠΟΡΩΝ - ΕΓΓΕΙΟΒΕΛΤΙΩΤΙΚΑ ΕΡΓΑ-ΑΝΑΔΑΣΜΟΙ	45,430,670	45,430,670
ΜΟΥΣΕΙΑ	20,836,390	20,836,390
ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΛΙΜΕΝΩΝ /ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΛΙΜΕΝΩΝ/ ΑΛΙΕΥΤΙΚΩΝ ΚΑΤΑΦΥΓΙΩΝ	6,590,000	6,590,000
ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ	5,282,479	124,784

ΕΡΓΟ	ΠΡΟΫΠ/ΜΟΣ ΕΡΓΟΥ	ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΠΡΟΫΠ/ΜΟΥ ΣΤΟ ΝΟΜΟ
ΑΝΑΠΛΑΣΗ - ΑΝΑΔΕΙΞΗ - ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΩΝ	6,535,508	6,535,508
ΑΝΑΠΛΑΣΗ - ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΠΕΡΙΟΧΗΣ	977,925	977,925
ΕΡΓΑ ΥΠΟΔΟΜΗΣ/ ΠΡΟΜΗΘΕΙΑ- ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ/ ΠΑΡΟΧΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΑΝΑΒΑΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ	9,735,000	537,380
ΑΕΡΟΔΡΟΜΙΟ - ΕΛΙΚΟΔΡΟΜΙΟ	14,673,514	14,673,514
ΜΕΛΕΤΕΣ - ΕΡΓΑΛΕΙΑ - ΕΡΕΥΝΕΣ	7,600,101	661,728
ΔΙΚΤΥΩΣΗ	2,734,694	74,511
ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΒΙΟΤΟΠΩΝ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΑ ΕΥΑΙΣΘΗΤΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ	108,000	108,000
ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ / ΟΡΕΙΒΑΤΙΚΑ ΚΑΤΑΦΥΓΙΑ	106,294	106,294
ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ	3,827,700	150,000
ΔΑΣΙΚΑ ΕΡΓΑ	377,302	377,302
ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΕΞΗΛΕΚΤΡΙΣΜΟΣ	701,394	701,394
ΑΛΙΕΥΤΙΚΑ ΣΚΑΦΗ	47,536,498	941,141
ΕΡΓΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ - ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ	72,942,099	9,259,333
ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ (ΓΕΝΙΚΑ)	351,889,730	1,997,473
ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ - ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΜΜΕ (ΑΠΟΚΛΕΙΣΤΙΚΑ)	53,109,671	6,653,379
ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ	324,284,205	11,372,080
ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ	114,130,679	2,661,815
ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ - ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗ - ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ	4,018,452	824,506
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	187,635,644	17,566,806
ΔΟΜΕΣ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ	14,206,447	14,206,447
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΚΑΙ ΥΠΟΔΟΜΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΤΩΝ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ	16,434,336	970,800
ΑΠΟΚΤΗΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΚΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ	112,403,013	2,968,845
ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΓΕΩΡΓΙΚΕΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΙΣ	32,810,485	32,766,629
ΟΜΑΔΕΣ ΠΑΡΑΓΩΓΩΝ	2,550,592	33,928
ΝΕΟΙ ΓΕΩΡΓΟΙ	10,725,954	6,192,109
ΥΠΟΔΟΜΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	23,767,779	3,573,119
ΥΠΟΔΟΜΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ ΣΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ	102,887,670	2,614,427
ΥΠΟΔΟΜΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ ΣΤΗΝ ΥΓΕΙΑ ΠΡΟΝΟΙΑ	3,529,149	224,170

ΕΡΓΟ	ΠΡΟΫΠ/ΜΟΣ ΕΡΓΟΥ	ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΠΡΟΫΠ/ΜΟΥ ΣΤΟ ΝΟΜΟ
ΥΠΟΔΟΜΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ - ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ	6,071,768	58,694
ΔΟΜΕΣ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ	4,175,348	1,380,561
Σύνολο Νομού	1,905,314,980	422,735,841

Πηγή: <http://www.mnec.gr/greece-map/data/Hrakleio.htm>

Ο παραπάνω πίνακας αναφέρει τα έργα που προβλέπονται να γίνουν στην ευρύτερη περιοχή του νομού Ηρακλείου την χρονική περίοδο 2000 – 2006, καθώς και τον προϋπολογισμό τους. Βασικός στόχος αυτών των έργων είναι η καλυτέρευση των συνθηκών (περιβαλλοντικών, κοινωνικών, πολιτισμικών, οικονομικών κ.α.) διαβίωσης των κατοίκων του Νομού.

Συμπερασματικά τα επιχειρησιακά προγράμματα που βοήθησαν στην ανάδειξη της φυσιογνωμίας της πόλης του Ηρακλείου την περίοδο 1994 – 2006 είναι το URBAN II, το LEADER+, το EQUAL και το Π.Ε.Π. Κρήτης, σκέλος του Β' και Γ' Κ.Π.Σ.

13. Η ΟΛΥΜΠΙΑΚΗ ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ¹⁹⁸

Στο κεφάλαιο αυτό θα μιλήσουμε για την ολυμπιακή προετοιμασία της πόλης του Ηρακλείου ενόψει της ολυμπιάδας του 2004. Δε θα μπορούσαμε να παραλείψουμε την αναφορά αυτή καθώς τα διάφορα έργα που δρομολογούνται στην πόλη συμβάλουν σημαντικά στη φυσιογνωμία του Ηρακλείου. Το οπτικό τοπίο του Ηρακλείου αλλάζει και γίνεται προσθήκη νέων στοιχείων.

Για την Ολυμπιάδα του 2004, δρομολογήθηκαν στο Ηράκλειο έργα μείζονος σημασίας, έργα που δεν ικανοποιούν μόνο τις Ολυμπιακές ανάγκες αλλά υποστηρίζουν τη λειτουργική και αισθητική αναβάθμιση του Ηρακλείου για το 2004 αλλά και για τη μετα-ολυμπιακή περίοδο. Όλα τα έργα και οι παρεμβάσεις στο Ηράκλειο ακολούθησαν αυστηρά χρονοδιαγράμματα και παρακολουθήθηκαν, στα πλαίσια της Ολυμπιακής προετοιμασίας, από την Οργανωτική Επιτροπή Ολυμπιακών Αγώνων (Ο.Ε.Ο.Α.) ΑΘΗΝΑ 2004, το Υπουργείο Πολιτισμού (ΥΠ.ΠΟ.), το Υπουργείο Περιβάλλοντος Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων (Υ.ΠΕ.ΧΩ.ΔΕ.) με την υποστήριξη της Περιφέρειας Κρήτης, της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ηρακλείου, του Δήμου Ηρακλείου και των άλλων Δήμων του Νομού Ηρακλείου.

Τα παραπάνω έργα συνομολογούνται με τη μορφή Επιχειρησιακού Σχεδίου Ολυμπιακής Προετοιμασίας (Ε.Σ.Ο.Π.) το οποίο διασφαλίζει την ενότητα και το συντονισμό αυτών με τη συνολική Ολυμπιακή προετοιμασία της πόλης του Ηρακλείου.

Τα σχέδια διαμόρφωσης της περιοχής του Ηρακλείου περιλαμβάνουν:

➤ **Παγκρήτιο Στάδιο Ηρακλείου:** Με βάση το πρόγραμμα των Ολυμπιακών αγώνων του 2004, το Ηράκλειο φιλοξένησε τους προκριματικούς αγώνες ποδοσφαίρου. Το Στάδιο έχει χωρητικότητα 33.000 θέσεων. Οι εργασίες για την ανακατασκευή του ξεκίνησαν το Σεπτέμβριο του 2001 και έληξαν τον Μάρτιο του 2004.

Εικόνα 46: Παγκρήτιο Στάδιο Ηρακλείου

¹⁹⁸ http://www.business2005.gr/eC_NewsItem.asp?id=2251

Το στάδιο περιλαμβάνει:

- Γήπεδο ποδοσφαίρου με χλοοτάπητα
- Στίβο 400 μ. με ελαστικό τάπητα 8 διαδρομών
- Στέγαστρο θεατών
- Ηλεκτροφωτισμό / ηλεκτρονικούς πίνακες
- Βοηθητικό γήπεδο ποδοσφαίρου (με χλοοτάπητα και στίβο 400 μ. με ελαστικό τάπητα)
- Χώροι στάθμευσης
- Γενικό Ιατρείο (doping control)
- Κολυμβητική δεξαμενή και δεξαμενή εκμαθήσεως
- Κλειστό στίβο (ευθεία στίβου)
- Αίθουσα πολλαπλών χρήσεων
- Αίθουσα ενόργανης γυμναστικής
- Αίθουσα Αεροβόλου Όπλου
- Χώροι εξυπηρέτησεων κάτω από τις κερκίδες

Επίσης το γήπεδο του Ο.Φ.Η.¹⁹⁹ χρησιμοποιήθηκε ως προπονητήριο κατά τη διάρκεια των αγώνων. Οι απαιτούμενες παρεμβάσεις για την αναβάθμιση του Σταδίου υλοποιήθηκαν με ευθύνη της Ειδικής Υπηρεσίας Ολυμπιακών Αθλητικών Έργων του Υπουργείου Αθλητισμού.

➤ **Ολυμπιακά οδικά έργα υποδομής και αναπλάσεων:** Στα πλαίσια του Ολυμπιακού Προγράμματος Δράσης δρομολογήθηκαν τα παρακάτω έργα οδικής υποδομής, από τα οποία ολοκληρώθηκαν τα:

- Πεταλοειδής οδός πόλεως Ηρακλείου και επέκταση προς Λεωφόρο Κνωσού
- Κατασκευή ανισόπεδου Κόμβου στην περιοχή που συμβάλλουν οι οδοί Δημοκρατίας, Πεταλοειδούς και Εθνικής Αντιστάσεως και ανάπλασης της οδού Κνωσού μέχρι το Βενιζέλειο Νοσοκομείο
- Ανισόπεδος κόμβος Γιόφυρου και συνδέσεις με το οδικό δίκτυο
- Δυτική περιμετρική οδός Παγκρητίου Σταδίου Ηρακλείου.
- Περίφραξη λιμανιού (συμπεριλαμβανομένων των έργων ηλεκτροφωτισμού και δενδροφύτευσης).

Στα έργα που πραγματοποιούνται στο Ηράκλειο προστίθενται το αντιπλημμυρικό έργο στην περιοχή του Παγκρητίου Σταδίου και η ανάπλαση του περιβάλλοντος χώρου. Παράλληλα στο πρόγραμμα “ΕΛΛΑΔΑ 2004” έχουν συμπεριληφθεί επίσης τμήματα των

¹⁹⁹ ΟΦΗ: Όμιλος Φιλάθλων Ηρακλείου

έργων: α) αισθητική αναβάθμιση των αξόνων πρόσβασης των αρχαιολογικών χώρων των Αρχανών και β) ανακαίνιση κτηρίου ΔΕΗ Ηρακλείου για τη δημιουργία Μουσείου Φυσικής Ιστορίας.

➤ **Ολυμπιακό πρόγραμμα υγείας:** Για την κάλυψη των αναγκών της νοσοκομειακής περίθαλψης των αθλητών, των θεατών και των μελών της Ολυμπιακής οικογένειας κατά τη διάρκεια των Ολυμπιακών Αγώνων, το Γενικό Πανεπιστημιακό Νοσοκομείο Ηρακλείου (ΠΕ.ΠΑ.Γ.Ν.Η.), αναβαθμίστηκε από το Υπουργείο Υγείας με την επέκταση και τον εκσυγχρονισμό του Τμήματος Εντατικής Παρακολούθησης (Τ.Ε.Π.), την προσθήκη ορόφου για τη δημιουργία καρδιοχειρουργικής μονάδας και την προμήθεια ιατρικού εξοπλισμού.

➤ **Επιμέρους έργα:** Με το πρόγραμμα “ΕΛΛΑΔΑ 2004” προβλέπονται να υλοποιηθούν συνολικά 75 παρεμβάσεις που περιλαμβάνουν:

- Δημιουργία ανοιχτού κολυμβητηρίου
- Κατασκευή 3 κλειστών γυμναστηρίων
- Κατασκευές, βελτιώσεις, αναβαθμίσεις γηπέδων ποδοσφαίρου
- Κατασκευές υπαίθριων γηπέδων καλαθοσφαίρισης, αντισφαίρισης, πετοσφαίρισης και μίνι ποδοσφαίρου 5x5

Το Πρόγραμμα για την αθλητική ανάπτυξη του Νομού Ηρακλείου συμπληρώνεται από την κατασκευή του έργου “Νέο Κλειστό Γυμναστήριο Ηρακλείου” χωρητικότητας 5.000 θεατών στο Δήμο Αλικαρνασσού και την αποπεράτωση του έργου “Αθλητικό και Πνευματικό Κέντρο Ηρακλείου” (Κλειστό Στάδιο Πατελών).

Η διεξαγωγή των ολυμπιακών αγώνων στην Ελλάδα έχει ως αποτέλεσμα την πραγματοποίηση πολλών έργων σε όλη την έκταση του ελλαδικού χώρου. Τα έργα αυτά αναβαθμίζουν αισθητικά αλλά και λειτουργικά της περιοχές στις οποίες υλοποιούνται. Ιδιαίτερη σημασία αποκτάνε τα έργα της πόλης του Ηρακλείου, καθώς η πόλη φιλοξένησε τους προκριματικούς αγώνες ποδοσφαίρου και στην παρούσα εργασία συμβάλλουν αρκετά στον προσδιορισμό της φυσιογνωμίας της πόλης του Ηρακλείου.

14. ΕΡΕΥΝΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

14.1. Εισαγωγή έρευνας

Βασικά στοιχεία της φυσιογνωμίας μιας πόλης είναι τα *φυσικά* και τα *ανθρωποποιήτα*. Τα φυσικά στοιχεία διακρίνονται στην γεωγραφία, το κλίμα, τη χλωρίδα και την πανίδα ενός τόπου, ενώ τα ανθρωποποιήτα περιλαμβάνουν την ιστορία, την αρχιτεκτονική, την πολεοδομία, καθώς επίσης και στοιχεία καλλιτεχνικής και κοινωνικής έκφρασης. Για να υπάρξει όμως ολοκληρωμένη αντίληψη σχετικά με την φυσιογνωμία ενός τόπου είναι απαραίτητο να προστεθούν και όλα τα μορφήματα (ήχοι, οσμές, γεύσεις κ.α.) που προσφέρουν οι πέντε αισθήσεις.

Όλα τα παραπάνω έχουν αναλυθεί εκτενώς στα 13 πρώτα κεφάλαια της εργασίας με τη βοήθεια βιβλιογραφικών πηγών. Σε αυτό το μέρος θα εντοπιστούν τα βασικά στοιχεία της φυσιογνωμίας της πόλης του Ηρακλείου, όπως αυτά ενυπάρχουν στη συνείδηση των νεαρών κατοίκων της πόλης, ηλικίας 10 έως 18 ετών.

Για να δούμε πως τα παιδιά αντιλαμβάνονται την πόλη τους ακολουθήσαμε το δρόμο του πειραματισμού και επιλέξαμε τη μέθοδο των ερωτηματολογίων και των ιχνογραφημάτων. Τα στοιχεία που συλλέχθηκαν από την έρευνα περάστηκαν στα προγράμματα EXCEL και STATGRAPHIC PLUS. Τα αποτελέσματα αναλύονται στα επόμενα κεφάλαια.

Η μέθοδος των ιχνογραφημάτων αφορούσε παιδιά ηλικίας 10 – 12 ετών (πέμπτης και έκτης δημοτικού) από τα οποία ζητήθηκε να ζωγραφίσουν την πόλη τους. Τα ιχνογραφήματα ήταν 65 και τα συλλέξαμε την χρονική περίοδο από 8 έως 9 Ιανουαρίου 2004. Τα σχολεία που επιλέξαμε για την έρευνά μας ήταν το 24^ο και 31^ο δημοτικό σχολείο Ηρακλείου (βλέπε 2^ο βελάκι στην εικόνα 47).

Τα ερωτηματολόγια²⁰⁰ διανεμήθηκαν σε 330 παιδιά ηλικίας 13 – 18 ετών, από τα οποία τα 150 ήταν παιδιά γυμνασίου και τα 180 λυκείου. Η έρευνα αυτή πραγματοποιήθηκε τη χρονική περίοδο 12 με 13 Ιανουαρίου και 19 με 20 Απριλίου 2004. Τα σχολεία που επιλέξαμε ήταν το 1^ο (Καπετανάκειο) και 3^ο γυμνάσιο και 1^ο και 3^ο λύκειο Ηρακλείου (βλέπε 1^ο και 3^ο βελάκι στην εικόνα 47). Τα ερωτηματολόγια περιελάμβαναν 24 ερωτήσεις κλειστού και ανοιχτού τύπου.

Στόχος τόσο των ερωτηματολογίων όσο και των ιχνογραφημάτων ήταν η ανάδειξη των χαρακτηριστικών που συνθέτουν τη φυσιογνωμία της πόλης του Ηρακλείου (στοιχεία

²⁰⁰ Παράρτημα 1

που κάνουν την πόλη αναγνωρίσιμη, στοιχεία σχετικά με το πώς αντιλαμβάνονται οι νέοι τον τόπο τους κ.α.), καθώς και των προβλημάτων που προσδίδουν αρνητική εικόνα στη φύση της πόλης.

Εικόνα 47: Πολεοδομικός χάρτης Ηρακλείου

14.2. Έρευνα - Μελέτη Πρώτη

14.2.1. Σκοπός

Η πρώτη έρευνα έχει ως σκοπό αφενός να προσδιορίσει την αντιληπτική εικόνα που έχουν τα παιδιά του δημοτικού για την πόλη τους και αφετέρου να συγκρίνει τις αντιληπτικές τους εικόνες με τις αντίστοιχες αντιλήψεις των μαθητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για το Ηράκλειο, όπως αυτές καταγράφηκαν στα σχετικά ερωτηματολόγια.

Σύμφωνα με τη θεωρία της ανάπτυξης της σκέψης, η οποία διαμορφώθηκε από τον Piaget, για να φτάσει η σκέψη των ατόμων στην ολοκλήρωσή της διέρχεται από διάφορα στάδια²⁰¹, καθένα από τα οποία συμπίπτει με ορισμένες περιόδους της ζωής. Κάθε στάδιο

²⁰¹ Τα στάδια αυτά είναι: α) Αισθησιοκινητικό στάδιο (0 – 2 ετών), β) Προενοιολογικό στάδιο (2 – 6/7 ετών), γ) Συγκεκριμένων λογικών πράξεων (6/7 – 12 ετών) και δ) Στάδιο τυπικών λογικών πράξεων (12 ετών και άνω)

χαρακτηρίζεται από συγκεκριμένες νοητικές δυνατότητες των ατόμων, οι οποίες είναι αποτέλεσμα αντίστοιχων διεργασιών της σκέψης.

Το τρίτο στάδιο ανάπτυξης της σκέψης με βάση τη θεωρία αυτή, το οποίο εκτείνεται μεταξύ του έβδομου και του δωδέκατου έτους της ζωής, είναι το στάδιο των συγκεκριμένων λογικών πράξεων. Οι πράξεις αυτές είναι αναστρέψιμες εσωτερικοποιημένες στη σκέψη ενέργειες, οργανωμένες σε ολοκληρωμένα λογικά συστήματα που επιτρέπουν στο άτομο να επιλύει απλά λογικά προβλήματα. Τα παιδιά που βρίσκονται σε αυτό το στάδιο μπορούν να κάνουν: α) ιεραρχικές ταξινομήσεις συγκεκριμένων αντικειμένων, β) ανάστροφη πορεία της σκέψης τους, γ) συνδυασμούς και συσχετίσεις μεταξύ συγκεκριμένων αντικειμένων (συνδυαστικότητα), δ) σειροθέτηση²⁰² διαφόρων αντικειμένων με βάση τις σχέσεις που τα διέπουν (Μαριδάκη – Κασσωτάκη, 1999).

Με βάση τα παραπάνω υποθέτουμε ότι τα υποκείμενα της έρευνάς μας που εμπίπτουν ηλικιακά στο τρίτο στάδιο, θα απεικονίσουν στο ιχνογράφημα στοιχεία που αντιστοιχούν πραγματικά στην πόλη και δε θα παρουσιάσουν ωραιοποιημένες μορφές της.

14.2.2. Δείγμα

Το δείγμα μας αποτελείται από 65 παιδιά ηλικίας 10 – 12 ετών. Ο αριθμός των αγοριών ήταν 32 και των κοριτσιών 33. Τα σχολεία που επιλέχθηκαν ήταν το 24^ο και το 31^ο δημοτικό σχολείο Ηρακλείου, στην περιοχή της Ανάληψης, στο κέντρο της πόλης.

14.2.3. Μέσα διερεύνησης

Το μεθοδολογικό εργαλείο που χρησιμοποιήσαμε ήταν το ιχνογράφημα. Το ιχνογράφημα είναι μια βασική μορφή έκφρασης του παιδιού. Μπορεί έμμεσα να δείξει πώς το παιδί κατανοεί τον κόσμο, πώς ερμηνεύει τις σχέσεις του και τις επαφές του με το κόσμο και ποια είναι η στάση του απέναντι στον κόσμο σε όλη την διάρκεια της ανάπτυξής του. Όπως υποστηρίζουν πολλοί ερευνητές το ιχνογράφημα του παιδιού εκφράζει και προβάλλει προς τα έξω την προσωπικότητά του. Έχει ουσιαστική σχέση και με τη γενικότερη λειτουργία του λόγου. Κατά τον Piaget, το ιχνογράφημα αποτελεί μια από τις μορφές της συμβολικής λειτουργίας και πρέπει να τοποθετηθεί ανάμεσα στο συμβολικό παιχνίδι και τη νοητική εικόνα. Διηγείται κάτι, έχει μια λειτουργία αφηγηματική, μεταφέρει ορισμένο μήνυμα το οποίο, ανάλογα με την περίπτωση, είναι φανερό και άμεσο ή έμμεσο και συγκαλυμμένο. Το παιδί μπορεί να εκφράσει με αυτό ένα σύνολο από δεδομένα που δεν θα μπορούσε να

²⁰² Η ικανότητα να βάζει το υποκείμενο σε λογική σειρά διάφορα αντικείμενα

εκφράσει με άλλον τρόπο. Αποδίδει δηλαδή τη σχέση του με τη γλώσσα και τη γλωσσική έκφραση²⁰³.

Συνήθως, οι ερευνητές κάνουν χρήση του ιχνογραφήματος για την μέτρηση της νοημοσύνης των παιδιών, αλλά και στα ονομαζόμενα προβολικά τεστ²⁰⁴, για την αξιολόγηση στοιχείων της προσωπικότητας παιδιών και ενηλίκων (Μπέλλας, 2000).

Στα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνά μας μοιράστηκαν λευκές κόλλες και τους ζητήθηκε να σχεδιάσουν και να ζωγραφίσουν (με μαρκαδόρους, ξυλομπογιές ή μολύβι) την πόλη του Ηρακλείου έτσι όπως αυτά τη βλέπουν και την αντιλαμβάνονται. Ο χρόνος που τους δόθηκε για να ιχνογραφήσουν ήταν μια διδακτική ώρα.

14.2.4. Ανάλυση ιχνογραφημάτων

Αρχικά, αφού συλλέξαμε τα 65 ιχνογραφήματα²⁰⁵, προσπαθήσαμε να καταγράψουμε όλα τα χαρακτηριστικά στοιχεία που εμφανίζονται σε αυτά, με βάση τη συχνότητα εμφάνισής τους.

Ενδεικτικά παραθέτουμε έξι ιχνογραφήματα των παιδιών και παρουσιάζουμε την διαδικασία που ακολουθήσαμε προκειμένου να εντοπίσουμε και να καταγράψουμε την συχνότητα εμφάνισης των χαρακτηριστικών που εμφανίζονται σε όλες τις ζωγραφιές (Τα υπόλοιπα ιχνογραφήματα βρίσκονται στο παράρτημα 2).

Ιχνογράφημα 1

²⁰³ Μπέλλας Θ., “Το ιχνογράφημα του παιδιού”, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σελ. 17-20, 141-161

²⁰⁴ Τέτοια προβολικά τεστ είναι το σχέδιο της τάξης, το 2HT και το τεστ της οικογένειας

²⁰⁵ Τα ιχνογραφήματα, εκτός των έξι που αναλύονται παρακάτω, βρίσκονται στο παράρτημα

Στο πρώτο αυτό ιχνογράφημα ο μαθητής σχεδίασε την κρήνη Μοροζίνη (Λιοντάρια) περιτριγυρισμένη με τραπεζάκια και καρέκλες προφανώς από τις γύρω καφετέριες. Από αυτό καταλαβαίνουμε ότι ο μαθητής θέλοντας να σχεδιάσει την πόλη του, αποτύπωσε στο χαρτί ένα από τα σημαντικότερα σημεία αναφοράς του Ηρακλείου, τα “Λιοντάρια”. Τα χαρακτηριστικά που προέκυψαν από την ανάλυση του συγκεκριμένου ιχνογραφήματος, τα οποία παρουσιάζονται στον Πίνακα 1, είναι: κρήνη Μοροζίνη, καρέκλες και τραπεζάκια (καφετέριες).

Ιχνογράφημα 2

Το ιχνογράφημα 2 δείχνει ένα σταυροδρόμι με φανάρι, διαβάσεις πεζών και δύο αυτοκίνητα. Στα οικοδομικά τετράγωνα γύρω από την διασταύρωση παρατηρούμε κάδους απορριμμάτων γεμάτους σκουπίδια, μέσα και έξω από αυτούς, ένα περίπτερο, μια μαμά με το παιδί της και μια γάτα. Επίσης, υπάρχει μια ταμπέλα στην οποία αναγράφεται η λέξη Goody's.

Το ιχνογράφημα αυτό συγκεντρώνει πολλά χαρακτηριστικά, μερικά από τα οποία εμφανίζονται στα περισσότερα από τα 65 ιχνογραφήματα (σκουπίδια, δρόμοι, αυτοκίνητα). Βλέποντας το ιχνογράφημα αυτό μας ήρθε στο μυαλό η εικόνα της διασταύρωσης των δρόμων Δικαιοσύνης, 25^{ης} Αυγούστου και 1821 που υπάρχει στο κέντρο της πόλης, καθώς η ταμπέλα Goody's και το περίπτερο παραπέμπουν σε αυτήν. Ίσως το παιδί μένει στην γύρω περιοχή και το Ηράκλειο του θυμίζει τη γειτονιά του. Τα χαρακτηριστικά που μπορέσαμε να διακρίνουμε από την ανάλυση του ιχνογραφήματος 2 (βλέπε Πίνακα 4) είναι: περίπτερο, δρόμοι, φανάρι, αυτοκίνητα, σκουπίδια, κάδοι σκουπιδιών, μαμά με παιδί (άνθρωποι) και γάτα (ζώο).

Ιχνογράφημα 3

Ο μαθητής στο συγκεκριμένο ιχνογράφημα ζωγράφισε, όπως μπορούμε να διακρίνουμε, την Πλατεία Ελευθερίας. Σε αυτήν βλέπουμε το άγαλμα του αγνώστου στρατιώτη, δέντρα, την φωτεινή μεταλλική κατασκευή σε σχήμα καταρτιού, η οποία αποτελεί διακοσμητικό στοιχείο της πλατείας και το μαρμάρινο δάπεδό της. Και εδώ, όπως και στο ιχνογράφημα 1, διαπιστώνουμε ότι το παιδί στην προσπάθειά του να ζωγραφίσει την πόλη του, σχεδίασε ένα από τα επίσης χαρακτηριστικά σημεία της πόλης. Τα χαρακτηριστικά που προέκυψαν από την ανάλυση αυτού του ιχνογραφήματος (βλέπε Πίνακα 4) είναι: δέντρα και Πλατεία Ελευθερίας.

Ιχνογράφημα 4

Σε αυτό το ιχνογράφημα παρουσιάζεται μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα της πόλης, καθώς το παιδί έχει ζωγραφίσει μια ευρύτερη έκταση που περιλαμβάνει την πόλη και το

λιμάνι της. Συγκεκριμένα διακρίνουμε το κάστρο Κούλε, με το λιμάνι και τις βάρκες, κινηματογράφο, νοσοκομείο και πολυκατοικίες κτισμένες η μια δίπλα στην άλλη. Επίσης, υπάρχει ένας δρόμος με φανάρι και δύο αυτοκίνητα. Από αυτή τη ζωγραφιά διαπιστώνουμε ότι το παιδί βλέπει την πόλη του ως μια μεγαλούπολη γεμάτη πολυκατοικίες και καυσάερια (από τις εξατμίσεις των αυτοκινήτων που σχεδίασε ο μαθητής) από την οποία δε λείπει και το ιστορικό μνημείο Κούλε. Έτσι τα χαρακτηριστικά που συγκεντρώσαμε από το συγκεκριμένο ιχνογράφημα (βλέπε Πίνακα 4) είναι: κάστρο Κούλε, λιμάνι, δρόμος, φανάρι, αυτοκίνητα, πολυκατοικίες, κινηματογράφος και νοσοκομείο.

Ιχνογράφημα 5

Το συγκεκριμένο ιχνογράφημα παρουσιάζει μια πιο όμορφη πλευρά της πόλης. Το παιδί ζωγράφισε δέντρα, λουλούδια και πουλιά (στοιχεία της φύσης) που συνυπάρχουν αρμονικά με πολυκατοικίες και αυτοκίνητα. Η εικόνα αυτή μας δημιουργεί μια “ηρεμία” και “χαλάρωση” αφού απουσιάζουν τελείως στοιχεία που προσδίδουν αρνητικότητα στο τοπίο. Σε σχέση με παρόμοια περιγραφή που αποδώσαμε στο ιχνογράφημα 4, το παιδί στο ιχνογράφημα 5 (που περιγράφουμε τώρα) σχεδίασε τα αυτοκίνητα χωρίς πολλές λεπτομέρειες (εξατμίσεις και καυσάερια) και τις πολυκατοικίες απομακρυσμένες μεταξύ τους. Τα χαρακτηριστικά που προέκυψαν από την ανάλυση αυτού του ιχνογραφήματος (βλέπε Πίνακας 4) είναι: λουλούδια (φυτά), δέντρα, πουλιά (ζώα), πολυκατοικίες, δρόμος και αυτοκίνητα.

Ιχνογράφημα 6

Στο τελευταίο ιχνογράφημα που παραθέτουμε παρουσιάζεται μια γκρι πολυκατοικία με κεραίες και ένα περίπτερο. Μπροστά από την πολυκατοικία το παιδί έχει ζωγραφίσει μια γάτα και έναν κάδο απορριμμάτων με σκουπίδια, μέσα αλλά και έξω απ' αυτόν. Στη μέση του πάνω μέρους της ζωγραφιάς υπάρχει και ο ήλιος. Το ιχνογράφημα αυτό αποτελεί χαρακτηριστική εικόνα των δρόμων της πόλης του Ηρακλείου, αλλά και οποιασδήποτε μεγάλης πόλης. Τα χαρακτηριστικά που προέκυψαν από την ανάλυση του συγκεκριμένου ιχνογραφήματος (βλέπε Πίνακα 4) είναι: πολυκατοικία, περίπτερο, κάδος σκουπιδιών, σκουπίδια, γάτα (ζώο) και ήλιος. Επίσης, η πολυκατοικία και τα σκουπίδια αποτελούν τα χαρακτηριστικά με την συχνότερη εμφάνιση στις ζωγραφιές και των 65 παιδιών.

Τα χαρακτηριστικά που προέκυψαν από την ανάλυση των ιχνογραφημάτων, όπως την περιγράψαμε ενδεικτικά παραπάνω, καθώς και οι συχνότητες εμφάνισής τους παρουσιάζονται στον Πίνακα 1, με αλφαβητική σειρά.

Πίνακας 4: Συχνότητα εμφάνισης των χαρακτηριστικών των ιχνογραφημάτων των παιδιών

Χαρακτηριστικά	Συχνότητα	Ποσοστά
1. Άγιος Μηνάς	1	1,5
2. Άνθρωποι	12	18
3. Απορριμματοφόρο	3	4,5
4. Βασιλική Αγίου Μάρκου (πινακοθήκη)	1	1,5
5. Βικελαία Βιβλιοθήκη	2	3

6. Γέφυρες	2	3
7. Γήπεδο	4	6
8. Δημαρχείο	3	4,5
9. Δρόμοι	31	46,5
10. Εκκλησίες	4	6
11. Εργοστάσιο	3	4,5
12. Ζώα	7	10,5
13. Ήλιος	11	16,5
14. Κάδοι σκουπιδιών	13	19,5
15. Κάστρο Κούλε	9	13,5
16. Καφετέριες	6	9
17. Κινηματογράφος	2	3
18. Κοσμηματοπωλεία	3	4,5
19. Λακκούβες	7	10,5
20. Λιμάνι (καράβια)	5	7,5
21. Λιοντάρια (κρήνη Μοροζίνη)	3	4,5
22. Μαγαζιά	6	9
23. Μηχανές - αυτοκίνητα	22	33
24. Νεκροταφείο	1	1,5
25. Νοσοκομεία	4	6
26. Ξενοδοχείο	1	1,5
27. Πάρκα - παιδικές χαρές	11	16,5
28. Περίπτερο	5	7,5
29. Πλατεία Ελευθερίας	3	4,5
30. Πολυκατοικίες	21	31,5
31. Σήματα δρόμων	4	6
32. Σκουπίδια	12	18
33. Σπίτια (Μονοκατοικίες)	18	27
34. Σχολείο	3	4,5

35. Τρακαρίσματα	2	3
36. Φανάρια	10	15
37. Φούρνος	1	1,5
38. Φροντιστήριο	1	1,5
39. Φυτά - Δέντρα	23	35,3
40. Bowling Center	3	4,5
41. Goody's	2	3
42. Parking	2	3
43. Super Market	1	1,5

Στη συνέχεια, ομαδοποιήσαμε τα παραπάνω χαρακτηριστικά καταλήγοντας στον Πίνακα 2, ως ακολούθως: Κατατάξαμε στα *μνημεία*: την πλατεία Ελευθερίας, τα Λιοντάρια, το Δημαρχείο, το κάστρο Κούλε και την Βικελαία Βιβλιοθήκη. Θεωρήσαμε ως *εκκλησίες*: το νεκροταφείο, τον Άγιο Μηνά, την Βασιλική του Αγίου Μάρκου και όλες τις εκκλησίες. Ως *καταστήματα – περίπτερα*: όλα τα περίπτερα, τα κοσμηματοπωλεία, τα μαγαζιά, τους φούρνους, τα Super Market, τα Goody's και το Bowling Center. Ομαδοποιήσαμε τις καφετέριες και τους κινηματογράφους στους *χώρους διασκέδασης* και τους κάδους απορριμμάτων, τα απορριμματοφόρα και τα σκουπίδια στους δρόμους στα *σκουπίδια*.

Πίνακας 5: Συχνότητα εμφάνισης των χαρακτηριστικών των ιχνογραφημάτων των παιδιών (μετά την ομαδοποίηση)

Χαρακτηριστικά	Συχνότητα	Ποσοστά
1. Άνθρωποι	12	18
2. Αυτοκίνητα – μηχανές	22	33
3. Γήπεδα – πάρκα	15	22,95
4. Δρόμοι – λακκούβες – γέφυρες	40	61,2
5. Εκκλησίες	7	10,5
6. Εργοστάσια	5	7,5
7. Ζώα	7	10,5
8. Ήλιος	11	16,5
9. Καταστήματα – περίπτερα	21	31,5

10. Λιμάνι (καράβια)	5	7,5
11. Μνημεία	20	30,6
12. Μονοκατοικίες	18	27
13. Πολυκατοικίες	21	31,5
14. Σκουπίδια	28	42,84
15. Σχολείο – φροντιστήριο	4	6
16. Φανάρια – σήματα δρόμων	14	21,42
17. Φυτά – δέντρα	23	35,5
18. Χώροι διασκέδασης	8	12,24

14.2.5. Σχολιασμός συμπερασμάτων

Μετά την ομαδοποίηση των χαρακτηριστικών των ιχνογραφημάτων των παιδιών, έγινε μεταφορά τους στο πρόγραμμα EXCEL, με το οποίο δημιουργήσαμε το διάγραμμα συχνότητας εμφάνισης των χαρακτηριστικών των ιχνογραφημάτων, που εμφανίζεται παρακάτω.

Όπως φαίνεται στο διάγραμμα 1 (σελ. 169), το μεγαλύτερο ποσοστό των παιδιών (61,2%) ζωγράφισε μια πόλη γεμάτη δρόμους με πολλές λακούβες. Αυτό δείχνει την αρνητική εικόνα που έχουν τα παιδιά για το οδικό δίκτυο της πόλης. Το δεύτερο κατά σειρά χαρακτηριστικό που εμφανίζεται στις ζωγραφιές των παιδιών είναι τα σκουπίδια με ποσοστό 42,8%. Η συχνότητα εμφάνισης των δύο αυτών χαρακτηριστικών είναι αρκετά μεγάλη, έτσι ώστε να αντιληφθούμε ότι τα παιδιά βλέπουν το Ηράκλειο ως μια μεγάλη, “βρώμικη” πόλη με κακοφτιαγμένο οδικό δίκτυο.

Τα αυτοκίνητα και τα σπίτια (μονοκατοικίες και πολυκατοικίες) εμφανίζονται σε 20 περίπου ζωγραφιές από τις 65. Με την ίδια συχνότητα (1/3) τα παιδιά ζωγράφισαν μνημεία της πόλης, όπως τα Λιοντάρια (Κρήνη Μοροζίνη) και το κάστρο Κούλε. Αυτό φανερώνει ότι το στοιχείο αυτό έχει εντυπωθεί ως πυκνωτής φυσιογνωμίας στις συνειδήσεις των παιδιών. Ίσως και λόγω του ζωικού στοιχείου που αναπαριστά ή της συχνότητας των επισκέψεων.

Παρόλο που από όλα τα παραπάνω στοιχεία φαίνεται ότι τα παιδιά έχουν μια άσχημη εικόνα για την πόλη τους (σκουπίδια, δρόμοι, αυτοκίνητα, κτήρια), τα φυτά και τα δέντρα καλύπτουν το 35,3% των ιχνογραφημάτων. Έτσι, διαπιστώνουμε ότι ένας αρκετά ικανοποιητικός αριθμός των παιδιών βλέπει την πόλη του όμορφη με δέντρα, πάρκα και

λουλούδια, χωρίς να αποτυπώνει στο χαρτί τα αρνητικά χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας της.

Τέλος, ένας πολύ μικρός αριθμός παιδιών (4 - 5 άτομα) ζωγράφισε το σχολείο του και τα εργοστάσια της πόλης. Αυτό δείχνει ότι λίγα παιδιά αντιλαμβάνονται ως πόλη, περιοχές οικίες σε αυτούς όπως το σχολείο και την γειτονιά τους. Επίσης, τα παιδιά αυτά δεν θεώρησαν το Ηράκλειο ως ανεπτυγμένη βιομηχανικά πόλη, γι' αυτό και το ποσοστό εμφάνισης των εργοστασίων είναι μικρό (7,5%).

Όπως καταδεικνύεται επομένως από τα ιχνογραφήματα των παιδιών που συμμετείχαν στην έρευνά μας, βλέπουμε ότι το Ηράκλειο φαντάζει στα μάτια τους ως μια μεγαλούπολη, με πολλούς δρόμους, καταστήματα και σπίτια, ενώ δεν λείπει και το πράσινο στοιχείο (φυτά, δέντρα). Η εικόνα που έχουν για την πόλη τους τα υποκείμενα της ερευνάς μας ολοκληρώνεται με τα πολλά σκουπίδια στους δρόμους, τα οποία αποτυπώνονται σε μεγάλο ποσοστό στα ιχνογραφήματα. Διαπιστώσαμε επίσης, ότι παρόλο που τα περισσότερα παιδιά θεωρούν το Ηράκλειο “άσχημη πόλη”, κακοσχεδιασμένη και καθόλου καθαρή, αρκετά από αυτά παρουσιάζουν μια ωραιοποιημένη εικόνα της, βλέποντας μόνο την “καλή πλευρά” της πόλης, μια πόλη δηλαδή γεμάτη λουλούδια, πουλιά και δέντρα. Τα αποτελέσματα μας έδειξαν επίσης ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των παιδιών (61,2%) που συμμετείχαν σε αυτήν ήταν ρεαλιστές, σύμφωνα με τη θεωρία του Piaget που προαναφέραμε. Ζωγράφισαν, δηλαδή, το Ηράκλειο όπως πραγματικά είναι χωρίς ωραιοπρέπειες. Αυτό δείχνει ότι έχουν εισέλθει στο στάδιο των συγκεκριμένων λογικών πράξεων, σύμφωνα με τη θεωρία του Piaget. Η σκέψη επομένως δεν κυριαρχείται από στοιχεία που χαρακτηρίζουν το προηγούμενο στάδιο ανάπτυξης και τα οποία τους επιτρέπουν να ζουν συνέχεια στον κόσμο του παραμυθιού και του ονείρου.

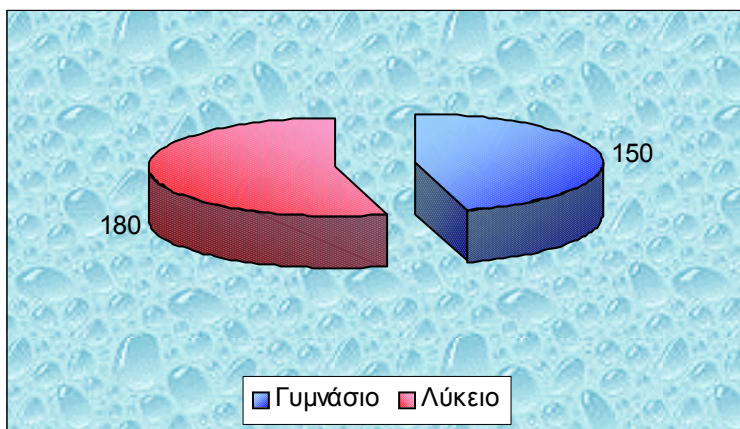
14.3. Έρευνα -Μελέτη Δεύτερη

14.3.1. Σκοπός

Η παρούσα έρευνα έχει ως σκοπό την ανάδειξη των χαρακτηριστικών που συνθέτουν τη φυσιογνωμία της πόλης του Ηρακλείου, στοιχεία δηλαδή που την κάνουν αναγνωρίσιμη, στοιχεία σχετικά με το πώς αντιλαμβάνονται οι νέοι τον τόπο τους κ.α. Επίσης σκοπός της δεύτερης έρευνας είναι ο εντοπισμός των προβλημάτων που προσδίδουν αρνητική εικόνα στην πόλη, καθώς και η σύγκριση των αντιληπτικών εικόνων των μαθητών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για το Ηράκλειο.

14.3.2. Δείγμα

Το δείγμα μας αποτελείτο από 150 μαθητές γυμνασίου και 180 μαθητές λυκείου ηλικίας 13 – 18 ετών (βλέπε διάγραμμα 2). Ο αριθμός των αγοριών για το γυμνάσιο ήταν 62 και των κοριτσιών 88 ενώ για το λύκειο τα αγόρια ήταν 89 και τα κορίτσια 81. Τα σχολεία που επιλέχθηκαν ήταν το 1^ο και 3^ο γυμνάσιο και 1^ο και 3^ο λύκειο Ηρακλείου στην περιοχή της Ανάληψης και επί της οδού Δημοκρατίας.

Διάγραμμα 2: Αριθμός μαθητών γυμνασίου - λυκείου

14.3.3. Μέσα διερεύνησης

Τα μεθοδολογικά εργαλεία που χρησιμοποιήσαμε στην παρούσα έρευνα ήταν το ερωτηματολόγιο. Το ερωτηματολόγιο παρουσιάζεται σαν ένα έντυπο, στο οποίο σημειώνονται οι απαντήσεις ή αντιδράσεις ενός συγκεκριμένου ατόμου (του ερωτώμενου). Αυτό που εμείς χρησιμοποιήσαμε στην ερευνά μας ήταν ανώνυμο και αποτελούταν από 24 ερωτήσεις κλειστού και ανοικτού τύπου, και ήταν κοινό για γυμνάσιο και λύκειο. Ο χρόνος που δόθηκε για να απαντήσουν τα παιδιά στο ερωτηματολόγιο ήταν 15 λεπτά.

Στην αρχή του ερωτηματολογίου, τα παιδιά έπρεπε να συμπληρώσουν κάποια προσωπικά τους στοιχεία τα οποία αφορούσαν το φύλο, την ηλικία και την καταγωγή τους (δημογραφικά στοιχεία). Έπειτα, οι μαθητές έπρεπε να απαντήσουν στις 5 ανοιχτού τύπου ερωτήσεις και 19 κλειστού του ερωτηματολογίου. Οι ερωτήσεις ανοιχτού τύπου βρίσκονταν στο τέλος του ερωτηματολογίου και ήταν οι ερωτήσεις 12, 20 – 24. Οι ερωτήσεις κλειστού τύπου που συνθέσαμε προέρχονται από τις περισσότερες κατηγορίες του τύπου αυτού των ερωτήσεων. Συγκεκριμένα, οι ερωτήσεις 1, 2, 4, 6, 7, 10, 11 και 18 ήταν πολλαπλής επιλογής, οι ερωτήσεις 8, 9, 13, 14, 15 και 16 ήταν διχοτομημένες ερωτήσεις, οι ερωτήσεις 3 και 17 ήταν ερωτήσεις κλίμακας και τέλος οι ερωτήσεις 5 και 19 ήταν κλίμακα κατάταξης (βλέπε Παράρτημα 1)

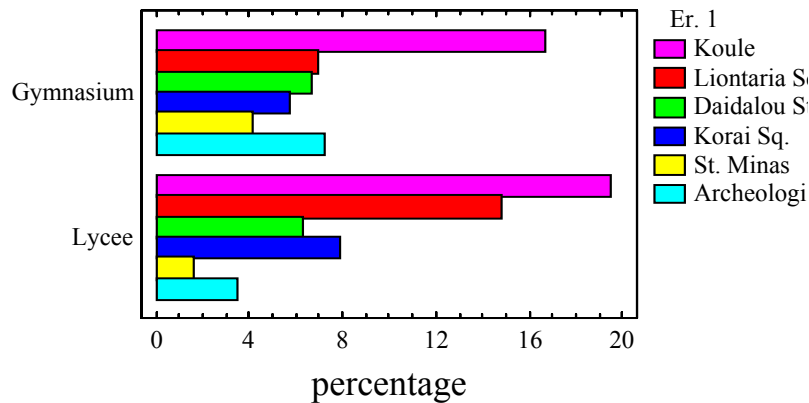
14.3.4. Ανάλυση ερωτηματολογίων - Συμπεράσματα

Αφού συλλέξαμε τα 330 ερωτηματολόγια (γυμνασίου και λυκείου), περάσαμε τις απαντήσεις των παιδιών, με τη μορφή πινάκων, στα προγράμματα EXCEL και STATGRAPHIC PLUS. Με τη χρήση των προγραμμάτων αυτών φτιάξαμε διαγράμματα, έτσι ώστε να μπορέσουμε να κάνουμε τις απαραίτητες αναλύσεις και συσχετίσεις μεταξύ γυμνασίου και λυκείου. Τα διαγράμματα έχουν την μορφή ράβδων και εμφανίζουν τις απαντήσεις και των δύο πειραματικών ομάδων (γυμνασίου - λυκείου) με ποσοστά.

Στη συνέχεια θα αναλύσουμε τις απαντήσεις των παιδιών για κάθε ερώτηση του ερωτηματολογίου μέσα από το αντίστοιχο κάθε φορά διάγραμμα.

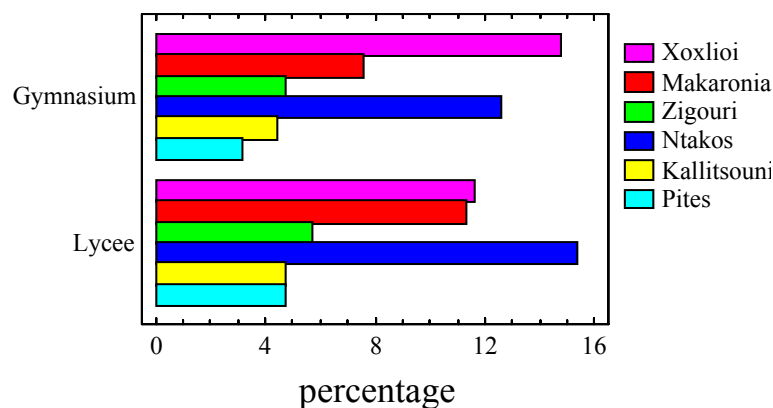
Στην ερώτηση 1 τα παιδιά κλήθηκαν να επιλέξουν ποιο μέρος του Ηρακλείου θεωρούν το πιο σημαντικό. Το διάγραμμα μας δείχνει ότι και το γυμνάσιο και το λύκειο επέλεξαν το κάστρο Κούλε με αρκετά μεγάλη διαφορά σε σχέση με τα υπόλοιπα. Συγκεκριμένα, το επέλεξαν το 16,56% των παιδιών του γυμνασίου και το 19,38% του λυκείου. Τα υπόλοιπα πέντε μέρη έχουν επιλεγεί με το ίδιο περίπου ποσοστό (6%) από τα παιδιά του γυμνασίου, ενώ στο λύκειο παρουσιάζονται μεγάλες αποκλίσεις στις απαντήσεις. Ο Άγιος Μηνάς επιλέχθηκε με το μικρότερο ποσοστό και από τις δυο πειραματικές ομάδες. Η πρώτη το επέλεξε με ποσοστό 4,06% και η δεύτερη με 1,56%.

Question 1

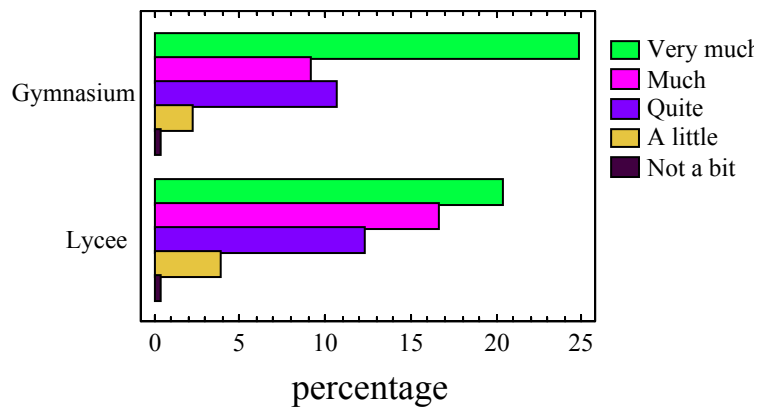
Το διάγραμμα που ακολουθεί αναφέρεται στην ερώτηση 2, στην οποία οι ερωτηθέντες κλίθηκαν να επιλέξουν το πιο χαρακτηριστικό φαγητό του Ηρακλείου. Τόσο το γυμνάσιο, όσο και το λύκειο έχουν στις δυο πρώτες θέσεις των προτιμήσεών τους, τους χοχλιούς (σαλιγκάρια) και τον ντάκο. Το γυμνάσιο με ποσοστά 14,69% και 12,50% ενώ το λύκειο με ποσοστά 11,56% και 15,31% αντίστοιχα.

Question 2

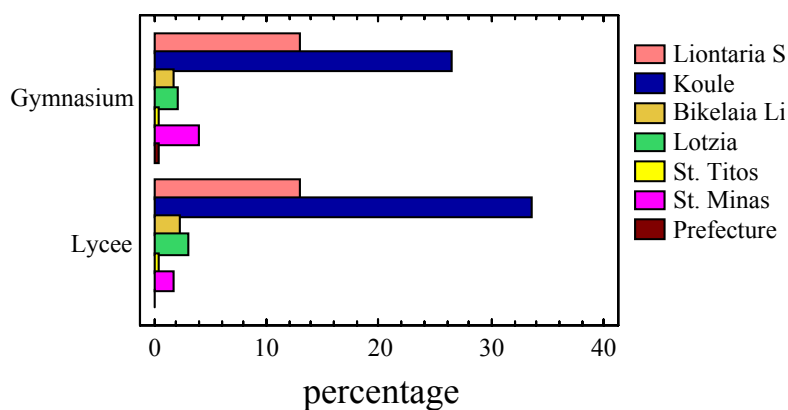
Στόχος της τρίτης ερώτησης είναι να διαπιστώσουμε εάν τα παιδιά γνωρίζουν το πόσο υγιεινή είναι η παραδοσιακή κρητική διατροφή. Από το διάγραμμα φαίνεται ότι και οι δύο πειραματικές ομάδες επέλεξαν το “πάρα πολύ” με μεγάλη διαφορά από τα υπόλοιπα. Συγκεκριμένα το γυμνάσιο με 24,69% και το λύκειο με 20,31%. Αυτό δείχνει πως τα περισσότερα παιδιά γνωρίζουν ότι η παραδοσιακή διατροφή της Κρήτης είναι ιδανική για την κατάκτηση και διατήρηση της καλής υγείας του ανθρώπου.

Question 3

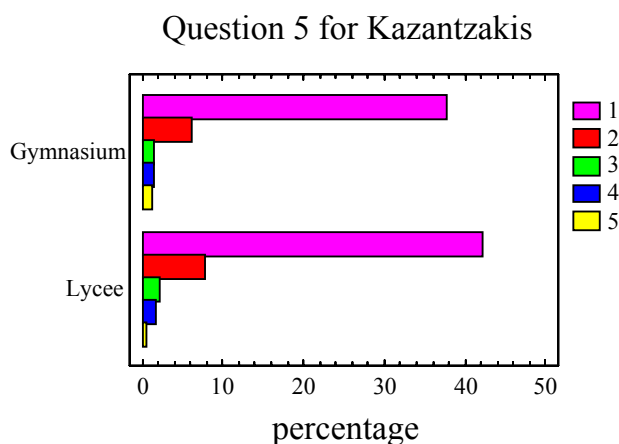
Η επόμενη ερώτηση αναφέρεται στα μνημεία της πόλης. Τα παιδιά κλήθηκαν να επιλέξουν ποιο από τα επτά προτεινόμενα είναι και το πιο χαρακτηριστικό. Το Κούλε είναι πρώτο στις προτιμήσεις των παιδιών του γυμνασίου με 26,25% και του λυκείου με 33,44%. Δεύτερο κατά σειρά έρχεται η Κρήνη Μοροζίνη (Λιοντάρια) με ποσοστό 12,81% και για τις δυο πειραματικές ομάδες. Τα υπόλοιπα μνημεία επιλέχθηκαν με μικρότερη συχνότητα - διαφορά μεταξύ τους. Η νομαρχία δεν επιλέχτηκε καθόλου από τα παιδιά του λυκείου, ενώ τα παιδιά του γυμνασίου την επέλεξαν με ένα πολύ μικρό ποσοστό 0,31%. Με το ίδιο ποσοστό επιλέχθηκε από τα παιδιά του γυμνασίου και του λυκείου ο Άγιος Τίτος.

Question 4

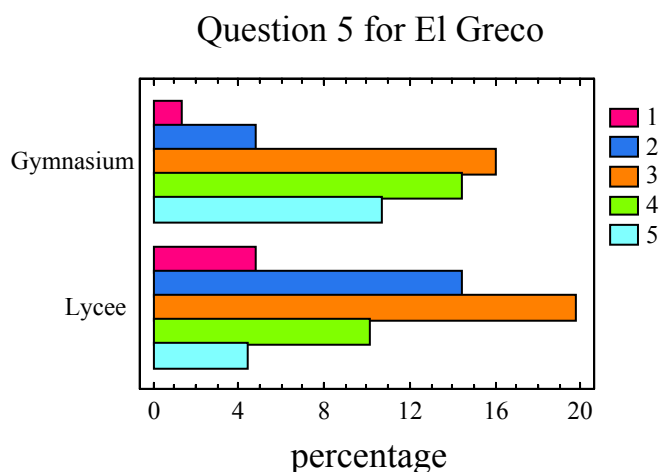

Η πέμπτη ερώτηση αναφέρεται στις πιο σημαντικές προσωπικότητες του Ηρακλείου και ζητήθηκε από τα παιδιά να τις βάλουν σε σειρά προτεραιότητας. Αυτές είναι ο Ν. Καζαντζάκης, ο Δ. Θεοτοκόπουλος ή αλλιώς El Greco, ο Ν. Ξυλούρης, ο Β. Κορνάρος και ο Μ. Δαμασκηνός. Και οι πέντε αυτοί θεωρούνται πολύ σημαντικοί, ο καθένας στο χώρο του. Ο Ν. Καζαντζάκης και ο Β. Κορνάρος στην λογοτεχνία και την ποίηση, ο Δ. Θεοτοκόπουλος και ο Μ. Δαμασκηνός στην ζωγραφική και ο Ν. Ξυλούρης στη μουσική.

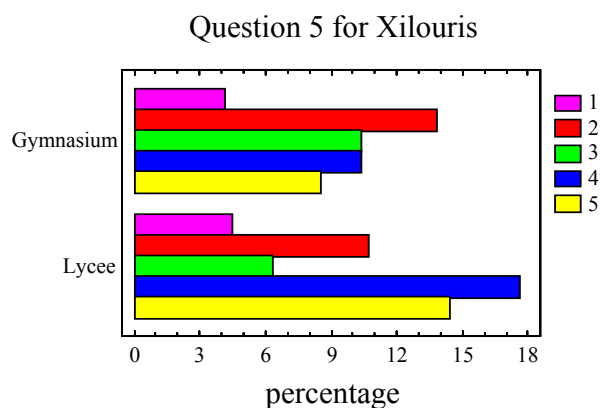
Η συντριπτική πλειοψηφία των παιδιών, και του γυμνασίου και του λυκείου, όπως φαίνεται στο παρακάτω διάγραμμα θεώρησε σαν πιο σημαντικό απ' όλους (με σειρά προτεραιότητας 1) τον Νίκο Καζαντζάκη. Τα ποσοστά προτίμησης είναι για το γυμνάσιο 37,5% και για το λύκειο 41,88%.

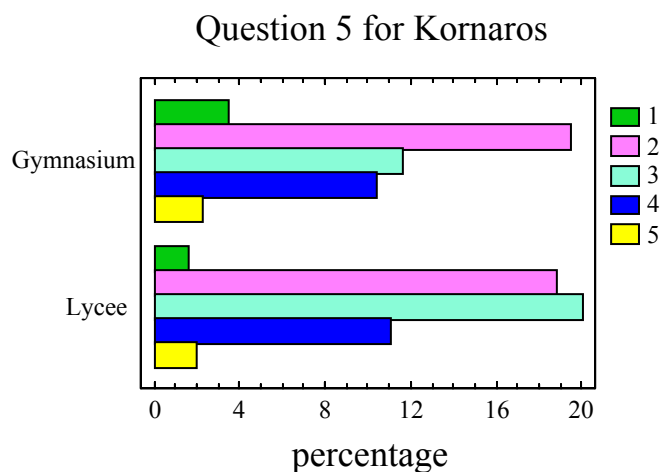
Στο διάγραμμα για τον Δ. Θεοτοκόπουλο υπάρχουν αρκετές διαφοροποιήσεις μεταξύ του γυμνασίου και του λυκείου. Και οι δύο πειραματικές ομάδες θεώρησαν τον Δ. Θεοτοκόπουλο τρίτο κατά σειρά προτεραιότητας με ποσοστά 15,94% για το γυμνάσιο και 19,69% για το λύκειο. Ένα αρκετά ικανοποιητικό ποσοστό του γυμνασίου (14,38%) τον θεώρησε τέταρτο, ενώ με το ίδιο αυτό ποσοστό το λύκειο τον κατέταξε δεύτερο. Τέλος, ένα πολύ μικρό ποσοστό των παιδιών του γυμνασίου (1,25%) τον κατέταξε πρώτο και μόλις το 4,38% του λυκείου τον κατέταξε πέμπτο.

Στο διάγραμμα για τον Ν. Ξυλούρη οι απαντήσεις των παιδιών μεταξύ γυμνασίου και λυκείου δεν συμπίπτουν. Το γυμνάσιο τον κατατάσσει δεύτερο με ποσοστό 13,75%, ενώ το λύκειο τέταρτο με 17,5%. Ένα πάρα πολύ μικρό ποσοστό (περίπου 4%) τόσο του γυμνασίου, όσο και του λυκείου θεωρεί τον Ξυλούρη πρώτο σε σειρά προτεραιότητας.

Ο Β. Κορνάρος κατατάσσεται από τα παιδιά του γυμνασίου δεύτερος με ποσοστό 19,38%²⁰⁶ και τρίτος από τα παιδιά του λυκείου με ποσοστό 20%²⁰⁷. Το μικρότερο ποσοστό παιδιών του γυμνασίου θεωρεί τον Κορνάρο πέμπτο (2,19%) και του λυκείου πρώτο (1,56%).

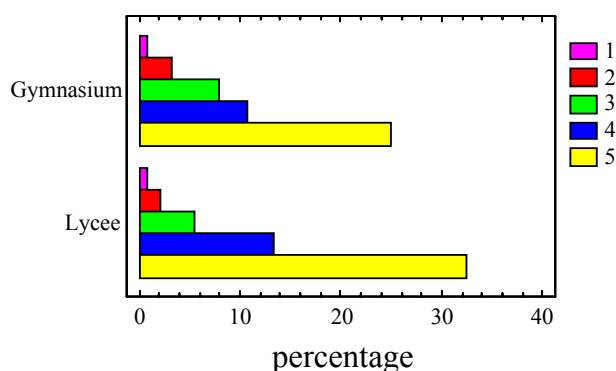

Απ' ότι φαίνεται στο τελευταίο διάγραμμα της ερώτησης πέντε όλα τα παιδιά, και του γυμνασίου και του λυκείου, θεώρησαν ως λιγότερο σημαντικό, με σειρά προτεραιότητας 5, τον Μ. Δαμασκηνό. Το ποσοστό του γυμνασίου είναι 24,69% και του λυκείου 32,19%.

²⁰⁶ Το ποσοστό αυτό υπερβαίνει το ποσοστό του Ξυλούρη (13,75%), έτσι ο Κορνάρος είναι δεύτερος σε σειρά προτεραιότητας, ενώ ο Ξυλούρης τέταρτος με ποσοστό 10,31%

²⁰⁷ Το ποσοστό αυτό υπερβαίνει το ποσοστό του Θεοτοκόπουλου (19,69%), έτσι ο Κορνάρος είναι τρίτος σε σειρά προτεραιότητας, ενώ ο Θεοτοκόπουλος δεύτερος με ποσοστό 14,38%

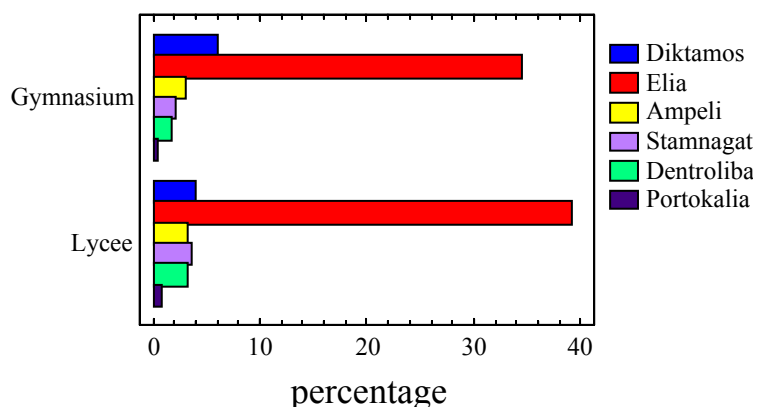
Question 5 for Damaskinos

Συμπερασματικά η σειρά προτεραιότητας για το γυμνάσιο είναι Ν. Καζαντζάκης, Β. Κορνάρος, Δ. Θεοτοκόπουλος, Ν. Ξυλούρης και Μ. Δαμασκηνός, ενώ για το λύκειο είναι Ν. Καζαντζάκης, Δ. Θεοτοκόπουλος, Β. Κορνάρος, Ν. Ξυλούρης και Μ. Δαμασκηνός.

Στην ερώτηση 6 το αντιπροσωπευτικό δείγμα των παιδιών κλήθηκε να επιλέξει το πιο χαρακτηριστικό φυτό, λουλούδι ή δέντρο από τα έξι συνολικά που περιλαμβάνονταν σ' αυτή. Το μεγαλύτερο ποσοστό τόσο για τα παιδιά του γυμνασίου, όσο και για τα παιδιά του λυκείου είχε η ελιά με 34,38% και 39,06% αντίστοιχα. Τα υπόλοιπα πέντε επιλέχθηκαν με μικρή απόκλιση μεταξύ τους. Δεύτερο έρχεται ο δίκταμος και έπονται το αμπέλι, το σταμναγκάθι, και το δεντρολίβανο, ενώ με το μικρότερο ποσοστό εμφανίζεται η πορτοκαλιά με 0,31% για τα παιδιά του γυμνασίου και 0,63% για τα παιδιά του λυκείου.

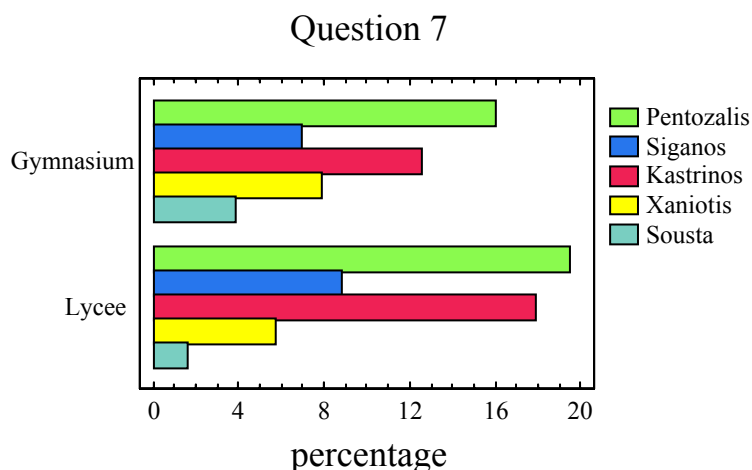
Question 6

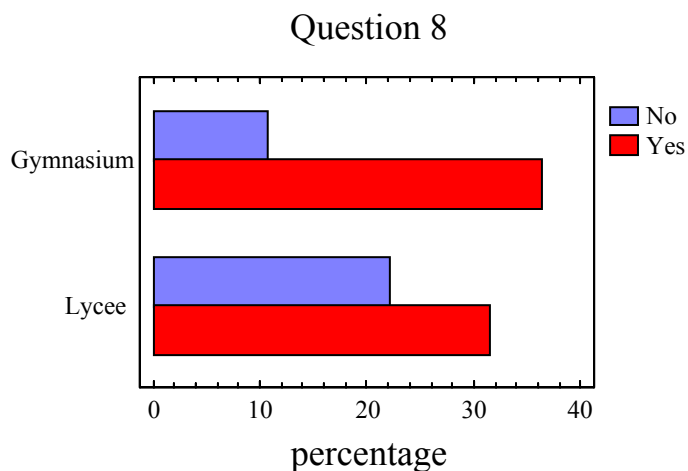
Έβδομη κατά σειρά έρχεται η ερώτηση που αναφέρεται στον πιο χαρακτηριστικό χορό του Ηρακλείου. Αν και όλοι οι χοροί επιλέχθηκαν από μεγάλο ποσοστό παιδιών, ο Πεντοζάλης φαίνεται να είναι ο πιο χαρακτηριστικός χορός με 15,94% για τα παιδιά του γυμνασίου και 19,38% για τα παιδιά του λυκείου. Ο Καστρινός έρχεται δεύτερος με αρκετά υψηλό ποσοστό από όλο το αντιπροσωπευτικό δείγμα (17,81% για το λύκειο και 12,50% για

το γυμνάσιο). Το μικρότερο ποσοστό επιλογής συγκέντρωσε η Σούστα, με εμφανή διαφορά στα ποσοστά μεταξύ γυμνασίου και λυκείου. Πιο συγκεκριμένα το ποσοστό των παιδιών του γυμνασίου που την επέλεξε ήταν 3,75% ενώ το αντίστοιχο ποσοστό του λυκείου ήταν 1,56%.

Αξίζει να αναφερθούμε στο γεγονός ότι πολλά παιδιά επιλέξαν τον Χανιώτη, ως χαρακτηριστικό χορό του Ηρακλείου. Αυτό μας δείχνει ότι τόσο τα παιδιά του γυμνασίου, όσο και του λυκείου δεν γνώριζαν ότι αποτελεί χαρακτηριστικό χορό της περιοχής των Χανίων. Τα ποσοστά επιλογής είναι 7,81% και 5,63% αντίστοιχα.

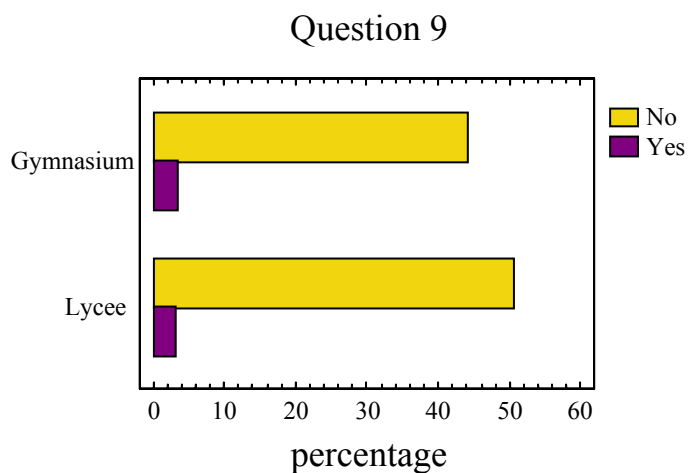

Η όγδοη ερώτηση ζητάει από τους μαθητές να απαντήσουν εάν ξέρουν να χορεύουν κρητικούς χορούς. Και οι δύο πειραματικές ομάδες απαντάνε καταφατικά σε αυτή την ερώτηση με ποσοστά 36,25% (για το γυμνάσιο) και 31,25% (για το λύκειο). Σύμφωνα με το διάγραμμα τα περισσότερα παιδιά που δεν γνωρίζουν να χορεύουν κρητικά είναι αυτά του λυκείου με ποσοστό 21,88%.

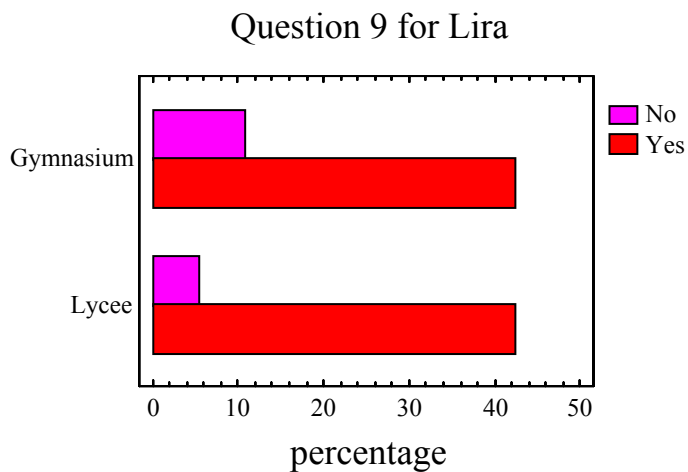

Η ερώτηση 9 είχε δύο σκέλη. Το πρώτο σκέλος και πιο γενικό, αφορούσε στο αν τα παιδιά παίζουν κάποιο κρητικό μουσικό όργανο. Από το παρακάτω διάγραμμα είναι εμφανές

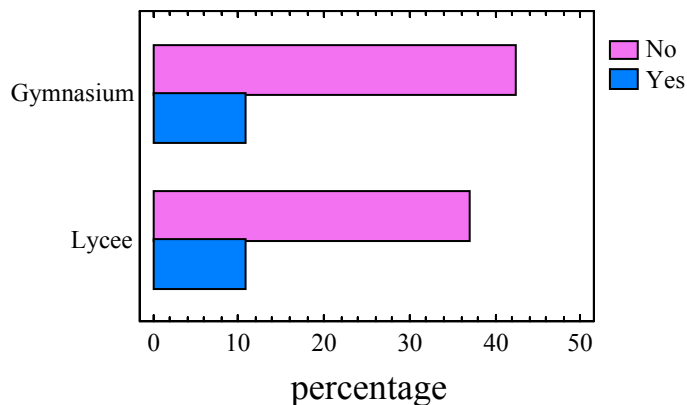
ότι ελάχιστα παιδιά τόσο από το γυμνάσιο (3,13%), όσο και από το λύκειο (2,81%) παίζουν κάποιο μουσικό όργανο της κρητικής παράδοσης.

Το δεύτερο σκέλος της ερώτησης απαντήθηκε από τα παιδιά που απήντησαν “ναι” στο προηγούμενο σκέλος. Τα κρητικά μουσικά όργανα που τα παιδιά ξέρουν να παίζουν είναι η λύρα και το μαντολίνο. Όσον αφορά τη λύρα, το ποσοστό των μαθητών γυμνασίου και λυκείου που την κατέχουν είναι 42,11%. Δεύτερο σε ποσοστά έρχεται το μαντολίνο με 10,53% και για τις δυο πειραματικές ομάδες.

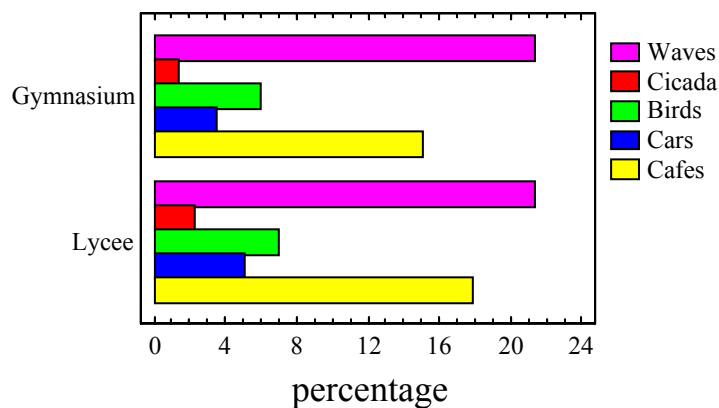

Question 9 for Mantolino

Το διάγραμμα που ακολουθεί αφορά στην ερώτηση 10 στην οποία τα παιδιά κλήθηκαν να επιλέξουν το πιο σημαντικό ήχο της πόλης του Ηρακλείου. Όπως είναι εμφανές οι περισσότεροι επέλεξαν τον ήχο των κυμάτων στο Κούλε με ποσοστό 21,25% και για τις δυο πειραματικές ομάδες. Σημαντικό ποσοστό, όμως, συγκέντρωσε και ο ήχος από τις μουσικές των καφετεριών στην πλατεία Κοραή (15% για το γυμνάσιο και 17,81% για το λύκειο). Τα χαμηλότερα ποσοστά επιλογής ως σημαντικού ήχου στο Ηράκλειο καταλαμβάνει ο ήχος των τζιτζικιών στη πλατεία Ελευθερίας με ποσοστό 1,25% για το γυμνάσιο και 2,19% για το λύκειο.

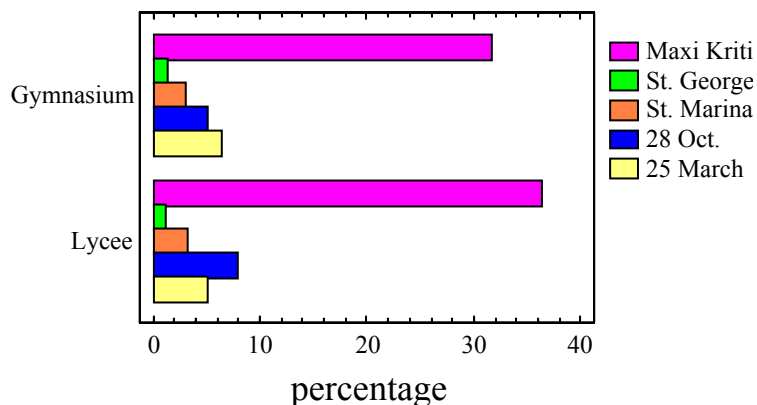
Question 10

Η επόμενη ερώτηση αναφερόταν στην εκδήλωση, επέτειο ή πανηγύρι που θεωρούν οι ερωτηθέντες ως πιο σημαντική του Ηρακλείου. Η συντριπτική πλειοψηφία τόσο των μαθητών γυμνασίου (31,56%), όσο και των μαθητών λυκείου (36,25%) επέλεξε τη Μάχη της Κρήτης. Οι υπόλοιπες επιλογές έχουν μικρή διαφορά μεταξύ τους και στις δύο ομάδες, με τελευταίο το πανηγύρι του Αγίου Γεωργίου με ποσοστά 1,25% και 0,94%. Το ότι υπερίσχυσε

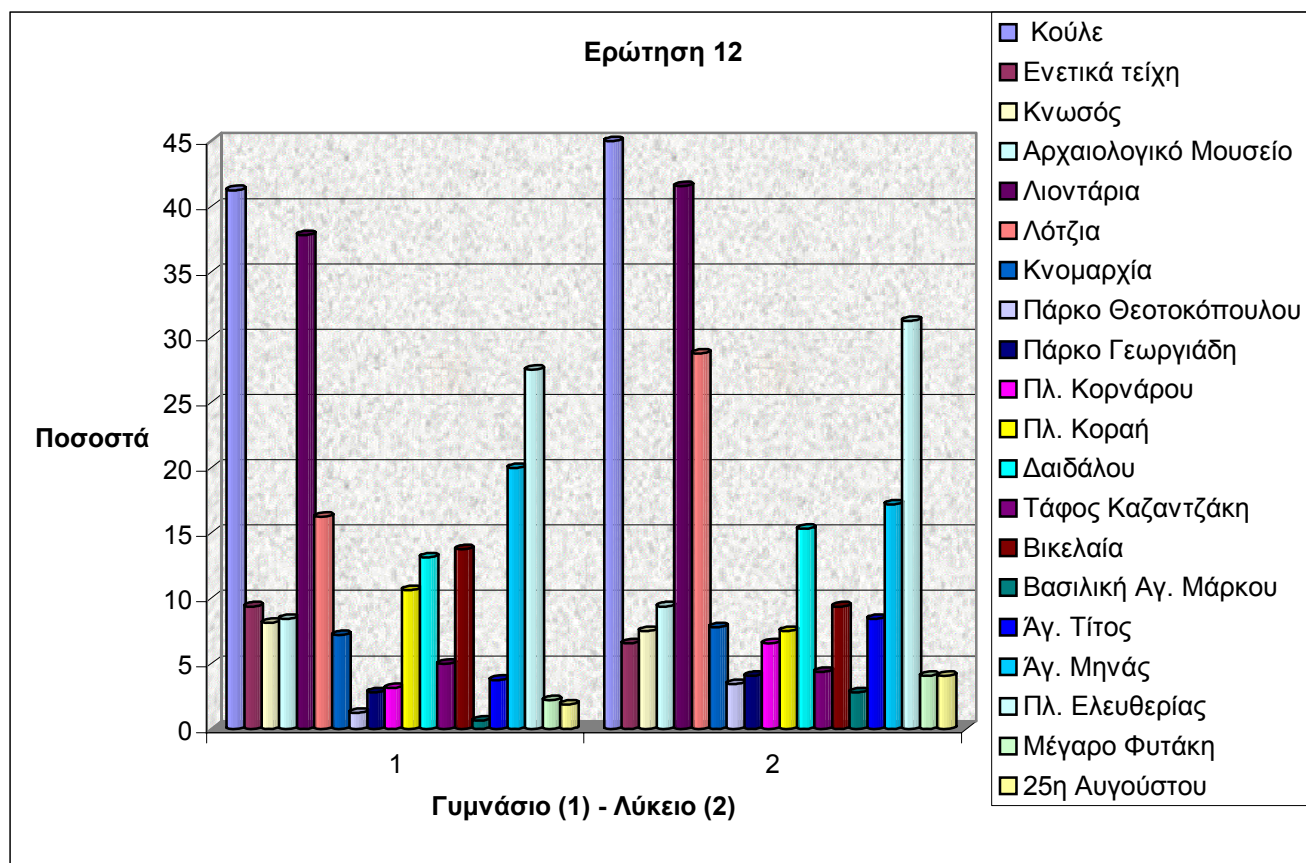
η Μάχη της Κρήτης έναντι ακόμη και των εθνικών εορτών υποδεικνύει το έντονο τοπικό στοιχείο.

Question 11

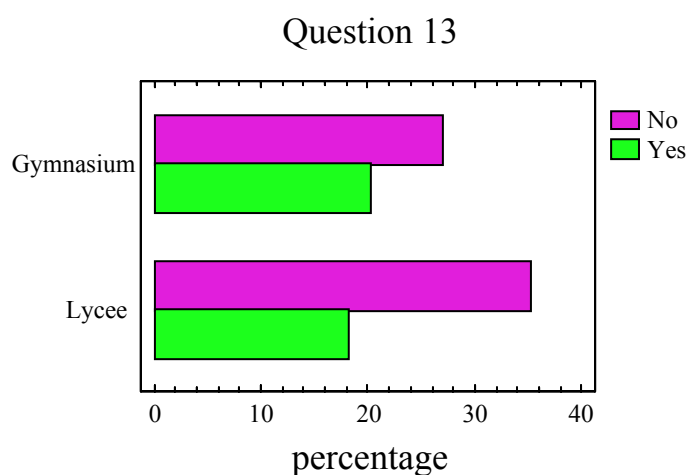

Στην ερώτηση 12 ζητήθηκε από τα παιδιά και του γυμνασίου και του λυκείου να αναφέρουν πέντε αρχιτεκτονικά στοιχεία, κτήρια, πλατείες, δρόμους της πόλης του Ηρακλείου με τα οποία είναι δυνατή η αναγνώρισή της. Όπως φαίνεται στο παρακάτω διάγραμμα και οι δυο πειραματικές ομάδες θεώρησαν ότι η αναγνώριση του Ηρακλείου είναι δυνατή κυρίως από το κάστρο Κούλε, τα Λιοντάρια (κρήνη Μοροζίνη), τη Λότζια, τον Άγιο Μηνά και την Πλατεία Ελευθερίας. Το Κούλε υπερίσχυσε στις απόψεις των παιδιών και του γυμνασίου με ποσοστό 41,25%, αλλά και του λυκείου με 45%. Τα Λιοντάρια έρχονται δεύτερα στις προτιμήσεις τους με ποσοστά 37,81% και 41,56% αντίστοιχα. Η Πλατεία Ελευθερίας ακολουθεί με ποσοστό 27,5% για το γυμνάσιο και 31,25% για το λύκειο. Μεταξύ Λότζιας και Αγίου Μηνά υπάρχει μία διαφοροποίηση. Το γυμνάσιο κατατάσσει τον Άγιο Μηνά ως τέταρτο στοιχείο αναγνωρισιμότητας της πόλης με ποσοστό 20% και την Λότζια ως πέμπτο με ποσοστό 16,25%, ενώ το λύκειο θεωρεί τέταρτη την Λότζια με 28,75% και πέμπτο τον Άγιο Μηνά με 17,19%.

Εκτός από τα πέντε αυτά αρχιτεκτονικά στοιχεία, πλατείες κ.α., τα παιδιά ανέφεραν και αρκετά άλλα, αλλά με πολύ μικρότερα ποσοστά, όπως είναι τα πάρκα Γεωργιάδη και Θεοτοκόπουλου, οι πλατείες Κορνάρου και Κοραή, το μέγαρο Φυτάκη, το αρχαιολογικό μουσείο κ.α. Τα μικρότερα ποσοστά, σύμφωνα πάντα με το διάγραμμα, βρίσκονται στη Βασιλική του Αγίου Μάρκου και το πάρκο Θεοτοκόπουλου και είναι για το γυμνάσιο τα 0,63% και 1,25% και για το λύκειο τα 2,81% και 3,44% αντίστοιχα.

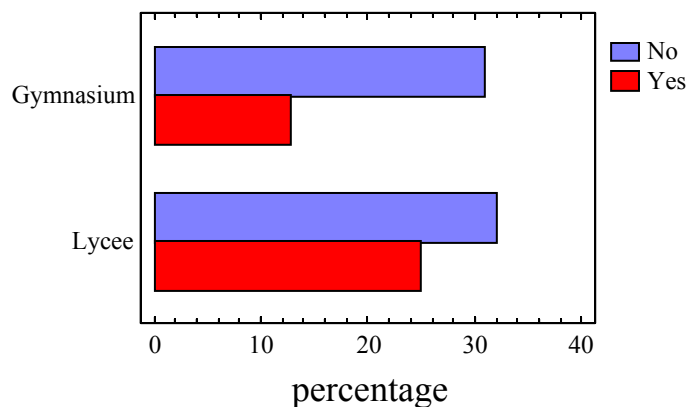
Η ερώτηση 13 αποτελείται από δύο σκέλη. Το πρώτο σκέλος ζητούσε από τα παιδιά να απαντήσουν στο αν κατά τη γνώμη τους το Ηράκλειο διατηρεί τη παραδοσιακή του ταυτότητα. Τόσο οι μαθητές του γυμνασίου (26,88%), όσο και οι μαθητές λυκείου (35%) συμφώνησαν ότι το Ηράκλειο δε διατηρεί τη παραδοσιακή του ταυτότητα.

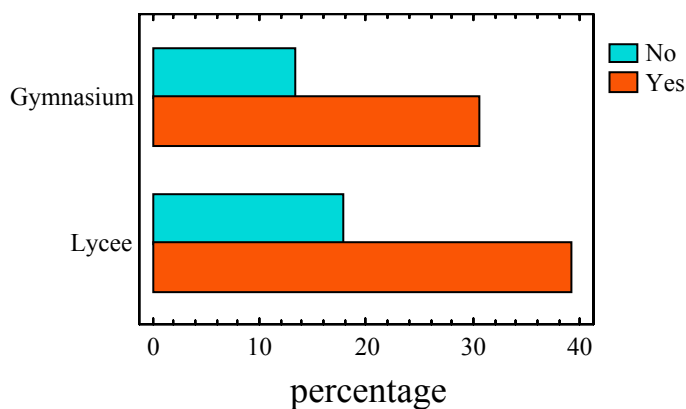
Το δεύτερο σκέλος καλούσε τους μαθητές που είχαν απαντήσει “όχι” στο πρώτο σκέλος της ερώτησης να επιλέξουν ποιο ή ποια παραδοσιακά στοιχεία έχουν εκλείψει. Η τοπική διάλεκτος επιλέχθηκε από το 12,63% των παιδιών γυμνασίου και από το 24,75% των παιδιών του λυκείου, η τοπική ενδυμασία από το 30,30% των παιδιών του γυμνασίου και από

το 38,89% των παιδιών του λυκείου και τέλος τα ήθη και έθιμα από το 12,63% των μαθητών του γυμνασίου και το 21,72% των μαθητών του λυκείου. Όπως φαίνεται και από τα παρακάτω διαγράμματα το μεγαλύτερο ποσοστό συγκέντρωσε η τοπική ενδυμασία και από τις δυο πειραματικές ομάδες.

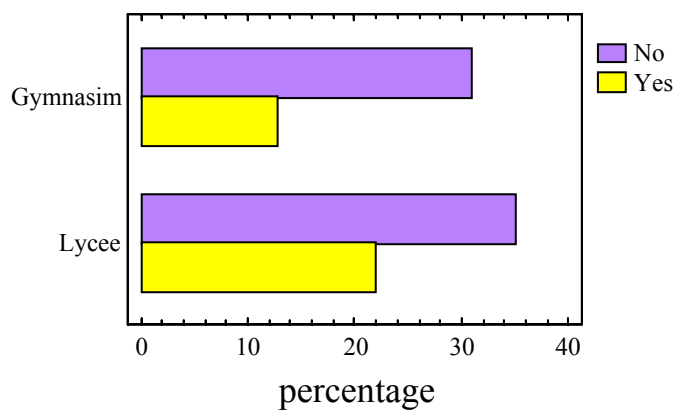
Question 13 for Top. dialektos

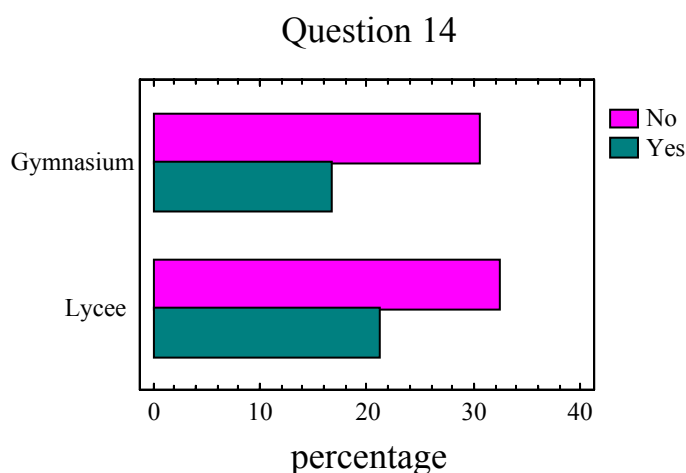
Question 13 for Top. endimasia

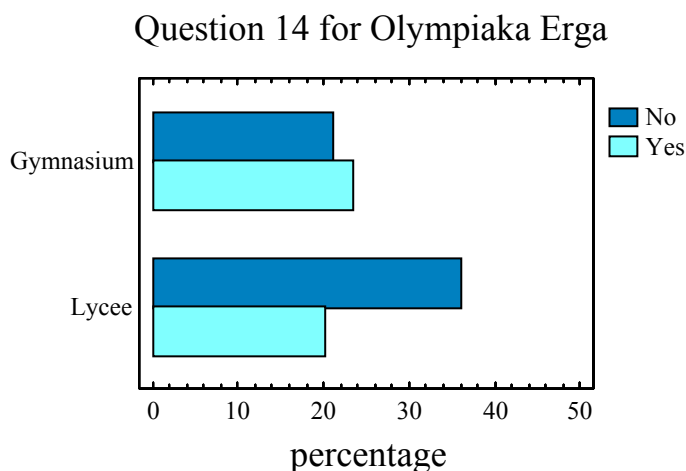
Question 13 for Ethima

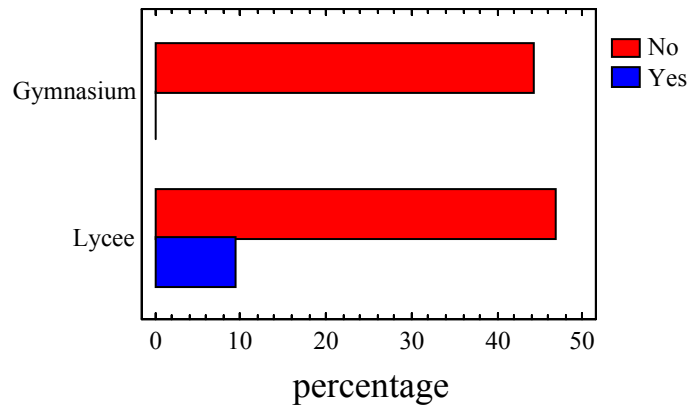
Το παρακάτω διάγραμμα αναφέρεται στην ερώτηση 14, η οποία είχε και αυτή δύο σκέλη. Στο πρώτο σκέλος της ερώτησης τα παιδιά κλίθηκαν να απαντήσουν εάν πιστεύουν ότι η εξέλιξη της πόλης τα τελευταία χρόνια έχει αλλάξει τη φυσιογνωμία του Ηρακλείου. Τα περισσότερα παιδιά πιστεύουν ότι παρόλο που η πόλη εξελίσσεται και αναπτύσσεται συνεχώς, η φυσιογνωμία της δεν έχει αλλάξει τα τελευταία χρόνια. Σύμφωνα με το διάγραμμα το γυμνάσιο απαντά αρνητικά με ποσοστό 30,31% και το λύκειο με 32,19%. Υπάρχει όμως και ένα αρκετό ποσοστό και του γυμνασίου (16,56%) και του λυκείου (20,94%) που πιστεύει ότι η φυσιογνωμία του Ηρακλείου έχει αλλάξει τα τελευταία χρόνια.

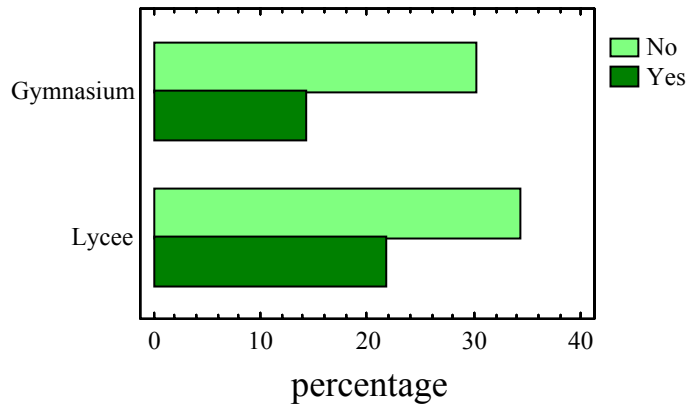
Το δεύτερο σκέλος απαντήθηκε από τα παιδιά που επέλεξαν “ναι” στο πρώτο σκέλος της ερώτησης. Οι μαθητές έπρεπε να καταγράψουν ποια θεωρούν την πιο σημαντική αλλαγή στην πόλη τους. Μετά από ομαδοποίηση των απαντήσεων προέκυψαν τα παρακάτω πέντε διαγράμματα: Ολυμπιακά έργα, Ευρωπαϊκή Ένωση, εκμοντερνισμός, καφετέριες – μπαρ και έλλειψη πρασίνου.

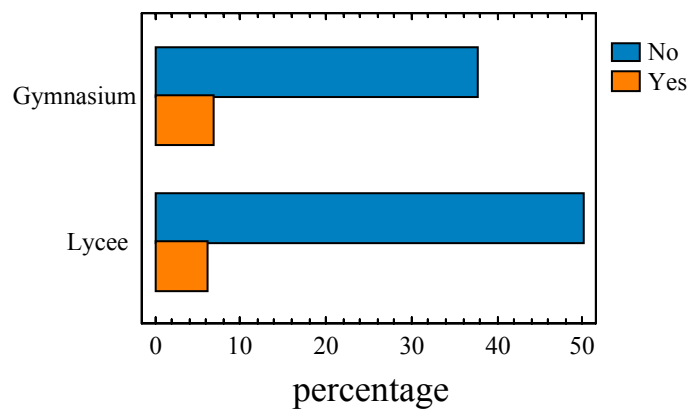
Question 14 for E.E.

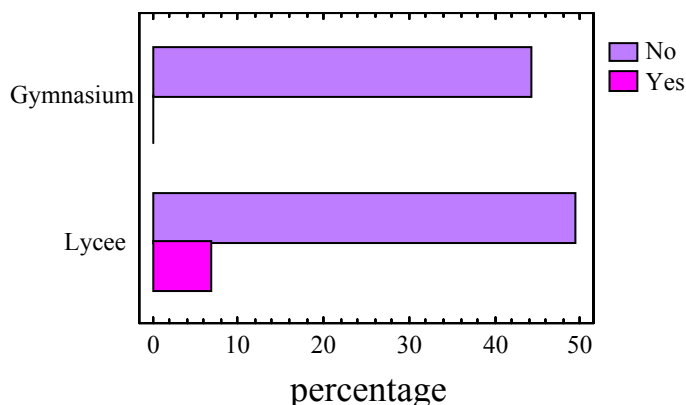
Question 14 for Ekmodernismos

Question 14 for Cafe Club

Question 14 for Elleipsi prasinou

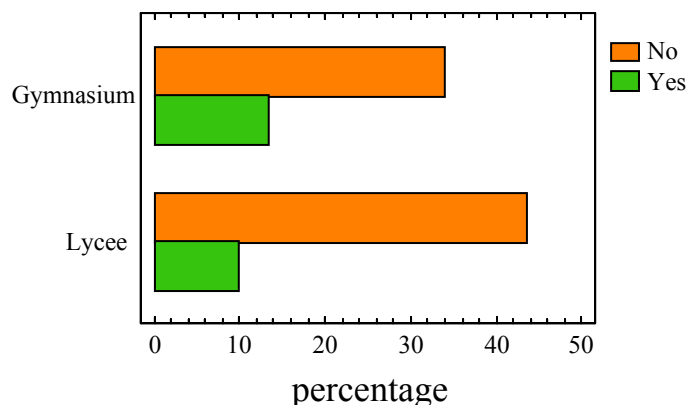

Από τα παραπάνω διαγράμματα προκύπτει ότι το 23,33% των παιδιών του γυμνασίου και το 20% των παιδιών του λυκείου θεώρησαν ότι τα ολυμπιακά έργα (δρόμοι, στάδια, γέφυρες κ.α.) ευθύνονται για την αλλαγή της φυσιογνωμίας της πόλης του Ηρακλείου τα τελευταία χρόνια. Μόνο το 9,17% των παιδιών του λυκείου πιστεύει ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση συμβάλλει στην αλλαγή της φυσιογνωμίας της πόλης μέσα από τις χρηματοδοτήσεις της σε εθνικά προγράμματα ανάπτυξης και της αντικατάστασης του εθνικού μας νομίσματος (δραχμή) από το ευρώ. Το 14,17% των παιδιών του γυμνασίου και το 21,67% του λυκείου αποδίδει την αλλαγή αυτή στον εκσυγχρονισμό της πόλης (μοντέρνα κτήρια και πλατείες με νέα υλικά όπως γυαλί, σίδηρο κ.α.).

Το 6,67% των παιδιών του γυμνασίου και το 5,83% των παιδιών του λυκείου θεώρησε ότι η αύξηση του αριθμού των κέντρων διασκέδασης (καφετέριες και μπαρ κυρίως) έχει συμβάλλει στην αλλαγή της φυσιογνωμίας του Ηρακλείου. Τέλος, μόνο ένα μικρό ποσοστό των παιδιών του λυκείου (6,67%) πιστεύει ότι η μειωμένη εμφάνιση πρασίνου σε πάρκα, πλατείες και δρόμους ευθύνεται και αυτή για την αλλαγή της φυσιογνωμίας.

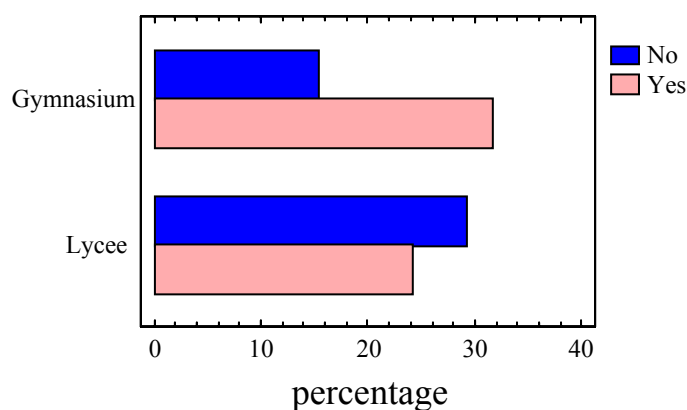
Η ερώτηση 15 αναφέρεται στο ρυμοτομικό σχεδιασμό της πόλης του Ηρακλείου. Τα παιδιά κλήθηκαν να απαντήσουν μονολεκτικά, με ένα ναι ή ένα όχι, εάν θεωρούν ότι ο ρυμοτομικός σχεδιασμός του Ηρακλείου είναι σωστός. Όπως ήταν αναμενόμενο η πλειοψηφία απάντησε όχι, ότι δηλαδή το Ηράκλειο δεν έχει σωστό ρυμοτομικό σχεδιασμό. Το γυμνάσιο με ποσοστό 33,75% και το λύκειο με 43,44%. Το ποσοστό των παιδιών που απάντησαν “ναι” είναι αρκετά μικρότερο, 13,13% για το γυμνάσιο και 9,69% για το λύκειο.

Question 15

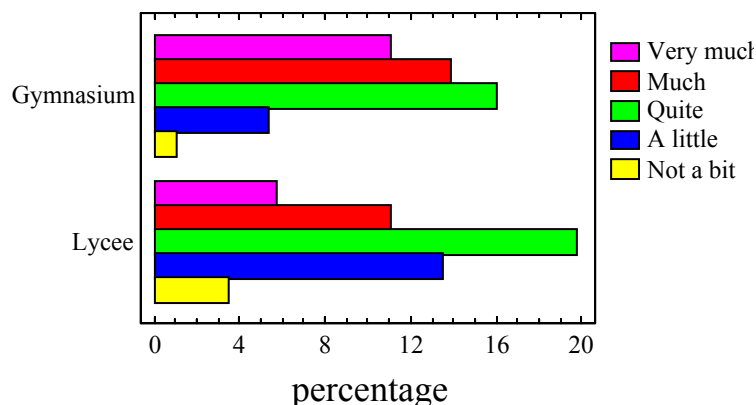
Η απάντηση για την ερώτηση 16 ήταν και αυτή μονολεκτική. Εδώ, τα αποτελέσματα μεταξύ γυμνασίου και λυκείου διαφέρουν. Το γυμνάσιο θεωρεί ότι το τοπικό συγκοινωνιακό δίκτυο εξυπηρετεί τις ανάγκες των κατοίκων του Ηρακλείου με ποσοστό 31,56%, έναντι του 15,31% που απάντησε όχι. Αντίθετα το λύκειο πιστεύει ότι το τοπικό συγκοινωνιακό δίκτυο δεν εξυπηρετεί με ποσοστό 29,06%, ενώ το 24,06% ότι εξυπηρετεί.

Question 16

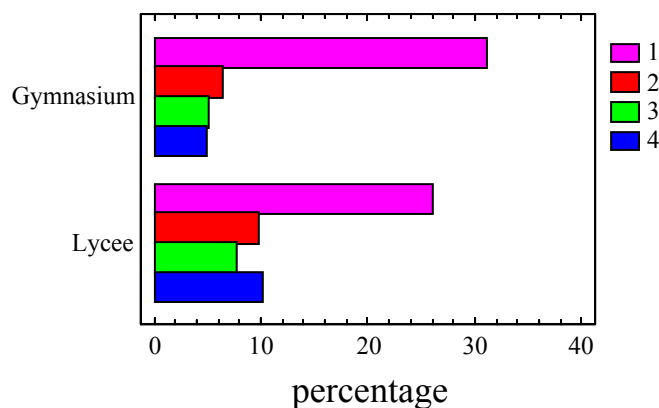
Το διάγραμμα που ακολουθεί αναφέρεται στην ερώτηση 17, δηλαδή στο κατά πόσο η είσοδος της χώρας μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση έχει επηρεάσει την ανάπτυξη της πόλης του Ηρακλείου. Τόσο τα παιδιά του γυμνασίου, όσο και του λυκείου απάντησαν με ποσοστό 15,94% και 19,69% αντίστοιχα ότι η είσοδος της χώρας στην Ε.Ε. έχει επηρεάσει την ανάπτυξη του Ηρακλείου “αρκετά”. Ελάχιστοι είναι αυτοί που πιστεύουν ότι η ένταξή μας στην Ε.Ε. δεν έχει επηρεάσει καθόλου την ανάπτυξη του Ηρακλείου, με ποσοστό επιλογής 0,94% για το γυμνάσιο και 3,44% για το λύκειο.

Question 17

Στόχος της 18^{ης} ερώτησης ήταν να δούμε πιο ολυμπιακό έργο²⁰⁸ θεωρούν τα παιδιά ως το πιο σημαντικό. Οι απαντήσεις των παιδιών τόσο του γυμνασίου, όσο και του λυκείου συμπίπτουν θεωρώντας το Παγκρήτιο Στάδιο, ως το κυριότερο έργο που θα αναβαθμίσει το Ηράκλειο όχι μόνο λειτουργικά αλλά και αισθητικά τη μετα-ολυμπιακή περίοδο. Το ποσοστό για το γυμνάσιο είναι 30,94% και για το λύκειο 25,94%. Τα υπόλοιπα έργα που γίνονται στο Ηράκλειο ενόψει των Ολυμπιακών Αγώνων συγκέντρωσαν πολύ μικρότερα ποσοστά, έχοντας μικρή απόκλιση μεταξύ τους.

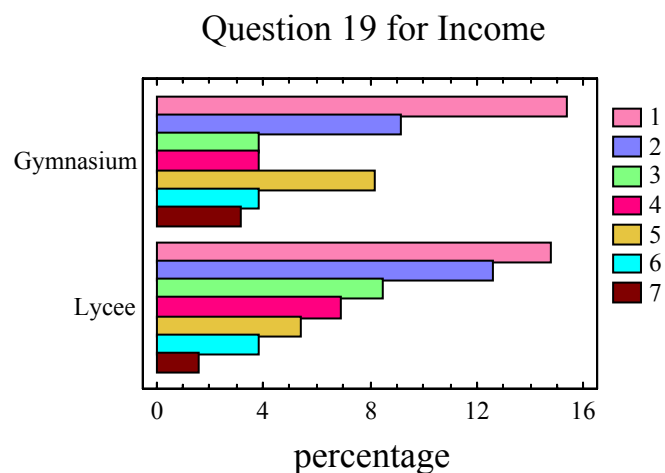
Question 18

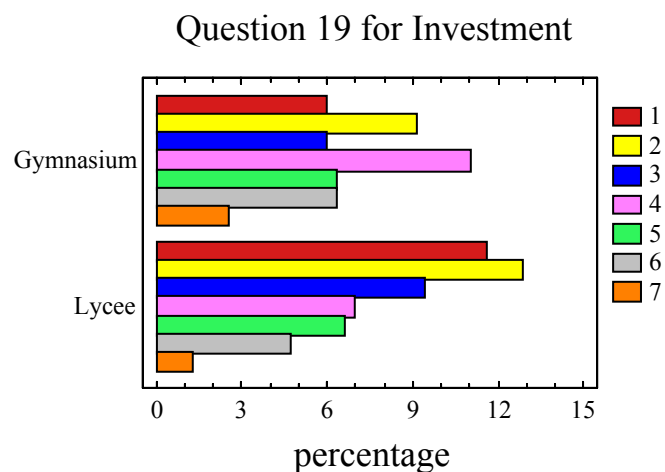
Η ερώτηση 19 αναφέρεται στις σημαντικότερες επιδράσεις της αύξησης του τουρισμού στο Ηράκλειο. Ζητήθηκε από τους μαθητές να κατατάξουν με σειρά προτεραιότητας τις παρακάτω επιδράσεις: αύξηση εισοδήματος, επενδύσεις (τουριστικές εγκαταστάσεις), μείωση ανεργίας, ανάπτυξη περιοχών, ρύπανση, αλλοίωση παραδοσιακών στοιχείων και προβλήματα ηλεκτροδότησης και υδροδότησης.

²⁰⁸ Στο διάγραμμα οι αριθμοί αντιστοιχούν με τα ολυμπιακά έργα που υπάρχουν στο ερωτηματολόγιο. Αυτά είναι: Παγκρήτιο στάδιο (1), Ανισόπεδος κόμβος Γιόφυρου (2), Ανισόπεδος κόμβος στη Λεωφόρο Κνωσού στο ύψος του Αγίου Κωνσταντίνου (3), Αναβάθμιση ΠΕ.ΠΑ.Γ.Ν.Η. (4).

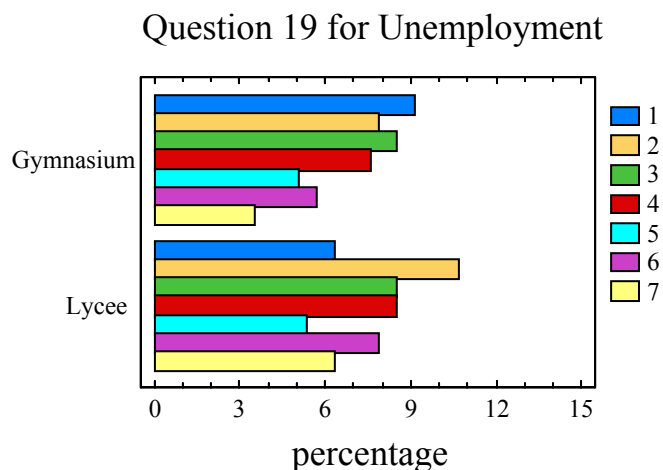
Η ανάπτυξη του τουρισμού στο Ηράκλειο έχει επιδράσει σημαντικά στην αύξηση του εισοδήματος της περιοχής. Έτσι η πλειοψηφία του αντιπροσωπευτικού δείγματος την κατατάσσει πρώτη με ποσοστά επιλογής 15,31% για το γυμνάσιο και 14,69% για το λύκειο. Ένα αρκετά ικανοποιητικό ποσοστό παιδιών θεώρησε το εισόδημα ως δεύτερη επίδραση της αύξηση του τουρισμού στο Ηράκλειο με ποσοστά 9,06% και 12,50% αντίστοιχα. Ενώ μόλις το 3,13% και το 1,56% των μαθητών του γυμνασίου και του λυκείου επέλεξε την αύξηση του εισοδήματος ως την επίδραση με τη μικρότερη σειρά προτεραιότητας (7).

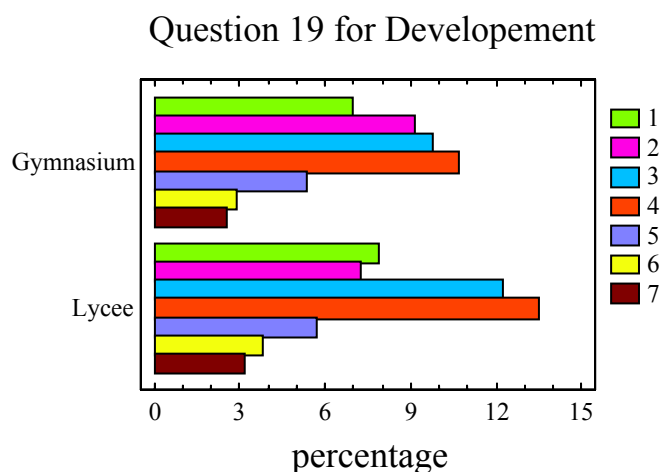
Οι επενδύσεις (π.χ. τουριστικές εγκαταστάσεις) κατατάχθηκαν από τα παιδιά του γυμνασίου τέταρτες με ποσοστό επιλογής 10,94%, ενώ από τα παιδιά του λυκείου δεύτερες με ποσοστό 12,81%. Σύμφωνα με το διάγραμμα, υψηλό ποσοστό συγκέντρωσε η δεύτερη θέση από το γυμνάσιο (9,06%) και η πρώτη θέση από το λύκειο (11,56%). Το μικρότερο ποσοστό και των δυο πειραματικών ομάδων θεώρησε τις επενδύσεις ως τη μικρότερη επίδραση της αύξησης του τουρισμού με ποσοστά 2,5% και 1,25% για γυμνάσιο και λύκειο.

Σύμφωνα με το επόμενο διάγραμμα η μείωση της ανεργίας κατατάσσεται με σειρά προτεραιότητας 1 από τους μαθητές του γυμνασίου με ποσοστό επιλογής 9,06% και με σειρά προτεραιότητας 2 από τους μαθητές του λυκείου με ποσοστό 10,65%. Το διάγραμμα μας δείχνει ότι οι απαντήσεις των παιδιών είχαν μικρές αποκλίσεις μεταξύ τους και έτσι όλες οι επιλογές τους συγκέντρωσαν ικανοποιητικά ποσοστά.

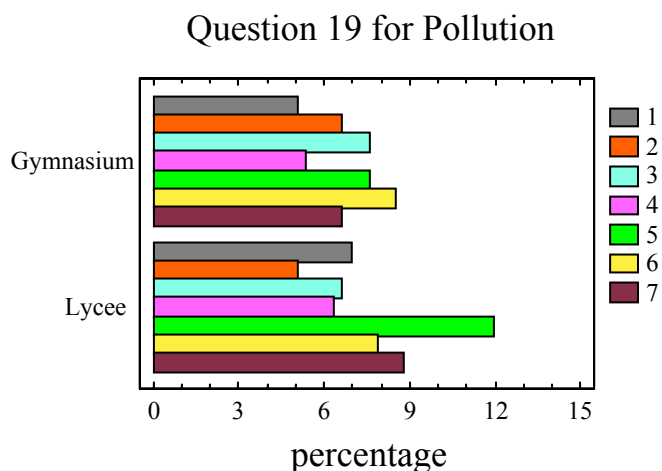

Το επόμενο διάγραμμα που αναφέρεται στην ανάπτυξη των περιοχών, μας δείχνει ότι και τα παιδιά του γυμνασίου αλλά και του λυκείου την κατέταξαν με σειρά προτεραιότητας 4. Τα ποσοστά ήταν 10,63% για τα παιδιά του γυμνασίου και 13,44% για τα παιδιά του λυκείου. Ικανοποιητικό ποσοστό των παιδιών του γυμνασίου και του λυκείου θεώρησε την ανάπτυξη ως τρίτη κατά σειρά επίδραση από την αύξηση του τουρισμού (9,69% και 12,19% αντίστοιχα).

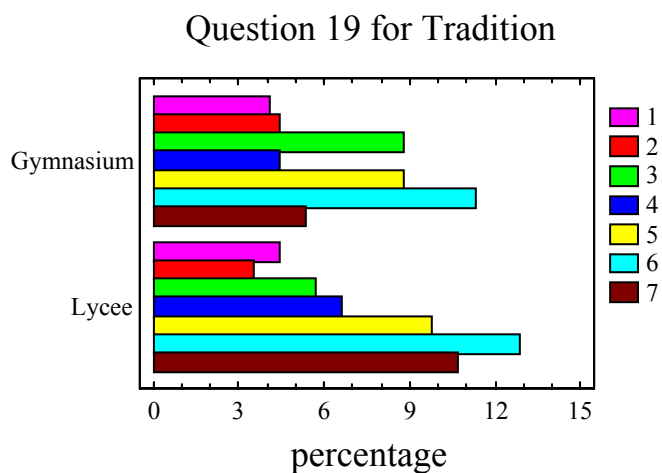

Οι απαντήσεις των παιδιών όσον αφορά την ρύπανση ως επίδραση της αύξησης του τουρισμού διαφοροποιούνται μεταξύ γυμνασίου και λυκείου. Το γυμνάσιο κατέταξε τη ρύπανση έκτη στη σειρά με ποσοστό 8,44%, ενώ το λύκειο πέμπτη με ποσοστό 11,88%. Τα

ποσοστά που συγκέντρωσαν οι 7 επιλογές των παιδιών του γυμνασίου είχαν μικρές αποκλίσεις μεταξύ τους.

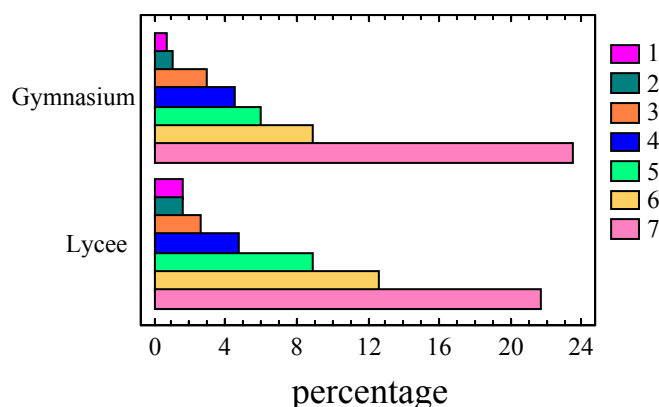

Το διάγραμμα που ακολουθεί για την αλλοίωση των παραδοσιακών στοιχείων, μας δείχνει ότι και οι δύο πειραματικές ομάδες την τοποθέτησαν στην έκτη θέση με ποσοστά 11,25% για το γυμνάσιο και 12,81% για το λύκειο. Λίγοι ήταν αυτοί που θεώρησαν την αλλοίωση της παράδοσης ως τη μεγαλύτερη επίδραση (σειρά προτεραιότητας 1) του τουρισμού στο Ηράκλειο. Τα ποσοστά επιλογής τους ήταν 4,06% για το γυμνάσιο και 4,38% για το λύκειο.

Τέλος, η συντριπτική πλειοψηφία των μαθητών τόσο του γυμνασίου, όσο και του λυκείου θεώρησε ότι τα προβλήματα ηλεκτροδότησης και υδροδότησης έχουν την μικρότερη επίδραση από την αύξηση του τουρισμού στο Ηράκλειο. Τα ποσοστά επιλογής ήταν 23,44% για το γυμνάσιο και 21,56% για το λύκειο. Ελάχιστοι ήταν αυτοί που τα τοποθέτησαν σε άλλες σειρές προτεραιότητας.

Question 19 for DEH

Συμπερασματικά, η σειρά προτεραιότητας του γυμνασίου για την ερώτηση 19 ήταν: αύξηση εισοδήματος, μείωση ανεργίας²⁰⁹, ανάπτυξη περιοχών²¹⁰, επενδύσεις, ρύπανση, αλλοίωση παραδοσιακών στοιχείων²¹¹ και προβλήματα ηλεκτροδότησης και υδροδότησης. Η σειρά προτεραιότητας για το λύκειο ήταν: αύξηση εισοδήματος, επενδύσεις, μείωση ανεργίας²¹², ανάπτυξη περιοχών, ρύπανση, αλλοίωση παραδοσιακών στοιχείων και προβλήματα ηλεκτροδότησης και υδροδότησης.

Η ερώτηση 20 ζητούσε από τα παιδιά να καταγράψουν τι τους έρχεται στο μυαλό όταν ακούνε τη λέξη Ηράκλειο. Έπειτα από ομαδοποίηση των απαντήσεων των παιδιών καταλήξαμε στο παρακάτω διάγραμμα²¹³ με τα εξής: μικρή Αθήνα – μεγαλούπολη, επαρχιακή πόλη, την πόλη που γεννήθηκα, κακοσχεδιασμένη πόλη, βρώμικη πόλη, ζούγκλα – χάος, ζωντανή πόλη, ενετική πόλη, σύγχρονη πόλη, ολυμπιακή πόλη και ωραία πόλη. Σύμφωνα με αυτό, το μεγαλύτερο ποσοστό του γυμνασίου απάντησε “ενετική πόλη” με ποσοστό 22,78%, ενώ του λυκείου “μικρή Αθήνα - μεγαλούπολη” με ποσοστό 28,32%.

Ενώ το 15,93% των παιδιών του λυκείου έγραψε ότι το Ηράκλειο του θυμίζει επαρχιακή πόλη, τα παιδιά του γυμνασίου δεν το ανέφεραν καθόλου. Αντίθετα το γυμνάσιο

²⁰⁹ Η μείωση της ανεργίας σύμφωνα με το διάγραμμα κατατάσσεται πρώτη, αλλά λόγω του ότι η αύξηση του εισοδήματος έχει μεγαλύτερο ποσοστό (15,31%), έρχεται δεύτερη σε σειρά προτεραιότητας με το αμέσως επόμενο μεγαλύτερο ποσοστό (7,81%)

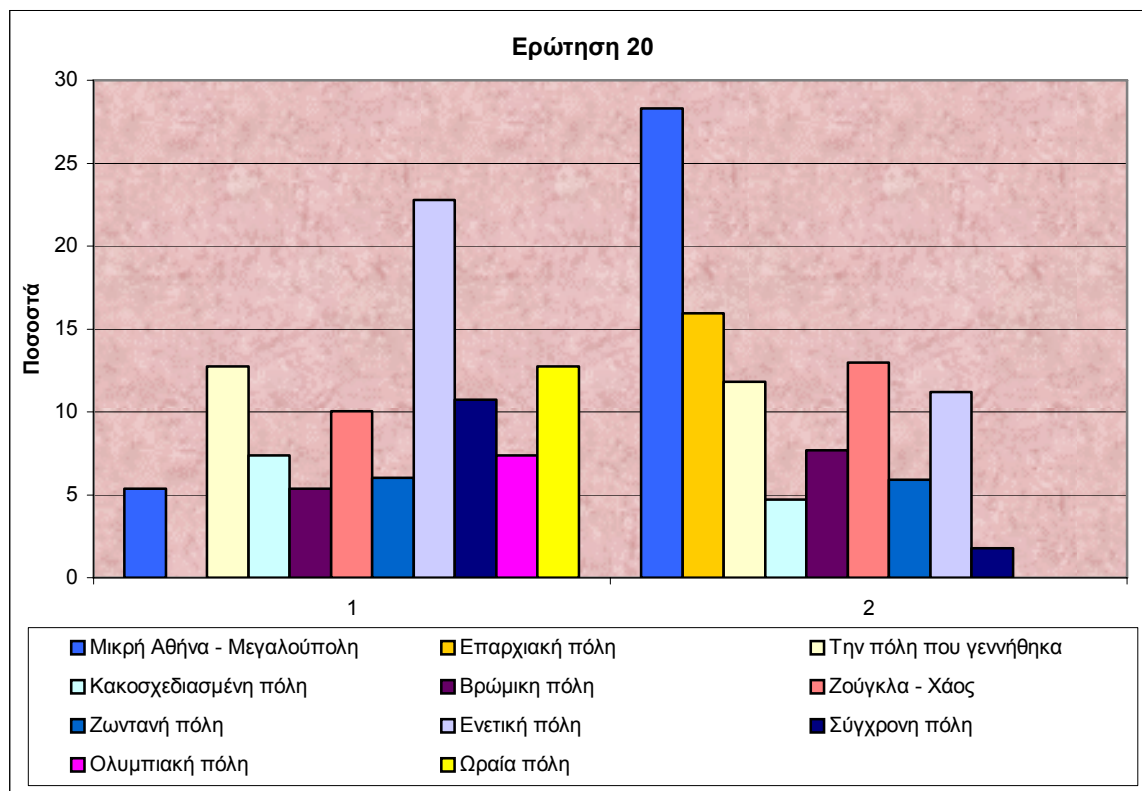
²¹⁰ Η ανάπτυξη των περιοχών όπως επίσης και οι επενδύσεις κατατάσσονται σύμφωνα με τα αντίστοιχα διαγράμματα τέταρτες. Όμως επειδή η ανάπτυξη έχει χαμηλότερο ποσοστό (10,63%), την κατατάσσουμε στην τρίτη θέση με ποσοστό 9,69%.

²¹¹ Η αλλοίωση των παραδοσιακών στοιχείων μαζί με την ρύπανση κατατάχθηκαν από τους μαθητές στην έκτη θέση. Αλλά αφού η αλλοίωση της παράδοσης είχε μεγαλύτερο ποσοστό διατήρησε τη θέση αυτή, ενώ η ρύπανση μεταφέρθηκε στη θέση με το αμέσως επόμενο μεγαλύτερο ποσοστό (7,5%), την πέμπτη.

²¹² Η μείωση της ανεργίας μαζί με τις επενδύσεις βρίσκονται σύμφωνα με τις απαντήσεις των παιδιών του λυκείου στην δεύτερη θέση προτεραιότητας. Αλλά επειδή οι επενδύσεις συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο ποσοστό παραμένουν στη θέση αυτή, ενώ η ανεργία μετατοπίζεται στην τρίτη θέση με ποσοστό 8,44%.

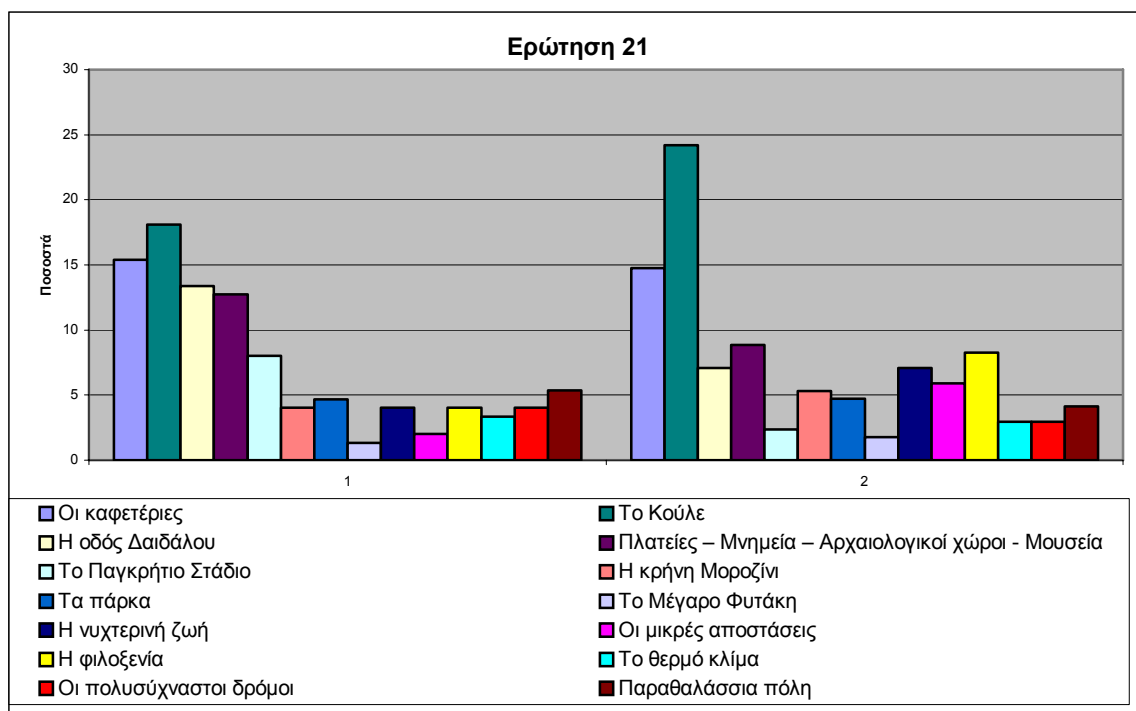
²¹³ Στο διάγραμμα ο αριθμός 1 αντιστοιχεί στο γυμνάσιο και ο αριθμός 2 στο λύκειο

απάντησε με ποσοστά 7,37% και 12,73% ότι του θυμίζει ολυμπιακή πόλη και ωραία πόλη αντίστοιχα, απαντήσεις που δεν δόθηκαν καθόλου από το λύκειο.

Το παρακάτω διάγραμμα αναφέρεται στην ερώτηση 21 στην οποία οι μαθητές κλίθηκαν να καταγράψουν τι τους αρέσει περισσότερο στο Ηράκλειο. Σύμφωνα με την ομαδοποίηση που κάναμε οι απαντήσεις των παιδιών ήταν: καφετέριες, Κούλε, οδός Δαιδάλου, πλατείες - μνημεία - αρχαιολογικοί χώροι - μουσεία, Παγκρήτιο στάδιο, κρήνη Μοροζίνι, πάρκα, μέγαρο Φυτάκη, νυχτερινή ζωή, μικρές αποστάσεις, φιλοξενία, θερμό κλίμα, πολυσύχναστοι δρόμοι και παραθαλάσσια πόλη. Το μεγαλύτερο ποσοστό των παιδιών τόσο του γυμνασίου, όσο και του λυκείου συμφώνησε ότι αυτό που τους αρέσει περισσότερο στο Ηράκλειο είναι το ενετικό κάστρο Κούλε. Τα ποσοστά ήταν 18,09% για το γυμνάσιο και 24,19% για το λύκειο.

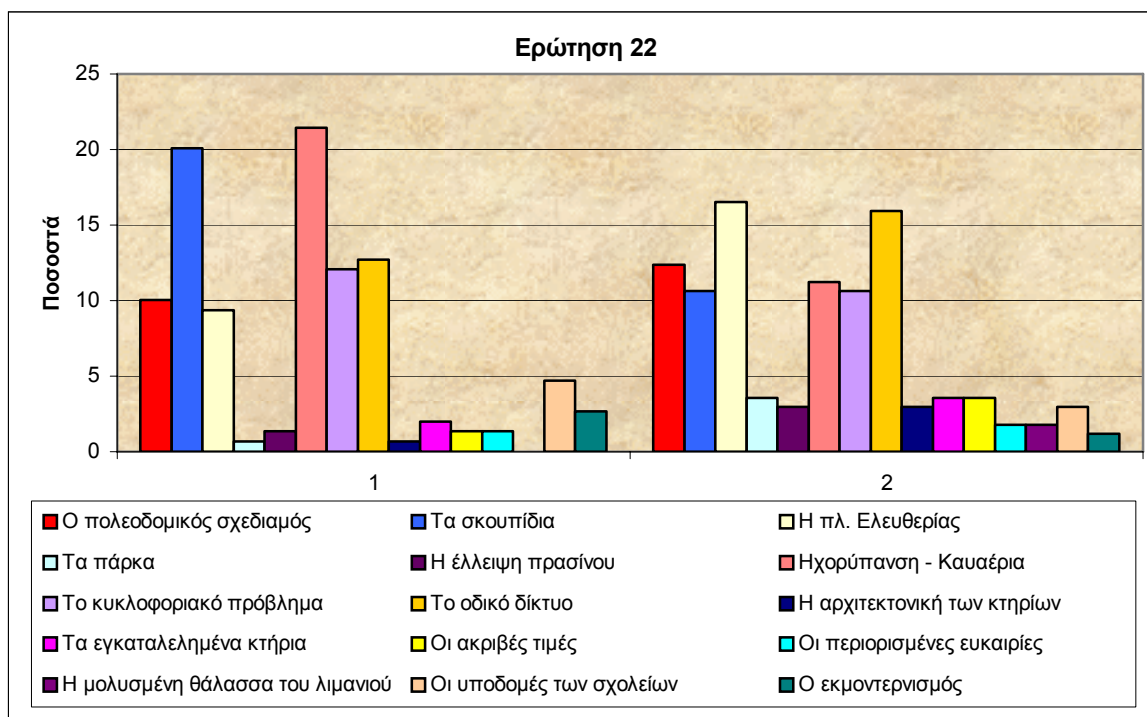
Δεύτερο στις προτιμήσεις των παιδιών έρχονται οι καφετέριες του Ηρακλείου με ποσοστά 15,41% και 14,75% για γυμνάσιο και λύκειο. Όλες οι υπόλοιπες απαντήσεις είχαν μικρές αποκλίσεις μεταξύ τους με το χαμηλότερο ποσοστό να συγκεντρώνεται στο μέγαρο Φυτάκη (1,34% και 1,77%).

Στην ερώτηση 22 τα παιδιά κλήθηκαν να απαντήσουν στην ερώτηση “Τι δεν σας αρέσει στο Ηράκλειο”. Οι απαντήσεις ομαδοποιήθηκαν και παρουσιάζονται στο παρακάτω διάγραμμα με την εξής σειρά: πολεοδομικός σχεδιασμός, σκουπίδια, πλατεία Ελευθερίας, πάρκα, έλλειψη πρασίνου, ηχορύπανση – καυσάερια, κυκλοφοριακό πρόβλημα, οδικό δίκτυο, αρχιτεκτονική κτηρίων, εγκαταλελειμμένα κτήρια, ακριβές τιμές, περιορισμένες ευκαιρίες, μολυσμένη θάλασσα του λιμανιού, υποδομές σχολείων και εκμοντερνισμός.

Τα σκουπίδια και η ηχορύπανση συγκεντρώσαν τις περισσότερες απαντήσεις των παιδιών του γυμνασίου με ποσοστά 10,2% και 21,44% αντίστοιχα, ενώ η πλατεία Ελευθερίας και το οδικό δίκτυο ήταν πρώτα στις προτιμήσεις των παιδιών του λυκείου με ποσοστά 16,52% και 15,93% αντίστοιχα. Αρκετά ικανοποιητικό ήταν το ποσοστό των παιδιών που απάντησαν ότι στο Ηράκλειο δεν τους αρέσει ο πολεοδομικός σχεδιασμός και το κυκλοφοριακό πρόβλημα. Τα ποσοστά για το γυμνάσιο ήταν 10,05% και 12,39% και για το λύκειο 12,39% και 10,62% αντίστοιχα.

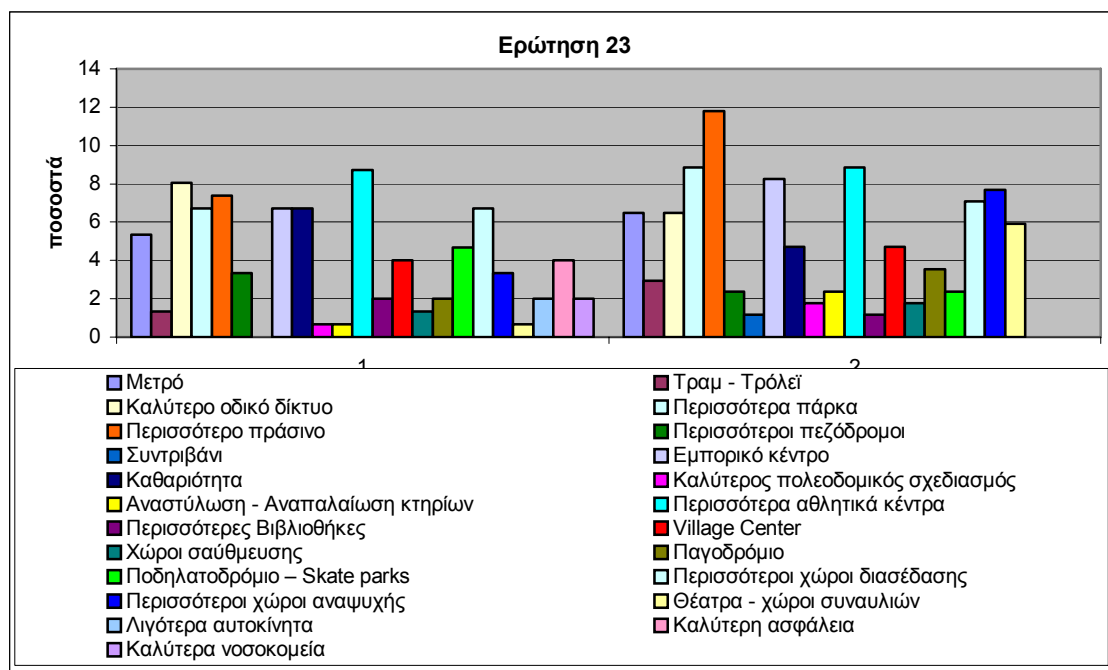
Τα παιδιά του λυκείου ως πιο συνειδητοποιημένα και ευαισθητοποιημένα σε θέματα του περιβάλλοντος απάντησαν σε μικρό όμως ποσοστό (1,77%) ότι αυτό που δεν τους αρέσει από το Ηράκλειο είναι η μολυσμένη θάλασσα του λιμανιού, ενώ τα παιδιά του γυμνασίου δεν το απάντησαν καθόλου.

Στη ερώτηση 23 τα παιδιά κατέγραψαν τι θα ήθελαν να υπάρχει στο Ηράκλειο. Οι απαντήσεις τους ήταν πολλές και ποικίλες και ομαδοποιήθηκαν ως εξής: μετρό, τραμ, καλύτερο οδικό δίκτυο, περισσότερα πάρκα, , πράσινο και πεζόδρομοι, σιντριβάνι, εμπορικά κέντρα, καθαριότητα, καλύτερος πολεοδομικός σχεδιασμός, αναστύλωση κτηρίων, περισσότερα αθλητικά κέντρα και βιβλιοθήκες, village center, χώροι στάθμευσης, παγοδρόμιο, ποδηλατοδρόμιο, περισσότεροι χώροι διασκέδασης και χώροι αναψυχής, θέατρα, λιγότερα αυτοκίνητα, και καλύτερη ασφάλεια και νοσοκομεία.

Το μεγαλύτερο ποσοστό (8,71%) των παιδιών του γυμνασίου έγραψε ότι θα ήθελε να υπάρχουν στο Ηράκλειο περισσότερα αθλητικά κέντρα, ενώ του λυκείου ότι θα ήθελε περισσότερο πράσινο. Ενώ τα παιδιά του λυκείου απάντησαν ότι θα ήθελαν να βλέπουν στο Ηράκλειο σιντριβάνια, το γυμνάσιο δεν αναφέρθηκε καθόλου σε αυτά. Αντίθετα, θα ήθελε να υπάρχουν στο Ηράκλειο λιγότερα αυτοκίνητα (2,01%), καλύτερη ασφάλεια (4,02%) και καλύτερα νοσοκομεία (2,01%).

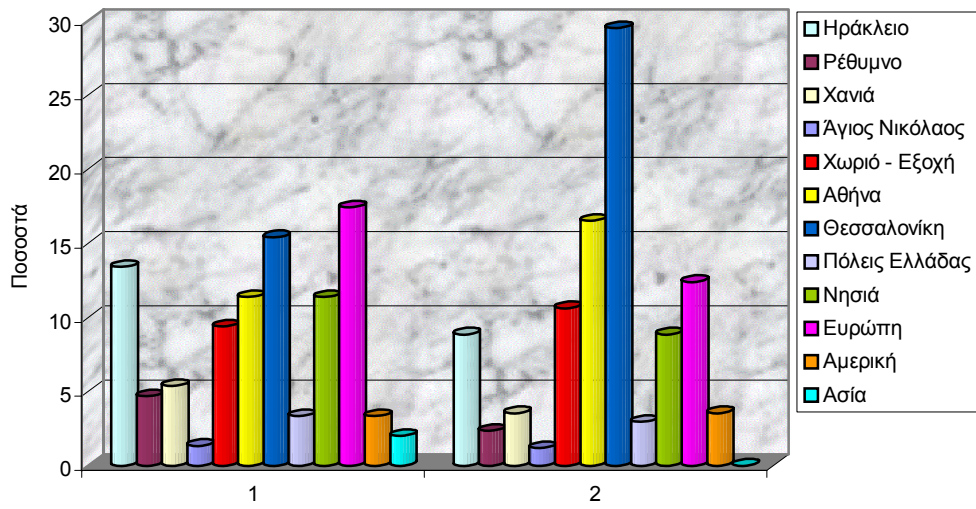
Σημαντικό είναι να αναφερθούμε στο γεγονός ότι οι μαθητές του γυμνασίου φαίνεται να ενδιαφέρονται περισσότερο για καλύτερο οδικό δίκτυο και καθαριότητα, σε αντίθεση με του λυκείου που θα ήθελαν να υπάρχουν στο Ηράκλειο περισσότερα εμπορικά κέντρα, χώροι διασκέδασης (καφέ, μπαρ) και θέατρα.

Στην τελευταία ερώτηση του ερωτηματολόγια ζητήθηκε από τα παιδιά να απαντήσουν σε ποια περιοχή θα ήθελαν να έμεναν, αν δεν έμεναν στο Ηράκλειο. Όπως φαίνεται και στο παρακάτω διάγραμμα τα περισσότερα παιδιά του γυμνασίου (17,42%) θα ήθελαν να έμεναν σε μια Ευρωπαϊκή πόλη, κυρίως σε περιοχές της Γαλλίας, Γερμανίας, Αγγλίας, Ιταλίας και Ισπανίας. Ενώ, οι μαθητές του λυκείου προτιμούν με ποσοστό 29,5% τη Θεσσαλονίκη.

Δεύτερη στις προτιμήσεις του γυμνασίου έρχεται η Θεσσαλονίκη με ποσοστό 15,41% και του λυκείου η Αθήνα με 16,52%. Αρκετοί είναι αυτοί που δεν αλλάζουν το Ηράκλειο με καμία άλλη πόλη, ενώ το 10% περίπου των ερωτηθέντων προτιμούν κάποια ήρεμη και ήσυχη περιοχή σε κάποιο χωριό στην εξοχή. Αξίζει να αναφερθεί ότι το 2,01% των μαθητών του γυμνασίου θα ήθελε να έμενε σε κάποια ασιατική πόλη, λόγω της διαφορετικής νοοτροπίας και κουλτούρας, ενώ το λύκειο δεν τα παιδιά του λυκείου δεν αναφέρθηκαν καθόλου σε αυτή.

Ερώτηση 24

IV. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Το Ηράκλειο αποτελεί ένα πολυσύνθετο παζλ διαφορετικών φυσικών και ανθρωποποίητων στοιχείων. Με την πρώτη ματιά, ο επισκέπτης αντικρίζει ένα πολύμορφο δομημένο περιβάλλον, στο οποίο συνυπάρχει το όμορφο με το άσχημο, το παλιό με το καινούριο, το μοντέρνο με το παραδοσιακό στοιχείο. Η πόλη του Ηρακλείου, όπως και κάθε πόλη, αλλάζει συνεχώς πρόσωπο προσπαθώντας να αντεπεξέλθει στις απαιτήσεις των καιρών για εκμοντερνισμό και πρόοδο, διαμορφώνοντας έτσι και τη φυσιογνωμία της.

Η φυσιογνωμία δεν είναι κάτι το στατικό, αντιθέτως αποτελείται από φυσικά και ανθρωποποίητα στοιχεία μέσα από τα οποία η πόλη αλλάζει και αποκτά νέα ταυτότητα και προσωπικότητα. Τα τελευταία χρόνια το Ηράκλειο λόγω της παγκοσμιοποίησης αρχίζει να χάνει την ιδιαιτερότητα που έχει ως ιστορική ελληνική πόλη, δείγμα του μινωικού πολιτισμού, και να παρουσιάζει ομοιομορφία χώρου εμφανίζοντας τα ίδια θετικά και αρνητικά στοιχεία με τις υπόλοιπες πόλεις. Έτσι, η φυσιογνωμία του αλλοιώνεται, καθώς παύει να υπάρχει διαφορετικότητα και τα σημεία αναφοράς του, που χαρακτήριζαν την πόλη για αιώνες, αρχίζουν να εξασθενούν και να μοιάζουν με αντίστοιχα άλλων πόλεων.

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά η διατήρηση της φυσιογνωμίας του Ηρακλείου σήμερα, λόγω του μεγάλου ρεύματος του εκμοντερνισμού, της εξέλιξης και της οικονομικής προόδου. Όλα τα παραπάνω συμβάλλουν στην εξάλειψη της πολιτιστικής και πολιτισμικής μας κληρονομιάς με στόχο την αποδυνάμωση της πόλης ως ζωντανό κύτταρο της ελληνικής κοινωνίας. Ως μέτρο για την αποφυγή αυτού του φαινομένου θα μπορούσε να είναι η αρμονική σύνδεση των παραδοσιακών με τα σύγχρονα στοιχεία, η κινητοποίηση και δραστηριοποίηση των τοπικών φορέων ώστε να περισωθεί η πολύτιμη ιστορία και κουλτούρα του τόπου και η εναρμόνιση των παραδοσιακών τομέων παραγωγής με τις σύγχρονες αναπτυξιακές πρακτικές των νέων τεχνολογιών.

Η παρούσα εργασία είχε ως στόχο την ανάδειξη της φυσιογνωμίας της πόλης του Ηρακλείου μέσα από μελέτη βιβλιογραφικών πηγών και προσωπική επιστημονική έρευνα. Τα ιχνογραφήματα και τα ερωτηματολόγια, ως μεθοδολογικά εργαλεία της έρευνάς μας, μας βοήθησαν να εντοπίσουμε τα βασικά στοιχεία της φυσιογνωμίας του Ηρακλείου, όπως αυτά ενυπάρχουν στη συνείδηση των μαθητών, ηλικίας 10 έως 18 ετών. Παρακάτω θα παρουσιάσουμε τα αποτελέσματα που συγκεντρώσαμε από την έρευνα και θα προσπαθήσουμε να καταγράψουμε τις δικές μας προτάσεις.

Σύμφωνα με τις απαντήσεις των παιδιών, το σημαντικότερο μέρος και χαρακτηριστικότερο μνημείο του Ηρακλείου είναι το Κάστρο Κούλε. Η απάντηση αυτή ήταν αναμενόμενη λόγω της μεγάλης ιστορικής σημασίας του ενετικού αυτού Κάστρου και της επιβλητικότητάς του στο χώρο που ξεχωρίζει ακόμα και σήμερα, καθώς αποτελεί το σημαντικότερο σημείο – σταθμό στην ιστορία της πόλης. Αυτό άλλωστε φαίνεται και μέσα από την ανάλυση που προηγήθηκε στο κεφαλαίου 10 “Πυκνωτές φυσιογνωμίας”.

Ένα ακόμη στοιχείο το οποίο αναδεικνύει τη φυσιογνωμία μιας πόλης είναι η διατροφή. Το Ηράκλειο διαθέτει πλούσια γαστρονομικά εδέσματα και αποτελεί τη βάση της μεσογειακής διατροφής όπως έχει διαπιστωθεί και από την “μελέτη των επτά χωρών”, η οποία θεωρεί την κρητική διατροφή γενικότερα, ιδανική για την κατάκτηση και διατήρηση της υγείας του ανθρώπου. Μέσα από την έρευνα που πραγματοποιήσαμε είδαμε ότι τα μεγαλύτερα ποσοστά σχετικά με την ερώτηση αν η κρητική παραδοσιακή διατροφή είναι υγιεινή συγκέντρωσε η απάντηση *πάρα πολύ*. Αυτό δείχνει πως τα παιδιά είχαν γνώσεις γύρω από θέματα σωστής διατροφής και σύγχρονης διαιτολογίας.

Επίσης, η κουζίνα του Ηρακλείου λόγω των πολυάριθμων γεύσεων που διαθέτει καθιστά δύσκολή την επιλογή ενός φαγητού ως του πιο χαρακτηριστικού. Αυτό ήταν αισθητό και από τις απαντήσεις των μαθητών αφού δυσκολεύτηκαν να καταλήξουν στη σωστότερη, κατά τη γνώμη τους, απάντηση. Παρόλα αυτά η πλειοψηφία των παιδιών επικεντρώθηκε στις επιλογές *χοχλιοί (σαλιγκάρια)* και *ντάκο*.

Η μουσική, ο χορός και η πνευματική ανάπτυξη αποτελούν αντιπροσωπευτικά δείγματα της κρητικής ψυχοσύνθεσης. Αυτά δεν είναι μόνο μέσα έκφρασης των βιωμάτων, των εμπειριών, των αισθημάτων, ούτε ένας τρόπος κοινωνικής επικοινωνίας και εξωτερίκευσης χαράς ή λύπης των κατοίκων του Ηρακλείου. Είναι οι χαρακτηριστικότερες ενδείξεις των στοιχείων που συνθέτουν την ταυτότητα και φυσιογνωμία της πόλης και αποτελούν ένα είδος κληρονομιάς για τις επόμενες γενιές.

Σήμερα παρόλο που σε πολλά μέρη της πόλης ακούγεται παραδοσιακή κρητική μουσική και τα παιδιά ανταποκρίνονται στο άκουσμά της χορεύοντας στους παραδοσιακούς ρυθμούς, δεν ασχολούνται με την εκμάθηση παραδοσιακών μουσικών οργάνων. Ωστόσο δεν είναι σε θέση να ξεχωρίσουν ποιος είναι ο χαρακτηριστικότερος παραδοσιακός χορός του Ηρακλείου, αφού σε σχετική ερώτηση που τους έγινε επέλεξαν τον Πεντοζάλη, αντί του Καστρινού (Μαλεβιζιώτη).

Όσον αφορά στην πνευματική ανάπτυξη, στον τομέα των τεχνών και των γραμμάτων, το Ηράκλειο είναι μια πόλη η οποία έχει αναδείξει κατά καιρούς μεγάλες προσωπικότητες όπως ο Ν. Καζαντζάκης, ο Β. Κορνάρος, ο Δ. Θεοτοκόπουλος, ο Μ. Δαμασκηνός και ο Ν.

Ξυλούρης. Σε σχετική ερώτηση που έγινε στα παιδιά, τους ζητήθηκε να κατατάξουν τις πνευματικές αυτές προσωπικότητες σύμφωνα με σειρά σπουδαιότητας, κατέταξαν πρώτο τον Ν. Καζαντζάκη. Αυτό δικαιολογείται από το γεγονός ότι ο Νίκος Καζαντζάκης είναι περισσότερο γνωστός λόγω του τάφου του και του αγάλματός του που βρίσκονται στο κέντρο της πόλης, καθώς και του μουσείου του στο χωριό Μυρτιά, λίγο έξω από το Ηράκλειο, στο οποίο γίνονται συχνά εκπαιδευτικές εκδρομές.

Επίσης, η ταυτότητα, η μοναδικότητα και η προσωπικότητα του Ηρακλείου αναδεικνύεται μέσα από την εμφάνιση κτιρίων, μνημείων ή άλλων στοιχείων τα οποία προσδίδουν ένα ιδιαίτερο χαρακτήρα στην πόλη. Αυτά τα στοιχεία αναφέρονται από τους ερευνητές ως πυκνωτές φυσιογνωμίας, δηλαδή είναι σημεία αναφοράς της πόλης με τα οποία είναι δυνατή η αναγνώρισή της. Σύμφωνα με την κρίση μας θεωρήσαμε ως πυκνωτές φυσιογνωμίας το Κάστρο Κούλε, την Κρήνη Μοροζίνη, την Λότζια, τον Άγιο Μηνά, τον Άγιο Τίτο, το Αρχαιολογικό Μουσείο, τη λεωφόρο Μαρτύρων 25^{ης} Αυγούστου και τη Πλατεία Ελευθερίας, οι οποίοι ταυτίζονται σε ένα βαθμό με αυτούς των παιδιών (Κάστρο Κούλε, Κρήνη Μοροζίνη, Λότζια, Άγιος Μηνάς, Πλατεία Ελευθερίας). Τα παιδιά φαίνεται έτσι, να έχουν αντιληφθεί την σημαντικότητα των στοιχείων αυτών, ως σημεία αναφοράς της πόλης και στοιχεία της φυσιογνωμίας της.

Η τοπική διάλεκτος, η τοπική ενδυμασία και τα ήθη – έθιμα αποτελούν βασικά στοιχεία της παράδοσης του Ηρακλείου. Τα τελευταία χρόνια, όπως διαπιστώθηκε και από την έρευνα, το Ηράκλειο έχει αρχίσει να χάνει την παραδοσιακή του ταυτότητα και πολλά από τα στοιχεία της να εκλείπουν. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η εξαφάνιση της τοπικής ενδυμασίας, καθώς οι παραδοσιακές φορεσιές δεν υπάρχουν πλέον στην καθημερινότητα των κατοίκων αλλά φοριούνται μόνον σε κάποιες πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Ένα ακόμη ανθρωποποίητο στοιχείο της φυσιογνωμίας μιας πόλης είναι ο πολεοδομικός ιστός, όπως υποστηρίζουν οι ερευνητές Rosi, R. Krier, Castex και Panerai. Το Ηράκλειο παρόλο που από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα αρχίζει να μεταβάλλεται σε πόλη ευρωπαϊκών προδιαγραφών, συνεχίζει να διατηρεί τον παλιό πολεοδομικό ιστό με την ακτινωτή διάταξη, τους στενούς δρόμους, την ανυπαρξία χώρων στάθμευσης και την ανομοιομορφία στα κτίρια. Σε σχετική ερώτηση που έγινε στους μαθητές για το αν το Ηράκλειο έχει σωστό ρυμοτομικό σχεδιασμό, απάντησαν αρνητικά, επιβεβαιώνοντας και τη δική μας άποψη για ανυπαρξία σχεδίου πόλεως.

Στο πέρασμα των αιώνων το Ηράκλειο όπως και κάθε πόλη συνεχώς εξελίσσεται αποκτώντας νέα στοιχεία ή και αφαιρώντας κάποια άλλα. Η ιστορία του νησιού από τους μινωικούς χρόνους έως σήμερα, η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση καθώς και η

πραγματοποίηση των Ολυμπιακών Αγώνων 2004 στη χώρα μας συνέβαλλαν στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας της πόλης. Έπειτα από την ολοκλήρωση αυτής της εργασίας καταλήξαμε στο γεγονός ότι η φυσιογνωμία της πόλης του Ηρακλείου δεν έχει αλλάξει τα τελευταία χρόνια. Το Ηράκλειο συνεχίζει να διατηρεί πολλά στοιχεία της φυσιογνωμίας του όπως γεωλογία, κλίμα, χλωρίδα, κλπ. (γεωφυσικά στοιχεία), όμως ταυτόχρονα έχει ενσωματώσει και κάποια νέα, κυρίως όσον αφορά τα ανθρωποποίητα στοιχεία της (όπως αρχιτεκτονική, ήθη – έθιμα, κλπ.).

Από την έρευνα που πραγματοποιήσαμε είδαμε πως το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών συμφωνεί με την παραπάνω άποψη, ότι δηλαδή η εξέλιξη του Ηρακλείου δεν έχει αλλάξει τη φυσιογνωμία του. Αντίθετα ένας ικανοποιητικός αριθμός παιδιών πιστεύει πως έχει αλλάξει και ως βασικότερη αλλαγή θεωρεί τα ολυμπιακά έργα που δρομολογήθηκαν στην πόλη. Εν μέρει η δική μας άποψη φαίνεται να συμφωνεί και με τις δύο ομάδες παιδιών, αφ' ενός στο ότι η φυσιογνωμία δεν έχει αλλάξει και αφετέρου στο ότι τα ολυμπιακά έργα έχουν αναδείξει περισσότερο τη φυσιογνωμία της πόλης.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση μέσα από προγράμματα προσπαθεί να βοηθήσει τα Κράτη – Μέλη της, ώστε να αναπτυχθούν και να βελτιώσουν το βιοτικό τους επίπεδο. Η ένταξη της χώρας μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση προέβλεπε την ανάδειξη της φυσιογνωμίας των πόλεων της. Τα επιχειρησιακά προγράμματα που κατά καιρούς έχουν εφαρμοστεί στην πόλη του Ηρακλείου έχουν βοηθήσει αισθητά την εικόνα της πόλης και την ανάδειξη της φυσιογνωμίας της ενισχύοντας παράλληλα τους τομείς της οικονομίας, κοινωνίας, τεχνολογίας κ.α. Την ίδια άποψη έχουν και τα παιδιά, αφού απάντησαν ότι η είσοδος της χώρας μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση έχει επηρεάσει αρκετά την ανάπτυξη του Ηρακλείου.

Η ανάδειξη της φυσιογνωμίας μιας πόλης ολοκληρώνεται με την καταγραφή των αισθητικών της ποιτήτων. Αυτές χαρακτηρίζουν τα τοπία ως οπτικά, ακουστικά κ.α. Στην διεξαγωγή της έρευνάς μας επικεντρωθήκαμε περισσότερο στο οπτικό τοπίο του Ηρακλείου και αυτό γιατί ήταν πιο εύκολο για τα παιδιά να το περιγράψουν. Από τις απαντήσεις των μαθητών διαπιστώσαμε ότι ανάλογα με την ηλικία στην οποία βρίσκονται έχουν και την αντίστοιχη αντιληπτική εικόνα για την πόλη τους. Τα παιδιά του δημοτικού και του λυκείου σχηματίζουν μια αρνητική εικόνα της πόλης, ενώ τα παιδιά του γυμνασίου το αντίθετο. Οι μαθητές του δημοτικού ζωγραφίζοντας την πόλη τους αποτύπωσαν μια πόλη γεμάτη δρόμους, λακκούβες και σκουπίδια. Οι μαθητές του γυμνασίου θεώρησαν το Ηράκλειο ως μια ενετική πόλη με πλούσια πολιτιστική κληρονομιά, σπουδαίο παρελθόν και πολλά ιστορικά μνημεία, ενώ του λυκείου ως μια μεγαλούπολη, σαν την Αθήνα, χωρίς αισθητική και χώρους πρασίνου.

Η δικιά μας άποψη σχετικά με το οπτικό τοπίο της πόλης μας, μας βρίσκει σύμφωνη με όλες τις απαντήσεις των παιδιών αφού το Ηράκλειο καταφέρνει να συνδυάζει όλες αυτές τις εικόνες μαζί. Όπου κι αν στραφεί κάποιος στην πόλη μπορεί να αντικρίσει τα απομεινάρια του ένδοξου παρελθόντος της, που αναδεικνύουν και την ιστορία της, αλλά και όλα εκείνα τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν μια μεγαλούπολη.

Επιπλέον, από τα στοιχεία που συγκεντρώσαμε από τις τελευταίες ερωτήσεις σχετικά με το τι αρέσει και τι όχι στα παιδιά από την πόλη τους, μπορέσαμε να κατανοήσουμε περισσότερο την αντιληπτική τους εικόνα για το Ηράκλειο και συνεπώς να προσεγγίσουμε και τη φυσιογνωμία του.

Αυτό που αρέσει περισσότερο στα παιδιά είναι το ενετικό Κάστρο Κούλε. Η επιλογή τους αυτή ήταν πολύ σημαντική για το θέμα το οποίο αναλύουμε στην παρούσα εργασία, καθώς το μνημείο αυτό αποτελεί το χαρακτηριστικότερο σημείο αναφοράς της πόλης μας και αναδεικνύει την προσωπικότητα, την ταυτότητα και τη μοναδικότητά της.

Αντίθετα, δεν τους αρέσει η ηχορύπανση και τα καυσαέρια στο κέντρο της πόλης και η νέα εικόνα της Πλατείας Ελευθερίας. Η ηχορύπανση και τα καυσαέρια είναι λογικό να μην αρέσουν στα παιδιά, καθώς προσδίδουν μια αρνητική εικόνα στο Ηράκλειο. Επίσης, η Πλατεία Ελευθερίας δίνει την εικόνα μιας μεταμοντέρνας πλατείας, κατασκευασμένη με μάρμαρο και μέταλλο, με ελάχιστο πράσινο, χωρίς ιδιαίτερο χρώμα, η οποία δεν ταιριάζει και τόσο σε μία ιστορική πόλη όπως το Ηράκλειο.

Γι' αυτό και μπορεί να δικαιολογηθεί η επιθυμία των παιδιών να υπάρχει περισσότερο πράσινο. Ακόμη, τα παιδιά τόνισαν ότι θα ήθελαν να υπάρχουν στο Ηράκλειο περισσότερα αθλητικά κέντρα. Αυτό ίσως οφείλεται στο ότι αυτή η ηλικιακή ομάδα χρειάζεται τις αθλητικές δραστηριότητες τόσο εντός σχολείου, όσο και εκτός και πιστεύουν ότι η υπάρχουσα αθλητική υποδομή δεν επαρκή.

Η ενασχόλησή μας με την παρούσα μελέτη, μας έδωσε τη δυνατότητα να προσεγγίσουμε άγνωστες πτυχές του Ηρακλείου και να αντιληφθούμε τα προβλήματα και τις αδυναμίες του τόπου μας, προβλήματα για τα οποία παραθέτουμε ενδεικτικές προτάσεις για την βελτίωση τους.

Μεγαλύτερη βαρύτητα θεωρούμε ότι πρέπει να δοθεί στην διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς του Ηρακλείου, καθώς αυτή αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία οικοδομείται το μέλλον του τόπου μας.

Θα ήταν λοιπόν καλό να δραστηριοποιηθούν οι τοπικοί εκπαιδευτικοί φορείς στον τομέα της κρητικής παράδοσης, που αφορά την μουσική, τον χορό και τις τέχνες, και να προσθέσουν στα σχολικά προγράμματα, μαθήματα σχετικά με αυτά. Επίσης, θα πρέπει να

δοθεί το έναυσμα στα παιδιά, μέσα από καλλιτεχνικές εκδηλώσεις και ίδρυση μουσικής και χορευτικής ομάδας στα κέντρα νεότητας, να μνηθούν στο χώρο της παραδοσιακής καλλιτεχνικής έκφρασης.

Όσον αφορά στην τοπική διάλεκτο, την τοπική ενδυμασία και τα ήθη – έθιμα θα πρέπει να διοργανώνονται από την μαθητική κοινότητα εκπαιδευτικές εκδρομές σε λαογραφικά μουσεία, να διατηρούν οι οικογένειες την τοπική τους διάλεκτο χωρίς να έχουν το αίσθημα της μειονεξίας και να προσπαθούν να τη μεταφέρουν από γενιά σε γενιά και να διοργανώνονται πολιτιστικές εκδηλώσεις από την τοπική αυτοδιοίκηση, επαναφέροντας στο προσκήνιο της σημερινής κοινωνίας έθιμα που έχουν εδώ και δεκαετίες εκλείπει.

Το επόμενο στοιχείο που θεωρούμε ότι χρήζει ιδιαίτερης προσοχής είναι ο ρυμοτομικός σχεδιασμός. Για να μπορέσει το Ηράκλειο να συναγωνιστεί στον τομέα αυτό τις υπόλοιπες πόλεις της Ελλάδας αλλά και της Ευρώπης χρειάζεται άμεση δραστηριοποίηση των τοπικών αρχών και φορέων του έτσι ώστε να βελτιωθεί ο ρυμοτομικός σχεδιασμός ή και να αντικατασταθεί από νέο. Αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα και την επίλυση πολλών προβλημάτων όπως κυκλοφοριακό, αυθαίρετα σπίτια, τα οποία είναι συνέπεια της ανυπαρξίας σωστού σχεδίου πόλεως.

Όσον αφορά στην εξέλιξη της πόλης θα πρέπει να εξασφαλισθεί ότι η προσθήκη νέων στοιχείων στην πόλη δεν θα παραγκωνίζει τα σημεία που την κάνουν ήδη αναγνωρίσιμη αλλοιώνοντας έτσι τη φυσιογνωμία της.

Για να συνεχίσει το Ηράκλειο να αναπτύσσεται και να βελτιώνεται θα πρέπει να υλοποιούνται προγράμματα από την Ευρωπαϊκή Ένωση σε συνεργασία με το κράτος και τους τοπικούς αναπτυξιακούς φορείς που θα λαμβάνουν υπόψη τους τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της πόλης και σαν στόχο θα έχουν όχι μόνο την οικονομική ανάπτυξη αλλά και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής.

Ένας τρόπος για να βελτιωθεί η ποιότητα ζωής είναι η δημιουργία χώρων πρασίνου. Με τη συμμετοχή των κατοίκων της πόλης και της τοπικής αυτοδιοίκησης σε περιβαλλοντικές δραστηριότητες, όπως αυτή της δεντροφύτευσης.

Υποχρέωση των κατοίκων του Ηρακλείου λοιπόν, είναι να ευαισθητοποιηθούν περισσότερο στο θέμα της διατήρησης ή της ανάδειξης της φυσιογνωμίας της πόλης και να προσπαθήσουν να διατηρήσουν τη μοναδικότητα, την ταυτότητα και την προσωπικότητα του τόπου αυτού. Αυτό άρα, που πρέπει να γίνει συνείδηση και βίωμα του καθενός είναι κυρίως η διατήρηση και η προστασία των φυσικών στοιχείων της πόλης, των ιστορικών κτιρίων της και της λαϊκής της παράδοσης που μπορούν είτε να καταστρέφονται, είτε να χάνονται με την

πάροδο του χρόνου. Στόχος αυτών θα πρέπει να είναι η αρμονική συνύπαρξη του χθες με το σήμερα και η κοινή πορεία τους στο μέλλον.

V. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

➤ Φυλλάδια – Περιοδικά – Εφημερίδες

1. Blue, Περιοδικό Κρήτη Aegean airlines, No 9, Φθινόπωρο 2003
2. Εφημερίδα Μίτος, 10 – 11 Απριλίου 2004
3. ΟΑΤΕΠ, Αναπτυξιακή Ηρακλείου Α.Ε., “10 χρόνια τοπική ανάπτυξη”, Αρχάνες, Δεκέμβριος 2000
4. Περιοδικό: Μορφές, από το μύθο στην ιστορία, οι πρωταγωνιστές της Κρήτης, τεύχος 3, 21/12/2003
5. Περιοδικό: Μορφές, από το μύθο στην ιστορία, οι πρωταγωνιστές της Κρήτης, τεύχος 4, 28/12/2003
6. Περιοδικό: Μορφές, από το μύθο στην ιστορία, οι πρωταγωνιστές της Κρήτης, τεύχος 19, 11/04/2004
7. Περιοδικό: Μορφές, από το μύθο στην ιστορία, οι πρωταγωνιστές της Κρήτης, τεύχος 20, 18/04/2004
8. Περιοδικό: Πατριδογνωσία, Κρήτη (8), Τεύχος 59, 30/03/2003
9. Υπουργείο Πολιτισμού, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων, “Κνωσός”, Αθήνα 2002

➤ Ελληνική Βιβλιογραφία

1. Αλεξάκη Ελένη-Μαρία, “Δομίνικος Θεοτοκόπουλος (η ζωή και το έργο του)”, εργασία στο μάθημα Ιστορία πολιτισμού, Αθήνα 2001
2. Αλεξάκη Μ. - Πολυχρόνη Μ., “Βιώσιμη ανάπτυξη του νομού Ηρακλείου”, Εργασία σε μάθημα στ’ εξαμήνου, Αθήνα 2003
3. Ανωγειανάκης Φοίβος, “Ελληνικά λαϊκά μουσικά όργανα”, Εθνική Τράπεζα Κρήτη Ελλάδος, Αθήνα 1976
4. Botsford and Robinson, Μετάφραση: Σωτηρίου Ε. Τσιτσώνη, “Αρχαία Ελληνική Ιστορία”, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
5. Γεωργιάδης Γ., “Κρήτες Ζωγράφοι 4”, Δήμος Ηρακλείου, Βικελαία βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 1994
6. Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, Τόμος 19, Αθήνα 1989
7. Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, Τόμος 24, Αθήνα 1989
8. Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, Τόμος 27, Αθήνα 1989
9. Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, Τόμος 31, Αθήνα 1989

10. Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, Τόμος 35, Αθήνα 1989
11. Εγκυκλοπαίδεια, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, Τόμος 36, Αθήνα 1989
12. Εκπαιδευτική ελληνική εγκυκλοπαίδεια, Παγκόσμιο βιογραφικό λεξικό, Τόμος 4, Εκδοτική Αθηνών, 1985
13. Καυκαλάς Μ., “Οδηγός Κρητικής Μαντινάδας”, Βιβλιοεκδοτική Αναστασάκη, Αθήνα 1998
14. “Κρήτη: Ιστορία και πολιτισμός”, Σύνδεσμος τοπικών ενώσεων Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτη, Έκδοση: Βικελαία δημοτική βιβλιοθήκη, Κρήτη 1988, Τόμος Β’
15. Κυριακούσης Ανδρέας Γ., “Στατιστικές μέθοδοι”, Αθήνα 2000
16. Λαμπιθιανάκη-Παπαδάκη Ευαγγελία, “Λαογραφία Κρήτης”, Τόμος Α’, Ηράκλειο Κρήτης 1982
17. Λαμπιθιανάκη-Παπαδάκη Ευαγγελία, “Λαογραφία Κρήτης”, Τόμος Β’, Ηράκλειο Κρήτης 1982
18. Λαμπιθιανάκη-Παπαδάκη Ευαγγελία, “Λαογραφία Κρήτης”, Τόμος Γ’, Ηράκλειο Κρήτης 1982
19. Μαριδάκη-Κασσωτάκη Αι., “Σύγχρονες απόψεις για τη σκέψη του παιδιού”, Αθήνα 1999
20. Μητούλα Ροΐδω, “Οι επιπτώσεις της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης στη φυσιογνωμία της ελληνικής πόλης” Διδακτορική Διατριβή Αρχιτεκτονικής Σχολής, Ε.Μ.Π., Αθήνα 2000
21. Μιγάδης Γ., “Κρήτες Ζωγράφοι 3”, Δήμος Ηρακλείου, Βικελαία βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 1994
22. Μπέλλας Θ., “Το ιχνογράφημα του παιδιού”, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 200
23. “Ρυθμιστικό Σχέδιον Ηρακλείου”, Υπουργείο Συντονισμού, Αθήνα, Μάιος 1967
24. Σπανάκη Στεργ. Γ., “Το Ηράκλειο στο πέρασμα των αιώνων”, Έκδοση Δήμου Ηρακλείου, Ηράκλειο 1990
25. Στεφάνου Ιωσήφ, “Η φυσιογνωμία της ελληνικής πόλης”, Εργαστήριο πολεοδομικής σύνθεσης Ε.Μ.Π., Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο και ΥΠΕΧΩΔΕ, Εκδόσεις Μέδεων, Αθήνα 2000
26. Σύγχρονοι Κρήτες συγγραφείς, Πνευματικό ίδρυμα Κρητικής εστίας, Αθήνα 1995
27. Τζομπανάκη Χρυσούλα, “Το Ηράκλειο εντός των τειχών, Αστική Αρχιτεκτονική των νεώτερων χρόνων από τις αρχές του 19^{ου} έως και την τέταρτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα”, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος/ Τμήμα Ανατολικής Κρήτης, Ηράκλειο Κρήτης, Μάιος 2000
28. “Το Ηράκλειο και ο νομός του”, Έκδοση Νομαρχία Ηρακλείου, 1971

29. Φανουράκης Θωμάς, “Κρήτες Ζωγράφοι 1”, Δήμος Ηρακλείου, Βικελαία βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 1990
30. Ψιλάκης Μ & Ν., “Κρητική παραδοσιακή κουζίνα, το θαύμα της κρητικής διατροφής”, Ηράκλειο 2001

➤ **Ξένη Βιβλιογραφία**

1. Alexander C. – Neis H. – Anninou A. – King I., “A new theory or urban design”, O.U.P. New York 1987
2. Appleyard D. – Lynch K. – Myer J., “The view from the road”, M.I.T. 1964
3. Castex J. - Depaule J.C. - Panerai P., “Formes urbaines: de l’ îlot à la barre”, Dunod, Bordas, Paris 1980
4. Cullen G., “The scanner”, Alcan Industries Ltd, London 1966
5. Krier R. - Krier L., “On architecture”, Academy ed, St. Martins Press
6. Lynch K., “The image of the city”, The MIT press, 1970
7. Schultz C. N., “Genius loci”, Rizzoli, New York 1980
8. Sitte C., “City planning according to artistic principles”, New York Random House, 1965
9. Zevi B., “Apprendre l’ architecture”, éd. de Minuit, 1959

➤ **Διευθύνσεις Διαδικτύου**

1. <http://www.4crete.gr/creteguide/history.htm>
2. <http://www.4crete.gr/creteguide/grografical.htm>
3. http://www.business2005.gr/eC_NewsItem.asp?id=2251
4. http://www.cretanyouth.gr/cretanyouth/editions/info_e/dtp002/pub_004.htm
5. <http://www.cretanhistory.tripod.com/genika/history.htm>
6. <http://www.cretan-music.gr/aerofona.htm>
7. <http://www.cretan-music.gr/dances.htm>
8. <http://www.cretan-music.gr/hristougenna.htm>
9. <http://www.cretan-music.gr/mambranofona.htm>
10. <http://www.cretan-music.gr/mantinades.htm>
11. http://www.cretan-music.gr/rizitika_istoria.htm
12. <http://www.cretan-music.ge/rolos.htm>
13. <http://www.cretan-music.gr/xordofona.htm>
14. <http://www.crete.tournet.gr/Chanioporta-si-305-el.jsp>

15. <http://www.crete.tournet.gr/crete-intro-Fauna-30-el.html>
16. <http://www.crete.tournet.gr/crete-intro-Flora-29-el.html>
17. http://www.crete.tournet.gr/Agia_Ekaterini_Church-si-311-el.jsp
18. http://www.crete.tournet.gr/Agios_Titos_Church-si-125-el.jsp
19. http://www.crete.tournet.gr/Archeological_Museum-si-1508-el.jsp
20. http://www.crete.tournet.gr/Historical_and_Ethnographic_Museum_of_Crete-si-304-el.jsp
21. http://www.crete.tournet.gr/Kainouria_Porta_Iraklion-si-118-el.jsp
22. http://www.crete.tournet.gr/Morosini_Fountain-si-121-el.jsp
23. http://www.crete.tournet.gr/Porta_del_Lazzaretto-si-933-el.jsp
24. http://www.crete.tournet.gr/San_Marco_Basilica-si-312-el.jsp
25. http://www.crete.tournet.gr/Venetian_Arsenali-si-135-el.jsp
26. <http://culture.gr/2/21/213/21307n/g213gn05.html>
27. <http://www.ebeh.gr/diatrofi/greek/data/products.htm>
28. <http://www.ebeh.gr/komboi.html>
29. <http://www.greek-tourism.gr/crete/iraklio/index.htm>
30. <http://www.haef.gr/chillias/greek/lit/kornaros/kornepox.htm>
31. <http://www.heraklion-city.gr/istoria.htm>
32. <http://www.heraklion-city.gr/koule.htm>
33. <http://www.heraklion-city.gr/urban/urban.htm>
34. <http://www.heraklion-city.gr/vikelvivlio.htm>
35. <http://www.iraklionet.gr/gr/arxaiotites/arxaia.htm>
36. <http://www.iraklionet.gr/arxaiotites/faistos.htm>
37. <http://www.iraklionet.gr/gr/arxaiotites/malia.htm>
38. <http://www.iraklionet.gr/gr/arxaiotites/zakros.htm>
39. http://www.iraklionet.gr/gr/myseum_crete.htm
40. <http://www.iraklionet.gr/gr/museum.htm>
41. <http://www.kairatos.com.gr/agiosminas.htm>
42. <http://www.kairatos.com.gr/afieromata.gypaetos.htm>
43. <http://www.kairatos.com.gr/diatiritea/istorikomoyseio.htm>
44. <http://www.kairatos.com.gr/diatiritea/lotzia.htm>
45. <http://www.kairatos.com.gr/diatiritea/minoikon.htm>
46. <http://www.kairatos.com.gr/diatiritea/pananeio.htm>
47. <http://www.kairatos.com.gr/diatiritea/xronaki.htm>
48. <http://www.kairatos.com.gr/iraklio.htm>

49. <http://www.kairatos.com.gr/kritikiforesia.htm>
50. <http://www.kairatos.com.ge/myweb/newpage2.htm>
51. <http://www.kairatos.com.gr/nikoskazantzakhs.htm>
52. <http://www.mesogios.gr/arxeio/2003/07/05/g01.htm>
53. <http://www.minenv.gr/1/12/121/12103/viotopoi/g4310002.html>
54. <http://www.minenv.gr/1/12/121/12103/viotopoi/g4330005.html>
55. <http://www.minenv.gr/1/12/121/12103/viotopoi/g4310009.html>
56. <http://www.mnec.gr/greece-map/data/Hrakleio.htm>
57. <http://www.ornithologiki.gr/gr/sppe/grpkr.htm>
58. <http://www.pathway.gr/crete/heraklio.html>
59. <http://www.patris.gr/articles/11146>
60. <http://www.patris.gr/articles/2828>
61. <http://www.statistics.gr>
62. <http://stigmes.gr/gr/grpages/articles/lyra2.htm>
63. http://www.traveladvosor.gr/1_ktit01.htm
64. <http://www.united-hellas.gr/tourism/crete/iraklio/index-gr.htm>
65. http://www.ypes.gr/kriti_fysiognwmia.htm

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1 - ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΤΜΗΜΑ: ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ 1

Το ερωτηματολόγιο αυτό συντάχθηκε στα πλαίσια της πτυχιακής μας εργασίας με θέμα «Η Φυσιογνωμία της πόλης του Ηρακλείου». Απευθύνεται σε μαθητές λυκείου του Ηρακλείου. Τα ερωτηματολόγια είναι ανώνυμα και θα χρησιμοποιηθούν για καθαρά επιστημονικούς λόγους.

Σας ευχαριστούμε εκ των προτέρων
Αλεξάκη Μαριαλένα, Πολυχρόνη Μαρία

I. Φύλο
Αγόρι ☐ Κορίτσι ☐

II. Ηλικία

III. Κατάγεστε από το Ηράκλειο;

ΝΑΙ ☐
ΟΧΙ ☐

• Αν όχι, από που; _____

1. Ποιο μέρος θεωρείτε πιο σημαντικό στο Ηράκλειο; (Κυκλώστε)

- i. Κούλε
- ii. Λιοντάρια (πλατεία)
- iii. Οδός Δαιδάλου
- iv. Πλατεία Κοραή
- v. Άγιος Μηνάς
- vi. Αρχαιολογικό Μουσείο

2. Ποιο νομίζετε ότι είναι το πιο χαρακτηριστικό φαγητό στο Ηράκλειο; (Κυκλώστε)

- i. Χοχλιοί
- ii. Μακαρόνια ή πιλάφι με ανθότυρο
- iii. Βραστή γίδα (ζιγούρι)
- iv. Ντάκος
- v. Καλλιτσούνια
- vi. Μυζηθρόπιτες με μέλι

3. Πιστεύετε ότι η παραδοσιακή κρητική διατροφή είναι υγιεινή;

Πάρα πολύ ☐
Πολύ ☐
Αρκετά ☐
Λίγο ☐
Καθόλου ☐

4. Ποιο νομίζετε ότι είναι το πιο χαρακτηριστικό μνημείο της πόλης; (Κυκλώστε)
- Λιοντάρια
 - Κούλε
 - Βικελαία
 - Λόντζια
 - Άγιος Τίτος
 - Άγιος Μηνάς
 - Νομαρχία
5. Ποια απ' τις προσωπικότητες του Ηρακλείου θεωρείτε πιο σημαντική; Βάλτε τις σε σειρά προτεραιότητας (1 - πιο σημαντική, 5 - λιγότερο σημαντική)
N. Καζαντζάκης	☐
Δ. Θεοτοκόπουλος	☐
N. Ξυλούρης	☐
B. Κορνάρος	☐
M. Δαμασκηνός	☐
6. Ποιο νομίζετε ότι είναι το πιο χαρακτηριστικό φυτό, λουλούδι ή δέντρο στο Ηράκλειο; (Κυκλώστε)
- Δίκταμος
 - Ελιά
 - Αμπέλι
 - Σταμναγκάθι
 - Δεντρολίβανο
 - Πορτοκαλιές
7. Ποιος νομίζετε ότι είναι ο πιο χαρακτηριστικός χορός του Ηρακλείου; (Κυκλώστε)
- Πεντοζάλης
 - Σιγανός
 - Μαλεβιζώτης ή Καστρινός
 - Συρτός ή Χανιώτης
 - Σούστα
8. Ξέρετε να χορεύετε κρητικούς χορούς;
- NAI ☐
- OXI ☐
9. Παίζεται κάποιο κρητικό μουσικό όργανο;
- NAI ☐
- OXI ☐
- Αν ναι, ποιο; _____
10. Ποιόν ήχο θεωρείτε πιο σημαντικό στο Ηράκλειο; (Κυκλώστε)
- Τον ήχο των κυμάτων στο Κούλε
 - Τον ήχο των τζιτζικιών στην Πλατεία Ελευθερίας
 - Τα πουλιά στο πάρκο Γεωργιάδη
 - Τον ήχο των αυτοκινήτων στο κέντρο της πόλης
 - Την μουσική απ' τις καφετέριες στην Κοραή

11. Ποια εκδήλωση, επέτειο ή πανηγύρι θεωρείτε το πιο σημαντικό του Ηρακλείου; (Κυκλώστε)
- Μάχη της Κρήτης
 - Πανηγύρι Αγίου Γεωργίου
 - Πανηγύρι Αγίας Μαρίνας
 - Επέτειος της 28^{ης} Οκτωβρίου
 - Επέτειος της 25^{ης} Μαρτίου
12. Μπορείτε να ονομάσετε 5 αρχιτεκτονικά στοιχεία, κτήρια, πλατείες, δρόμους της πόλης σας με τα οποία να είναι δυνατή η αναγνώρισή της;
- -
 -
 -
 -
13. Θεωρείτε ότι το Ηράκλειο διατηρεί την παραδοσιακή του ταυτότητα;
- NAI ☐
- OXI ☐
- Αν όχι, ποιο ή ποια απ' τα παρακάτω έχουν εκλείψει;
- Τοπική διάλεκτος ☐
- Τοπική ενδυμασία ☐
- Ήθη – Έθιμα ☐
14. Πιστεύετε ότι η εξέλιξη της πόλης τα τελευταία χρόνια έχει αλλάξει τη φυσιογνωμία της;
- NAI ☐
- OXI ☐
- Αν ναι, ποια θεωρείτε την πιο σημαντική αλλαγή;
-
-
15. Πιστεύετε ότι το Ηράκλειο έχει σωστό ρυμοτομικό σχεδιασμό;
- NAI ☐
- OXI ☐
16. Το τοπικό συγκοινωνιακό δίκτυο εξυπηρετεί τις ανάγκες των κατοίκων του Ηρακλείου;
- NAI ☐
- OXI ☐
17. Πόσο πιστεύετε ότι η είσοδος της χώρας μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση έχει επηρεάσει την ανάπτυξη της πόλης μας;
- Πάρα πολύ ☐
- Πολύ ☐
- Αρκετά ☐
- Λίγο ☐
- Καθόλου ☐
18. Ποιο από τα έργα που γίνονται στο Ηράκλειο ενόψει των Ολυμπιακών Αγώνων, πιστεύετε ότι θα το αναβαθμίσουν λειτουργικά και αισθητικά τη μετα-ολυμπιακή περίοδο;

- i. Παγκρήτιο στάδιο
- ii. Ανισόπεδος κόμβος Γιόφυρου
- iii. Ανισόπεδος κόμβος στη Λεωφόρο Κνωσού στο ύψος του Αγίου Κωνσταντίνου (νεκροταφείου)
- iv. Αναβάθμιση ΠΕ.ΠΑ.Γ.Ν.Η.

19. Ποιες είναι οι επιδράσεις της αύξησης του τουρισμού στο Ηράκλειο;
(Βάλτε τις κατά σειρά προτεραιότητας, 1 - μεγαλύτερη επίδραση, 7 - μικρότερη επίδραση)

Αύξηση εισοδήματος	☐
Επενδύσεις (τουριστικές εγκαταστάσεις)	☐
Μείωση ανεργίας	☐
Ανάπτυξη περιοχών	☐
Ρύπανση	☐
Αλλοίωση παραδοσιακών στοιχείων	☐
Προβλήματα ηλεκτροδότησης και υδροδότησης	☐

20. Τι σας θυμίζει περισσότερο το Ηράκλειο;

21. Τι σας αρέσει περισσότερο στο Ηράκλειο;

22. Τι δεν σας αρέσει στο Ηράκλειο;

23. Τι θα θέλατε να υπάρχει στο Ηράκλειο;

24. Αν δεν μένατε στο Ηράκλειο, που θα θέλατε να μένατε και γιατί;

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ: ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ 2

Το ερωτηματολόγιο αυτό συντάχθηκε στα πλαίσια της πτυχιακής μας εργασίας με θέμα «Η Φυσιογνωμία της πόλης του Ηρακλείου». Απευθύνεται σε μαθητές γυμνασίου του Ηρακλείου. Τα ερωτηματολόγια είναι ανώνυμα και θα χρησιμοποιηθούν για καθαρά επιστημονικούς λόγους.

Σας ευχαριστούμε εκ των προτέρων
Αλεξάκη Μαριαλένα, Πολυχρόνη Μαρία

I. Φύλο
Αγόρι ☐ Κορίτσι ☐

II. Ηλικία

III. Κατάγεστε από το Ηράκλειο;

ΝΑΙ ☐

ΟΧΙ ☐

• Αν όχι, από που; _____

1. Ποιο μέρος θεωρείτε πιο σημαντικό στο Ηράκλειο; (Κυκλώστε)

- i. Κούλε
- ii. Λιοντάρια (πλατεία)
- iii. Οδός Δαιδάλου
- iv. Πλατεία Κοραή
- v. Άγιος Μηνάς
- vi. Αρχαιολογικό Μουσείο

2. Ποιο νομίζετε ότι είναι το πιο χαρακτηριστικό φαγητό στο Ηράκλειο; (Κυκλώστε)

- i. Χοχλιοί
- ii. Μακαρόνια ή πιλάφι με ανθότυρο
- iii. Βραστή γίδα (ζιγούρι)
- iv. Ντάκος
- v. Καλλιτσούνια
- vi. Μυζηθρόπιτες με μέλι

3. Πιστεύετε ότι η παραδοσιακή κρητική διατροφή είναι υγιεινή;
Πάρα πολύ	☐
Πολύ	☐
Αρκετά	☐
Λίγο	☐
Καθόλου	☐
4. Ποιο νομίζετε ότι είναι το πιο χαρακτηριστικό μνημείο της πόλης; (κυκλώστε)
- Λιοντάρια
 - Κούλε
 - Βικελαία
 - Λόντζια
 - Άγιος Τίτος
 - Άγιος Μηνάς
 - Νομαρχία
5. Ποια απ' τις προσωπικότητες του Ηρακλείου θεωρείτε πιο σημαντική; Βάλτε τις σε σειρά προτεραιότητας (1-πιο σημαντική, 5-λιγότερο σημαντική)
N. Καζαντζάκης	☐
Δ. Θεοτοκόπουλος	☐
N. Ξυλούρης	☐
B. Κορνάρος	☐
M. Δαμασκηνός	☐
6. Ποιο νομίζετε ότι είναι το πιο χαρακτηριστικό φυτό, λουλούδι ή δέντρο στο Ηράκλειο; (Κυκλώστε)
- Δίκταμος
 - Ελιά
 - Αμπέλι
 - Σταμναγκάθι
 - Δεντρολίβανο
 - Πορτοκαλιές
7. Ποιος νομίζετε ότι είναι ο πιο χαρακτηριστικός χορός του Ηρακλείου; (Κυκλώστε)
- Πεντοζάλης
 - Σιγανός
 - Μαλεβιζώτης ή Καστρινός
 - Συρτός ή Χανιώτης
 - Σούστα
8. Ξέρετε να χορεύετε κρητικούς χορούς;
NAI	☐
OXI	☐
9. Παίζεται κάποιο κρητικό μουσικό όργανο;
NAI	☐
OXI	☐
- Αν ναι, ποιο; _____
10. Ποιόν ήχο θεωρείτε πιο σημαντικό στο Ηράκλειο; (κυκλώστε)

- i. Τον ήχο των κυμάτων στο Κούλε
- ii. Τον ήχο των τζιτζικιών στην Πλατεία Ελευθερίας
- iii. Τα πουλιά στο πάρκο Γεωργιάδη
- iv. Τον ήχο των αυτοκινήτων στο κέντρο της πόλης
- v. Την μουσική απ' τις καφετέριες στην Κοραή

11. Ποια εκδήλωση, επέτειο ή πανηγύρι θεωρείτε το πιο σημαντικό του Ηρακλείου; (Κυκλώστε)

- i. Μάχη της Κρήτης
- ii. Πανηγύρι Αγίου Γεωργίου
- iii. Πανηγύρι Αγίας Μαρίνας
- iv. Επέτειος της 28^{ης} Οκτωβρίου
- v. Επέτειος της 25^{ης} Μαρτίου

12. Μπορείτε να ονομάσετε 5 αρχιτεκτονικά στοιχεία, κτήρια, πλατείες, δρόμους της πόλης σας με τα οποία να είναι δυνατή η αναγνώρισή της;

- i. _____
- ii. _____
- iii. _____
- iv. _____
- v. _____

13. Θεωρείτε ότι το Ηράκλειο διατηρεί την παραδοσιακή του ταυτότητα;

NAI ☐

OXI ☐

- Αν όχι, ποιο ή ποια απ' τα παρακάτω έχουν εκλείψει;

Τοπική διάλεκτος ☐

Τοπική ενδυμασία ☐

Ήθη – Έθιμα ☐

14. Πιστεύετε ότι η εξέλιξη της πόλης τα τελευταία χρόνια έχει αλλάξει τη φυσιογνωμία της;

NAI ☐

OXI ☐

- Αν ναι, ποια θεωρείτε την πιο σημαντική αλλαγή;

15. Πιστεύετε ότι το Ηράκλειο έχει σωστό ρυμοτομικό σχεδιασμό;

NAI ☐

OXI ☐

16. Το τοπικό συγκοινωνιακό δίκτυο εξυπηρετεί τις ανάγκες των κατοίκων του Ηρακλείου;

NAI ☐

OXI ☐

17. Πόσο πιστεύετε ότι η είσοδος της χώρας μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση έχει επηρεάσει την ανάπτυξη της πόλης μας;

Πάρα πολύ ☐

Πολύ ☐

Αρκετά ☐

Λίγο ☐
Καθόλου ☐

18. Ποιο από τα έργα που γίνονται στο Ηράκλειο ενόψει των Ολυμπιακών Αγώνων, πιστεύετε ότι θα το αναβαθμίσει λειτουργικά και αισθητικά τη μετα-ολυμπιακή περίοδο;
- i. Παγκρήτιο στάδιο
 - ii. Ανισόπεδος κόμβος Γιόφυρου
 - iii. Ανισόπεδος κόμβος στη Λεωφόρο Κνωσού στο ύψος του Αγίου Κωνσταντίνου (νεκροταφείου)
 - iv. Αναβάθμιση ΠΕ.ΠΑ.Γ.Ν.Η.

19. Ποιες είναι οι επιδράσεις της αύξησης του τουρισμού στο Ηράκλειο;
(Βάλτε τις κατά σειρά προτεραιότητας, 1 - μεγαλύτερη επίδραση, 7 - μικρότερη επίδραση)

Αύξηση εισοδήματος	☐
Επενδύσεις (τουριστικές εγκαταστάσεις)	☐
Μείωση ανεργίας	☐
Ανάπτυξη περιοχών	☐
Ρύπανση	☐
Αλλοίωση παραδοσιακών στοιχείων	☐
Προβλήματα ηλεκτροδότησης και υδροδότησης	☐

20. Όταν ακούτε τη λέξη Ηράκλειο τι σας έρχεται στο μυαλό;

21. Τι σας αρέσει περισσότερο στο Ηράκλειο;

22. Τι δεν σας αρέσει στο Ηράκλειο;

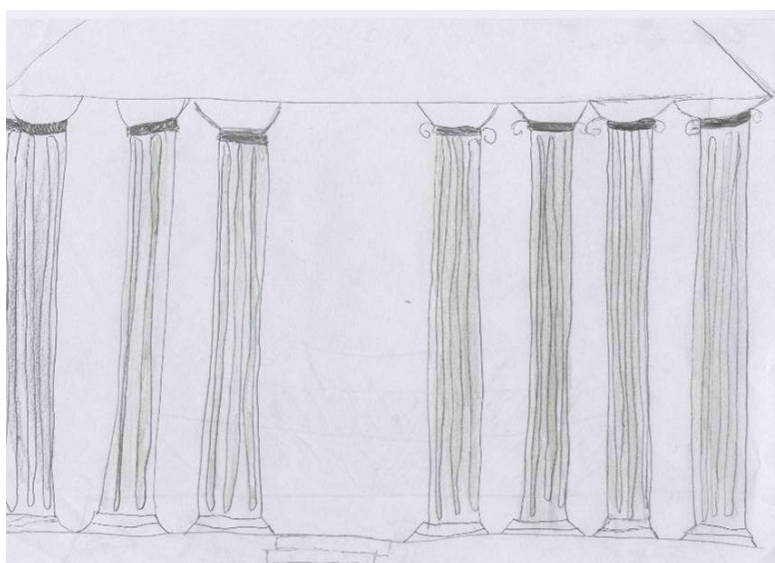
23. Τι θα θέλατε να υπάρχει στο Ηράκλειο;

24. Αν δεν μένατε στο Ηράκλειο, που θα θέλατε να μένατε και γιατί;

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2 - ΙΧΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ²¹⁴

Ιχνογράφημα 1

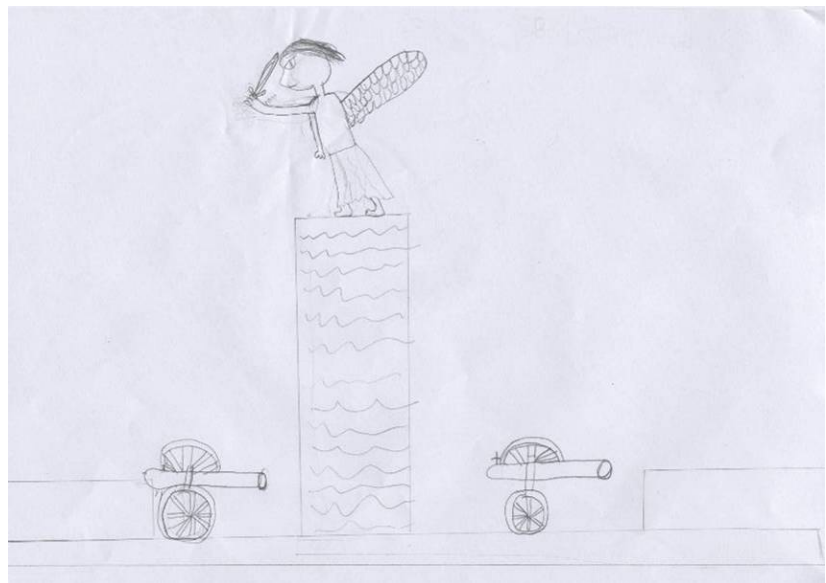
Ιχνογράφημα 2

²¹⁴ Εδώ δεν εμφανίζονται τα έξι ιχνογραφήματα που αναλύθηκαν ενδεικτικά στην πρώτη μελέτη

Ιχνογράφημα 3

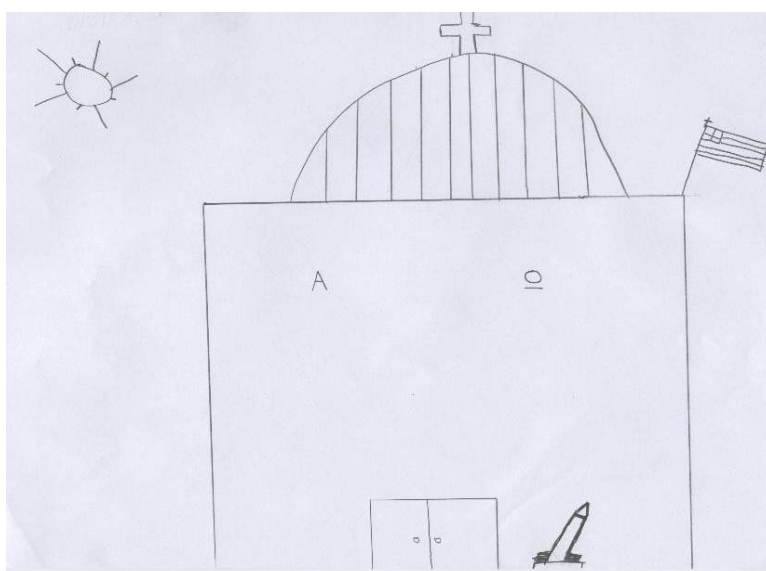
Ιχνογράφημα 4

Ιχνογράφημα 5

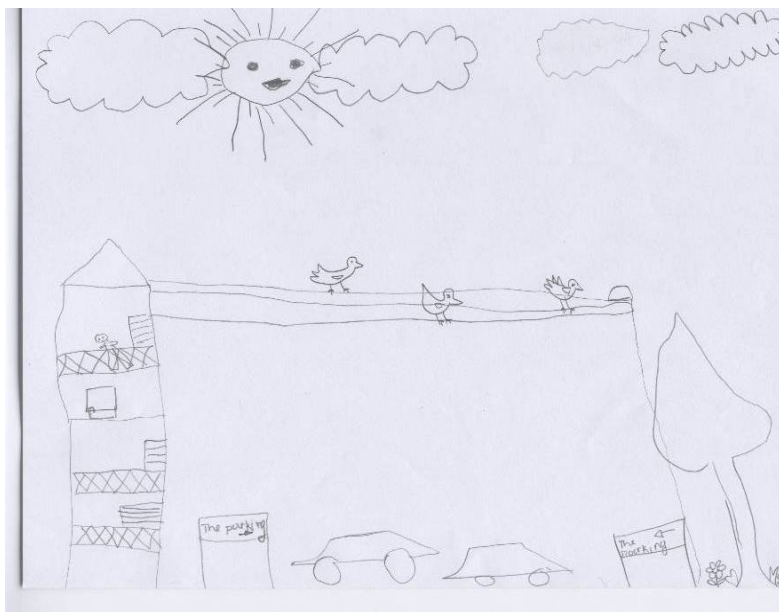
Ιχνογράφημα 6

Ιχνογράφημα 7

Ιχνογράφημα 8

Ιχνογράφημα 9

Ιχνογράφημα 10

Ιχνογράφημα 11

Ιχνογράφημα 12

Ιχνογράφημα 13

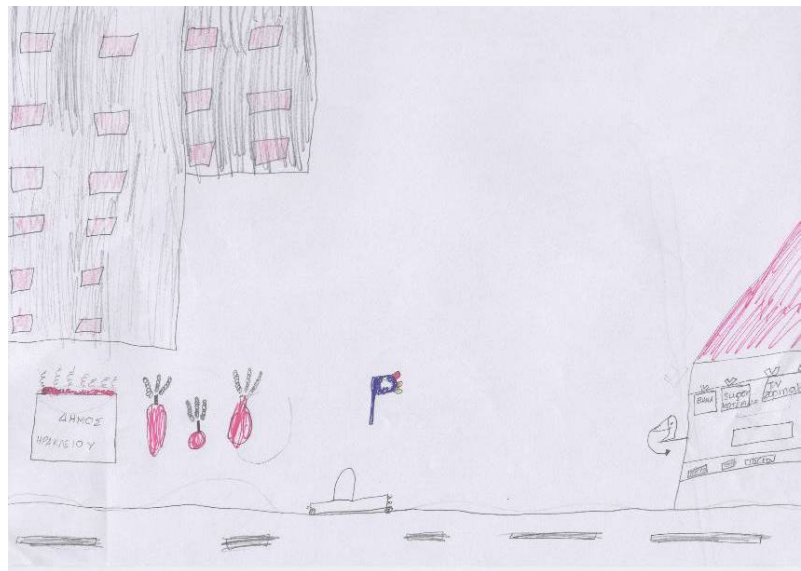

Ιχνογράφημα 14

Ιχνογράφημα 15

Ιχνογράφημα 16

Ιχνογράφημα 17

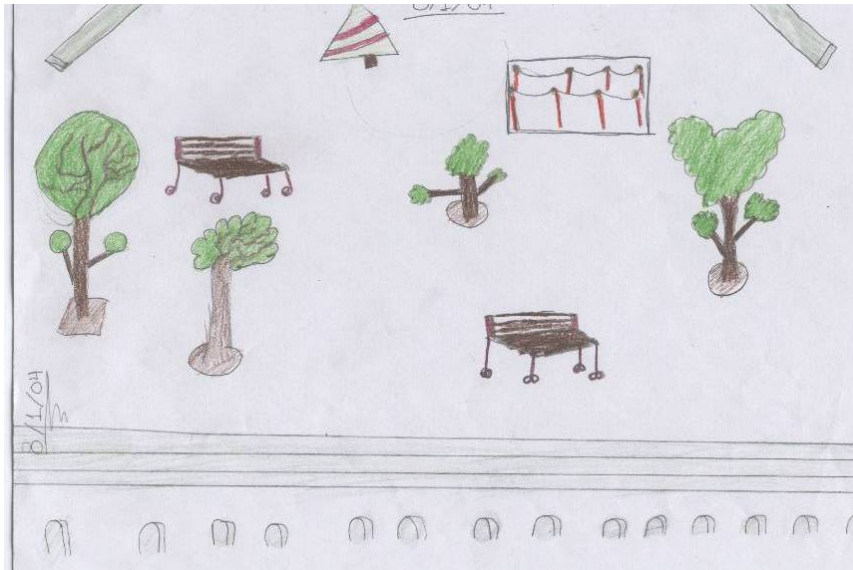
Ιχνογράφημα 18

Ιχνογράφημα 19

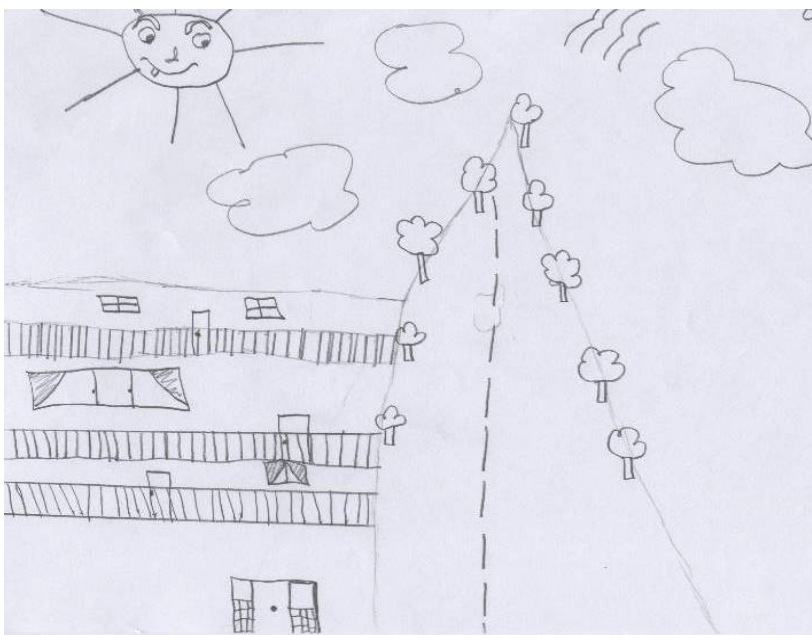
Ιχνογράφημα 20

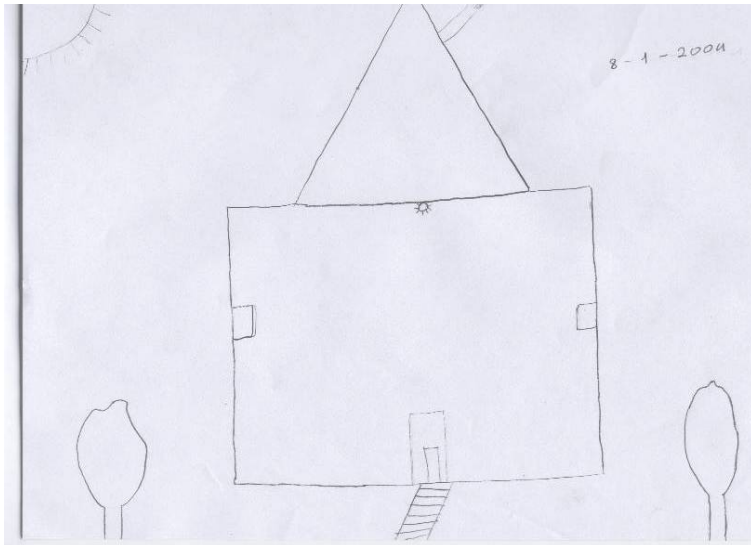
Ιχνογράφημα 21

Ιχνογράφημα 22

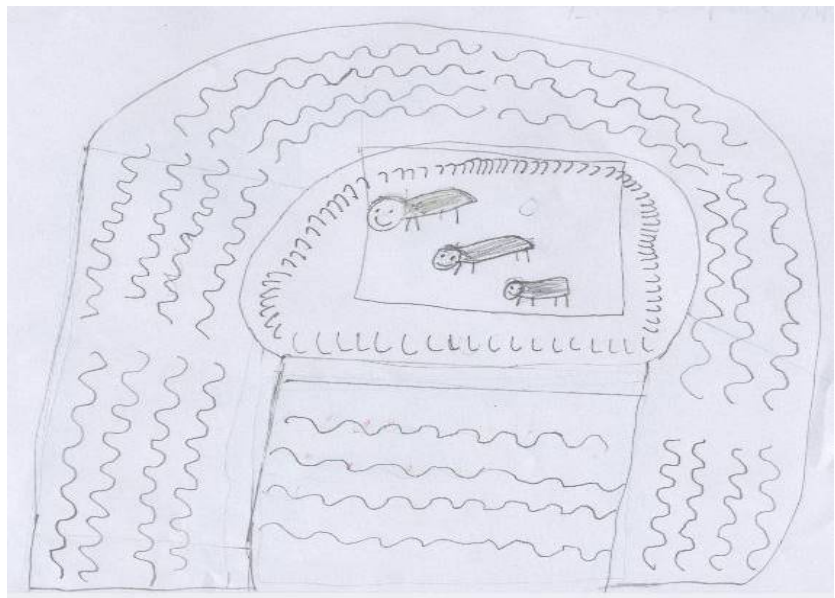

Ιχνογράφημα 23

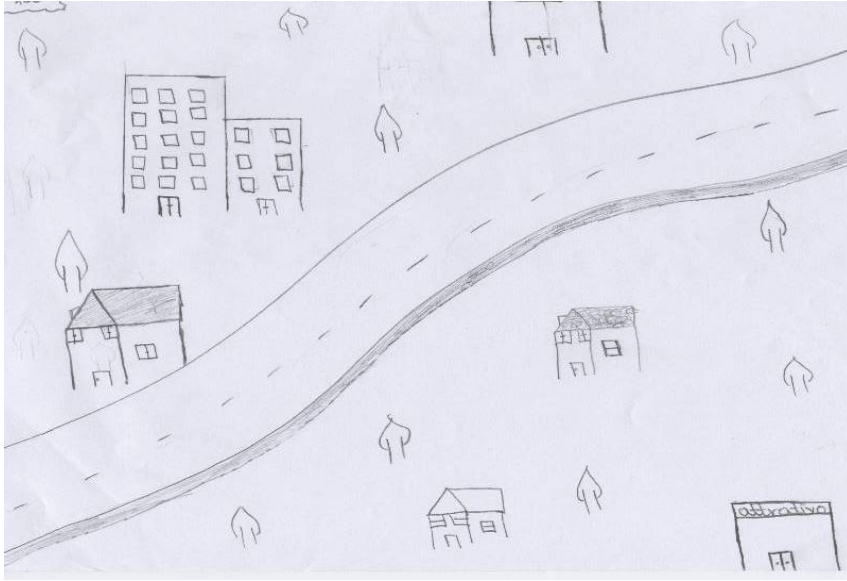

Ιχνογράφημα 24

Ιχνογράφημα 25

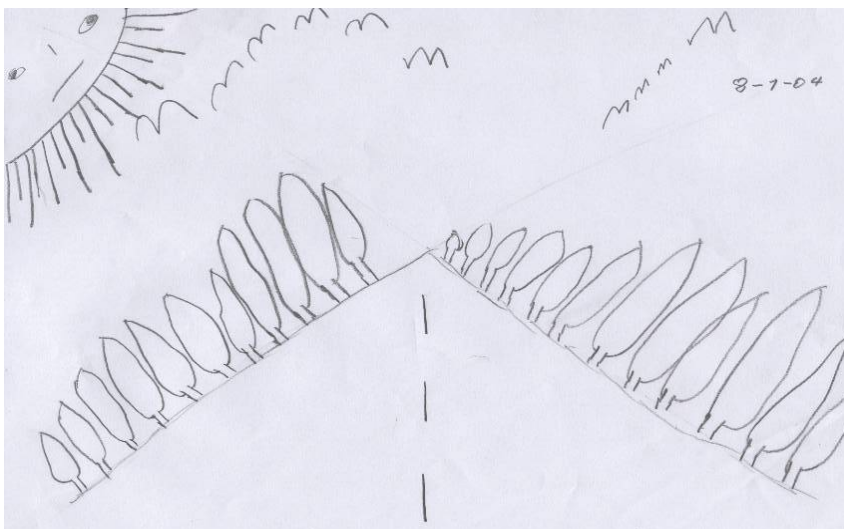
Ιχνογράφημα 26

Ιχνογράφημα 27

Ιχνογράφημα 28

Ιχνογράφημα 29

Ιχνογράφημα 30

Ιχνογράφημα 31

Ιχνογράφημα 32

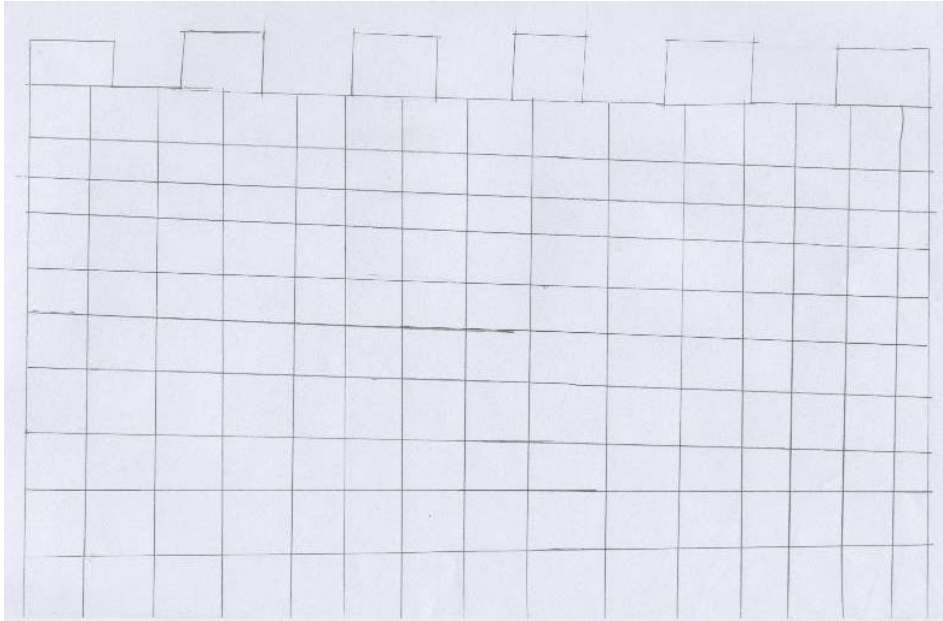
Ιχνογράφημα 33

Ιχνογράφημα 34

Ιχνογράφημα 35

Ιχνογράφημα 36

Ιχνογράφημα 37

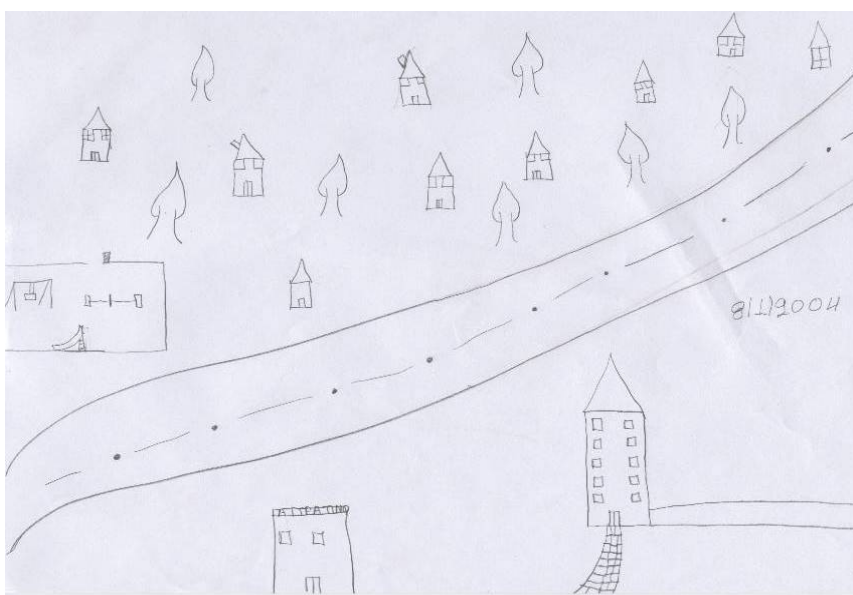
Ιχνογράφημα 38

Ιχνογράφημα 39

Ιχνογράφημα 40

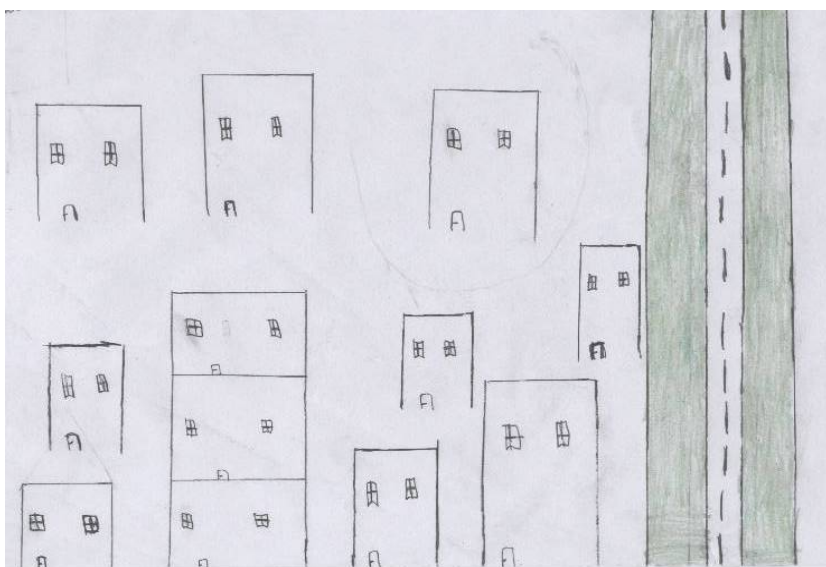
Ιχνογράφημα 41

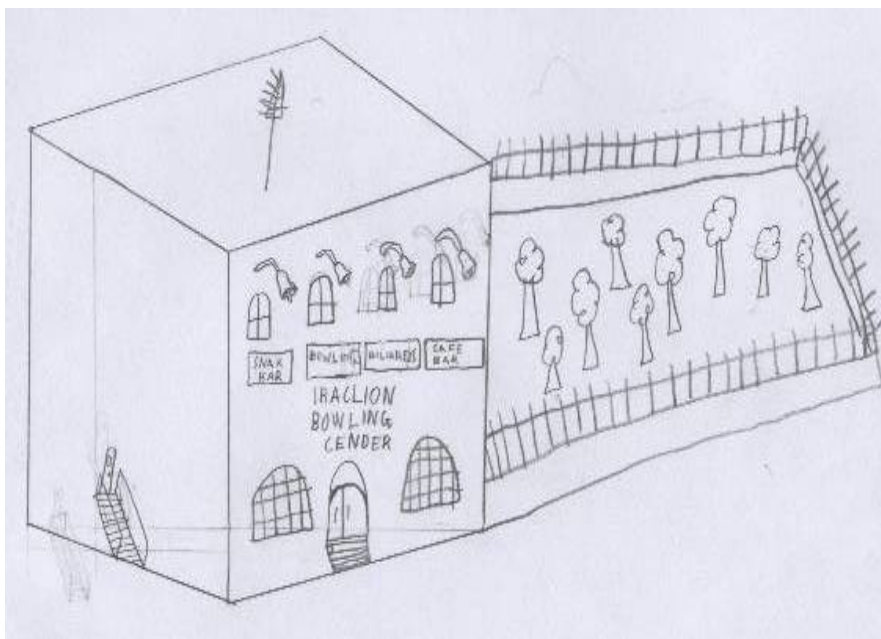
Ιχνογράφημα 42

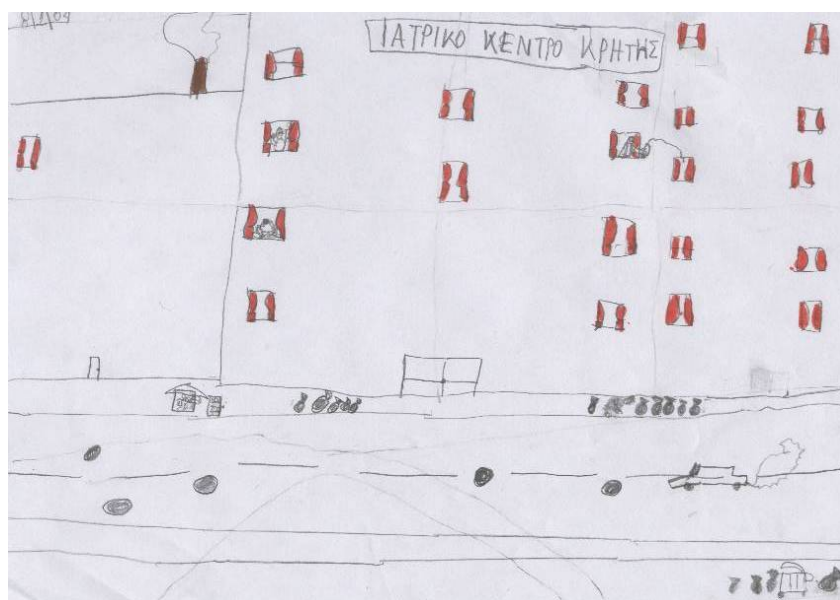
Ιχνογράφημα 43

Ιχνογράφημα 44

Ιχνογράφημα 45

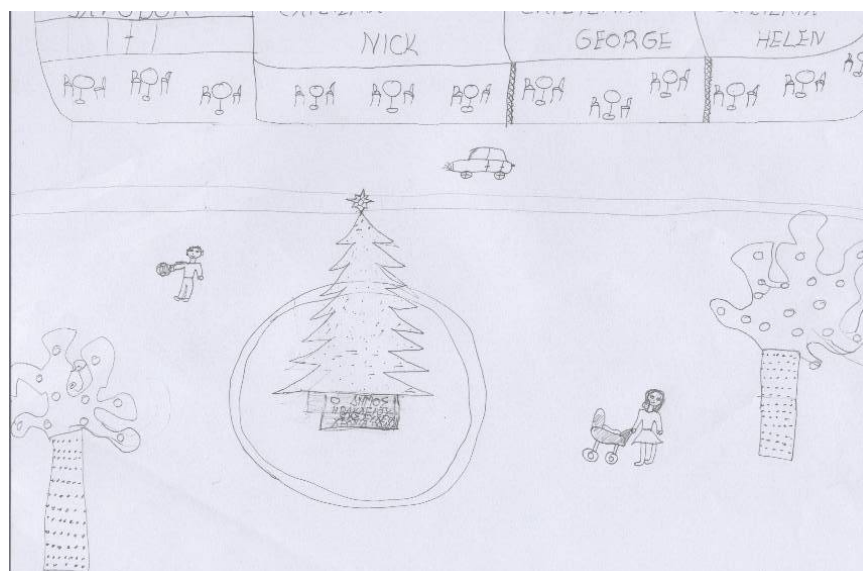
Ιχνογράφημα 46

Ιχνογράφημα 47

Ιχνογράφημα 48

Ιχνογράφημα 49

Ιχνογράφημα 50

Ιχνογράφημα 51

Ιχνογράφημα 52

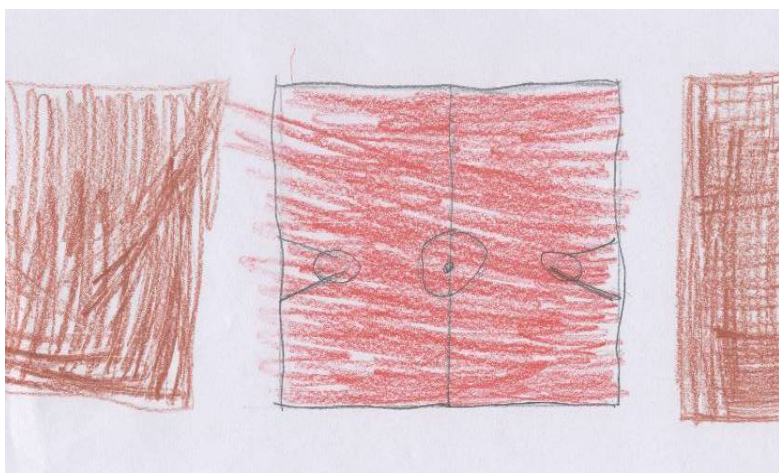

Ιχνογράφημα 53

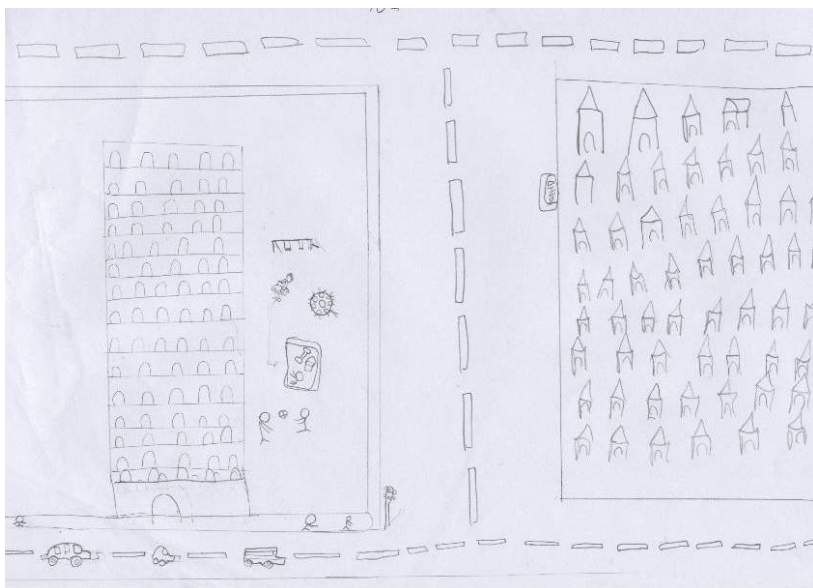

Ιχνογράφημα 54

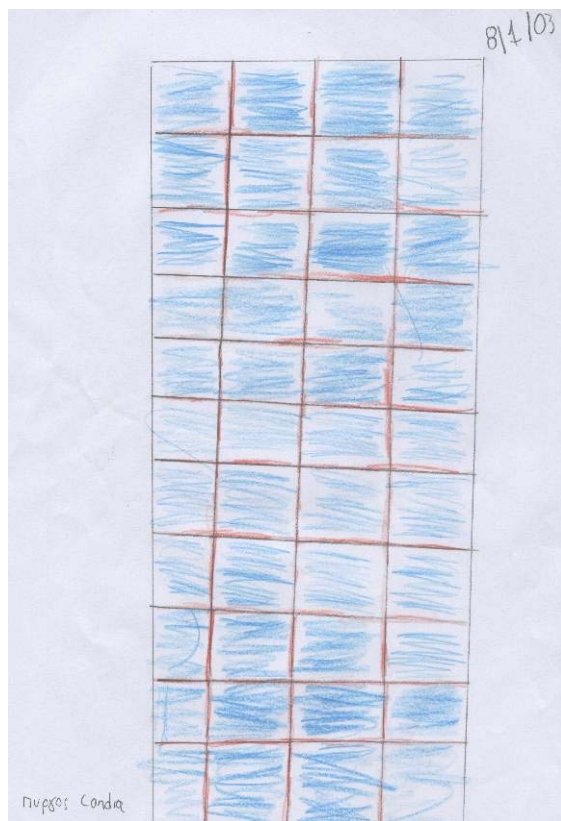
Ιχνογράφημα 55

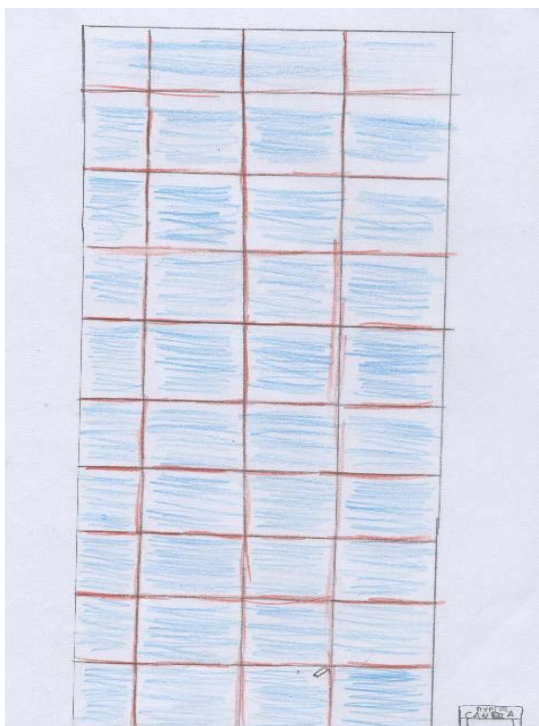
Ιχνογράφημα 56

Ιχνογράφημα 57

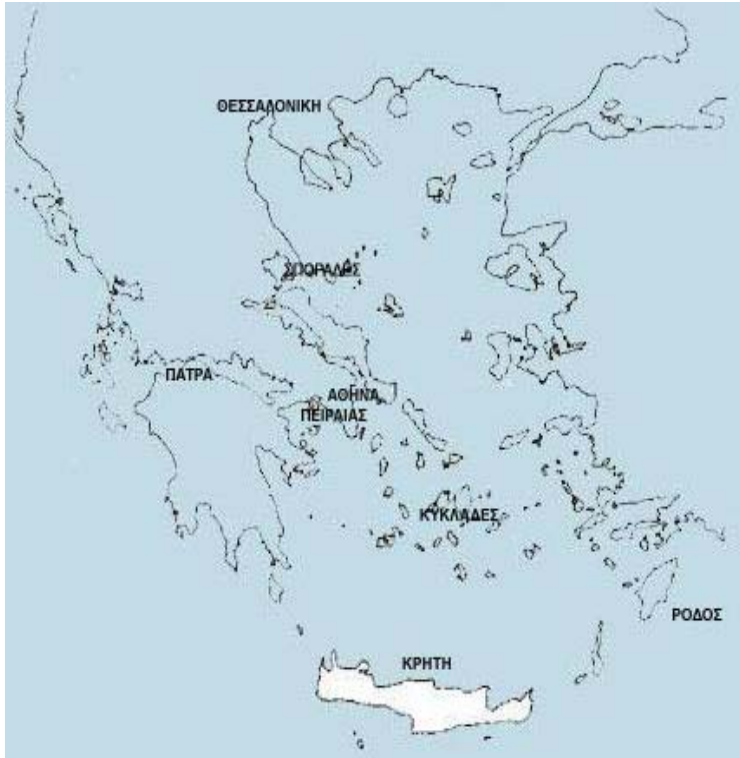

Ιχνογράφημα 58

Ιχνογράφημα 59

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3 – ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικόνα 1.1 : Η θέση της Κρήτης στον ελλαδικό χώρο

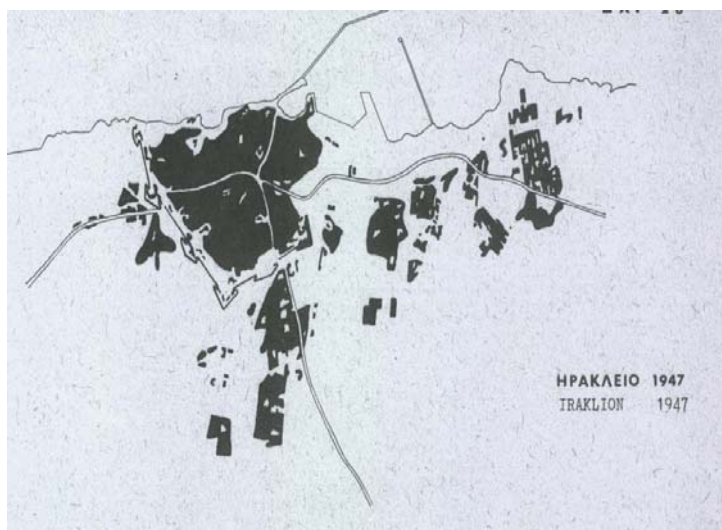
Εικόνα 1.2 : Κρήτη

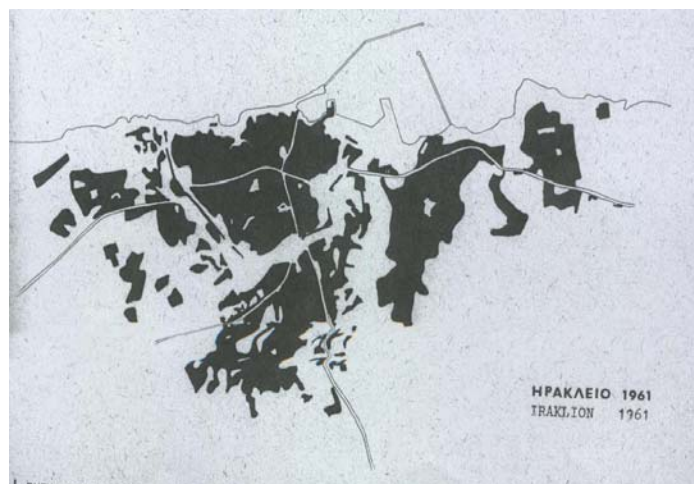
Εικόνα 1.3 : Ο νομός Ηρακλείου

Εικόνα 1.4 : Η πόλη του Ηρακλείου

Εικόνα 8.1 : Πολεοδομικός χάρτης του Ηρακλείου το 1947

Εικόνα 8.2 : Πολεοδομικός χάρτης του Ηρακλείου το 1961

Εικόνα 8.3 : Πολεοδομικός χάρτης του Ηρακλείου το 1965

Εικόνα 8.4 : Το Μέγαρο
Φυτάκη

Εικόνα 8.5 : Η Χανιόπορτα από
την εξωτερική πλευρά

Εικόνα 8.6 : Πόρτα εντός των τειχών
της Χανιόπορτας

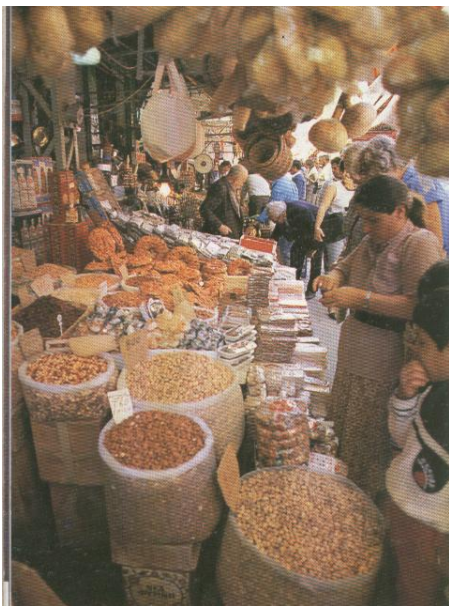
Εικόνα 8.7 : Μαρμάρινο μετάλλιο με την ανάγλυφη μορφή του Αγίου Γεωργίου του καβαλάρη

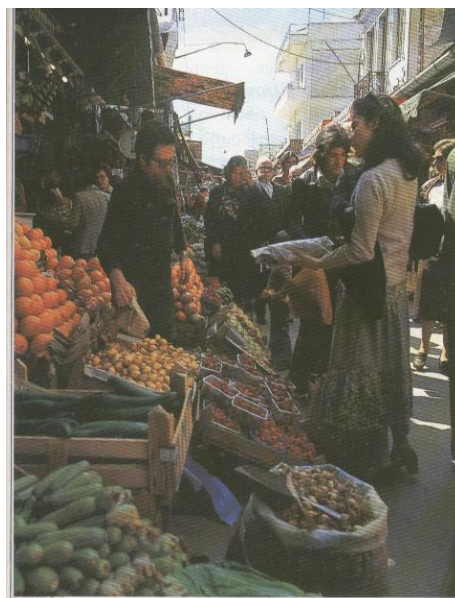
Εικόνα 8.8 : Ο τάφος του Νίκου Καζαντζάκη

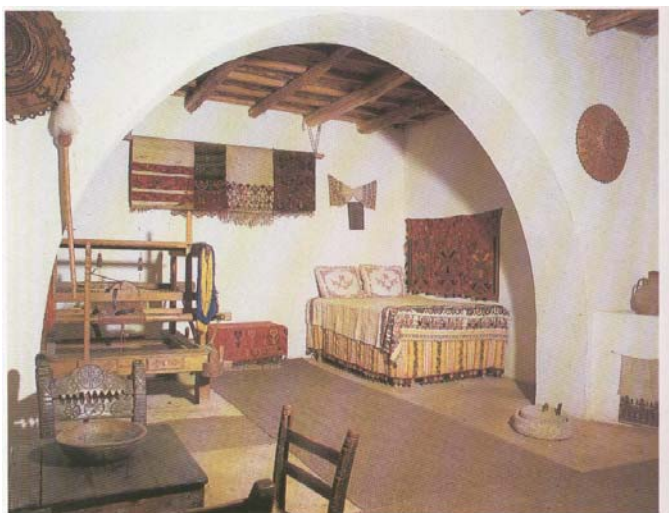
Εικόνα 8.9 : Η βρύση του Χανιάλη (τούρκικη κρήνη)

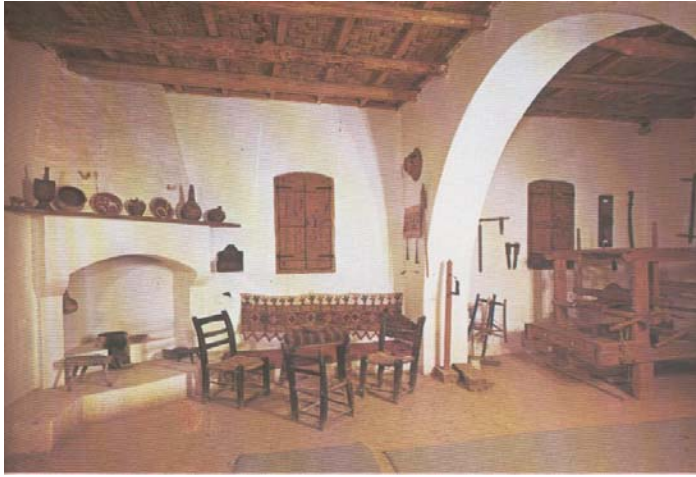
Εικόνα 8.10 : Άποψη της
αγοράς στην οδό 1866

Εικόνα 8.11 : Άποψη της
αγοράς στην οδό 1866

Εικόνα 8.12 : Εσωτερικό
καμαρόσπιτου

Εικόνα 8.13 : Εσωτερικό
καμαρόσπιτου

Εικόνα 8.14 : Υφαντό

Εικόνα 8.15 : Υφαντό

Μεμβρανόφωνο μουσικό όργανο

Εικόνα 8.16 : Νταούλι

Αερόφωνα μουσικά όργανα

Εικόνα 8.17 :
Μπαντούρες

Εικόνα 8.18 :
Ασκομπαντούρα

Εικόνα 8.19 :
Χαμπιόλι

Χορδόφωνα μουσικά όργανα

Εικόνα 8.20 :
Λύρα

Εικόνα 8.21 :
βιολολύρα

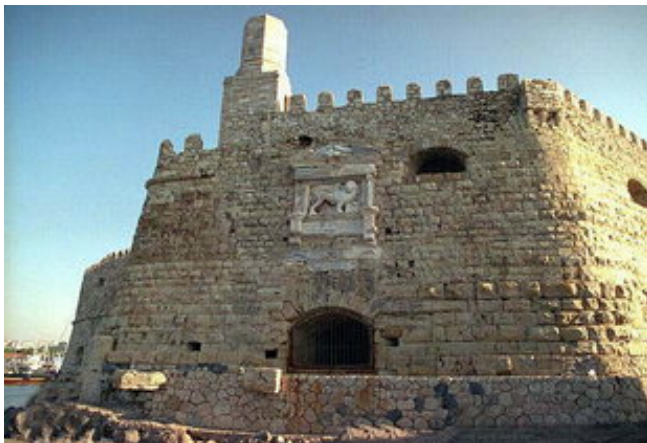
Εικόνα 8.22 :
λαούτο

Εικόνα 8.23 : Κρητικός χορός

Εικόνα 8.24 : Κρητικός χορός

Εικόνα 10.1 : Εξωτερική πλευρά του φρουρίου με ανάγλυφη πλάκα του λιονταριού του Ανίου Μάοκου

Εικόνα 10.2 : Εσωτερικός χώρος του κάστρου

Εικόνα 10.3 : Τα lionτάρια που διακοσμούν την κρήνη Μοροζίνη

Εικόνα 10.3 : Ανάγλυφες ελληνικές μυθολογικές παραστάσεις που κοσμούν την οκτάλοβη δεξαμενή της παραπάνω κρήνης

Εικόνα 10.4 : Εσωτερικό της Λότζιας, δείγμα παλλαδιανού ρυθμού

Εικόνα 10.5 : Εσωτερική πλευρά της εισόδου της Λότζια επί της οδού 25^{ης} Αυγούστου

Εκθέματα του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου

Εικόνα 10.6 :
Αγαματίδιο της θεά των όφεων

Εικόνα 10.7 : ο δίσκος της Φαιστού

Εικόνα 10.8 : Ρυτό ταυροκεφαλής

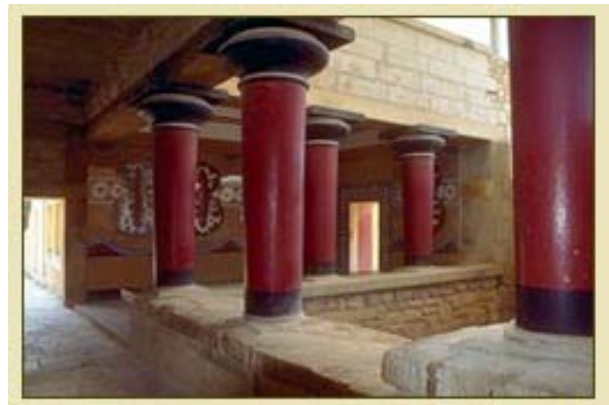
Εικόνα 10.9 : Χρυσό δαχτυλίδι

Εικόνα 10.10 : Τοιχογραφία ταυροκαθαψίων

Εικόνα 10.11 : Η πλατεία
Ελευθερίας τις πρώτες δεκαετίες
του 20^{ου} αιώνα

Εικόνα 10.12 : Μεγάλο
κλιμακοστάσιο και βεράντα των
ασπίδων (Κνωσός)

Εικόνα 10.13 : Η Βόρεια είσοδος
(Κνωσός)

Εικόνα 10.14 : Η τοιχογραφία του
Πρίγκιπα με τα Κρίνα της νότιας εισόδου
(Κνωσός)